

TB 3 AAS

GESCHIEDENIS

HANDELINGEN

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XIV
1960

Gent 1960

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur :

Voorzitter :

Professor Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 12, St-Denijs-Westrem

Ondervoorzitters :

Professor Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 23, St-Amandsberg.
Dr. H. NOWE, Krijgslaan 1, Gent.

Secretaris-penningmeester :

Professor Dr. R. VAN CAENEGHEM, Veurestraat 18, Afsnee.

Secretaris voor de publicaties :

Professor Dr. J. DHONDT, Universiteitsstraat 16, Gent.

Lidmaatschap :

Bijdrage : 100 F jaarlijks.

Prijs van deze aflevering voor niet-leden : 150 F.

Briefwisseling :

Gelieve alle briefwisseling in verband met de *Handelingen* te sturen tot een van beide secretarissen.

Alle betalingen dienen gedaan via P.C.R. van de Maatschappij, nr 3706.80 (Abrahamstraat 13, Gent).

INHOUD

	blz.
H. VAN WERVEKE en A.E. VERHULST : <i>Castrum en Oudburg te Gent</i>	3
K. G. VAN ACKER : <i>De Handschriften der vroegere St.-Baafslibrië</i>	63
P. DE KEYSER : <i>Aan de rand van het konflikt tussen de historische en de zedenroman</i>	87
C. DE RAMMELAERE : <i>Bijdrage tot de geschiedenis van het Protestantisme in het Oudenaardse gedurende de moderne periode</i>	103
A. DE VOS : <i>Dertig jaar bevolkingsevolutie te Evergem (1571-1601)</i>	117
J. LAMBERT : <i>Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen</i>	131

Castrum en Oudburg te Gent

Bijdrage tot de oudste Geschiedenis van de Vlaamse Steden ¹

door

H. VAN WERVEKE en A.E. VERHULST

I. INLEIDING

Met deze studie beogen wij een bijdrage te leveren tot de oudste geschiedenis van de steden, inzonderheid van de Vlaamse. Het geldt sedert Pirenne als een *communis opinio* dat de middeleeuwse stad ontstond in de onmiddellijke nabijheid van een vooraf bestaande versterking. Ook neemt men, in zijn spoor, en terecht, aan dat in de meeste Vlaamse steden een *grafelijke* burcht (*castrum* of *castellum*) de oorspronkelijke kern vormde waarnaast zich een handeldrijvende bevolking kwam vestigen, in een *portus* of *suburbium*, punt van uitgang van de eigenlijke stad.

Deze opvattingen omljnde Pirenne op bijzonder scherpe wijze in zijn opstel *Les villes flamandes avant le XIIIe siècle*, waarnaar wij hier herhaaldelijk zullen teruggrijpen. Hij schetste met name aldaar een treffend beeld van de *grafelijke castra*. De trekken ervan ontleende hij aan verschillende steden, de meeste evenwel aan het Brugse geval, waarvoor het bronnenmateriaal het volledigst is en het gemakkelijkst te interpreteren ². De formulering waarin Pirenne het wezen van het *grafelijke castrum* omschreef is dan ook ten volle op de Brugse burcht toepasselijk: « C'est une forteresse abritant dans son enceinte une demeure princière, le centre d'un

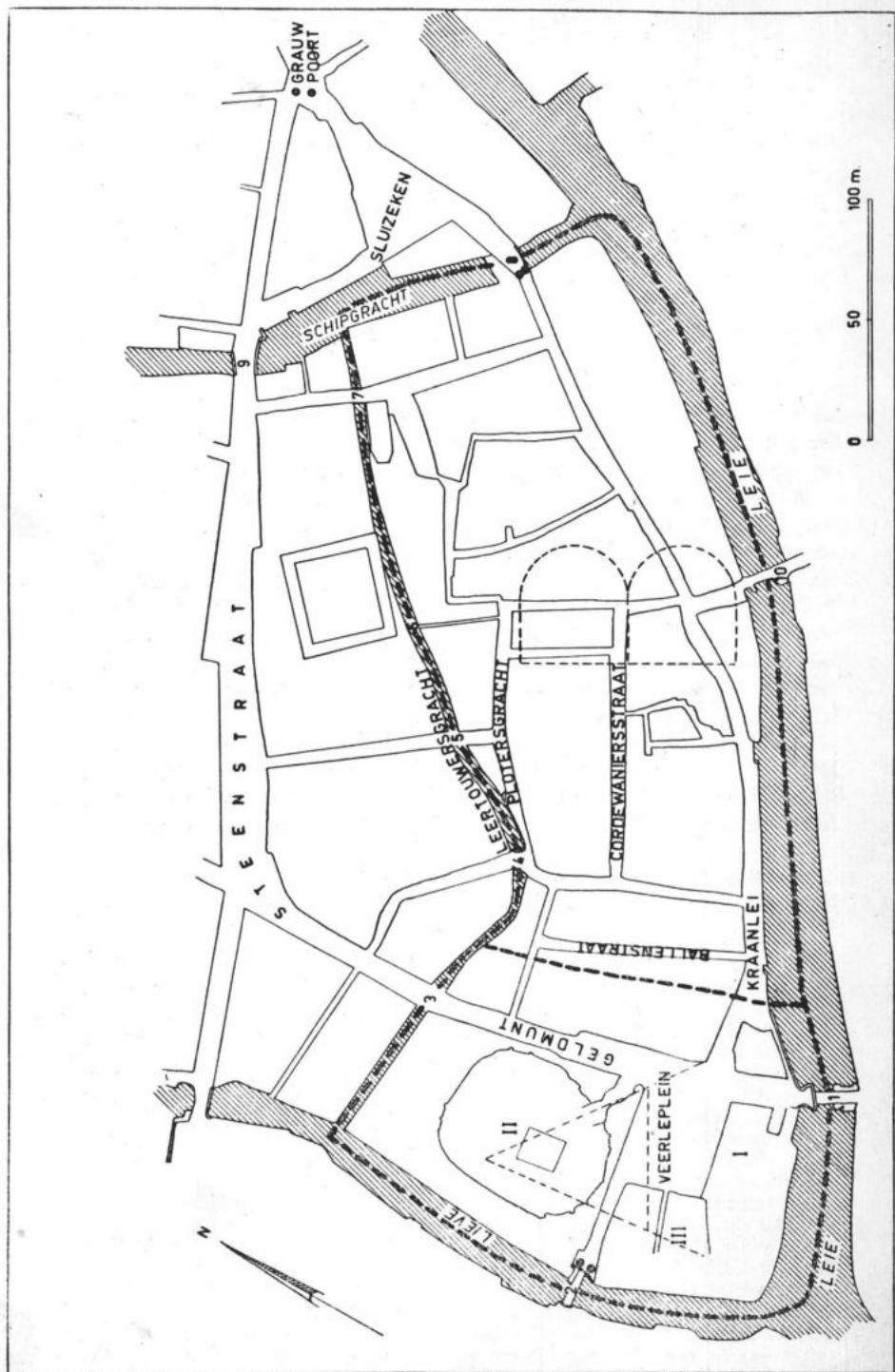
(1) Het onderhavige onderwerp werd tijdens het academiejaar 1959-1960 behandeld in de cursus « Historische Kritiek » van Prof. Dr. H. Van Werveke, geassisteerd door Dr. A. E. Verhulst. Het bronnenmateriaal werd door de twee auteurs bijeengebracht en gezamenlijk besproken. A. E. Verhulst belaste zich met de constructie en redactie van IV, B en IV, C, terwijl H. Van Werveke dit voor de overige delen van de studie deed. A. E. Verhulst zorgde tevens voor het opmaken van de plattegronden. Bijzondere dank zijn de auteurs verschuldigd aan Prof. Dr. F. L. Ganshof, die zijn documentatie betreffende « burg » spontaan ter beschikking stelde, en aan Dr. M. Gysseling, voor mondelinge en schriftelijke mededelingen, waarvan sommige hen voor bedenkelijke vergissingen hebben behoeft.

Dr. A. L. J. Van de Walle, conservator der historische gebouwen van de stad Gent, was in verschillende opzichten behulpzaam.

De plattegronden werden bereidwillig getekend door de heer A. De Schamphelelaere, amanuensis-technicus bij het seminarie voor menselijke aardrijkskunde van de rijksuniversiteit te Gent (directeur: Prof. Dr. M. E. Dumont).

De auteurs kunnen ook niet nalaten te vermelden dat zij bij hun opzoekingen dankbaar gebruik hebben gemaakt van nota's van de hand van Fr. De Potter, V. Van der Haeghen, A. Van Werveke, F. Van den Bemden, bewaard, die van de eerste drie in het Stadsarchief, die van laatstgenoemde in de Universiteitsbibliotheek te Gent.

(2) PIRENNE, *Villes flamandes*, blz. 127-133. — De jongste studie over de Brugse burcht is vervat in het artikel van DHONDT, *Vroege topografie*, waarin ook (blz. 7) een plattegrond « Het « castrum » te Brugge omstreeks 1127 » is opgenomen, die als vergelijkingsmateriaal voor onze studie zeer belangrijk is.

grand domaine et le siège d'une haute justice. Les organes essentiels de la vie économique et de la vie politique de l'époque s'y trouvent protégés contre les attaques du dehors comme par une puissante carapace »³.

In zijn rijk gestoffeerde studie *Over stadsontwikkeling tusschen Loire en Rijn gedurende de middeleeuwen* kwam F. L. Ganshof tot bevindingen die in belangrijke mate bij die van Pirenne aansluiten. Hij legde er zich op toe, zoals hij het zelf uitdrukte, « in de geschiedenis van de territoriale ontwikkeling van de steden, fasen en typen te onderscheiden »⁴. In zijn eerste hoofdstuk, dat als titel draagt « De praestedelijke kern », wijdt de Gentse hoogleraar, in verband met Vlaanderen (en Brabant), vanzelfsprekend gans in het bijzonder aandacht aan de grafelijke burcht: « Dit *castrum* of *castellum* werd gewoonlijk in de Xe eeuw, soms echter reeds op het einde van de IXe, in zeldzame gevallen in de XIe eeuw opgericht. Het bestond uit een omheining, waarbinnen zich steeds o.m. een versterkte residentie voor den vorst en een kerk verhieven; dikwijls ook een paar andere gebouwen. Het *castrum* kon in tijd van oorlog tot vluchtburcht dienen. Vergeleken met de hoger vermelde *civitates* was het klein, maar het was toch veel grooter dan een gewoon versterkt kasteel »⁵.

Ook H. Van Werveke sloot zich in hoofdzaak bij deze opvattingen aan⁶. Het kan trouwens moeilijk worden betwist dat de meeste grafelijke *castra* in Vlaanderen aan bovenstaande beschrijvingen beantwoordden.

In de hierna volgende bladzijden zullen wij nagaan of en in hoever dat ook voor het Gentse geval geldt.

Het versterkte en onder rechtstreeks gezag van de graaf staand gebied te Gent vormde een langwerpige, tot in de loop van de 19e eeuw bewaard gebleven eiland, begrensd door de Leie in het zuiden en zuidoosten, de Lieve in het westen, de Leertouwers- of Plotersgracht in het noorden en noordwesten en de Schipgracht in het noordoosten⁷.

(3) PIRENNE, blz. 130.

(4) Aldaar, blz. 9.

(5) Blz. 18-19.

(6) Alg. Gesch. Ned., II, blz. 185.

(7) Zie plattegrond I. Het is niet voor de hand liggend, dat het thans « Sluizeken » geheten pleintje, tussen de Schipgracht en de Grauwpoort, niet tot dit grafelijke versterkte gebied behoorde. Wij hebben dit probleem hierna behandeld, en zijn tot de conclusie gekomen dat de vraag inderdaad ontkennend moet worden beantwoord. De Schipgracht vormde dus wel degelijk de grens.

PLATTEGROND I — Algemeen overzicht van het versterkte grafelijke gebied te Gent (A en B).

I. Sinte-Veerlekerk. — II. 's Gravensteen. — III. Ligna Domus.

1. 's Gravenbrug (= Vleeshuisbrug). — 2. Hoofdbrug. — 3. Brug bij Filips Uten Dale. — 4. Korte Zeugbrug. — 5. Kuipersbrug. — 6. Brug aan het Patershol. — 7. Brug in de Meerdamstraat. — 8. Nieuwe Schaapbrug. — 9. Oude Schaapbrug. 10. Ser Boudinsbrug (= Zuivelbrug).

Aanleiding tot ons onderzoek waren sommige aanwijzingen dat men hier voor een meer complex verschijnsel staat dan in andere steden. Het valt om te beginnen op, dat dit gebied merkkelijk uitgestrekter was dan bijvoorbeeld de Brugse burcht⁸. Vervolgens is er de langwerpige vorm, wat een in verhouding tot de oppervlakte zeer uitgestrekte verdedigingslinie moest meebrengen⁹. Tenslotte treft het dat er in de teksten vaak onderscheid wordt gemaakt tussen het zuidwestelijke deel (Veerleplein, Gravensteen en omgeving), dat wij hierna gemakshalve gebied A zullen noemen, en het noordoostelijke, hierna gebied B¹⁰. Dit laatste gebied was de eigenlijke Oudburg, hoewel deze benaming ook vaak, abusievelijk, voor A en B samen werd gebruikt¹¹. Gebied A tekent zich bovendien af door het feit dat het een afzonderlijke parochie werd, afhangende van de castrale kerk Sinte-Veerle (*Sancta Pharaïldis*)¹².

Op grond van deze en andere aanwijzingen stelden wij een arbeids-hypothese op, die wij, voor de duidelijkheid van ons betoog, reeds dadelijk formuleren, en waarvan ons onderzoek, naar onze overtuiging, inderdaad de gegrondheid zal aantonen. Zij komt op het volgende neer.

Alleen gebied A stemde, wat de inhoud betreft, overeen met het Brugse *castrum*. Evenals dit laatste, bevatte het de organen van het grafelijke bestuur, meer niet. B, de Oudburg, vertoonde een gans verschillend karakter. Het was een agglomeratie van *stedelijke* aard, die reeds zeer vroeg was ontstaan, doch, in tegenstelling tot de eigenlijke stad, tot vrij laat (1274) onder rechtstreeks gezag bleef van de graaf.

In de laatste zeventig jaren hebben verschillende historici min of meer diepgaande studiën aan het versterkte grafelijke gebied te Gent gewijd. De eerste die, chronologisch gezien, aan de orde komt, is A. De Vlaminck, met zijn vrij uitgebreide bijdrage *Les origines de la ville de Gand* (1891). Het werk getuigt van uiterst weinig kritische zin, en het diende in dit overzicht zelfs niet pro memorie te worden vermeld, indien de auteur zich niet naderhand had gerehabiliteerd door een tweede studie, die op een hoger peil staat, en dadelijk zal worden besproken.

In feite begint pas met het artikel van J. Vuylsteke, *Het Gravenkasteel* (1895-96) de wetenschappelijke bestudering van het onderwerp. Het maakte voor het eerst een duidelijk onderscheid tussen verschillende be-

(8) De oppervlakte van het Gentse eiland bedroeg 5 ha. 52 a. (niet 4 ha. 75 a., zoals vermeld bij GANSHOF, *Stadsontwikkeling*, blz. 19, n. 31, naar een mededeling van H. Van Werveke, wiens berekening steunde op de achteraf onnauwkeurig gebleken plattegrond van DES MAREZ, *Propriété foncière*.) Het Brugse *castrum* mat ca. 1 ha. 50 a. (GANSHOF, aldaar).

(9) Totale lengte van de omtrek van het eiland: 1150 m. Voor een zelfde vierkante of cirkelvormige oppervlakte zou dit cijfer respectievelijk 940 m. en 727 m. zijn.

(10) Oppervlakte van A: 2 ha., van B: 3 ha. 52.

(11) Alleen door dat abusievelijke gebruik kan de benaming « Kasselrij van de Oudburg » worden verklaard, waarmee bedoeld is de kasselrij afhangende van het grafelijke bestuurlijke centrum te Gent, dat, zoals hierna duidelijk zal blijken, in A was gevestigd, niet in B.

(12) Zie voor de indeling plattegrond I.

standdelen van het door ons te behandelen gebied: 1) het door Filips van de Elzas gebouwde Gravenkasteel; 2) de *domus lapidea et turris* die dit Gravenkasteel voorafging (en waarvan men, sinds Vuylsteke dit schreef, op archeologische gronden kan zeggen dat zij de onderbouw vormt van Filips' meeste toren); 3) het gezamenlijke grafelijke versterkte gebied, dat eiland, « waarvan, schreef Vuylsteke, een deel den naam Oudburg is blijven dragen »¹³, en dat reeds in de 10e eeuw als *novum castellum* in een verhalende bron verschijnt. Voor een onderscheid tussen gebieden A en B had Vuylsteke echter nauwelijks enige aandacht.

G. Des Marez, in zijn baanbrekende studie *Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen âge et spécialement en Flandre* (1898), weidt herhaaldelijk uit over het regime van de bodem in het hier besproken eiland, regime dat een gevolg was van het zo lange tijd door de graaf rechtstreeks uitgeoefend gezag. Voor de door ons aan de orde gestelde problemen brengt het werk evenwel geen rechtstreekse oplossing.

De tweede studie van A. De Vlaminck verscheen in 1901 onder de titel: *Le Château des Comtes à Gand avant et après sa restauration par Philippe d'Alsace en 1180*. Zij heeft de verdienste een scherp onderscheid te maken tussen A en B. De Vlaminck vergiste zich echter waar hij meende dat de benaming « *novum castellum* » alleen op A betrekking had, en waar hij haar zocht te verklaren door een tegenstelling te poneren met een oudere burcht, die men, volgens hem, in het om die reden « Oudburg » geheten gebied moet zoeken, maar die « waarschijnlijk, in de 9e eeuw, door de Noormannen werd verwoest »¹⁴.

In zijn *Châtelains de Flandre* (1915) wijdt W. Blommaert enkele bladzijden¹⁵ aan de Gentse burcht. Eigenlijk vormen zij de samenvatting van een studie door A. Vlaminck¹⁶, die hij in handschrift mocht inzien, maar die nooit in druk verscheen¹⁷. Voor zover uit Blommaerts tekst kan worden afgeleid, maakte Vlaminck geen scherp onderscheid tussen A en B. De naam Oudburg beschouwde hij als betrekking hebbend op het ganse eiland; men zou hem gebruikt hebben van zodra dit eiland, door de op-richting van Filips' kasteel, zijn betekenis als burcht had verloren.

M. Gysseling ten slotte wijdt slechts enkele regels aan onze problemen, doch wijst zeer beslist op het onderscheid dat tussen A en B dient gemaakt¹⁸.

Afgezien van de hier opgesomde zienswijzen in verband met de hoofdlijnen van ons betoog, komen er in genoemde studiën andere voor, die op

(13) VUYLSTEKE, blz. 75.

(14) DE VLAMINCK, *Château des Comtes*, blz. 294-295. Wat het laatste punt betreft, nam deze auteur een mening over die terloops door Pirenne was geuit geworden. Enigszins dichter bij de waarheid was Pirenne, toen hij schreef (*Coup d'œil*, blz. 141): « ... un château fort dont le « château des comtes » actuel marque l'emplacement. Un bourg, qui prit plus tard le nom de *vieux bourg* (*oud burg*) s'accolla aux murailles de cette forteresse ».

(15) Aldaar, blz. 39-41.

(16) Niet te verwarren met A. De Vlaminck.

(17) De publicatie ervan was in het vooruitzicht gesteld toen Blommaert zijn tekst persklaar maakte (1913 ?). Het uitbreken van de oorlog 1914-1918 zal ze hebben belet.

(18) GYSSELING, *Gent*, blz. 31.

ondergeschikte punten van de onze afwijken. Zij worden, waar het nut heeft, besproken naarmate zij aan de orde komen.

De bewijsvoering waartoe wij zullen overgaan vereist op sommige plaatsen een detail-studie van het terrein, die op de eerste aanblik overdreven minutieus kan lijken. Anderzijds worden er ook problemen van algemene draagwijdte in aangesneden, die schijnbare uitweidingen vormen. De ene zowel als de andere zijn echter onontbeerlijk voor de gang van het betoog. De lezer gelieve het de auteurs ten goede te willen houden¹⁹.

II. DE BENAMINGEN « CASTRUM » EN « CASTELLUM » MET BETREKKING TOT HET VERSTERKTE GRAFELIJKE GEBIED.

A. HET « NOVUM CASTELLUM » VAN DE 10e EEUW.

Reeds enige tijd vóór 939 bestond er te Gent, op de linkeroever van de (Nieuwe) Leie, een grafelijk gebied, in voldoende mate versterkt, opdat het de benaming « *castrum* » of « *castellum* » zou verdienen. Dat blijkt reeds afdoende uit de *Miracula sancti Bavonis*, een verhalende bron die tussen 946 en 1010 werd geschreven, waarschijnlijk dichter bij eerstgenoemde dan bij laatstgenoemde datum²⁰. De auteur gewaagt van een *novum castellum*, waarmede hij, geheel of gedeeltelijk — dat laten wij voorlopig in het midden — het door ons bestudeerde gebied bedoelt.

Waarom wordt van dat *castellum* gezegd dat het « *novum* » is? Twee mogelijkheden, die elkaar niet uitsluiten, staan hier open. Het kan zijn dat hier eenvoudig is bedoeld: « sedert kort opgericht »²¹. Waarschijnlijker is evenwel dat de auteur de burcht als « *novum* » qualificeerde bij wijze van tegenstelling met het *castrum Gandavum*, waarover hij het herhaaldelijk heeft, en waarmede hij een vervallen versterking van zijn eigen

(19) Hier moge, om alle misverstanden te vermijden, nog op het volgende worden gewezen. Twee problemen die verband houden met vroeg-middeleeuwse burchten te Gent zullen hier niet besproken worden: 1e dat van het veronderstelde « keizerlijke » kasteel, waarvan mag worden aangenomen dat het voorgeoed gelijkwiderd is (zie VAN WERVEKE, *Kritische studiën*, blz. 92, n. 4); 2e dat van het « *castrum Gandavum* », op de plaats waar zich de Sint-Baafsabdij bevond. Welke realiteit men ook achter deze uitdrukking moge zoeken (zie VAN WERVEKE, *Kritische studiën*, blz. 13 e.v., en VERHULST, *Over de stichting*, blz. 21-25), voor het hier behandelde onderwerp is zij zonder betekenis. Alleen de zin die de auteur van de *Miracula sancti Bavonis* aan de uitdrukking hechte zal terloops ter sprake komen, en die zin is duidelijk.

(20) MGH, SS, XV², blz. 594, r. 32.

De *terminus a quo* wordt bepaald door de laatste dateerbare gebeurtenis van het verhaal, d.w.z. 946. Als *terminus ad quem* nam de uitgever een gebeurtenis aan die zo belangrijk was, dat zij niet zou onvermeld zijn gebleven, indien zij reeds was voorgevallen vóór het te boek stellen van het verhaal. Die gebeurtenis is de *elevatio* van de hl. Bavo in 1010. Bovenstaande beschouwingen sluiten in, dat de datum van de redactie vermoedelijk eerder kort na 946 dan kort vóór 1010 moet liggen.

(21) Alleszins moeten er ten minste een zevental jaren verlopen zijn: het *castellum* bestond reeds in 939, zoals blijkt uit het verhaal, en de *Miracula* zijn ten vroegste in 946 geschreven. Maar de tussenruimte kan van veel langere duur zijn geweest.

abdij bedoelt ²². Dat « *novum castellum* » een mondgemene uitdrukking zou zijn geworden is niet waarschijnlijk. Wel vindt men het in latere geschriften terug, maar deze putten hun gegeven uit onze *Miracula*, of uit de ermede verwante traditie. In een andere passus van het verhaal wordt van dit *castellum* gewaagd als van « *memorati castrum* » ²³.

Een van de belangrijkste gegevens die de *Miracula* ons leren kennen betreft de kerk die aldaar was opgericht. De auteur verhaalt hoe de monniken van Sint-Baafs, nadat zij (tussen 911-918 en 937) ²⁴ uit Laon waren teruggekeerd, hun abdij in een zo desolate toestand aantroffen, dat zij verkozen de relikwieën van hun schutspatroon onder te brengen in « *in novo edificata castello ecclesia* » ²⁵.

Deze gegevens ons door de *Miracula* verschaft kunnen wij aanvullen door middel van 14e-eeuwse teksten, die opklimmen tot een 10e-eeuwse traditie, welke met eerstgenoemde bron is verwant. Een van die teksten zijn de *Annales sancti Bavonis* ²⁶. Zij verhalen ons onder het jaar 939 dat de relikwieën van de hl. Bavo, samen met die van andere heiligen, eerst van uit Laon naar het klooster van « *Nigella* » waren gebracht geworden. Vandaar trok de kloostergemeenschap ermede naar Gent, waar de relikwieën, op 19 september van dat jaar, begeleid door zeven monniken, naar de burcht van « zijn » stad (= van de hl. Bavo) werden gebracht ²⁷. Het klooster Ganda (d.w.z. de Sint-Baafsabdij) was immers nog niet herbouwd, en kon bijgevolg deze kostbare schat niet goed opnemen. Hij werd dan ook neergelegd « *ad ecclesiam in novo castello constructam* » ²⁸.

De *Annales* leren ons dus dezelfde toedracht kennen als de *Miracula*. Ook de vorm van de uitdrukking betreffende de burchtkerk wijst op de verwantschap tussen de twee teksten. De *Annales* delen evenwel méér bijzonderheden mede. Een ervan is controleerbaar en toont, althans wat deze passus aangaat, de geloofwaardigheid van de bron aan. Bedoeld is het tussentijdse verblijf van de monniken van Sint-Baafs in een in het Latijn « *Nigella* » geheten abdij. Dat gegeven wordt bevestigd door het feit dat enkele relikwieën van de hl. Bavo heden ten dage nog steeds worden bewaard te Villenauxe-la-Grande ²⁹, waar zij in 1674 werden overgebracht

(22) Zie hiervoór blz. 8, noot 19. De auteur deelt mede dat er in zijn tijd in de Sint-Baafsabdij nog bouwvallen van het *castrum Gandavum* te zien waren.

(23) MGH, SS, XV², blz. 594, r. 32.

(24) VERHULST, *Sint-Baafsabdij*, blz. 58.

(25) MGH, SS, XV², blz. 593, r. 24.

(26) GRIERSON, *Annales de Saint-Pierre*, blz. XL, toont aan dat de *Annales sancti Bavonis* (midden 14e eeuw), zowel als de hierna besproken *Annales Elmenses* (14e eeuw), geput hebben uit oudere, niet bewaard gebleven annalen van de Sint-Baafsabdij. Het is van deze laatste — verdwenen — tekst dat wij aannemen dat hij eng verwant was met de *Miracula*.

(27) « *Ad arcem oppidi sui* ».

(28) MGH, SS, II, blz. 185-191. — CCF, I, blz. 444.

« *Anno CMXXXIX, sanctus Bavo, cum aliis pignoribus sanctorum et reliquiis, de Lauduno ad monasterium de Nigella translatus, ad arcem oppidi sui cum septem monachis ad ecclesiam in novo castello constructam reportatur, decimo tertio kal. Octobris, quia coenobium Gandae nondum plene restauratum fuerat* ».

(29) Frkr., dep. Aube, arr. Nogent-sur-Seine.

door de kloosterlingen van Nesle-la-Repote³⁰, welke plaats zonder enig bezwaar met *Nigella* kan worden vereenzelvigd³¹.

De andere 14e-eeuwse bron, opklimmend tot de 10e-eeuwse, met de *Miracula sancti Bavonis* verwante traditie, die ons over het *novum castellum* inlichtingen verschaft, zijn de *Annales Elmarenses*. Zij verhalen ons onder hetzelfde jaar 939 het vervolg van het verhaal dat wij reeds in de *Annales sancti Bavonis* aantreffen, hoe namelijk abt Gerard en zijn monniken, begeleid door een grote volksmassa, de hl. Bavo van uit de burcht naar het, inmiddels herbouwde, klooster terugbrachten³².

Ook de *Annales sancti Bavonis* hebben dit vervolg. Hun verhaal bevat — onder het jaar 940 — verschillende gegevens die men in de hiervoor besproken volzin van de *Annales Elmarenses* aantreft, maar bovendien nog een aantal andere, ogenschijnlijk belangwekkende details³³. Benevens de relikwieën van de hl. Bavo worden ook die van de hl. Veerle expliciet vermeld. Van de ene zowel als van de andere laten de abt en de monniken, op verzoek van graaf Arnulf, een deel in de burchtkerk achter, blijkbaar als tegenprestatie voor de verleende gastvrijheid. Volledig wordt de band tussen deze fragmenten en de abdij evenwel niet verbroken: éénmaal 's jaars zal de clerus van de burchtkerk met ze een *peregrinatio* naar de Sint-Baafsabdij ondernemen. Deze gegevens, die met de waarheid kunnen stroken, boezemen evenwel geen volledig vertrouwen in. Het is niet uitgesloten dat we hier, wat althans de hl. Veerle betreft, te doen hebben met toevoegsels van latere datum³⁴. Voorzichtigheidshalve zullen wij er verder geen rekening mede houden; voor het vervolg van onze uiteenzetting zijn zij trouwers niet onontbeerlijk.

Er blijft ons in verband met het *novum castellum* van de 10e eeuw nog een belangrijke vraag te beantwoorden: omvatte dit *castellum* het ganse eiland tussen (Nieuwe) Leie, (latere) Lieve, Leertouwersgracht en Schip-

(30) Frkr., dep. Marne, arr. en kant. Epernay.

(31) VERHULST, *Sint-Baafsabdij*, blz. 42 en de in noot 207 aldaar aangehaalde mededeling van de heer G. Chérest.

(32) GRIERSON, *Annales*, blz. 85: « 939. Sanctus Bavo de castello a Gerardo abbate cum monachis ad monasterium refertur, comitante infinito fidelium populorum cetu ».

(33) CCF, I, blz. 514. — MGH, II, blz. 188 r. 5-12. « Anno 940 aliquibus sanctorum Bavonis et Pharaïldis reliquiis in ecclesia predicta novi castelli super ripam fluminis Legie sita, ad instantiam et devotam supplicationem Arnulphi comitis Flandrie relictis, tali conditione, quod clerus prefate ecclesie cum supra dictis eorum reliquiis annuam peregrinationem dicto cenobio Gandensi venerabiliter persolverent, sanctorum Bavonis et Pharaïldis predictorum corpora cum aliorum sanctorum pigneribus a sancto Gerardo, abbate Gandensi, de sepedicta novi castelli ecclesia cum innumerabili multitudine populorum ad cenobium Gandense reportantur, et cum ingenti leticia et tripudio ibidem decenter relocantur ».

(34) Zie dienaangaande VOET, *Othelbold*, blz. 46 e.v. — Het enige wat in verband met de hl. Veerle met zekerheid kan worden gezegd, is dat in 1060 haar relikwieën in de burchtkerk berustten en dat zij zelf volgens de *Miracula sancti Ursuari in itinere per Flandriam facta* er de patrones van was (MGH, SS, XV², blz. 841 r. 33). Oorspronkelijk zal deze kerk wel, zoals de meeste burchtkerken in Vlaanderen, aan O.L. Vrouw zijn gewijd geweest (HUYGHEBAERT, *Le comte Baudouin II*, blz. 64, n. 2).

gracht (A en B samen), of alleen het zuidwestelijke deel ervan, d.w.z. Veerleplein en omgeving (A alleen)?

De *Miracula sancti Bavonis* stellen ons in staat met vrij grote zekerheid de eerste vraag bevestigend te beantwoorden. De bewijsvoering zal evenwel enigszins omslachtig zijn.

In de inleidende woorden waardoor hij een van de mirakelen van zijn verhaal aankondigt zegt de auteur dat het wonder geschiedde «*in novo castello*». In onmiddellijke aansluiting daaraan gebruikt hij, sprekende van dat gebied, de woorden: «*in territorio memorati castri*». De personen die bij het mirakel betrokken waren omschrijft hij als aldaar gevestigde *coriarii* (= lederbereiders)³⁵.

Het komt er nu op aan te bepalen, waar precies deze handwerkers gevestigd waren. Uit het vervolg van onze uiteenzetting zal blijken³⁶, dat in gebied A tot in de 13e eeuw alleen de aanwezigheid van gebouwen met een zuiver castrale functie kan worden aangetoond. Op grond daarvan reeds mogen we een vestiging van *coriarii* aldaar als hoogst onwaarschijnlijk beschouwen.

Bovendien zijn er zeer ernstige aanwijzingen dat zij hun woon- en werkplaatsen hadden in een nauwkeurig omschreven deel van gebied B, d.w.z. van de eigenlijke Oudburg.

Van het midden van de 14e eeuw af blijken de leertouwers inderdaad gevestigd te zijn aan de waterloop die de noordwestelijke grens van het eiland vormde, en wel aan het deel ervan dat de grens van gebied B vormde³⁷. Deze gracht werd dan ook naar hen genoemd³⁸. Later werd de naam Leertouwersgracht vervangen door Plotersgracht³⁹, welke benaming ook overging op de straat die min of meer evenwijdig liep met die gracht; de door de leertouwers en ploters bewoonde percelen waren gevat tussen de gracht en de straat. Evenwijdig met de Plotersgracht liep daarenboven de Cordewaniersstraat. Onder «*cordawaniers*» dient men schoenmakers te verstaan.

Belangrijk is nu dat die handwerkers van het lederbedrijf eeuwen lang in dezelfde straten zijn blijven wonen en werken. Van de 14e eeuw af tot de 18e zijn de bronnen overvloedig genoeg om dat uitdrukkelijk te kunnen staven. Op die gebondenheid wordt de nadruk gelegd door een tekst uit juli 1487. Kort vóór genoemde datum, luidt het daar, waren sommige leertouwers naar de nabije Steenstraat verhuisd. Dit verwekte hevige protest

(35) MGH, SS, XV², blz. 594, r. 31-35:

«*...in novo castello manifestatum memoriae commendemus miraculum. In territorio memorati castri erant commorantes laici, qui ex officio agnominabantur coriarii. Horum unus cupiditate questus sabbato ultra morem christiane religionis illectus, operi ceteris instabat diutius. Sed hunc collega redarguens: «Cur», inquit, «non das honorem Deo sanctoque Bavoni in proximo quiescenti?»*»

(36) Zie blz. 29-46.

(37) GYSSELING, *Gent*, blz. 58, nr. 245: «*ligghende jeghen de brugge over van den Wittebroeders daer de witteledertouwers woenen up de gracht*» (1361).

(38) Teksten uit 1375 bij GYSSELING, *ibid.*

(39) Leertouwers bewerken het leder nadat het gelooit is, terwijl het de taak van de ploters is de schapevellen van de wol te ondoen. In beide gevallen geldt het arbeiders van de ledernijverheid.

bij de buren, die eisten dat zij hun verblijf opnieuw zouden vestigen « up der ledertauwers gracht die van ouden tyden daertoe gheordonneert es »⁴⁰.

Het blijkt uit die, in de laatste voetnoot uitvoeriger aangehaalde tekst, dat de oorzaak van de gebondenheid te zoeken is in het feit dat hun bedrijf het gebruik meebracht van gemetselde putten, en dat het door hen verontreinigde water een overdraaglijke stank verspreidde. Het is begrijpelijk dat men hun geen andere plaats voor hun werk wilde toewijzen dan die zij, in groep, reeds vanouds hadden bezet.

In het eerste kwart van de 17e eeuw was de toestand nog steeds dezelfde. Op de Plotersgracht en in de aangrenzende straten woonden toen niet minder dan 25 handwerkers van het lederbedrijf, onder wie 17 ploters⁴¹. Nog in de jaren 1759-1762 hadden de « witte ledertauwers geseijt plotters » hun neringhuis aan de Plotersgracht⁴², al waren zij in die jaren nog slechts in geringen getale meer, en waren deze laatste overblijvenden van een vroeger voorspoedig bedrijf er ook niet meer woonachtig⁴³.

Uit het voorgaande blijkt dat van de 14e tot de 18e eeuw de continuïteit van de vestiging van het lederbedrijf kan worden aangetoond. Waren de *coriarii* van de 10e eeuw bij dezelfde Leertouwersgracht gevestigd? Het is hoogstwaarschijnlijk⁴⁴, en het lijkt dan ook niet gewaagd aan te nemen

(40) S.A.G., Jaarregister 1486-87, f° 185, stuk van 6 juli 1487. De schepenen van de Keure treden op in een geschil tussen het klooster van de Filledieusen en verschillende geburen van de Steenstraat enerzijds, de witteleertouwers anderzijds. Eerstgenoemden verklaren « dat de vors. verweerers, die onlancx leden zyn commen woonen in de selve steenstrate, hemlieden vervoorderen aldaer te doene huerliedier neeringhe, ende in teekene van dien, hebben ghedaen maken alnu, zonderlinghe de vorsejde Jan de Screvele, zekere putten ghemets, omme haerlieden vellen in te legghene, die zij spoelen ende wasschen, alsoot van noode es in een cleyn staende waterkin achter haerlieden godshuus, huusinghen, ende erve loepende, dat bij den stanck van dien zo grotelyc gheinfecteert zyn... » De eisers concluderen: « dat hemlieden haerlieden vorsejde werc verboden zij, updat zy aldaer willen bliven woonende, ofte neen, indien zy haerlieden neeringhe willen bliven doende, dat zy trecken woonen op der ledertauwersgracht die van ouden tyden daertoe gheordonneert es, ofte te anderen plaetsen die daertoe also propice es als die, in loopende ende stromende rivieren daer zyt zonder inder van hueren ghebuieren doen moghen... »

(41) Dat blijkt uit een volkstelling uit het jaar 1624, met het oog op de heffing van het maalterijgeld ondernomen, die, vreemd genoeg, in het stadsarchief te Antwerpen berust (*Privilegiekamer*, IV, 116). Er blijkt uit dat toenmaals woonden:

	1 oudschoenmakers,
	1 schoenlapper;
in de Plotersgracht, op 22 gezinshoofden :	1 schoenmaker,
	9 ploters,
	1 schoenmakersknecht;
in de Hertogstraat, op 16 gezinshoofden :	5 ploters,
	1 oudschoenmaker;
in de Rode Koningsstr. op 15 gezinsh. :	3 ploters,
	1 schoenmakersknaap,
	1 handschoenmaker.

(42) S.A.G., reeks 169, nr. 4. Rekening van de Witte Ledertauwers gheseyjt plotters 1759, 1760, 1761, 1762.

(43) *Nieuwen Almanach... ofte den getrauwen Weg-wyser*, 1770, blz. 100.

(44) Over de continuïteit van de vestiging van de lederbewaterkers in een andere stad, aan de oever van een bepaalde waterloop, zie JORIS, *Huy*, blz. 311-313.

AANVULLENDE NOTAS

bij de Uitgave van het Mémoire Statistique van Faipoult

Ingaande op de wens van talrijke lezers werd besloten een aanvullende annotering te bezorgen bij de « Liste des Hommes célèbres » door Faipoult, op blz. 75 e.v. van de door de Maatschappij bezorgde uitgave.

De nummering hier komt overeen met deze der uitgave.

- Blz. 76, nr. 4 : ADRIEN BRAUWER : overleden te Antwerpen in 1638
nr. 6 : JEAN CURTENBOSCH : geboren te Gent in 1494, overleden te Rome omtrent 1550, erudiet priester en doctor in de godgeleerdheid.
nr. 7 : LAURENT DELVAUX : geboren in 1695, overleden op 24 februari 1778, respectievelijk te Gent en te Nijvel.
nr. 8 : JEAN DRUSIUS : overleden te Franeker in 1616. Eén van de grote orientalistes van zijn tijd. Onderwees eerst te Oxford, kwam vervolgens terug naar de Zuidelijke Nederlanden, ging in 1576 naar N. Nederland, alwaar hij het volgende jaar hoogleraar werd te Leiden en in 1585 te Franeker.
nr. 9 : JEAN DULLAERT : overleden te Parijs op 19 september 1513.
nr. 10 : FRANCOIS ROMANUS : architect, overleden te Parijs op 7 januari 1735.
nr. 11 : DANIEL HEINSIUS : overleden te Leiden op 25 februari 1655.
nr. 12 : HENRI DE GAND : geboren omtrent 1217, overleden in 1293. Docent aan de Theologische Faculteit te Parijs. Nam een onafhankelijke positie in in de strijd tussen het christelijk neo-platonisme (augustinisme) en het përipatetisme (aristotelisme).
- Blz. 77, nr. 16 : PAUL DE VOS, overleden in 1678.
nr. 19 : de rol van BENCKEL is nog altijd een zeer betwist punt. Eventuele belangstellenden verwijzen we naar het recente artikel van G. Doorman, « Nogmaals : de Middeleeuwse haringvisserij. » (in Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden, deel XIV, 1959, nr. 2, blz. 104-115).
nr. 21 : PETRUS BERTIUS : overleden te Parijs in 1629.

- Blz. 78, nr. 22: PHILIPPE MOUSKES : (nota 69 dient als erratum te worden beschouwd) : was geen bisschop van Doornik, doch wel afstammeling van een rijke Doornijkse schepfamilie, auteur van een berijmde kroniek der Franse koningen.
- nr. 23: JEAN VAN IMBYSE of HEMBISE : leider van het Calvinistisch Bewind te Gent.
- nr. 24: CORNELIUS JANSENIUS : niet te verwarren met de andere Cornelius Jansenius, bisschop van Ieper die de grondlegger is van het Jansenisme. Deze vermeld door Faipoult overleed te Gent in 1576 en was er vanaf 1568 tot aan zijn dood bisschop.
- nr. 25: CHARLES DELANGE : filoloog en humanist. Geboren te Berquiny (N. Fr.) omtrent 1521 en overleden te Luik op 29 juli 1573.
- nr. 26: PHILIPPE LANSBERGHE : overleden te Middelburg in 1623. Deze almanakken waarop Faipoult zinspeelt bevatten de meest fantaisistische berichten. Nog in 1824 verscheen te Luik een dagblad de « Mathieu Laensbergh », dat onder deze enigszins slechts gereputeerde titel, een zeer ernstig dagblad, namelijk dat van Charles Rogier, dekte.
- Blz. 79, nr. 28: GERARD MERCATOR : overleden te Duisburg in 1594
- nr. 29: GUILLAUME MOERBEKE (nota 71 dient als erratum te worden beschouwd.) (Geboren omtrent 1215, overleden in 1286). Hij is van groot belang geweest voor het tot standbrengen van het contact tussen de Middeleeuwse scholastiek en de wijsbegeerte der Griekse Oudheid, inzonderheid Aristoteles.
- Blz. 80, nr. 33: ANTONIO VAN DEN HEUVEL : overleden te Gent in 1677.
- nr. 34: PHILIPPE VERHEYEN : overleden te Leuven op 28 januari 1710.
- nr. 35: PIERRE VERSCHAFFELT : geboren te Gent in 1710.

NOTA. Wegens een foutieve lezing van de oorspronkelijke tekst komt het tweede deel van de derde paragraaf op blz. VII, te beginnen met « Zo is het gedeelte dat handelt over... », te vervallen.

dat het *novum castellum*, in de ogen van de auteur van de *Miracula sancti Bavonis*, zowel gebied B, waar de *coriarii*, naar wij menen, verbleven, als gebied A omvatte.

B. WAT BEDOELDE MEN TE GENT MET « CASTELLUM » VOOR EN NA 1180 ?

Het ware verkeerdt, wij wezen er reeds op, te menen dat de uitdrukking « *novum castellum* » een courante benaming zou zijn geworden. Hierboven trachtten wij te verduidelijken, als gevolg van welke gedachtengang zij uit de pen van de 10e-eeuwse auteur van de *Miracula* was gevloeid. Men vindt haar weliswaar nog terug in de 14e-eeuwse *Annales sancti Bavonis* en in het 15e-eeuwse *Chronicon sancti Bavonis*⁴⁵. Maar deze late vermeldingen zijn ter zake volkomen misleidend. De *Annales* putten namelijk voor de jaren 939 en 940 rechtstreeks uit de met de *Miracula* verwante 10e-eeuwse traditie van Sint-Baafs, daarbij gehele zinsfragmenten zonder al te grote wijzigingen transponerend⁴⁶, terwijl het *Chronicon* de *Annales* te diep plaatse eenvoudig overschrijft⁴⁷. Wel komt in beide teksten het *novum castellum* nog onder andere jaartallen voor, namelijk 912 (*Chron.*), 1073 (*Ann.* en *Chron.*), 1336 (*Ann.*). Maar uit twee van die gevallen blijkt juist dat de laattijdige auteurs met de uitdrukking verlegen zaten, en zich genoodzaakt zagen er een andere interpretatie aan te geven, die beslist verkeerd is. Voor hen was het *novum castellum* niet meer het grafelijke versterkte gebied in zijn geheel, waarin zich de Veerlekerk bevond; het kon, meenden zij, alleen het (door Filips van de Elzas opgerichte) Gravenkasteel zijn, waarnaast, zegt het *Chronicon* uitdrukkelijk, die kerk verrees⁴⁸.

De gebruikelijke uitdrukking was, in de 10e, 11e en tot ver in de 12e eeuw, niet « *novum castellum* », maar eenvoudig « *castellum* » of « *castrum* ». Het zal wel het ganse grafelijke versterkte gebied zijn geweest dat de auteur van de *Gesta episcoporum Cameracensium* bedoelde, waar hij schreef dat Hendrik II in 1007 het *castrum Gandavum* innam⁴⁹. Tenzij hij er bovendien ook nog de eigenlijke stad — voor zover reeds aanwezig

(45) Zie, over de *Annales*, FRIS, *Bibliographie*, I, nr 70, en over het *Chronicon* Id., *ibid.*, nr 72.

(46) *Miracula*: « *in novo edificata castello aeclesia* ». MGH, SS, XV², blz. 593, r. 24.

Annales: « *ad ecclesiam in novo castello constructam* ». CCF, I, blz. 444. MGH, SS, II, blz. 188, r. 2-3.

(47) Vgl. CCF, I, blz. 514, met MGH, SS, II, blz. 188 (= CCF, I, blz. 444).

(48) *Annales*, CCF, I, blz. 450: « *Anno MCCCXXXVI, portiones reliquiarum sanctorum Bavonis et Pharaïldis in ecclesia novi castelli, nunc COMITIS CASTELLUM nominati, in novo portu Gandensi super ripam fluminis Legiae sita...* »

Chronicon, CCF, I, blz. 506: « *ecclesia, quae nunc dicitur sanctae Pharaïldis, in Gandavo fundatur JUXTA novum castrum* ».

(49) MGH, SS, VII, blz. 452: « *Rex, coacto multo milite, castrum Gandavum ad devastandam terram invadit* ». Ook Sigebertus Gemblacensis gebruikt de uitdrukking (MGH, SS, VI, blz. 354, r. 42-43): « *Heinricus imperator, quia de obsidione Valentianensi inefficax redierat, contra Balduinum profectus, castrum Gandavum invadit, et, depopulata terra, aliquot Flandrensium primores capit* ». Daar het evenwel klaarblijkelijk is dat Sigebertus hier de *Gesta* voor ogen had en ze soms woordelijk overschreef, heeft zijn tekst geen zelfstandige bewijskracht.

— onder verstond. Daar evenwel de Duitse koning het op de onderwerping van de graaf van Vlaanderen gemunt had, ligt het voor de hand dat in de eerste plaats diens burcht is bedoeld ⁵⁰.

Bewijskrachtiger en ondubbelzinnig is een volzin uit de *Miracula sancti Ursuari in itinere per Flandriam facta*. In 1060 ondernamen de monniken van Lobbes met de relikwieën van de beschermheilige hunner abdij een bedeltocht door Vlaanderen. Komende uit de richting van Brugge zagen zij bij hun nadering te Gent een grote mensenmenigte hen ter begroeting tegemoetkomen. Wij gingen eerst, zegt de auteur, het *castrum* binnen, waar wij in de Sinte-Veerlekerk in gebed neerknielden ⁵¹.

Even duidelijk zijn de uitdrukkingen « *Gandensis castri* » (1073) en « *castellum Gandense* » (1139), gebruikt in verband met het ambt van de Gentse burggraaf ⁵².

Anders is het gesteld met een oorkonde van Diederik van de Elzas, uit het jaar 1130, die heet gegeven te zijn « *in castro Gandavo* » ⁵³. Zij verhaalt hoe graaf Diederik in de abdijkerk van Sint-Baafs aan de hl. Lieven een aantal lijfeigenen met hun nageslacht als vrijgewijden schonk. Het stuk werd, naar de vorm te oordelen, niet in de grafelijke kanselarij opgesteld, maar door de ontvanger, in casu de Gentse abdij. Er bestaat om deze twee redenen een sterk vermoeden dat men in het onderhavige « *castrum Gandavum* » moet zoeken, niet een vermelding van de grafelijke burcht, maar, een laatste maal nog, een reminiscentie aan het « *famosum castrum Gandavum* », waarmede de voorgangers van de redacteur van het stuk hun eigen abdij bedoelden.

Afgezien van deze uitzondering blijkt, althans tot in het derde kwart van de 12e eeuw, « *castrum Gandavum* » of « *castellum Gandense* » de gebruikelijke benaming te zijn geweest van het versterkte grafelijke gebied te Gent. Sedert 1180 moet daarin verandering zijn gekomen. In dat jaar voltooidde Filips van de Elzas het kasteel dat nu nog, in zijn gerestaureerde gedaante, op de voorbijganger een overweldigende indruk maakt. Daardoor verlegde de graaf in zake defensie ook voor goed het accent, van de grachten en de rivier rondom het *castrum*, naar een reeds voordien versterkte kern, gelegen in gebied A.

Voortaan werd met « *castellum* » en « *castrum* » niet meer het grafelijke eiland, maar het Gravenkasteel of Gravensteen bedoeld. Reeds het opschrift dat graaf Filips boven de toegangspoort liet aanbrengen spreekt van « *hoc*

(50) Zie in dit verband ook GANSHOF, *Flandre impériale*, blz. 111, en inzonderheid n. 2 aldaar, waarin Ganshof wijst op het goede onthaal dat, volgens Thietmar van Merseburg, MGH, Scr. rer. Germ., n.s., dl. 9, blz. 308, de koning in Sint-Baafs te beurt viel, zodat de auteur van de *Genealogia* met « *castrum Gandavum* » ook niet deze abdij kan hebben bedoeld.

(51) MGH, SS, XV², blz. 841, r. 32-33: « ...et inprimis introducti castrum, apud Sanctam Pharabildem orare [coepimus] ».

(52) FAYEN, *Lib. Trad.*, blz. 120, r. 22: « *Folkardus Gandensis castri castellanus* » (1073). — DE MARNEFFE, *Cartulaire d'Afflighem*, blz. 95: « *Notum sit... quod quidam miles nobilis nomine Hugo de Inckers, sortitus in conjugium filiam Sigeri, castellani Gandensis, nomine Aliciam, et per eam castellum Gandense, et officium, et patris ipsius hereditatem et alodium, venientes Burnebem, conquerebantur adversus nos* ». (1139)

(53) SERRURE, *Cart. de Saint-Bavon* nr 29, blz. 35.

castellum »⁵⁴. Gislebertus Montensis, die een vijftiental jaren later schreef, heeft het over het « *castrum Gandavense* » dat Filips, graaf van Vlaanderen, had gebouwd om de buitensporige hoogmoed van de Gentenaren te bedwingen⁵⁵. En het is blijkbaar ook in dat nieuwe kasteel dat Boudewijn IX in 1199 aan de Sint-Baafsabdij het derde deel van een tiend afstond⁵⁶.

Deze nieuwe kijk op de toestand komt buitengewoon goed uit in de oorkonde waardoor gravin Margareta en haar zoon Gwijde op 8 april 1274 het ganse eiland aan het Gentse schependom toevoegden⁵⁷. In dit, in het Frans gestelde stuk, wordt « *chastel* » gebruikt, niet voor het eiland, maar voor het Gravenkasteel van 1180. Het eiland wordt blijkbaar niet meer als een versterkt gebied beschouwd. Het wordt ook niet als één geheel behandeld; de twee delen, A en B, die wij hierna afzonderlijk zullen bespreken, worden in het stuk zorgvuldig uit elkaar gehouden: « *Le Viesbourch, seant en nostre vile de Gant* » (= B), en « *le place seant devant nostre chastel de Gant, ki gist entre les trois pons* » (= A, het Gravenkasteel evenwel uitgezonderd, dat aan het schependom niet werd afgestaan).

III. DE VERSTERKINGEN VAN HET GRAFELIJKE GEBIED.

A. DE WATERLOPEN

Het eiland, waaruit het versterkte grafelijke gebied bestond, was gevormd door de Leie, de Lieve, de Leertouwersgracht en de Schipgracht. Zo heetten althans in de tweede helft van de 13e eeuw deze waterlopen.

In welke mate waren zij kunstmatig? Die vraag is moeilijk te beantwoorden. Een ernstige studie, die rekening houdt met geografische en geologische zowel als met historische gegevens, werd nooit ondernomen.

De Leie, die de zuidelijke en zuidoostelijke grens vormde, stond, althans meer stroomafwaarts, bekend als « Nieuwe » Leie. Hoewel die benaming eerst in 1270 in een tekst voorkomt⁵⁸, is deze waterloop ongetwijfeld veel ouder. Hij vormde de grens tussen het patronaatsgebied van Sint-Baafs en dat van Sint-Pieters, en zal dus wel van vóór 941 dagtekenen. Moet men met Gysseling aannemen dat hij « gegraven » was, een « doorsteek » vormde? Tegenover de argumenten die deze auteur aanvoert kan men er andere plaatsen, doch dit zou aanleiding geven tot een uitweiding die voor ons opzet geen nut heeft: hoofdzaak is dat deze Leie in 941 reeds bestond⁵⁹.

(54) VUYLSTEKE, *Opschrift*, blz. 6.

(55) *Gislebert de Mons*, blz. 266: « ...*custodiam CASTRI GANDAVENSIS, quod Philippus comes Flandrie ad reprimendam hominum Gandavensium nimiam superbiam construxerat...* »

(56) *Cart. Saint-Bavon*, nr 89, blz. 78: « *Actum in castello Gandensi* ».

(57) DIERICX, *Ville*, I, blz. 445-447, voetnoot.

(58) DIERICX, *Ville*, I, blz. 400, voetnoot: « *le cours de le nouvele Lis* ». Alle tekstuitgaven, waarvan de betrouwbaarheid aan twijfel onderhevig is, zoals bij Diericx het geval is, werden op het handschrift gecollationeerd.

(59) Ten voordele van de opvatting dat de Nieuwe Leie een natuurlijke waterloop is, pleit het reliëf. Zie DUMONT, *Gent*, II, kaart 5.

Nog groter is de onzekerheid wat betreft de waterlopen aan de andere drie zijden van het eiland. Is bijvoorbeeld de Leertouwersgracht een van de talrijke natuurlijke vertakkingen van de Leie, of is zij in betrekkelijk late tijd gegraven? Het antwoord moet vooralsnog uitblijven, en dat is jammer, want naar gelang het uitvalt, wijzigt zich het historische perspectief dat eraan verbonden is. In het eerste geval zou men moeten aannemen dat het eiland, door het reeds voorhanden zijn van een natuurlijke verdedigingslijn, met het oog op de oprichting van een *castellum* aantrekkelijk genoeg werd om over de bezwaren van de langwerpige vorm heen te stappen. In het tweede geval moet men veronderstellen dat deze, ongunstige, richting voor de gracht juist werd gekozen om een reeds voorhanden nederzetting (in de Oudburg) zo nauw mogelijk te omsluiten. Men zou dan tevens gerechtigd zijn die nederzetting te doen opklimmen tot een tijd waarin een dergelijke beveiliging nog niet nodig werd geacht, d.w.z. tot vóór het midden van de 9e eeuw.

B. BEHOORDE HET « SLUIZEKEN » TOT HET VERSTERKTE GRAFELIJKE GEBIED ?

Wij lieten tot dusver de vraag open of het, thans Sluizeken geheten, pleintje, d.w.z. de driehoek begrepen tussen de Schipgracht en de Grauwpoort, van het versterkte grafelijke gebied, en wel namelijk van de Oudburg, deel uitmaakte. Zo ja, dan was dit gebied niet beperkt tot het eiland, maar omvatte het bovendien aan zijn noordoostelijk uiteinde een bruggehoofd over de Schipgracht (zie plattegrond I).

Het bestaan van de Grauwpoort zelf, die afgebeeld is op het panoramische zicht van de stad in 1534, *schijnt* in die richting te wijzen. De uitgave van dit zicht⁶⁰, en namelijk een natekening van het detail van het *castellum*, door A. Heins in de er aan toegevoegde *Texte explicatif* van V. Van der Haeghen opgenomen⁶¹, werken deze opvatting in de hand. Op de bewuste natekening dikte Heins de omtrek van de Grauwpoort met de erbij aansluitende huizenrijen derwijze aan, dat de lezer de indruk krijgt dat het Sluizeken wel degelijk van de Oudburg deel uitmaakte.

Die natekening werd herhaaldelijk gereproduceerd⁶², wat er ongetwijfeld toe bijdroeg genoemde opvatting te verspreiden. Ook de plattegrond betreffende de rechtstoestand van de bodem in Des Marez' *Propriété foncière* werkte haar in de hand: langs een van de zijden van de driehoek die de Grauwpoort met de Schipgracht verbindt liet de auteur namelijk de woorden « fortifications du Vieux-Bourg » aanbrengen.

Tegenover deze zienswijze staat die van verschillende andere auteurs. Vuylsteke noemt nadrukkelijk de Schipgracht als noordelijke grens van de Oudburg⁶³, en De Vlaminck is het op dit punt met hem volkomen eens⁶⁴.

(60) VAN DER HAEGHEN, *Grande vue panoramique*.

(61) Blz. 9.

(62) Namelijk in: VAN WERVEKE, *Gent*, pl. 2, en A.G.N., II, pl. 16, tegenover blz. 185.

(63) VUYLSTEKE, *Gravenkasteel*, blz. 75.

(64) DE VLAMINCK, *Château des Comtes*, blz. 288.

Afgaande op de samenvatting die Blommaert van diens onuitgegeven studie maakte⁶⁵, mag men aannemen dat ook Vlaminck die mening was toegedaan. Fris sloot er zich eveneens bij aan⁶⁶, en ook Gyseling deelt die opvatting⁶⁷.

- Tegen de voorstelling, als zou het Sluizeken van de Oudburg hebben deel uitgemaakt, kan men inderdaad heel wat bezwaren aanvoeren. Het argument van het bestaan der Grauwpoort, het enige tenslotte waarin zij enige steun schijnt te vinden, wordt reeds ernstig ondermijnd door het feit dat er zich aan die zijde van het versterkte grafelijke gebied, en wel op de Schipgracht, op de strook van die gracht die de Leertouwersgracht met de Leie verbond, een andere poort bevond. Van de twee poorten die op een zelfde naar buiten voerende weg waren opgericht moet de binnenste vanzelfsprekend als de oudste worden aangezien, de buitenste, in casu de Grauwpoort, als de jongste. Hieruit volgt reeds dat het Sluizeken met zijn vestingmuren⁶⁸ en (Grauw)poort als een « uitleg » moet worden beschouwd.

Deze zienswijze vindt steun in de oorkonde waardoor gravin Margareta in 1270 aan de Gentenaars de gronden afstaat, gelegen tussen de Oude Leie, de Nieuwe Leie en de Schipgracht, welke gronden alle voordien reeds onder de rechtspraak van de schepeneen stonden⁶⁹. Dit gebied behoorde dus niet tot de Oudburg, die pas in 1274 bij het schependom werd gevoegd⁷⁰. De Schipgracht wordt hier beschouwd als de grens vormend, zonder dat enig voorbehoud wordt gemaakt voor het Sluizeken⁷¹.

- Er is meer. Er zijn redenen aanwezig om aan te nemen dat de *Torfbriel*, die uitdrukkelijk in de afstand van 1270 is begrepen, en niet in die van 1274, niets anders is dan het Sluizeken zelf⁷². De naam *Torfbriel*, die alleen door het stuk van 1270 is overgeleverd, betekent immers « opslagplaats voor turf », evenals met « *Houtbriel* » « opslagplaats voor hout » is bedoeld⁷³. Nu ligt het voor de hand deze opslagplaats voor turf te zoeken aan de oever van de Schipgracht, de waterloop die Gent verbond met

(65) BLOMMAERT, blz. 40.

(66) FRIS, *Histoire de Gand*, blz. 20.

(67) GYSSELING, *Gent*, blz. 31, 32.

(68) Op het panoramische plan van 1534 geeft men er zich gemakkelijk rekenschap van, dat de twee huizenrijen, die de Grauwpoort met de Schipgracht verbonden, klaarblijkelijk de lijn volgden van twee verdwenen vestingmuren.

(69) VAN WERVEKE, *Kritische studiën*, blz. 71.

(70) Eerst in dat jaar stond Margareta de Oudburg, aan de overzijde van de Schipgracht, aan de stad af, met de rechtspraak.

(71) DIERICX, *Ville*, I blz. 400-401, voetnoot (gecollationeerd): « *et de le pons le muue tout che ki gist entre le scipgracht et le cours de le nouvelle Lis, juskes au pons des brebis ; et le briel ki la dedens gist ke on apele torfbriel* ».

(72) Deze veronderstelling vindt men reeds bij GYSSELING, *Gent*, blz. 32. — De *Torfbriel* mag niet worden verward met de *Briel* (of *Groene Briel*) die een bestanddeel was van 's Borchgraven Gherechte, en dus ten westen van de Schipgracht lag, terwijl de *Torfbriel* tussen Oude Leie, Nieuwe Leie en Schipgracht lag, en dus ten oosten van de Schipgracht. Gyseling begaat de verwarring op blz. 32 en 80, echter niet op blz. 41, waar hij evenwel verkeerdelijk de *Torfbriel* tot 's Borchgraven Gherechte rekent.

(73) GYSSELING, blz. 41, nr 61, en 50, nr 160.

de Vier Ambachten, de streek waar het grootste deel van de turf werd gestoken die in de stad werd verbruikt ⁷⁴.

Een laatste argument ten voordele van de stelling dat het Sluizeken niet tot de Oudburg behoorde, kan worden gezocht in het feit, dat de erven aan het Sluizeken niet, zoals die van de Oudburg, van de graaf in leen of in cijns, maar van de stad in cijns werden gehouden ⁷⁵.

Op grond van bovenstaande beschouwingen menen wij te mogen besluiten dat het Sluizeken niet tot het versterkte grafelijke gebied behoorde. Van zodra de turf in grote hoeveelheden langs de Schipgracht naar Gent werd gevoerd ⁷⁶, hoofdzakelijk ten behoeve van de Gentse poorters, zal men die brandstof op het pleintje, gelegen vóór de Oudburg, en deel uitmakend van het Gentse schependom, hebben opgestapeld. Weldra zal de Gentse magistraat ook de behoefte hebben gevoeld deze stapelplaats in het defensiesysteem op te nemen. Dit kon gemakkelijk gebeuren in een tijd waarin grafelijk en stedelijk versterkingswezen gecoördineerd werden, d.w.z. in de 12e eeuw ⁷⁷. Het volstond een soort van uitleg van de Oudburg te bouwen, bestaande uit de Grauwpoort en twee vestingmuren die deze poort met de Schipgracht verbonden.

C. BRUGGEN EN POORTEN

Het eiland, waaruit het grafelijke versterkte gebied bestond, rekende voor zijn verdediging in hoofdzaak op de waterlopen die het omsloten. Zeer efficiënt zal die defensie wel niet zijn geweest. Van enige muren langs het water werd tot dusver geen spoor teruggevonden. De geschreven bronnen maken er geen gewag van. Zij leren ons zelfs uitdrukkelijk dat de strook langs de Lieve in de tweede helft van de 13e eeuw een *reietum sive terra vacua* vormde ⁷⁸. Meer dan een eerste aanval opvangen konden die waterlopen dan ook niet. De kern van de versterking was vóór 1180 de *domus lapidea* van de graaf, waarover verder, na 1180 het Gravenkasteel van Filips van de Elzas.

Hoe had men toegang tot het eiland? Waren er van de aanvang af één of meer bruggen, of moest men zich behelpen met doorwaadbare plaatsen? Wij tasten daaromtrent in het duister ⁷⁹, en moeten genoegen nemen met de vrij laattijdige mededelingen die de bruggen betreffen.

(74) Nadat in 1563 de Sasse Vaart was klaargekomen, werden langs die waterweg graan en andere goederen naar Gent gebracht, en op het Sluizeken gelost, wshalve dat pleintje toen lange tijd de benaming « Zeeuwse aard » bleef dragen.

(75) S.A.G., Erfelijke Rentenboek, r. 152, nr 6 (1418), f° 67: « *Tusschen beide den poerten, der binnen ende ter zyden ter Leyen waert an de Graeuwoerte* ». Het argument boet evenwel aan kracht in, doordat nog een andere groep huizen, ditmaal in de Oudburg gelegen, namelijk de huizen aan ser Boudinsbrug, tegenover het Halynshospitaal, eveneens renten aan de stad verschuldigd waren.

(76) Het verbruik van turf nam in aanzienlijke mate toe, toen het brandhout schaarser werd. De ommekeer moet zich ongeveer in de 12e eeuw hebben voorgedaan.

(77) Zie hierna, blz. 22.

(78) DE POTTER, *Pet. Cart.*, blz. 16.

(79) Wij meenden eerst te mogen aannemen, dat de in de 14e eeuw en later

Laten wij beginnen met de drie bruggen rondom gebied A; zij komen voor het eerst voor in de oorkonde van Margareta van 1274, waardoor de gravin dit gebied aan de stad afstond⁸⁰.

's Gravenbrug, thans Vleeshuisbrug, verbond het grafelijke gebied met het *portus*, de eigenlijke stad. Tot uiterlijk 1321 was het een houten brug, waarschijnlijk een valbrug. In genoemd jaar, misschien reeds iets vroeger, werd een aanvang gemaakt met de afbraak en de vervanging ervan door een stevige stenen boogbrug⁸¹. Er is geen enkel gegeven voorhanden, vóór of na genoemde datum, dat wijst op het bestaan aldaar van een poort.

De Hoofdbrug daarentegen, die van uit gebied A toegang gaf tot de Burgstraat, d.w.z. naar de buitenzijde van de Gentse agglomeratie was gericht, was door middel van een poort versterkt. Die poort wordt in de loop van de 14e eeuw herhaaldelijk vermeld⁸². « Ten jare 1371, schreef A. Van Werveke, werden poort en brug afgebroken en deze laatste heropgebouwd met stenen pijlers en leuning, maar vermoedelijk met houten

vermelde « gewadden » dergelijke doorwaadbare plaatsen waren, « wadden » in de moderne betekenis van het woord. De zienswijze was des te aantrekkelijker daar de gewadden, o.m. die aan 's Gravenbrug en aan de Hoofdbrug, geplaveid waren (zie Rek. 1324-1325, blz. 396; 1340-1341, blz. 91. — Justus Billet, in zijn Polytyeboek, in het S.A.G. bewaard, I, f° 160, beweert zelfs dat de bodem van de Leie geplaveid was van 's Gravenbrug tot aan de Zuivelbrug).

Dr. Gysseling maakte er ons evenwel attent op dat « gewad » betekent « bad-en drinkput voor paarden », en verwees daarvoor naar zijn studiën *Gent*, blz. 45, en *Toponymie van Oudenburg*, blz. 183-184, alsook naar E. FEYS en D. VAN DE CASTEELE, *Histoire d'Oudenbourg*, blz. 570-571.

Bij nader onderzoek bleek ons deze zienswijze gegrond. Wij vonden een drietal teksten die haar met betrekking tot Gent staven. « Een eydele hofstede buuten der Waelpoorten ant ghewat daer men de parde waertert als men gaet iChartreusen waert » (S.A.G., Jaarregisters 1404-1405, f° 11). « Daer zijn oock van gelijken in de rivieren deser stede seven publijcque waeterijngben tot het gerief ende waeteren van de peerden ... 3° ant gewadt in de Lieve ... 6° bij de hoochbrugge in de voors. Lieve ». (S.A.G., Billet, V, f° 156). « ...een seker taswerc... van den ghewatte te doen rumene bij der Moncbrugge, dwelke diepe van guere was, datter de cloesterperden niet meer ne mochten varen drinken van... » (R.A.G. Sint-Pieters, nr 2238. Rek. v.d. hoofdontvanger. 1402-1403).

De straatnaam « Gewad » te Gent mag dus ook niet langer worden geïnterpreteerd als « doorwaadbare plaats ».

(80) DIERICK, *Ville*, I, blz. 446, voetnoot: « *le place seant devant nostre chastel de Gant, ki gist entre les trois pons: cest a savoir le pont con claime le pont le Conte; le pont ki siet entre nostre chastel et le maison Phellippon de le Val, et le pont con apiele Hovebrighe deviers le burghstrate...* »

(81) Een van de hs. van het *Memorieboek* (I, blz. 26) tekent bij het schepenjaar 1318-1319 aan: « *Item, in dit jaer was tsgravenbrugge te Ghent ghemaect.* » Deze hs. vergissen zich vaak van één of meer jaren. Ook dient « *ghemaect* » hier niet letterlijk opgevat. 's Gravenbrug bestond immers reeds. De omvangrijke werken in de jaren 1321-1323 uitgevoerd impliceren dat toen voor het eerst tot het bouwen van een stenen brug werd overgegaan. Zie Rek., blz. 170-171, 191-233 en 269-275. Er is o.a. sprake van « *1 vingerline [= boogvormige afdamming] te leggene, daer men 1 pilaer funderde* » (blz. 172, r. 8), van « *1 pilaere te beyene ende te makene, te dammene [= een dam maken], te bosene... [= leegschepen]* » (blz. 269, r. 9-10), van « *den outine bogen te maken uppe te welvene de br., ende van oute, ysere ... ende weder ute te doene...* » (blz. 272, r. 4).

(82) Rek. 1344-1345: blz. 440: « *Somme van den werke an de poorte ter hoofbrugghen* ». Ald., blz. 504: « *De poerte ter hoofbrugghen heeft Jan de Pau 6 jaer lanc om 5 s. gr. tsaers...* » (Erflike Renten Boek. 1336-1360).

vloer, daar er veel hout en nagels werden gebezigd, om « *de brueghe met te verslane* »⁸³.

De derde in 1274 vermelde brug is die welke zich bevond in de Geldmunt, over de Leertouwersgracht, tusschen 's Gravensteen en het huis van Philips Uten Dale (*Phellippon de le Val*)⁸⁴. Deze brug was klaarblijkelijk evenmin als 's Gravenbrug door een poort verdedigd⁸⁵.

Vier andere bruggen waren over de Leertouwersgracht geslagen, waar zij de grens vormt van de Oudburg. Bij Diericx⁸⁶, die ze nog de visu heeft gekend, heten zij, in de volgorde, beginnende aan de Geldmunt: de « *Corte-seugesteeg-brugge* »⁸⁷, de « *Cuypers-brugge* », de « *brugge aen het Paeters-hol* » en de brug in de « *Meerdamstrate* »⁸⁸. Oorspronkelijk moeten het alle houten bruggen zijn geweest, wellicht valbruggen. Evenals 's Gravenbrug in 1321-1323, werden zij in 1363-1364 door stenen bruggen vervangen⁸⁹.

Over het deel van de Schipgracht dat de Oudburg van het Sluizeken scheidde lag er één brug, die voor het eerst vermeld wordt onder de naam

(83) Aanhaling uit A. VAN WERVEKE, *Hoofdbrug*, blz. 215, met in voetnoot 3 de desbetreffende excerpten uit de stadsrekening. De auteur neemt aan, o.i. terecht, dat de eerste Hoofdbrug, zoals de eerste 's Gravenbrug, een valbrug was.

(84) DIERICX, *Ville*, I, blz. 446, voetnoot. — Dit huis bevond zich op een erf, gelegen aan de overzijde van de Leertouwersgracht, tussen de Geldmunt en de Lieve. Het wordt vermeld in een oorkonde van 30 september 1251 waarin het tracé van de ontworpen Lievevaart wordt beschreven: « ... *et a Wondelghem retro domum Symonis de Valle, et ab illo domo retro castrum dicte domine comitisse...* » (BOES, *Lieve*, blz. 62). Philippus de Valle was in 1245 beheerder van de *brevia* van de graaf te Gent (zie verder blz. 46).

(85) Wel is er in een aantal teksten sprake van een « Muntepoort », bv. « *2 huusekens ... staende onder tcasteel by der Muntepoorten* » (S.A.G., Jaarregister 1398-1399, f° 39.) Bedoeld is hier evenwel de poort die toegang gaf tot het Muntgebouw, waaraan de « Geldmunt » geheten straat haar naam verschuldigd is. Dit gebouw werd in 1350 door de graaf opgericht, gedeeltelijk op het erf palende aan zijn kasteel (nr 329 van het kadastraal plan), gedeeltelijk in het kasteel zelf. Dat er wel degelijk sprake is van de poort van dit gebouw blijkt uit de volgende teksten: R.A.G., Wetachtige Kamer, nr 176, f° 29: « ... *van den huusaigen ende eersve van der Ghelmmunte binnen der zelve stede metten laste van den landtcheyns, ende den vryen deurganck van der processie van St. Pbarabilden ende van den patienten van den Raede, metghaders het openstellen van der poorte gheduerende de celebratie van der Messe binnen der capelle van der zelve munte...* » (1579-1658). Zie ook DE WAELE en VAN WERVEKE, *'s Gravensteen*, blz. 9 en 59. De Munt en de Muntepoort zijn goed zichtbaar helemaal rechts op de in deze studie overgenomen plaat uit Sanderus (tussen blz. 32 en 33).

(86) *Appendice*, blz. 33.

(87) Heette voordien « *Clapbrugge* »: « *in sHertogenstraete by der Witte Ledertauwersgracht streckende jehgens over de Clapbrugge...* » (S.A.G., Staten van Goed, 1560-1561, 132 v°).

(88) Deze brug, bij Drongenhof, heette voordien « *Damenbrucxkin* »: « *behuusden stede ...an tpleastkijn bachtien Houderborch an der Damenbrucxkin* » (S.A.G. Jaarregister 1408-09, f° 24 v°).

(89) Rek. 1363-1364, rekening van de werken, f° 176 v° (1363, sept. 5-11): « *De cost van den wercke an de bruxkine bachten Wittenbroeders* »; f° 177 (1363 sept. 12-18): « *De cost van den wercke de brugge bachten Wittenbroeders te verslane in de selve weke ende van der brugghen af te doene ... Jan Houtscilt, 10 berdre, up te welvene...* »; f° 185 (1364, maart 12-18): « *... van den houte van onder de brugghen te doene...* »; f° 186 (1364, maart 16-22): « *...van dach burenen den muur up deene brugge te makene...* » (laatste vermelding van dit werk).

Nieuwe Schaapbrug⁹⁰. Later, tot in de 19e eeuw, heette zij Sluizekensbrug⁹¹, of Waterpoort aan het Sluizeken⁹². Er bevond zich namelijk naast deze brug een waterpoort⁹³, ook wel «sluis» geheten, welk werk de water-toevoer tussen Leie en Schipgracht regelde. De toegang tot de brug werd door een vestingpoort verdedigd⁹⁴, ook wel eens Sluispoort geheten⁹⁵. Zij diende enige tijd als toegewezen verblijf voor gijzelaars⁹⁶, terwijl er ook een bepaalde groep vinders zitting hield⁹⁷. In 1523 werd zij afgebroken⁹⁸⁹⁹. De laatste hier in aanmerking komende brug is de *ser Boudinsbrug*, thans Zuivelbrug, die de Oudburg met de eigenlijke stad verbond, aan de overzijde van de Leie. Er is slechts weinig over bekend. Men kan vermoeden dat zij oorspronkelijk, evenals de andere, een houten (val)brug was, en dat zij naderhand in steen opnieuw werd opgebouwd.

(90) Er waren twee Schaapbruggen, vlak naast elkaar. Zij worden soms uitdrukkelijk van elkaar onderscheiden door de toevoeging «Oude» en «Nieuwe». (Zie Rek. 1280-1336, blz. 1097, s.v. Sca(ep)brugghen). De Oude lag ook over de Schipgracht, aan de Steenstraat. (DIERICX, *Ville*, blz. 408, n. 1: «Een huus ghestaen ende ghelegghen up den bouc van der steen-sraeten over de schaepbrugghen: het boec-huus synde daer men ommeslaet ter tichelryen waert. 14 april 1434, Jaerregister blad 111»). [Aldus Diericx; op de bewuste plaats evenwel niet gevonden.]. Zij heette later, en tot in de 19e eeuw, Sleutelkensbrug (DIERICX, *Appendice*, blz. 30. GOETHALS, *Plan van Gend*, 1794). Met de Oudburg had deze brug geen uitstaans.

(91) GOETHALS, *Plan*.

(92) DIERICX, *Appendice*, blz. 34.

(93) Rek. 1345-1346, blz. 539: «Somme van den werke dat ghebrocht es an doude scabr. ende ant windaes ter nieuwer scabr. ...» Rek. 1377-1378, blz. 113: «Van der sluis ter scabr.»

Over de waterpoorten, zie PIRENNE, *Les «overdrages»...*, o.a. blz. 543: «Les portes d'eau (*portae aquae*) consistaient en un barrage constitué par des «ventelles», c'est-à-dire par des planches épaisses superposées les unes aux autres, et engagées par leurs extrémités dans un massif de maçonnerie», en blz. 544: «L'expression «Windgat» qu'elles portent aussi en flamand provient du treuil (windas) employé pour lever les «ventelles» du barrage».

(94) Rek. 1322-1323, blz. 258, r. 11: «It. 4 cnapen, die men dede staen svrijnd. vor s. Lucs dagh ter porten ter Scaepbr. 3 nachte...».

(95) S.A.G., Staten van Goed, 1396-1397, f° 15: «huus... tusschen der Graeuwerpoorten ender der Sluispoorten».

(96) DIERICX, *Ville*, I, blz. 409, n. 1: schepenen en raad van de stad Gent beslissen dat de poort ter Schaapbrug, voor de duur van zijn leven, zal in het bezit worden gesteld van Jan de Ledeghem. Zij voegen er aan toe: «Ware oc alsoe dat eenighe ghiesele gbewyst wierde by Schepenen, up de vorseide poerte te treckene, die soude de voernoemde Jan moeten ontsaen» (4 aug. 1416). Diericx' verwijzing naar de bron is ontoereikend.

(97) DIERICX, *Ville*, I, bl. 408, n. 2: «Van den gbedinghe dat was voer vinderen van der scaepbrugghen».

(98) *Memorieboek*, II, blz. 60 (1523-1524): «Item, in dit jaer was afgebroken eene poorte op 't Sluseken, bij der Graupoorte, daer de vinderen huer residentie up hilden ende plochten te sittene, ende midts den afbrekene hielden haer plaetse in d'eene zijde van der Graupoorte».

(99) Hierboven werd reeds gezegd dat het pleintje tussen Schipgracht en Grauwpoort, dat eertijds wellicht Torfbriel heette, naderhand Zeeuwse aard werd genoemd. Aan zijn ligging bij de sluis ontleende het bovendien de benaming «Sluizeken», en aan zijn ligging tussen Sluispoort en Grauwpoort die van «Tussen Poorten». Zie Rek. 1348-1349, blz. 349: «Item tusschen poorten ter scabrucgen...», en S.A.G., Reg. 440/442. Registers Stede cheinsen, 1622-1623, f° 133 r°: «Tusschen poorten op Sluyschen».

Het is mogelijk dat dit verbouingswerk in het schepenjaar 1343-1344 werd uitgevoerd ¹⁰⁰.

Met behulp van wat voorafgaat kan men een min of meer samenhangend beeld vormen.

Het gebied, dat geruime tijd vóór 939 tot een *castellum* werd ingericht, vormde een eiland. In een moeilijk te bepalen tijd werd de toegang tot dit eiland vergemakkelijkt door het bouwen van lichte houten bruggen, die wellicht tevens valbruggen waren.

De oudste bruggen van het *castellum* waren hoogstwaarschijnlijk 's Gravenbrug en de Hoofdbrug. De brug in de Geldmunt moet eveneens vrij oud zijn geweest: zij verstrekte immers van uit het *castellum* toegang tot een belangrijke verkeersweg, de Steenstraat. De andere bruggen over de Leertouwersgracht dienden alleen voor plaatselijk verkeer en waren besteld jonger. Zo ook de Nieuwe Schiapbrug ¹⁰¹, zoals reeds uit haar naam blijkt, en wellicht ook de ser Boudinsbrug.

In een nog jongere tijd besloot men ook de toegang over sommige dezer bruggen door middel van poorten te versterken. Dit gebeurde hoogstwaarschijnlijk in de 12e eeuw. In die tijd immers werden ook de poorten van het *portus* gebouwd ¹⁰², en het is kennelijk zo dat de poorten van de stad en die van het *castellum* als behorende tot één vesting-complex werden ontworpen ¹⁰³: het waren, wat de stad betreft, hoogstwaarschijnlijk: de Torrepoort, de Ketelport, de Braempoort en de Steenpoort; wat het *castellum* aangaat: de poort aan de Hoofdbrug en de poort aan de Nieuwe Schiapbrug (welke enige tijd daarop « gedoubleerd » werd door de Grauwpoort).

Op deze eerste omheining was het verdedigingssysteem van de stad grondvest van de 12e eeuw tot de tweede helft van de 13e. De (Nieuwe) Leie had daardoor haar betekenis als verdedigingslinie verloren. Pas op het einde van het eerste kwart van de 14e eeuw trok men uit die toestand de logische consequentie: de houten 's Gravenbrug werd toen door een stenen brug vervangen.

Doch sedert 1250 reeds had men een nieuwe, nog veel ruimer opge-

(100) Dit vermoeden berust op het feit dat alleen in dat schepenjaar voor de ser Boudinsbrug een zeer hoge som voor uitvoering van werken werd in rekening gebracht, nl. 942 lb. 18 s. 4 d., (Rek., blz. 342), waarbij nog 372 lb. « achterstellen » moeten worden gevoegd, die pas in het volgende schepenjaar werden geboekt (Rek. 1344-1345, blz. 440).

(101) Het verkeer van het *castellum* uit naar het noorden zal oorspronkelijk wel uitsluitend via de brug in de Geldmunt, de Steenstraat en de Oude Schiapbrug zijn geschied. Eerst de bouw van de Nieuwe Schiapbrug maakte een rechtstreeks verkeer in die richting mogelijk.

(102) Reeds vóór het einde van de 12e eeuw had de eigenlijke stad (afgezien van het *castellum*) vier poorten. Er wordt in 1199 van gewaagd in de bekende tollarieven van Boudewijn IX: « omnes burgenses infra quatuor portas Gandavi manentes » (WARNK.-GHELD., III, blz. 235, alsook 238, 240, 244, 246).

(103) Voor een bespreking van dergelijke gevallen, waarbij de praestedelijke kern en de stad in één omheining worden gevat, zie GANSHOF, *Stadsontwikkeling*, blz. 46-49.

vatte omheining ontworpen¹⁰⁴, waaraan gedurende de daarop volgende honderd jaren werd gewerkt. Zij maakte op haar beurt de poorten van het *castellum*, die tot de eerste omheining behoorden, overbodig: die van de Hoofdbrug werd reeds in 1371 gesloopt, de poort aan de Nieuwe Schaaapbrug en de Grauwpoort volgden pas in de 16e eeuw.

D. DE CENTRALE VERDEDIGINGSWERKEN

Zoals hiervóór werd aangetoond, vormde de omtrek van het eiland slechts een zwakke verdedigingslinie. Het accent van de verdediging lag elders.

De onderbouw van de meeste toren van het in 1180 opgerichte Gravenkasteel bestaat uit een ouder gebouw, dat drie verdiepingen telde, en waarvan de zeer dikke muren (gemiddeld 1 m. 70) van schietgaten waren voorzien¹⁰⁵. Dit gebouw is zonder twijfel de *lapidea domus et turris*, waarin in 1128 een aantal aanhangers van Willem Clito, naar Galbert vertelt, zich verscholen en er door de Gentenaars werden belegerd¹⁰⁶.

Er zijn weinig archeologische aanwijzingen voorhanden die het mogelijk maken te bepalen hoe oud dit stenen gebouw is. Opgravingen, in 1951-1954 in de onmiddellijke omgeving ondernomen, brachten de aanwezigheid aan het licht van verschillende lagen houten constructies, waarvan de interpretatie zeer moeilijk is. Toch staat het vast dat de onderste laag doorliep tot onder de grondvesten van de *domus lapidea*, zodat tot een houten voorganger van het stenen gebouw mag worden geconcludeerd. Anderzijds vond men aan de binnenzijde van de ringmuur van 1180, tegen deze muur aan, de stenen grondvesten van wat klaarblijkelijk een oudere ringmuur moet zijn geweest.

Uit dit alles mag worden besloten dat lang vóór 1180, klaarblijkelijk reeds in de 11e eeuw, misschien reeds in de 10e, op de plaats van het huidige Gravenkasteel, een degelijk versterkt, eerst houten, dan stenen gebouw met vooruitgeschoven verdedigingswerken voorhanden was.

Anders dan te Brugge, waar, volgens het beeld van Pirenne, een « *carapace* » de essentiële organen van het economische en politieke leven omsloot, was te Gent de kern van de weerstand gevormd door een sterkte die zich bevond *naast en tussen* die organen *in*.

(104) Zij komt ter sprake in een akkoord op 12 maart 1254 door de Gentse schepenen met de Sint-Pietersabdij gesloten (WARN.-GHELD., III, blz. 285).

(105) DE WAELE en VAN WERVEKE, blz. 18-20.

(106) GALBERT, § 109, blz. 156: « ... illi qui in Gandavo in domo comitis a civibus illis adhuc obsessi tenebantur, eo quod in parte Willelmi consulis persistent, exierunt et platearum domos plurimas incenderunt. Cumque cives pro ignis destructione laborarent, securibus exciderunt jactatoria ingenia, scilicet mangu-nellas, quibus lapideam domum et turrim, in qua debebant obsessi, prosternerent ».

IV. GEBIED A (VEERLEPLEIN, GRAVENKASTEEL EN OMGEVING)

A. ONDERSCHIED TUSSEN GEBIEDEN A EN B. BENAMINGEN VAN A.

In strijd met de thans gangbare opvatting als zou het eiland van het *castellum* in zijn geheel moeten beschouwd worden als het Gentse equivalent van bijvoorbeeld de Brugse burcht, kan men wijzen¹⁰⁷ op bepaalde trekken waardoor gebied A (Veerleplein, Gravenkasteel en omgeving) en gebied B (Oudburg in de beperkte zin van het woord) zich van elkaar onderscheiden.

Deze verschillen zijn reëel en van grote betekenis. Het duidelijkst wordt het onderscheid tussen beide gebieden gemaakt in de oorkonde waardoor gravin Margareta en haar zoon Gwijde het ene zowel als het andere aan het Gentse schependom toevoegden (1274, april 8). Zij spraken enerzijds van « *le Viesbourch, seant en nostre vile de Gant* », anderzijds, van « *le place seant devant nostre chastel de Gant, ki gist entre les trois pons* »¹⁰⁸.

Drie kwart eeuw vroeger (1199) hadden de bekende toltarieven van Boudewijn IX, hoewel minder duidelijk, hetzelfde onderscheid gemaakt. Als vrijgesteld van de tolheffing somden zij op : de burgers die wonen binnen de vier poorten van Gent, (d.w.z. in het *portus*), de lieden die wonen « *in veteri castro* » (in gebied B), en hen die wonen « *in bonis appenditiis castello Gandensi* »¹⁰⁹. Een gelijkaardige tekst, waarvan de titel luidt : « *Elemosina, quae datur ad pontem lapideum* », voegde er nog aan toe : « *et illi qui manent in anticastello* »¹¹⁰.

De laatste twee uitdrukkingen kostten al heel wat hoofdbrekens¹¹¹. Met « *castellum* » is ongetwijfeld het Gravenkasteel van Filips van de Elzas bedoeld. De *bona appenditia castello* moeten klaarblijkelijk in de onmiddellijke omgeving van het kasteel worden gezocht, dus ook in de onmiddellijke omgeving van het Veerleplein. Anderzijds vertoont « *anticastellum* » een opvallende gelijkenis met « *le place seant devant nostre chastel* » uit

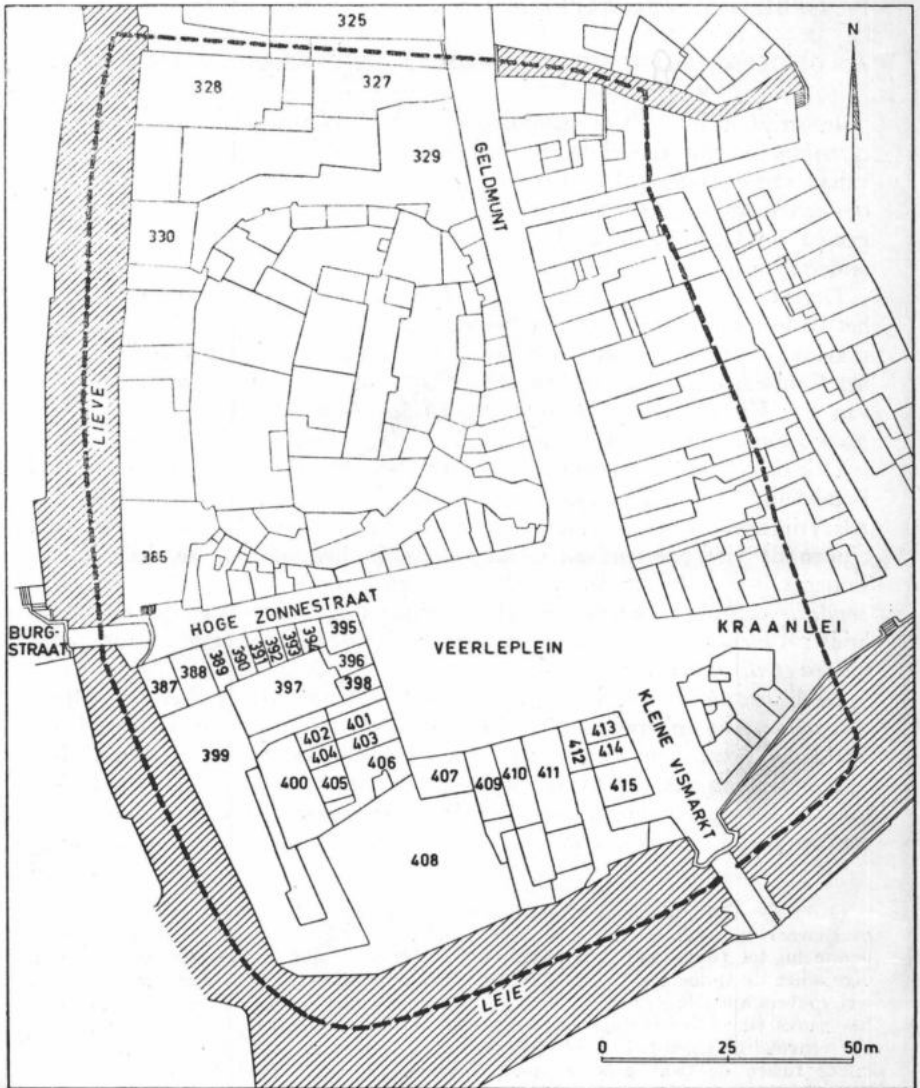
(107) De Vlaminck, in zijn tweede studie, *Le Château des Comtes*, plaatste tegenover elkaar de Oudburg en « *le Novum Castellum ou Château-Neuf* ». Dit laatste beperkte hij tot (ongeveer) ons gebied A, wat het hem mogelijk maakte op eenvoudige wijze de epitheta « *Novum* » en « *Vetus* » te verklaren. Zijn zienswijze is evenwel in verschillende opzichten fout. « *Novum castellum* » had niet op A, maar op het ganse eiland betrekking. « *Novum* » en « *Vetus* » kunnen bijgevolg niet door een eenvoudige tegenstelling worden verklaard. Verder was de grens die De Vlaminck tussen de twee gebieden trok verkeerd. Zij volgt bij hem de Geldmunt. De werkelijke grens liep tussen de percelen van de Geldmunt en die van de Ballenstraat.

(108) DIERICX, *Ville*, I, blz. 445-447, voetnoot. — Het onderscheid wordt niet gemaakt in een kort stuk (aldaar, I, blz. 444, n. 1), van 31 maart 1274, waardoor Margareta Gwijde volmacht gaf die gebieden aan het Gentse schependom toe te voegen. Het vermeldt alleen « *le Viesborch daleis Gant* ». Ofwel gebruikt het de benaming « *Viesborch* » in de ruimere betekenis, ofwel vermeldt het korthedshalve alleen het belangrijkste van de twee gebieden.

(109) WARN.-GHELD., III, blz. 235, 238, 239, 240, 243.

(110) Aldaar, blz. 244.

(111) Zie DE VLAMINCK, *Origines*, blz. 67; VUYLSTEKE, *Gravenkasteel*, blz. 101-106; DE VLAMINCK, *Château des Comtes*, blz. 297-300; GYSSELING, *Gent*, blz. 31, en noot 3.

PLATTEGROND III.

Gebied A volgens het kadastraal plan van ca 1830, met aanduiding van de grens van de Sinte-Veerleparochie.

de oorkonde van 1274¹¹², en mag het dus redelijkerwijs met het Veerleplein worden vereenzelvigd. «*Bona appenditia castello*» en «*anticastellum*» schijnen ongeveer hetzelfde te betekenen. Wellicht werd «*illi qui manent in anticastello*» alleen ter verduidelijking in de tekst van de *Elemosina* ingelast. Hoe dan ook, het ene én het andere heeft betrekking op althans een deel van gebied A.

Dit gebied, zoals hierna nog zal blijken, was in 1199 praktisch alleen bewoond door personen die een castrale functie vervulden. Men kan begrijpen dat de graaf er prijs op stelde de tolvrijheid ook aan hen te verlenen.

In kerkelijk opzicht valt er eveneens een onderscheid te maken tussen A en B.

Oorspronkelijk maakte het ganse eiland deel uit van de parochie van Sint-Maartens te Ekkerghem, die, zoals alles wat in het Gentse op de linker-oever van de (Nieuwe) Leie lag, tot het patronaatsgebied van de Sint-Baafsabdij behoorde. Toen in de jaren 1156-1169 een afzonderlijke Sint-Michiels-parochie uit die van Sint-Maartens werd afgezonderd¹¹³, was ook het eiland van het *castellum* daarin begrepen. Weliswaar was er aldaar sedert de 10e eeuw een burchtkerk, Sinte-Veerle, doch het duurde nog geruime tijd eer men haar een afzonderlijke parochie toekende, namelijk het zuidwesten van het eiland (gebied A). De eerste vermelding ervan dagtekent uit 1298¹¹⁴, doch zij kan heel wat ouder zijn. Het overige deel van het *castellum*, de eigenlijke Oudburg, bleef onder Sint-Michiels.

De grenzen van deze miniatuurparochie van Sinte-Veerle kan men zeer nauwkeurig bepalen (zie plattegrond III).

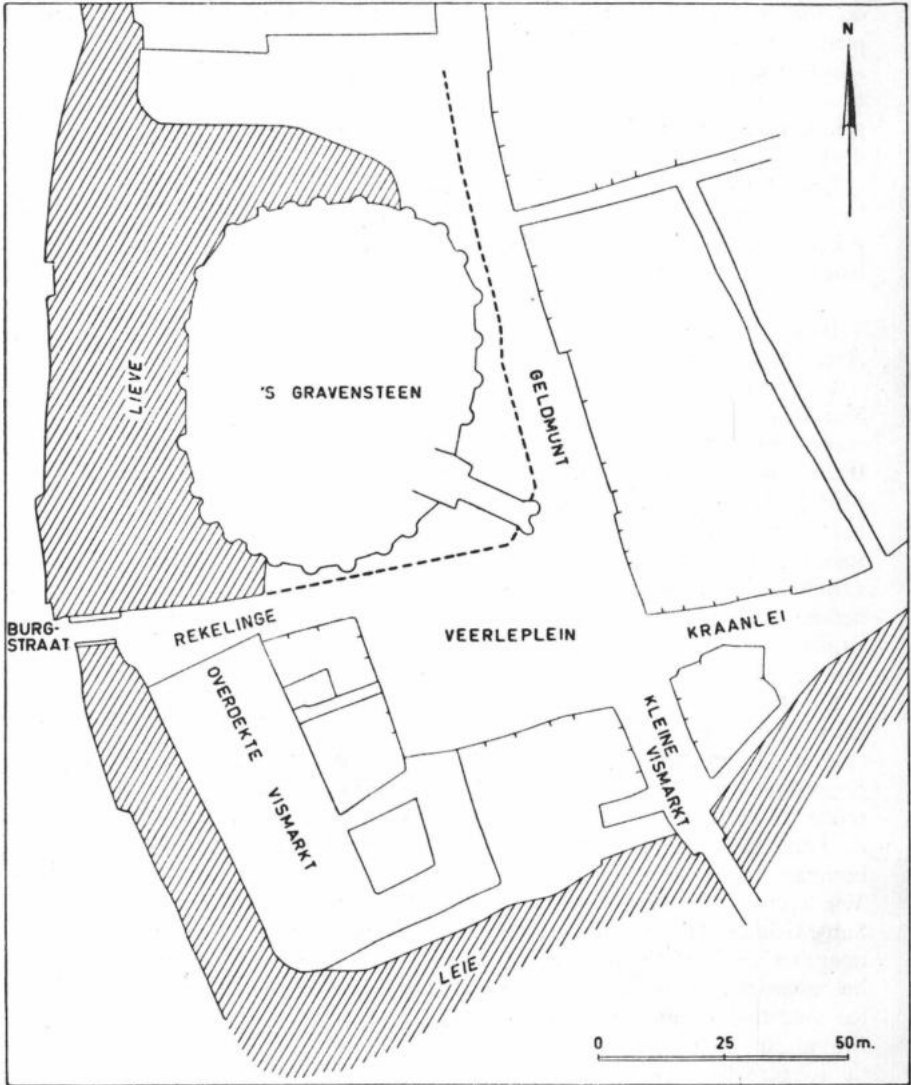
Aan drie zijden was zij door waterlopen afgebakend. In zover is er geen probleem. Anders is het gesteld met de noordoostelijke grens. Hier reikte de parochie tot aan een lijn lopende van de Leertouwersgracht naar de Leie. Een deel van de lijn kan men dadelijk op de plattegrond aanbrengen. De huizen van de Geldmunt en van de oostelijke zijde van het Veerleplein behoorden tot Sinte-Veerle, de huizen van de Ballenstraat tot Sint-Michiels. Het volstaat de grens van de percelen te volgen: de nagevoegte rechte lijn die men aldus bekomt kan men zonder bezwaar naar het noorden doortrekken tot aan de Leertouwersgracht. Naar het zuiden toe staat men evenwel voor een moeilijkheid: waar mondt deze scheidingslijn uit in de gevelrij van de Kraanlei? Een detail-onderzoek, gesteund op jongere bronnen, wijst uit dat de vijf huizen die het dichtst bij het Veerleplein staan tot de Sinte-Veerleparochie behoren, de daarop volgende tot Sint-Michiels¹¹⁵. Een opmerkelijk detail, waarvan wij verder gebruik

(112) Dit had reeds GYSSELING, *Gent*, blz. 31, zeer goed gezien.

(113) DE CLERCQ, *Kerkelijke instellingen*, blz. 131.

(114) R.A.G., Fonds Sinte-Veerle, anno 1298.

(115) Het vijfde huis is het bekende «*Manneken-Pis*», in de gevel waarvan nog steeds de dubbelganger van de oudste burger van Brussel prijkt. Op 29 dec. 1732 blijkt dit huis in leen te worden gehouden door Paulus Temmerman, vanwege zijn vrouw. R.A.G., Leenboek, Oudburg, nr 806, f° 169 r°: «*icke Pauwls Temmerman causa uxoris haudende ben in leene ... een huys gestaen ende ghelegghen ten voorhoofde op de Craenleye van audis ghe-naempt t' Manneken Pis, aen d'een syde*»

PLATTEGROND IV.
Gebied A, huidige toestand.

maken, valt daarbij te onthouden : de rooilijn van die vijf huizen springt ongeveer een meter in tegenover de overige huizen van de Kraanlei.

De aldus doorgetrokken grens verloopt nagenoeg rechtlijnig. De oppervlakte van de hierdoor afgebakende Sinte-Veerleparochie bedroeg, zoals reeds gezegd, 2 ha, hetzij 0 ha 50 a meer dan het Brugse *castrum*.

B. DE VROEGE TOPOGRAFIE VAN GEBIED A. WESTZIJDE.

Het onderscheid in wezen van de gebieden A en B kan slechts aange- toond worden, enerzijds door een reconstructie van de topografie van A in de 13e eeuw en vroeger, waaruit blijken zal dat dit gebied oorspronke- lijk uitsluitend zuiver castrale elementen bevatte, anderzijds door een onder- zoek betreffende B, dat aantoonst hoe zich aldaar, zeer vroeg, een bevolkings- nederzetting vestigde, waardoor het reeds dadelijk een stedelijk karakter aannam.

Wij beginnen de studie van de topografie van A aan de westzijde van het Veerleplein, d.w.z. het deel thans begrepen tussen de monumentale in- gang van de Vismarkt en de Hoge Zonnestraat, of Rekelinge, zoals zij thans heet. (Voor de hierna volgende uiteenzetting raadplege men platte- gronden II en III).

De vroegste inlichtingen over de topografie van de westzijde van het Veerleplein dagtekenden van 1269. In de maand december van dat jaar verkocht gravin Margareta aan Volker Masch (*Fulco Masc*), klerk en later kanunnik van de O. L. Vrouwekerk te Doornik, tevens lid van een voornaam patricisch geslacht uit Gent, een belangrijke oppervlakte braak- liggende en ongebruikte grond, die tot dan toe grafelijk *allodium* was ge- weest¹¹⁶. Zowel de tekst zelf van de verkoopakte als inlichtingen over de latere bestemming van deze grond veroorloven ons te zeggen dat hij ongeveer de ganse ruimte besloeg tussen de tegenwoordige westelijke rooilijn van het Veerleplein en de Lieve. De verkoop omvatte drie duidelijk onderscheiden voorwerpen. Het voornaamste voorwerp was een perceel grond (« *fundus* ») vóór het Gravensteen (« *ante castrum nostrum Gan- dense* »). Dat perceel, zoals verder zal blijken, werd langs de oostzijde begrensd door het Veerleplein en langs de noordzijde door de straat die naast het Gravensteen liep. De verkoopakte deelt mede dat op dit perceel eertijds had gestaan het huis dat « *aula comitis* » heette (« *in quo sita erat domus que aula comitis dicebatur* »). Dit gebouw stond er dus niet meer

ghebnyst d'hoors Pieters Tusschaep ende Pr. Beydens ter andere... » Nu blijkt Paulus Temmerman op 27 april 1721 met Maria Anna Roelant te zijn gehuwd in de Sint-Niklaaskerk, waar zij ook beiden werden gedoopt. Daar de Sinte-Veerle- parochie sedert 1614 bij de Sint-Niklaasparochie was ingelijfd, moet het huis Man- neken-Pis voordien tot de Sinte-Veerleparochie hebben behoord. Wat nu de twee geburen betreft vonden we het volgende. Een Petrus Johannes Baptista, zoon van Petrus Livinus Tuschaeps wordt in maart 1724 in het overlijdensregister van Sint- Niklaas geboekt. Blijkbaar bewoonde de vader het vierde huis van de hoek van het Veerleplein af. De andere buurman, Pieter Beydens, draagt een naam die men in de parochieregisters van Sint-Niklaas niet aantreft. Klaarblijkelijk behoorde zijn huis reeds tot de Sint-Michielsparochie. Het daaropvolgende huis maakte daar zon- der enige twijfel deel van uit, gezien het de hoek vormde van de Ballenstraat.

(116) DE POTTER, *Pet. Cat.*, nr VI, blz. 16.

op het ogenblik van de verkoop (dec. 1269). Zijn naam evenals het feit dat de grond waarop het had gestaan tot dan toe grafelijk *allodium* was geweest, wijzen er onbetwistbaar op dat het een grafelijke verblijfplaats, een grafelijke woning was geweest. Het bestaan van een grafelijke woning aan de westzijde van het Veerleplein werd in de historische literatuur veronachtzaamd, zolang men te Gent slechts één grafelijke verblijfplaats kende, gelegen langs de noordzijde van het Veerleplein, met name de *domus lapidea*¹¹⁷, basis van de huidige meeste toren van het in 1180 door Filips van de Elzas opgerichte, in zijn huidige gerestaureerde vorm nog bewaarde Gravensteen. Sinds we echter weten dat vóór 1180, meer bepaald in 1176, er behalve deze *domus lapidea* te Gent nog een tweede — in hout opgetrokken — woning van de graaf bestond («*domus lignea*») ¹¹⁸, verdient de vermelding in 1269 van een toen niet meer bestaande *aula comitis*, gelegen vlak tegenover de *domus lapidea*, alle aandacht. Het ligt immers voor de hand deze verdwenen *aula comitis* te identificeren met de in 1176 vermelde *domus lignea* van de graaf, waarvan we na die datum eveneens nooit meer iets horen ¹¹⁹. Het onder beide namen bekende gebouw moet tussen 1176 en 1269 verdwenen zijn. De omstandigheden waarin dit is gebeurd kennen we niet. De afbraak kan in verband staan met de verbouwing, in 1180, van de *domus lapidea* tot het ruime Gravensteen, die het bestaan van een grafelijke woning buiten de muren van de nieuwe versterking overbodig en zelfs ongewenst maakte. De verdwijning kan echter ook in verband gebracht worden met de brand die nog in hetzelfde jaar 1176, waarin de *domus lignea* vermeld wordt, de gebouwen rondom het Veerleplein teisterde ¹²⁰. Het is inderdaad opvallend dat in de verkoopakte van 1269 ook van het huis van de proost van Sinte-Veerle, waarschijnlijk vlak ten zuiden van de *aula comitis* gelegen, gezegd wordt dat het op dat ogenblik niet meer bestond. We zullen trouwens verder zien dat de grens tussen het *fundus* waarop de *aula comitis* had gestaan en de grond gelegen ten zuiden daarvan, waarop zeer waarschijnlijk het zoëven vermelde huis van de proost van Sinte-Veerle had gestaan, nog in 1324 aanleiding gaf tot een betwisting tussen de toenmalige eigenaar van het *fundus* en het kapittel van Sinte-Veerle, blijkbaar omdat de grond aan beide zijden van deze perceelsgrens nog steeds niet bebouwd was ¹²¹.

Vooruitlopend op de hiernavolgende topografische precisering mogen we dus concluderen dat ten laatste in 1176 de westzijde van het Veerleplein hoofdzakelijk, zoniet uitsluitend, werd ingenomen door een in hout opgetrokken grafelijke verblijfplaats, dat bovendien in 1269 het perceel, waarop dit gebouw toen reeds niet meer stond en dat bijgevolg waarschijn-

(117) Vermeld door GALBERT, blz. 156.

(118) Vermeld in een oorkonde van Filips van de Elzas van 1176 voor het Gentse leprozenhuis («*actum Gandavi in domo mea lignea*»), voor het eerst uitgegeven door VERHULST, *Twee oorkonden*, blz. 20-21.

(119) Aldaar, blz. 16-19.

(120) Aldaar, blz. 18. De datum van deze brand, 1176, wordt gegeven door de *Sigeberti Continuatio Aquincina*. MGH, SS, VI, blz. 415, r. 26-27: «*In civitate Cameraco et castro sancti Quintini, in Gandavo et in Betunia, multe ecclesie et domus sunt incense.*»

(121) Zie blz. 42.

lijk braak lag, het voornaamste voorwerp uitmaakte van de verkoop van gravin Margareta aan Volker Masch.

De grenzen van het aan Volker Masch verkochte *fundus* kunnen, in de richting van de Lieve, nauwkeuriger bepaald worden dank zij de preciese omschrijving in de verkoopakte van 1269 van het tweede voorwerp van de verkoop. Dit bestond uit een braakliggend terrein (« *reiectum sive terra vacua* ») langsheen de Lieve. Het lag aan de (west)zijde van het *fundus* en had een langwerpige vorm. Inderdaad de grenzen ervan worden in de verkoopakte als volgt opgegeven: als oostgrens, blijkbaar in noord-zuidelijke richting, vooreerst het vaker genoemde *fundus* (« *in latere dicti fundi* ») en vervolgens, in de richting van de Leie (« *versus Lisiam* »), de scholen van het Sinte-Veerlekapittel en het perceel eertijds ingenomen door het huis en de tuin van de proost van Sinte-Veerle (« *post scolas sancte Pharahildis Gandensis et post locum ubi domus et virgultum Gerardi prepositi dicte ecclesie sita erant* ») — en zo zuidwaarts tot aan de Leie (« *usque ad Lisiam* »). Dit is klaarblijkelijk de langste richting (« *in longitudine* ») van wat dus op basis van de tekst van de verkoopakte alleen reeds een rechthoekig perceel moet zijn. In de breedte strekt het zich uit van de zoëven aangeduide oostgrens tot aan de Lieve (« *in latitudine vero a dictis scolis et loco predicto usque ad aquam que Lieva nuncupatur* »).

Deze uiterst nauwkeurige begrenzing zal ons straks in staat stellen, het zij nu reeds gezegd, het perceel in kwestie nog op het 19e-eeuwse kadastraal plan van Gent¹²² met nagenoeg dezelfde grenzen terug te vinden¹²³. Intussen is de begrenzing van het *fundus* van de vroegere *aula comitis* wel in zoverre verduidelijkt dat gezegd mag worden dat het zich uitstreckte van het *reiectum* tot aan het Veerleplein enerzijds, van de weg die in 1269 vóór het Gravensteen lag (« *strata iuxta castrum* ») zuidwaarts tot de grond van Sinte-Veerle anderzijds. Jongere gegevens zullen het ons mogelijk maken deze *zuidelijke* rand van het *fundus*, die in 1269 blijkbaar ook niet heel duidelijk was, nauwkeuriger te bepalen¹²⁴.

Het derde element tenslotte van de verkoop van 1269, dat aan de hand van latere gegevens eveneens met grote nauwkeurigheid kan gesitueerd worden, bevestigt de resultaten reeds verkregen inzake de ligging van het *fundus* der vroegere *aula comitis*. Het bestaat uit een klein straatje dat dwars door dit *fundus* naar de Lieve liep (« *quemdam parvum vicum qui se extendit a strata iuxta castrum nostrum predictum per medium dicti fundi usque ad Lievam* »). We achten het waarschijnlijk, afgaande op de aanduiding dat het dwars door het *fundus* naar de Lieve liep, dat dit straatje begon aan het Veerleplein en een oostwestelijke richting had. De aanduiding « *a strata iuxta castrum* » mag o.i. niet te beperkt opgevat worden, als zou ze enkel de Hoge Zonnestraat (thans Rekelinge) beduiden. Het Veerleplein, of althans een deel daarvan, kan hiermede even goed bedoeld zijn. Hetgeen onze zienswijze bevestigt is het feit dat dit straatje, sedert 1269 privaat bezit geworden, nadien nochtans steeds het karakter

(122) Gent, Bewaring van het Kadaster, Gent, 1e Afdeling, Sectie A. Zie plattegrond I en III.

(123) Zie verder, blz. 34.

(124) Zie verder, blz. 42.

van een doorgang, respectievelijk ingang heeft behouden, zoals verder zal blijken. Of dit straatje reeds bestond toen op het *fundus* nog de *aula comitis* stond is niet zeker.

Het *fundus*, het *reietum* langs de Lieve en het straatje werden dus in 1269 het bezit van Volker Masch, die ervoor aan de graaf een jaarlijkse cijns van 21 s. verschuldigd bleef¹²⁵. Volker Masch overleed vóór 30 augustus 1296¹²⁶.

Van dat ogenblik af zijn er zeer talrijke documenten bewaard, die ons inlichten over de topografische wijzigingen die de bezittingen van Volker Masch, m.a.w. de gehele westzijde van het Veerleplein, sedert de aankoop van 1269 ondergingen. Niet alleen hebben verschillende rechtshandelingen plaats gehad betreffende deze goederen tussen en vanwege de erfgenamen van Volker Masch, maar bovendien werd het gehele complex in 1323 het bezit van Willem Wenemaer, die er het bekende Wenemaershospitaal inrichtte, zodat ook op die wijze talrijke topografische inlichtingen over de westzijde van het Veerleplein bewaard zijn.

Allereerst blijkt het dat Volker Masch tussen 1269 en 1296 op het *fundus* van de vroegere *aula comitis*, althans op een deel daarvan, een huis had gebouwd, dat « het Paradijs » werd genoemd¹²⁷. Het was gelegen aan de westzijde van het Veerleplein, tussen de zuidwestelijke hoek van het Veerleplein en de thans nog bestaande ingang van het in de 19e eeuw verdwenen Wenemaershospitaal. Hetgeen in 1323 de ingang werd van het toen gestichte Wenemaershospitaal was namelijk niets anders dan de ingang van het huis het Paradijs, dat Willem Wenemaer in 1323 van de erfgenamen van Volker Masch had gekocht en waarin hij woonde¹²⁸. De poort van het Paradijs, « *daer ber Willem Wenemaer nu woent* », uit een oorkonde van 1324¹²⁹ mag immers met de reeds in 1298 vermelde « *portam magistris Fulcronis quondam* »¹³⁰ of « *mester Volkersporte* »¹³¹ ge-

(125) Vgl. de tekst van de verkoopakte : « *pro viginti solidis annui redditus nobis et nostris heredibus comitibus Flandrie annis singulis in festo sancti Remigii ab eodem magistro Fulconi et suis heredibus perpetuo persolvendis. Vendidimus etiam dicto magistro Fulconi quemdam parvum vicum ... pro ... duodecim denariis annui redditus...* » (DE POTTER, *Petit cartulaire*, blz. 16-17).

(126) BLOCKMANS, *Stadspatriciaat*, blz. 309, n. 1.

(127) R.A.G., Sinte-Veerle, oorkonde van 3 okt. 1298 van de deken der Christenheid te Gent : « *in parrochia sancte Pharabildis Gandensis juxta magnam domum ipsius quondam magistris Fulcronis que vocatur Paradisus* ». Vgl. BLOCKMANS, *Stadspatriciaat*, blz. 480, nr 53.

(128) Zie hierna, blz. 33.

(129) R.A.G., Sinte-Veerle, oorkonde van 25 juli 1324 : « *van den debate dat was van der stede die lach tuschen sente Verilden kerchove ende den groeten buse van den Paradyse... Dat die van sente Verilden sullen hebben van den mure van den ende van der vorseiden kerken an de plache ter porten waert van den Paradyse daer de vorseide ber Willem Wenemaer nu woent.* »

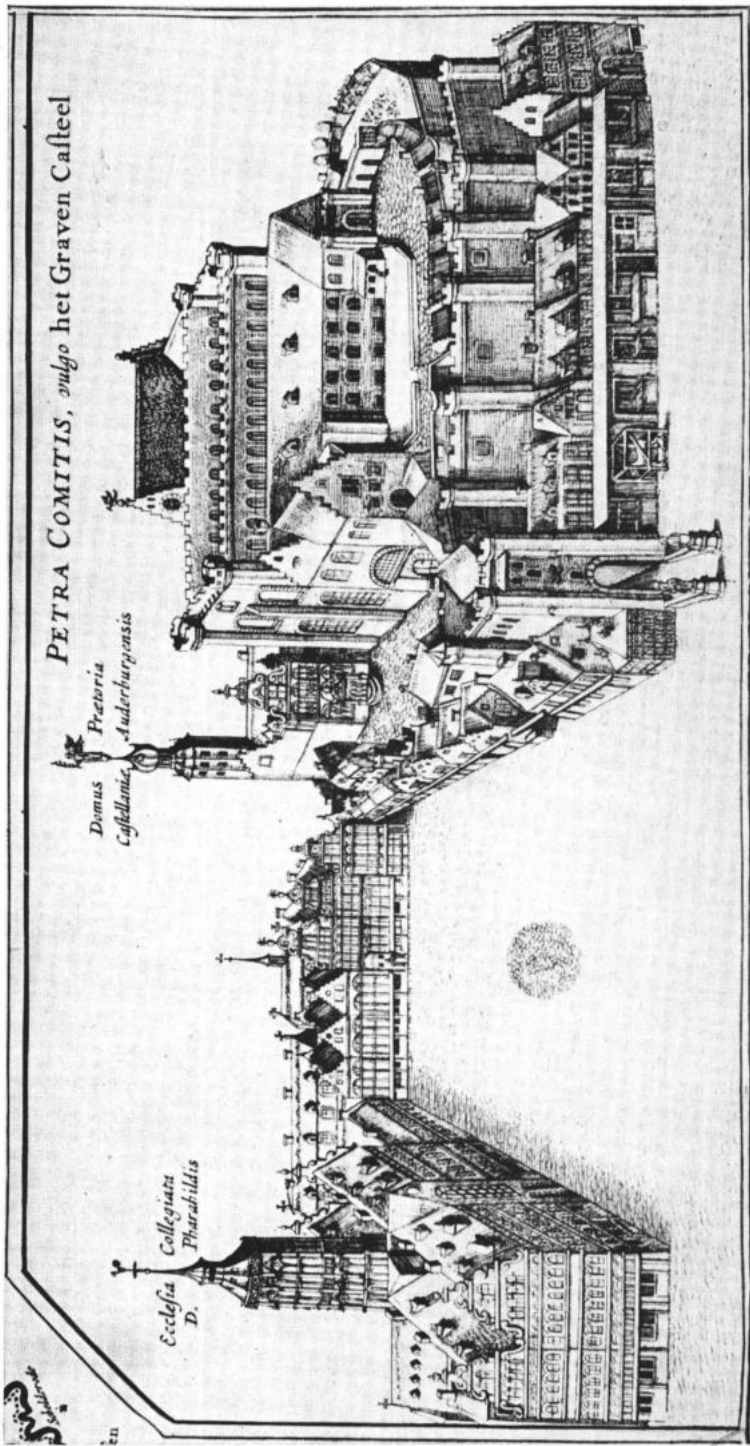
(130) Oorkonde van 3 okt. 1298 hierboven geciteerd : « *inter portam predicti magistris Fulcronis quondam et domini comitis Flandrie castrum seu domum que fuit quondam Boidini Breidelmakers.* »

(131) Chirograaf van 6 okt. 1298 (R.A.G., Sinte-Veerle), uitg. SERRURE, *Oorkonden*, blz. 292 : « *... tuschen mester Volkersporte, sGravensteene warts ende Boidins Breidelmakers was* ».

PETRA COMITIS, vulgo het Graven Casteel

*Domus
Castellanae
Pretoria
Auderburgensis*

*Ecclesia
D.
Collegiata
Pharabildis*

ïdentificeerd worden. Deze poort of ingang geeft bovendien zeer waarschijnlijk toegang tot het straatje naar de Lieve, dat Volker Masch in 1269 van de gravin had gekocht en dat aldus zijn functie van « doorgang » door de eeuwen heen behouden heeft. Meteen bezitten we voor onze verdere opzoekingen een topografisch oriënteringspunt. Duidelijk is echter nog niet of deze poort deel uitmaakte van het huis het Paradijs zelf, ofwel er naast gelegen was en slechts op die wijze er toegang toe verschaft. De laatste veronderstelling lijkt ons om verschillende redenen de meest waarschijnlijke. Allereerst hierom: in 1298 is er sprake, in het bezit van de erfgenamen van Volker Masch, van een stuk grond « *neffens sinen groeten bues dat men heet tParadis* »¹³², « *juxta magnam domum ipsius quondam magistri Fulcronis que vocatur Paradisus* »¹³³, dat gesitueerd wordt tussen « *mester Volkersporte sGravensteene warts ende Boidins Breidelmakers was* »¹³⁴, « *inter portam predicti magistri Fulcronis quondam et domini comitis Flandrie castrum seu domum que fuit quondam Boidini Breidelmakers* »¹³⁵. Deze grond is dus gelegen ten noorden van de poort, d.i. rechts ervan gezien van op het Veerleplein. Hij ligt onmiddellijk naast de poort, zodat deze waarschijnlijk niet een in het huis het Paradijs ingebouwde poort is. Bovendien staan op de bedoelde grond minstens twee huizen, waarvan er één kort vóór 1298 door zijn bewoner, Jan Dullart, werd gebouwd¹³⁶. Meteen is het duidelijk dat het huis het Paradijs dat inderdaad aan het Veerleplein zelf stond, niet elders kan gestaan hebben dan ten zuiden, d.i. links van de poort; ongeveer op de plaats van de percelen nrs 401 en 403 van het kadastraal plan van ca 1830. (Plattegrond III).

Van het Paradijs is nu verder bij herhaling sprake in enkele oorkonden van het begin der 14e eeuw. In 1316 en 1317 kopen respectievelijk de weduwe en de dochter van wijlen Gillis Masch, zelf zeer waarschijnlijk een neef van Volker Masch, telkens $\frac{1}{4}$ van het Paradijs uit de handen van de andere erfgenamen van Volker Masch¹³⁷. Aldus slaagt deze tak van de familie Masch erin $\frac{3}{4}$ van het Paradijs in haar hand te verenigen, terwijl het overige vierde toebehoort aan een zekere Godeveert de Jonghe, eveneens een erfgenaam van Volker Masch¹³⁸. Het is van deze twee partijen dat op 27 juni 1323 de Gentse patriciër Willem Wenemaer het Paradijs koopt, of juister « *thuus dat men heet tParadiis met allen den busen ende met al der herven gheel ende met allen den gbelaghen diere toebehoeren* »¹³⁹. Uit deze formulering alleen reeds blijkt duidelijk dat Wil-

(132) Oorkonde geciteerd in voorgaande noot.

(133) Oorkonde geciteerde hierboven, blz. 32, n. 127.

(134) Zie hierboven, blz. 32 n. 131.

(135) Zie hierboven, blz. 32 n. 130.

(136) Oorkonde geciteerd hierboven, blz. 32 n. 127: « *ubi Johannes dictus Dullart domum construi fecit.* »

(137) S.A.G., fonds Wenemaershospitaal, charters, nrs 8 en 12.

(138) Zie de oorkonde geciteerd in vlg. noot.

(139) S.A.G., fonds Wenemaershospitaal, charters, nr 15: « *waerbi dat Godeveert de Jonghe over hem selven ende over Joncfren Eylen sire suster die hi vervaen heeft in dese sake ende Clays sire suster zone, dese drie alse over een vierendeel ende joncfre Mergriete ser Gielis Masch wiif was ende joncfre Mergriete*

lem Wenemaer niet alleen het huis het Paradijs koopt en dat bijgevolg de verkopen van 1316 en 1317 onder de erfgenamen van Volker Masch evenmin uitsluitend het huis « het Paradijs » tot voorwerp hadden. Met « het Paradijs » wordt hier de gehele erfenis van Volker Masch aan de westzijde van het Veerleplein bedoeld, m.a.w. alle grond die Volker Masch op die plaats in 1269 van de gravin had gekocht en de huizen die daarop sindsdien waren gebouwd. Het voornaamste huis op deze grond gebouwd was « het Paradijs », waarvan we de ligging hebben bepaald. Wanneer enkel dit huis werd bedoeld sprak men van het « grote huis » geheten 't Paradijs¹⁴⁰, waarvan de naam bij uitbreiding werd toegepast op geheel het erf van wijlen Volker Masch.

Het is belangrijk met zekerheid vast te stellen dat Willem Wenemaer in 1323 in het bezit is gekomen van de gehele erfenis van Volker Masch aan het Veerleplein, omdat hij een maand na de aankoop dit zelfde complex in zijn geheel ter beschikking heeft gesteld van het door hem gestichte hospitaal, dat hij op die plaats heeft ondergebracht en ingericht¹⁴¹. Vermits het Wenemaershospitaal is blijven voortbestaan tot in 1866¹⁴², stelt de nauwkeurige kennis die we aldus bezitten van de structuur van het erf van dit hospitaal ons in staat, met nog grotere nauwkeurigheid dan de verkoopakte van 1269 aan Volker Masch, de juiste ligging en grenzen te bepalen van het grafelijk *allodium* aan de westzijde van het Veerleplein.

De identiteit van het onroerend complex van het Wenemaershospitaal met het in 1269 verkochte grafelijke *allodium* blijkt in de eerste plaats uit de cijns van 21 s. die Willem Wenemaer ervoor aan de graaf jaarlijks verschuldigd was, en waarvan de graaf hem trouwens, na de vorming van dit complex tot een hospitaal, ontsloeg¹⁴³. Men zal zich inderdaad herinneren dat in 1269 de gravin een cijns van 21 s. gestipuleerd had, door Volker Masch voor de toen aangekochte percelen te betalen¹⁴⁴. In de tweede plaats is in het grondplan van de gebouwen van het Wenemaershospitaal, zoals dit voorkomt op het kadastraal plan van ca 1830 (plattegrond III) en op andere grondplannen¹⁴⁵, zeer duidelijk het *reiectum* langs de Lieve uit de verkoopakte van 1269 te herkennen. Het stemt overeen met perceel nr 399. Rondom een open binnenhof is door het Wenemaershospitaal op dat langwerpige perceel een groot gebouw opgetrokken dat zichtbaar is op een plaat van Sanderus' *Flandria Illustrata*¹⁴⁶, en waarin de armen en zieken werden ondergebracht. In 1324 moet dit gebouw er nog niet gestaan hebben, en het *reiectum* bijgevolg nog steeds braak ge-

ende joncfre Aechte haer dochtre, alsoe over dander drie vierendele ... quamen voer ons ... ende kenden ... dat si vercocht hebben... »

(140) Zie hierboven, blz. 32 n. 127 en n. 129.

(141) DIERICX, *Ville*, II, blz. 539 n. 1.

(142) Het werd opgeheven door een beslissing van het Gentse stadsbestuur van 26 feb. 1866.

(143) S.A.G., Wenemaershospitaal, charters, nr. 19. Vidimus van een oorkonde van Lodewijk van Nevers van 5 aug. 1323.

(144) Zie hierboven, blz. 32.

(145) S.A.G., Atlas Goetghebuer.

(146) SANDERUS, *Flandria Illustrata*, blz. 100; door ons als buitentekstplaat gereproduceerd.

legen hebben, vermits er in dat jaar bij een betwisting tussen Willem Wenemaer en het Sinte-Veerlekapittel over de grens van hun gronden in de hoek van het Veerleplein, sprake is van een oud vervallen huis, en meer naar de Leie toe van een vervallen muur, die o.i. op de grens van het *reiectum* moeten gestaan hebben ¹⁴⁷.

Verder is in het grondplan van het Wenemaerscomplex zeer duidelijk de overdekte ingang van het hospitaal te herkennen, waarvan de poort, met het beeld van St.-Laurens erboven, nu nog in het midden van de westzijde van het Veerleplein te zien is. Dit smal langwerpig perceel draagt op het kadastraal plan van ca 1830 geen nummer en behoort bij perceel nr 399 dat we met het *reiectum* identificeerden. We hebben reeds aangetoond dat in deze smalle doorgang zeer waarschijnlijk het straatje mag herkend worden dat in 1269 aan Volker Masch werd verkocht, nadien de ingang werd van het Paradijs en uiteindelijk van het Wenemaershospitaal.

Een moeilijkheid doet zich voor bij het bepalen van de noordelijke grenslijn (d.i. in de richting van de tegenwoordige Hoge Zonnestraat) van de oorspronkelijke bezittingen van het Wenemaershospitaal bij zijn stichting, dus van het *reiectum* van 1269 enerzijds, het *fundus* anderzijds. Perceel nr 399, eigendom van het Wenemaershospitaal, dat we met het *reiectum* hebben geïdentificeerd, reikt niet helemaal tot aan de Hoge Zonnestraat. Langsheen de zuidzijde van deze straat, van de Hoofdbrug af tot aan de hoek van het Veerleplein, bevond zich omstreeks 1830 en bevindt zich gedeeltelijk nu nog een rij huizen, op het kadastraal plan van ca 1830 de nummers dragend 387 tot 395. Een groot aantal teksten uit de 15e en 16e eeuw verschaffen ons inlichtingen over deze huizen. De meeste ervan blijken op grafelijke cijnsgrond te staan en zijn een cijns verschuldigd aan de grafelijke «brieven van Assenede» ¹⁴⁸; dit is trouwens dezelfde ontvangstcentrale waaraan Volker Masch en na hem tijdelijk Willem Wenemaer de cijns voor hun gronden aan de westzijde van het Veerleplein verschuldigd waren. Het is dan ook vrijwel zeker dat de grond waarop deze huizen staan niet begrepen was noch in het *reiectum* noch in het *fundus* dat de gravin in 1269 aan Volker Masch verkocht en dat nadien eigendom werd van het Wenemaershospitaal. We stellen trouwens vast dat nog in de 16e eeuw het Wenemaershospitaal één van de huizen met de grond waarop het stond moest kopen om in het bezit ervan te komen. Het moest hiervoor bovendien aan de graaf verder de cijns betalen die er tot dan op had gedrukt ¹⁴⁹. Anderzijds lijkt het waarschijnlijk dat deze huizen pas gebouwd werden nadat het Wenemaershospitaal aan deze zijde van het *reiectum* en het *fundus* gebouwen had opgetrokken. Een oorkonde van 1338 in verband met een betwisting tussen het Wenemaershospitaal en een zekere Gillis de Smed, die een huis bezat naast de Hoofdbrug, toont duidelijk aan dat het Wenemaershospitaal in de Hoge Zonnestraat slechts met een blinde gevel uitgaf. De oorkonde bepaalt dat Gillis de Smed, wiens huis blijkbaar vóór deze gevel stond, bouwwerken aan zijn huis

(147) Zie verder, blz. 42.

(148) DIERICKX, *Ville*, I, blz. 460 n. 1; S.A.G., Jaarregisters van de Keure, 1523-1524, f° 203 v.; 1513-1514, f° 166 v.

(149) S.A.G., Jaarregisters van de Keure. 1523-1524, f° 203 v°.

slechts mag laten uitvoeren tot tegen deze gevel, zonder echter de gevel zelf te gebruiken als steun voor metselwerk en timmerwerk¹⁵⁰.

Dit alles bewijst o.i. overtuigend dat de percelen nrs 387 tot 395 niet behoorden tot het *reiectum* en het *fundus* van 1296 en dat, toen het Wenemaershospitaal in 1323 beide complexen verwierf, deze nog steeds grensden aan een toen veel bredere straat, waarvan de graaf pas nadien de zuidelijke strook verkavelde. Deze conclusie impliceert meteen ook dat perceel nr 397 op het kadastraal plan van ca 1830, ingenomen door de kapel van het Wenemaershospitaal, tot op een zeker ogenblik de hoek heeft gevormd van Veerleplein en Hoge Zonnestraat. Nadere bijzonderheden over deze kapel bevestigen inderdaad deze veronderstelling. Op 22 november 1323 koopt Willem Wenemaer van de dochter van Boidin Bredelmaker « *thuus dat staet an sente Veerilden plaetsche naest den Paradise up den hornic daer de maerscalc in wonende was* »¹⁵¹. De ligging van dit huis van Boidin Bre(i)delmaker werd reeds enigszins aangeduid in twee oorkonden van 1298, welke we al eerder bespraken, en waaruit blijkt dat het gelegen was rechts van twee huizen die stonden naast de toegangspoort van het Paradijs op het Veerleplein, in de richting van het Gravensteen¹⁵². De aankoop van dit huis door Willem Wenemaer in 1323 — de grond waarop het gebouwd was bezat deze blijkbaar reeds als deel uitmakende van het *fundus* gekocht van de erfgenamen van Volker Masch — is de aanleiding geweest tot een nadere precisering van zijn ligging. Het stond dus op de hoek (*hornic*) van het Veerleplein en de straat naar de Hoofdbrug. Een iets jongere nota van een bijna gelijktijdige hand op de rug van de verkoopakte van 1323 maakt het echter duidelijk dat het niet het tegenwoordige hoekhuis is van het Veerleplein, dragende het perceelnummer 395 op het kadastraal plan van ca 1830. Dit laatste maakt trouwens klaarblijkelijk deel uit van de door de graaf vercijsde rij huizen in de Hoge Zonnestraat waarover we reeds spraken. Bedoelde rugnota preciseert immers: « *van der herven daer de capelle up staet* », m.a.w. de kapel van het Wenemaershospitaal werd na 22 november 1323 voor een gedeelte gebouwd op de grond waarop het huis van Boidin Bre(i)delmaker had gestaan, en vormde bijgevolg met haar noordoostelijke hoek de toenmalige hoek van het Veerleplein¹⁵³. Deze conclusie impliceert op haar beurt dat een gedeelte van de oostzijde van de kapel van toen af een tijdlang vrij heeft gestaan op het Veerleplein, dat er niet, zoals dit later en tot in de 19e eeuw het geval zal zijn, huizen hebben voor gestaan. Ook dit wordt weer door teksten bevestigd. Zij spreken immers van een oostvenster of van een glasvenster aan de oostzijde van de kapel, op het ogenblik dat er

(150) S.A.G., Wenemaershospitaal, charters, nr 45. Uitg. DE PAUW, *tBesouch*, blz. XLVII, n. 1.

(151) S.A.G., Wenemaershospitaal, charters, nr 16.

(152) Zie de oorkonden geciteerd hierboven, blz. 33.

(153) De oudste vermelding van de kapel dagtekent van 15 juni 1325: R.A.G., Sinte-Veerle. Het betreft de stichting door Willem Wenemaer van een kapelrij « *in capella domus sue* ». De kapel werd dus gebouwd tussen 22 nov. 1323 en 15 juni 1325.

reeds huizen tegen aan zijn gebouwd¹⁵⁴. Het bestaan van dit venster is moeilijk uit te leggen indien men niet aanvaardt dat oorspronkelijk tenminste een gedeelte van de oostzijde van de kapel vrij uitgaf op het Veerleplein. Bijgevolg moet ook verondersteld worden dat de twee huizen die in 1298 naast de poort van het Paradijs stonden¹⁵⁵ slechts een gedeelte van de oostzijde van de nadien gebouwde kapel bedekten, hetgeen zeer aanvaardbaar lijkt. In ieder geval stonden zij, evenals de kapel, op het *fundus* van 1269, waarvan de grens hier zeer waarschijnlijk samenviel met de tegenwoordige westelijke rooilijn van het Veerleplein.

We zijn er aldus in geslaagd met grote nauwkeurigheid de in 1269 aan Volker Masch verkochte grafelijke *alodia* langs de westzijde van het Veerleplein te identificeren met een aantal percelen van het kadastrale plan van ca 1830. Daar een aantal van deze percelen, namelijk nrs 397, 399 en 400 in 1871 door de stad Gent, na de afschaffing van het Wenemaershospitaal, onteigend werden om op die plaats de nog steeds bestaande overdekte vismarkt op te richten¹⁵⁶, is het niet meer mogelijk op het moderne kadastrale plan (plattegrond IV) deze identificatie met dezelfde nauwkeurigheid uit te voeren.

De vergelijking van het kadastrale plan van ca 1830 (plattegrond III) met de reconstructie van de toestand van 1269 (plattegrond II) die wij langs andere wegen verkregen levert dus het volgende resultaat op :

- *fundus* van de *aula comitis* in 1269 : percelen nrs 396, 397, 398, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406.
- *reiectum sive terra vacua* : perceel nr 399.
- *parvus vicus* : het niet genummerde smalle perceel dat bij perceel nr 399 behoort.

C. DE VROEGE TOPOGRAFIE VAN GEBIED A. ZUIDZIJDE.

Zoals de westzijde van het Veerleplein oorspronkelijk, d.i. vóór 1269 en waarschijnlijk tot 1176, werd ingenomen door één enkel gebouw, de *aula comitis*, zo werd ook de zuidzijde van het Veerleplein over heel haar tegenwoordige lengte oorspronkelijk ingenomen door slechts één enkel gebouw: de Veerlekerk. De overige gebouwen van het Sinte-Veerlekapit-

(154) S.A.G., Jaarregisters van de Keure, 1485-86², f° 164 : « *winkele ... an S. Verbilde plaetse onder de oostveynstere van de capelle van Wedemaers hospitaal* »; S.A.G., Jaarregisters van de Keure, 1488-89, f° 107 : « *bij Wedemaers hospitaal onder de glasveynster van der capelle* ».

(155) Zie de oorkonden geciteerd op blz. 33.

(156) Het plan van de tegenwoordige overdekte vismarkt langs de Lieve dagte kent van 1871 : vgl. de brochure *Voorstel van het College voor het herbouwen van de Vischmarkt, het inrichten van eene overdekte markt op den grond van het St.-Laurensbospice* (Gent, Drukk. C. Annoot-Braeckman, 1871, bewaard in S.A.G., dossier Straten, nr 295 (Sinte-Veerleplein). Een eerste plan, dagtekenend uit 1866, het jaar waarin het Wenemaershospitaal werd opgeheven, werd niet weerhouden : vgl. S.A.G., dossier Straten, nr. 355, brochure *Verslag van het College over de studiën betreffende de oprichting van overdekte markten* (1869). Reeds in 1866 was een aanvang gemaakt met de afbraak van het Wenemaershospitaal : vgl. *Le Bien Public* van 9 jan. 1867.

tel lagen niet aan het Veerleplein, maar achter de kerk, grotendeels in de zuidwestelijke hoek van het Veerleplein.

Om de preciese ligging en het oorspronkelijke uitzicht van de Veerlekerk te bepalen beschikken we, behalve over teksten, gelukkig ook over enkele iconografische documenten. Op het bekende panoramische plan van Gent van 1534¹⁵⁷ is duidelijk te zien dat de kerk, gebouwd in oostwestelijke richting, in de lengte de gehele zuidzijde van het Veerleplein innam. Een tekening uit het Album Van Wijnendale¹⁵⁸, die de toestand weergeeft in 1580, d.i. één jaar vóór de afbraak van de kerk, bevestigt en verduidelijkt deze constatacie. Het koor van de kerk gaf uit op de tegenwoordige Kleine Vismarkt, waar er, reeds in het begin van de 16e eeuw, enkele winkeltjes tegen aangebouwd waren¹⁵⁹, die op het plan van 1534 niet, op de tekening uit het album Van Wijnendale wel staan afgebeeld. De westmuur van de kerk bevond zich anderzijds precies in het verlengde van de westelijke rooilijn van het Veerleplein en blijkt zelfs voor een klein gedeelte aangebouwd geweest te zijn tegen het meest zuidelijke huis van de westzijde van het Veerleplein. Dit kleine op de westzijde van het Veerleplein vooruitspringende gedeelte van het kerkgebouw vormde de toegangspoort tot het kerkhof van Sinte-Veerle, dat zich daar schuin achter in de hoek van het Veerleplein bevond¹⁶⁰. Blijkens de tekening van Van Wijnendale maakte dit poortgebouw deel uit van een lage noordelijke zijbeuk van de kerk. Men mag dus gerust zeggen dat dit deel van de Veerlekerk met perceel nr 407 van het kadastrale plan van ca 1830 overeenstemt, waarop zich sedert 1689 de monumentale en rijk versierde toegangspoort tot de Vismarkt bevindt. Iets voorbij het midden van de zuidzijde van het Veerleplein, naar het oosten toe, waar op het kadastrale plan van ca 1830 perceel nr 411 ligt, thans ingenomen door het bekende restaurant « De Waterzooi », gaf de dwarsbeuk van de Veerlekerk met een portaal uit op het Veerleplein. Dit portaal wordt ook in de teksten vermeld, die bovendien preciseren dat links van dit portaal, tot op de hoek, een aantal winkeltjes tegen de noordelijke lage zijbeuk van de kerk waren aangebouwd¹⁶¹. Op de hoek sluiten ze aan bij de winkeltjes die op de tegenwoordige Kleine Vismarkt tegen het koor van de kerk waren aangebouwd. De breedte ingenomen door de Veerlekerk is op haar beurt gemakkelijk te bepalen. Zij stemt overeen met de totale breedte van de percelen nrs 413, 414 en 415 langs de zijde van de Kleine Vismarkt.

(157) Zie bibliographie bij VAN DER HAEGHEN, *La grande vue panoramique*.

(158) Oorspronkelijk verdwenen; kopie in het British Museum te Londen, waarvan microfilm en reproductie bewaard worden op het Stadsarchief te Gent.

(159) R.A.G., Sinte-Veerle, nr 79, Renteboek van 1558, f° 231: « acht wynekskine an sGravenbrugge ende naest den portale»; S.A.G., Jaarregisters van de Keure, 1527-28, f° 25: verpanding door het Sinte-Veerlekapittel van « een huus staende neffens de grootte portale ... sbouchuus daernaest, beede staende up St.Verbylde plaetse ... een wyneke daerneffens ... den wyneke thenden den choor van onser keercke, den welken in huer heeft Gillis Meerlaen handtscoemakere... »

(160) S.A.G., Register Akten en Contracten Ghedelee, 1632-33. « een huus ... staende ten voorboofde in den bouck van der Pharabilde plaetse, daer eertijts gbe-weest is den inganck van Ste Pharabilde keerchof ». (Nota's Van den Bemden, dl. 19, blz. 110, met ontoereikende verwijzing). Over het kerkhof, hierna, blz. 43.

(161) Zie hierboven, n. 159.

Gaat men inderdaad na, aan de hand van het plan van Gent van 1534 en van de schets van de Veerlekerk uit het Album Van Wijnendale, welke gebouwen zich vanaf de tegenwoordige Vleeshuisbrug tot op de hoek van het Veerleplein naast elkaar bevonden, dan is het duidelijk dat het er slechts drie waren: 1. een huis naast de brug (perceel nr 417 op het kadastraal plan van ca 1830); 2. een poort, waar zich op het kadastraal plan van ca 1830 een inspruing bevindt, welke vandaag nog bestaat en toegang geeft tot het achteruit gelegen café « Rome »; 3. het koor van de Veerlekerk, dat bijgevolg overeenstemt met de percelen nrs 415, 414 en 413 van het kadastrale plan van ca 1830. De aldus bepaalde breedte van de Veerlekerk vóór haar afbraak in 1581 is trouwens eveneens zichtbaar, ter hoogte van het middelste gedeelte van de vroegere kerk, dank zij enkele details in de perceelsgrenzen van ca 1830: de kleine inspruing aan de oostzijde van perceel nr 411 en de zuidelijke grenslijn van perceel nr 410 liggen inderdaad precies in het verlengde van de zuidelijke grenslijn van perceel nr 415, die de plaats van de zuidelijke muur van de kerk aangeeft.

De nauwkeurige ligging van de oorspronkelijke kerk t.o.v. het kadastrale plan van ca 1830 is aldus bepaald, vermits we ook haar lengte kennen, vanaf de hoek van het Veerleplein en de Kleine Vismarkt tot en met perceel nr 407 in de zuidwesthoek van het Veerleplein.

Vooraleer nu aandacht te besteden aan de overige gebouwen van het Sinte-Veerlekapittel, die achter de kerk, langs het water en in de zuidwestelijke hoek van het Veerleplein moeten gestaan hebben, zullen we de lotgevallen van het kerkgebouw sedert 1581 bondig samenvatten. Over zijn geschiedenis vóór die datum weten we zo goed als niets. We stellen alleen vast dat de vieringtoren, op het kruispunt van hoofdbeuk en dwarsbeuk, in 1580, volgens de schets van het Album Van Wijnendale, polygonaal was, waarschijnlijk achthoekig, terwijl hij op het plan van Gent van 1534 een vierkante vorm heeft. Deze wijziging is waarschijnlijk het gevolg van een verbouwing van de toren. Deze verbouwing zou reeds gebeurd zijn in 1526¹⁶². Het plan van 1534 zou dus nog de toestand weergeven van vóór 1526, hetgeen bevestigd schijnt te worden door een schets die blijkbaar als vóórontwerp van het plan van 1534 heeft gediend, en waarop de toren van de Veerlekerk eveneens vierkantig is afgebeeld¹⁶³.

In 1566, 1578 en 1579 werd de kerk n.a.v. de godsdiensttroebelen herhaaldelijk geplunderd¹⁶⁴. Op 27 mei 1581 verkocht het Calvinistische stadsbestuur het kerkgebouw en het kapittelhuis, samen met de winkeltjes die tegen de kerk waren aangebouwd, aan Jan Serlippens. Deze ging de verbintenis aan al deze gebouwen af te breken en op hun plaats nieuwe huizen te bouwen, volgens een plan dat hem door de schepenen werd

(162) COLINEZ, *Sainte Pharaïlde*, blz. 210.

(163) Een foto ervan, in het bezit van de heer Gontran Van Severen, werd ons bereidwillig ter inzage gegeven.

(164) S.A.G., Nota's A. Van Werveke, dossier Sinte-Veerle, los blad s. XVIII ex.: *Beschrijf van St Pharild, van de kercke en van het capitel van Pharildis*.

voorgelegd¹⁶⁵. Serlippens brak alles af, behalve de dwarsbeuk en de toren die erop stond. De dwarsbeuk, d.i. perceel nr 411 op het kadastrale plan van ca 1830, bleef immers dienst doen als paardestal en wachthuis¹⁶⁶. Precies op de plaats van het afgebroken gedeelte van de kerk bouwde Serlippens negen huizen¹⁶⁷. Deze zijn duidelijk te herkennen op twee afbeeldingen uit Sanderus' *Flandria Illustrata*,¹⁶⁸ en zij bestaan nog grotendeels vandaag. Vooral de typische gevels van deze huizen, alle in dezelfde stijl opgetrokken, vallen nu nog op: twee langs de Kleine Vismarkt (percelen nrs 415 en 413-414), en één gevel uitgevend op de open binnenkoer van de tegenwoordige Vismarkt, waar het poortgebouw van de Vismarkt trouwens tegen aangebouwd werd (westgevel van het huis staande op perceel nr 409). Deze gevels zijn respectievelijk naar het oosten en naar het westen gekeerd, terwijl de huizen, twee aan twee geplaatst dwars op de oostzijde en op de westzijde van de bewaard gebleven dwarsbeuk, een langwerpige, oost-west gerichte vorm hebben. We krijgen aldus eigenlijk vier langwerpige gebouwen, twee met een gevel uitgevend op de Kleine Vismarkt en twee met een gevel uitgevend op de binnenkoer van de huidige vismijn. Ieder van deze gebouwen was in twee woonhuizen verdeeld, zoals op de platen van Sanderus' *Flandria Illustrata* duidelijk te zien is. Aldus werd een totaal van acht woonhuizen bereikt. Vermits we echter weten dat Serlippens er negen bouwde, moet het negende huis geïdentificeerd worden met het bij Sanderus afgebeelde lage huis, van een totaal verschillende stijl, gelegen in de hoek van het Veerleplein, op de plaats waar zich sedert 1689 de monumentale toegangspoort van de vismarkt bevindt en waar vóór de afbraak van 1581 de ingang was van het Veerlekerkhof. Serlippens bezette dus met zijn huizen de grond ingenomen door de afgebroken kerk, behalve de dwarsbeuk, en behalve de grond ten zuiden van het huis in de hoek van het Veerleplein, naast percelen nrs 407 en 409, waarop blijkbaar niet werd gebouwd.

Toen de kanunniken van Sinte-Veerle in 1585 terugkeerden naar hun kerk en er de huizen vonden door Serlippens gebouwd, namen zij deze in bezit¹⁶⁹. De Raad van Vlaanderen wees een door Serlippens ingestelde eis tot schadevergoeding af¹⁷⁰. De behouden dwarsbeuk werd ingericht als kerk: er werd in 1590 langs het zuiden een nieuw koor aangebouwd¹⁷¹, zodat de kerk voortaan in noord-zuidelijke richting stond, hetgeen op de plaat bij Sanderus duidelijk is te zien. Reeds in 1614 echter ging het ka-

(165) DIERICX, *Ville*, II, blz. 528 n. 1; DE JONGHE, *Gendsche Geschiedenissen*, blz. 253-256.

(166) Aldaar, blz. 256.

(167) Aldaar, blz. 253 (a). Nagenoeg alle door Serlippens gebouwde huizen werden door hem met een rente bezet, hetgeen werd opgetekend in de Jaarregisters van de Keure: S.A.G., Jaarregisters 1582-83, ff. 43 v°, 63, 70, 82. We stippen o.m. aan een huis « abouterende ... zo ter zijden als ten voorhoofde naer sGravenbrugghe van de vismaercki, wesende thouchuus... »

(168) SANDERUS, *Flandria Illustrata*, blz. 100 en 127; door ons als buitentekstplaat gereproduceerd.

(169) DE JONGHE, *Gendsche Geschiedenissen*, II, blz. 257 voetnoot.

(170) DIERICX, *Ville*, II, blz. 528, n. 1.

(171) DE JONGHE, *Gendsche Geschiedenissen*, II, blz. 464, n.a.

pittel van Sinte-Veerle over naar de Sint-Niklaaskerk¹⁷². De verlaten kerk werd tenslotte in 1736 afgebroken¹⁷³, en in 1737 bouwde men op die plaats het huis¹⁷⁴ dat vandaag het restaurant « de Waterzooi » is. Men kan er duidelijk aan zien dat het nadien tussen de huizen van Serlippens in werd gebouwd. Het draagt trouwens nog steeds het jaartal 1737.

We hebben tot nu toe geen aandacht besteed aan de ruimte tussen de vroegere Veerlekerk en de Leie enerzijds, de ruimte in de zuidwesthoek van het Veerleplein anderzijds.

Op het panoramische plan van Gent van 1534 is tussen de Veerlekerk en de Leie zeer duidelijk een open, niet bebouwde ruimte zichtbaar, waartoe de poort op de Kleine Vismarkt toegang verschaft. Slechts naast de zuidwesthoek van de kerk is met zekerheid een gebouw van enige omvang te onderscheiden. We vermoeden dat dit het door Serlippens in 1581 afgebroken kapittelhuis is¹⁷⁵. Op de grond waarop het gestaan had heeft Serlippens blijkbaar niet gebouwd. Dit volgt uit de hoger bereikte localisatie van Serlippens' huizen en dit blijkt eveneens uit de afbeelding in Sanderus' *Flandria Illustrata* waarop, behalve het in 1590 gebouwde koor van de kerk, geen enkel gebouw staat afgebeeld tussen de huizen van Serlippens, die de plaats van de oorspronkelijke kerk innemen, en de Leie.

Op grond van deze vaststellingen lijkt het zeer waarschijnlijk dat het grootste deel van de ruimte tussen de Veerlekerk en de Leie ook tijdens de middeleeuwen nooit bebouwd is geweest, al ontbreken de teksten om deze veronderstelling te staven. Alleen tegen de zuidwesthoek van de Veerlekerk aan stond een gebouw, dat waarschijnlijk met het door Serlippens afgebroken kapittelhuis geïdentificeerd mag worden. Dit gebouw bevond zich echter al enigszins in de ruimte achter de zuidwesthoek van het Veerleplein, d.i. de hoek gevormd door de Veerlekerk en de grond van het Wenemaershospitaal.

Op het kadastraal plan van ca 1830 vormt deze hoek één groot perceel dat het nummer 408 draagt. Samen met perceel nr 407, waarop de toegangspoort staat, was dit perceel de plaats waar het Gentse stadsbestuur sedert 1688 de Vismarkt had ingericht. Over de veranderingen die in 1688 met de inrichting van de Vismarkt gepaard gingen zijn we tamelijk goed ingelicht. Het blijkt allereerst dat het stadsbestuur van het Sinte-Veerlekapittel drie huizen kocht in de hoek van het Veerleplein¹⁷⁶. Zeer waarschijnlijk namen twee ervan het perceel nr 409 in, en stemde het

(172) Aldaar.

(173) DE POTTER, *Sec. Cart.*, blz. 335.

(174) S.A.G., Nota's A. Van Werveke, dossier Sinte-Veerle, *Beschrijf van St Pharild, van de kercke en van het capitel van Pharildis*, (zie hierboven, blz. 39, n. 164); DE JONGHE, *Gendsche Geschiedenissen*, II, blz. 464, n.a.

(175) De gebouwen van Sinte-Veerle door Serlippens in 1581 gekocht en afgebroken worden in 1585 als volgt aangegeven: « de demolitie van huerlieder kerke, ende van de huusen ende winckels die rondsomme gheappropriert waren, metgaeders van huerlieden capitel-huus, kelders, vaulten ende andere commodieuse plaetsen... » (DIERICX, *Ville*, II, blz. 532 n.)

(176) DIERICX, *Ville*, II, blz. 536-537; S.A.G., Register XX, ff. 153 v°, 154 v°.

derde overeen met perceel 407. Twee van deze huizen werden afgebroken : het lage huis in de hoek aan het Veerleplein, op perceel nr 407, waar in 1689 de monumentale toegangspoort van de Vismarkt werd gebouwd, en het huis op de zuidelijke helft van perceel nr 409, waardoor aan deze kant één van de typische door Serlippens gebouwde gevels verdween. Het huis op de noordelijke helft van perceel nr 409, aan het Veerleplein, naast de toegangspoort van de Vismarkt, werd niet afgebroken ¹⁷⁷.

Hieruit blijkt duidelijk dat de stad, bij de inrichting van de Vismarkt, bijna geen gebouwen heeft moeten afbreken, m.a.w. geheel het perceel nr 408 lag in 1688 onbebouwd. Het enige gebouw dat er vóór 1688 kon bestaan hebben, met name het kapittelhuis, in het zuidoostelijke deel van perceel nr 408, was in 1581 door Serlippens gesloopt. Van andere afgebroken gebouwen op de grond van perceel nr 408 horen we in 1581 of tussen 1581 en 1688 niets, zodat we gerust mogen aanvaarden dat zelfs geruime tijd vóór 1581 nagenoeg de gehele ruimte ingenomen door perceel 408 open was.

Belangrijk is nu anderzijds te weten dat, voor de inrichting van de Vismarkt in de hoek van het Veerleplein omstreeks 1688, het stadsbestuur geen gronden of gebouwen van het Wenemaershospitaal heeft moeten kopen. Moest dit het geval geweest zijn, dan waren daarover zeker documenten bewaard gebleven. Deze omstandigheid laat toe te besluiten dat de grenzen van perceel nr 408 langs de noord- en westzijde, tevens de grenzen zijn van het grondbezit van het Sinte-Veerlekapittel, dat ze bijgevolg zeer oud zijn, wellicht opklimmen tot de stichting van het Wenemaershospitaal, en misschien zelfs tot de verkoop in 1269 van het *fundus* en het *reiectum* van de graaf aan Volker Masch, die immers door het Wenemaershospitaal volledig werden overgenomen.

Het toeval wil nu dat er uit het jaar 1324 een oorkonde bewaard is waarin de grens tussen het bezit van Sinte-Veerle en het Wenemaershospitaal in de hoek van het Veerleplein, naar aanleiding van een betwisting, duidelijk afgebakend wordt ¹⁷⁸. Klaarblijkelijk zijn het de noordelijke en de westelijke grens van het latere perceel nr 408 die bepaald worden. De noordelijke grens vertrekt immers van de noordwesthoek van de kerk (« *van den mure van den ende van der vorseider kerken an de plache ter porten waert van den Paradyse* ») in een rechte lijn westwaarts naar de hoek gevormd door het *fundus* en het *reiectum*, waar een grote hazelaar stond naast een vervallen huis (« *van dier stede achterwaerd streckende rechte tote up eenen grozten baselboem die daer achter stont bi eenen ouden tevallen huse* »); de westgrens van perceel nr 408 stemt op haar beurt overeen met een lijn van de hazelaar zuidwaarts naar de Leie (« *van dier stede daer die groete baselboem stont rechte streckende ter Leyen waert tote up eenen ouden quareelinen tebrakenen muur* ») ¹⁷⁹.

(177) S.A.G., Nota's A. Van Werveke, dossier Sinte-Veerle, (*Beschrijf...*)

(178) R.A.G., Sinte-Veerle, charters, oorkonde van 25 juli 1324.

(179) Nog in 1637 bevond zich op een punt van de aldus afgebakende perceelsgrenzen een blauwe steen, die de scheiding aanduidde: S.A.G., Nota's A. Van Werveke, dossier Sinte-Veerle, afschrift van een notarisakte van 1637 (zonder referentie): « *zekeren blauwen hecksteen staende gemetst van ouden ende imme-*

De manier waarop de grenzen in 1324 werden aangeduid evenals het feit dat er betwisting over deze grenzen was ontstaan, wijzen er op dat er op dat ogenblik langs beide zijden van deze scheidslijn geen gebouwen stonden.

Wat perceel nr 408 betreft, mogen we dus onze veronderstelling dat reeds lang vóór 1581 hierop geen gebouwen stonden, zeer waarschijnlijk achteruit in de tijd tot 1324 en zelfs tot 1269 uitbreiden. In 1324 vernemen we trouwens ook dat de noordoostelijke hoek van perceel nr 408 werd ingenomen door het kerkhof van Sinte-Veerle¹⁸⁰, temidden waarvan een lindeboom stond¹⁸¹, die op de schets uit het Album Van Wijnendale (1580) achter de toegangspoort in de hoek van het Veerleplein nog duidelijk te zien is.

Het besluit van deze reconstructie is dat ten laatste sedert 1324, en wellicht zelfs sedert 1269, geheel de ruimte van perceel nr 408, met de grenzen die het nog ca 1830 had, eigendom van het Sinte-Veerlekapittel en voor het grootste deel onbebouwd was. Het noord-noordoostelijk gedeelte ervan werd ten laatste sedert 1324 ingenomen door het kerkhof van Sinte-Veerle, terwijl alleen de zuidoostelijke hoek van het perceel, tegen de kerk aan, ingenomen werd door een gebouw, zeer waarschijnlijk het kapittelhuis.

Om deze toestand te verklaren, moeten we teruggrijpen naar de tekst van de verkoopakte van 1269¹⁸². Hierin werd gezegd dat het aan Volker Masch verkochte *reiectum* langs de Lieve in de richting van de Leie doorliep achter de grond van Sinte-Veerle waarop vroeger het huis van de proost *had* gestaan, waar de tuin van de proost *had* gelegen en waarop toen nog alleen de scholen van het kapittel stonden. De verdwijning van het huis en de tuin van de proost, reeds vóór 1269, zijn zeer waarschijnlijk grotendeels verantwoordelijk voor het open karakter dat perceel nr 408 van toen af tot 1688 behouden heeft. Op de plaats van dit huis en van de tuin is waarschijnlijk in de 13e eeuw het kerkhof aangelegd. Daarentegen is het in de 16e eeuw vermelde kapittelhuis wellicht te identificeren met de schoolgebouwen die in 1269 nog bestonden. Uiteindelijk zou de brand van 1176 wellicht voor de gewijzigde bestemming van de grond ook aan deze kant van het Veerleplein verantwoordelijk kunnen zijn¹⁸³.

D. DE VROEGE TOPOGRAFIE VAN GEBIED A. DE OMGEVING VAN 'S GRAVENSTEEN EN DE OOSTZIJDE VAN GELDMUNT EN VEERLEPLEIN

De bewijsvoering met het oog op de reconstructie is voor de noordzijde veel eenvoudiger dan voor de west- en de zuidzijde. Tot op het einde

morialen tijde op den byvanck ende huusinghe van den voornoemden hospitaale jegens den watere habouterende jegens het aisement staende theinden op het kerkhof jegens het watere van de heeren van den capittelle van Ste Pharabilde».

(180) De oorkonde, hierboven blz. 42 n. 178 geciteerd, luidt immers als volgt: « van den debate dat was van der stede die lach tusschen sente Verilden kerchbove ende den groeten huse van den Paradyse... »

(181) S.A.G., Jaarregisters van de Keure, 1465-66, f. 10 v° « *t sente Verhilden int besloten kerchof onder de linde* ».

(182) Zie hierboven, blz. 29.

(183) Zie hierboven, blz. 30.

van de 19e eeuw was de noordzijde ingenomen door woningen die tegen 's Gravensteen aangebouwd waren. Dat is op tal van grafische voorstellingen zichtbaar, en het blijkt ook uit het kadastraal plan van ca 1830.

Wanneer is die toestand ontstaan? Het antwoord op die vraag moet luiden : kort na 29 mei 1359. Op die dag gaf Lodewijk van Male aan zijn kamerheer Jehan Sanson die ganse strook in leen, voor hem en zijn wettige afstammelingen, met vergunning er huizen op te bouwen¹⁸⁴. Hoewel tot dan toe onbebouwd, werd die grond toen niet van het Veerleplein en van de straat tussen Veerleplein en Hoofdbrug afgenomen. Hij was blijkbaar voordien reeds door de graaf afgebakend geworden. Vóór 1 januari 1283, en wellicht heel wat vroeger reeds, had deze daartoe een muurtje doen bouwen¹⁸⁵. De ruimte ingenomen door dit leen moet ongeveer overeenstemmen met het grasperk dat het Veerleplein thans aan de zijde van 's Gravensteen bezoomt van de toegangspoort af tot aan de Hoofdbrug, en dat, in stede van door een muurtje, door een ijzeren afsluiting van het voetpad is gescheiden. Het huidige beeld van die zijde van het Veerleplein stemt dus vrij goed overeen met de toestand zoals hij was tot kort na 1359.

Anders is het gesteld met de zijde van 's Gravensteen gericht naar de Lieve. De prachtige aanblik die de burcht van Filips van de Elzas de toeschouwer van op de Hoofdbrug biedt, is, in verband met de restauratie van dit gebouw, met opzet, maar tevens met miskenning van de historische werkelijkheid, geaccentueerd geworden. In feite was 's Gravensteen vroeger nooit, zoals het nu althans gedeeltelijk is (plattegrond IV), een waterburcht. Op het kadastraal plan van ca 1830 (plattegrond III) is nog goed zichtbaar dat de Lieve eertijds ter hoogte van het kasteel slechts half zo breed was als thans (ca. 14 m in stede van ca. 28 m), niet breder

(184) DE POTTER, *Pet. Cart.*, nr XXII, blz. 46-47 : « ... avons donné et donnons ... une plache de terre et héritaige avoec les cateuls qui sus sont ad présent, tenant à nostre chastel de Gand au leis devers sainte Pbaraud, commenchant devers oost à dijs et seept pies près des bailles de nostre dit chastel et venant aval au les devers west, contenant de front en lonc cent et sese pies, en large au dessus par devers les dittes bailles dijs noef pies, en le moyene trente trois pies et au plus estroit par aval noef pies de large, si comme le pourchincte des murez, qui desia y sont, et anchiennement ont esté, comprennent, le quelle plache de terre nous lui oitroions et volons quil et ses dis hoirs puissent maisonner et faire leur plus grant pourfit sur ycelle ... A tenir le plache dessus nommee, ensamble les moebles et édifices qui dessus seront fais par le dit Johannot et ses dis hoirs ... en fief et en hommaige... » Bij De Potter staat bovenaan als datum, bij vergissing, « 29 mars 1359 ».

Een opsomming van de gebouwen die er werden opgericht vindt men in een stuk van 1504 (R.A.G., Leenboek Oudburg 7 bis, f° 8), zonder datum uitgegeven bij DIERICKX, *Ville*, II, blz. 514, n. 1.

(185) DE POTTER, *Pet. Cart.*, nr. VIII, blz. 19. Oorkonde van Gwijde van Dampierre. Er is sprake van « le petit mur ki fais est de quareaus dehors le muer de nostre castel à Gant, ki sestent des bailles dou chastel vers le pont con claime bovet-brigge ». Die muur bestond blijkbaar al geruime tijd. De graaf schijnt er korte tijd voordien iets aan gewijzigd te hebben : « Et volons ke pour chose ke nous i avons fait faire ke li eschevinages de Gant ne soit ariere mis ne alongies de se droiture ». Het Veerleplein was, zoals hierboven werd gezegd, in 1274 bij het Gentse scheppendom gevoegd geworden, terwijl 's Gravensteen onder het rechtstreeks gezag van de graaf was gebleven.

dus dan zij nu nog ter hoogte van de huidige Vismarkt is, aan de zuidzijde van de Hoofdbrug. De ruimte langs de Lieve ingenomen door de percelen 385 tot 330 vormde in het midden van de 15e eeuw een *lochtync*, een tuin dus¹⁸⁶.

Een dergelijke toestand deed zich voor aan de noordzijde van 's Gravensteen, tussen dit gebouw en de Leertouwersgracht. Hier evenmin beantwoordt het huidige beeld aan het middeleeuwse. Het water van de Lieve vormt thans een inham die onmiddellijk bij de ringmuur van het kasteel aansluit, en die van de gebouwen aan de overzijde door een strook grond is gescheiden. In vroegere eeuwen was de toestand precies andersom: de Leertouwersgracht lag tegen die gebouwen aan, en was van het kasteel gescheiden door een brede strook grond bestaande uit percelen 327, 328 en 329. Ook dit terrein was oorspronkelijk onbebouwd. Pas in 1350 richtte Lodewijk van Male op perceel 329 zijn bekend muntatelier op, waardoor de straat waaraan het lag naderhand de benaming Geldmunt kreeg¹⁸⁷.

Ons ontbreken de nodige gegevens om tot een verdere reconstructie over te gaan, met name van de zijde van de Geldmunt die paalt aan 's Gravensteen. In het licht van wat voorafgaat menen wij nochtans te moeten aannemen, dat evenals perceel 329, de andere, veel kleinere percelen die aldaar aan de ringmuur palen, eerst laat, ten vroegste omstreeks het midden van de 14e eeuw, met huizen zijn bezet geworden.

Evenmin zijn ons betrouwbare inlichtingen overgeleverd omtrent de oostzijde van de Geldmunt en van het Veerleplein en omtrent de eerste vijf huizen van de Kraanlei die nog tot de Sinte-Veerleparochie, en dus ook tot gebied A behoorden.

Er zijn nochtans enkele gegevens die het vermoeden wettigen, dat de bewoning van deze oostelijke rand van A jonger is dan die van de daarbij aansluitende percelen van B. Het valt namelijk de voorbijganger op — en ook op de reproductie van het kadastraal plan van ca. 1830 is het zichtbaar — dat de rooilijn van die rij van vijf¹⁸⁸ huizen meer dan 1 m. inspringt tegenover de verder gelegen huizen van de Kraanlei. — Het bestaan, tussen het hoekhuis en het daaropvolgende huis van het Veerleplein, van een straatje¹⁸⁹ waarop de achterzijde van de percelen van

(186) S.A.G., Jaarregister 1447-1448, f° 113 v°: « *Kenlic ...dat Symoen Octerspoore ... kende dat hy vercocht heeft Heinrike Bessnoot den lochtync liggende up de Lieve an de Hoefbrugge, onder den muer van tsgravensteen, ingaende ter poerten voeren an den voet van der vorn. Hoefbrugge toot ant smelthuis van mijns beeren munte van Vlaenderen ende aldus omme commende onder den vorn. muer toot bachten der duere van Symoens heimelicbede ende bendende bij der vors. poerte* ».

Zie ook een stuk in R.A.G., Leenboek Oudburg 1504, 7 bis/4, f° 8, waarvan reeds melding gemaakt in noot 184.

(187) Voor de oprichting van de Gentse Munt, zie DE WAELE en VAN WERVEKE, 's Gravensteen, bl. 9.

(188) Op het kadastraal plan telt men, van de hoek af tot aan de inspringsing, zes, en niet vijf, percelen. Oorzaak van dit verschil is dat het hoekhuis twee percelen beslaat.

(189) Dit straatje is ons bekend door geschreven bronnen, bijvoorbeeld (S.A.G., 1e reg. Vrij Huis Vrij Erve, f° 166 v°): « ... *huus gbenampt Cranenburch*

de vijf genoemde huizen uitgeeft, maar dat aan de gr̃ens van de parochie halt maakt, wijst eveneens op een plan van aanleg, dat niet bij het straten-net van de Oudburg aansluit, omdat het pas later tot stand kwam.

E. BESLUIT

Bovenstaand onderzoek heeft, menen wij, aangetoond dat er van een eigenlijke bewoning in gebied A tot in de tweede helft van de 13e eeuw, en in sommige delen ervan tot in het midden van de 14e eeuw, geen sprake was (zie plattegrond II). Waar bronnenmateriaal beschikbaar is, wijst het op de afwezigheid van private woonhuizen.

Anderzijds is het zo, dat in diezelfde ruimte een aantal gebouwen blijken voor te komen die men als zuiver castrale elementen mag beschouwen. Vóór de oprichting van het kasteel van Filips van de Elzas bevond zich op de plaats ervan een *lapidea domus et turris*, een versterkte stenen grafelijke woning, omringd door vooruitgeschoven verdedigingswerken. Klaarblijkelijk klom zij minstens tot de 11e eeuw op, en zij was hoogstwaarschijnlijk door een nog oudere sterkte voorafgegaan. Het is best mogelijk dat de zalen die in dit aanzienlijke gebouw beschikbaar waren ook als voorraadkamers dienst deden¹⁹⁰. Ook is het niet uitgesloten dat een ervan bij gelegenheid als gerechtzaal werd gebruikt, hoewel normaliter de gerechtelijke handelingen in de open lucht plaatsgrepen, in de ruimte tussen de Veerlekerk en de Oudburg, ruimte die oorspronkelijk klaarblijkelijk verder reikte dan de oostrand van het Veerleplein, en wel tot aan de scheidslijn tussen A en B.

Benevens zijn *lapidea domus*, die voor bewoning weinig geschikt was, bezat de graaf in A ook een *lignea domus*, de *aula comitis*, die wel degelijk zijn gewone verblijfplaats zal zijn geweest telkens als hij te Gent vertoefde. Zij bevond zich op de *fundus* aan de westzijde van het Veerleplein.

Aansluitend bij die *fundus* strekte zich een ruimte uit, die langs de zuidzijde van het Veerleplein tot aan 's Gravenbrug reikte, en waarop zich bevonden : de burchtkerk, het huis van de proost, de scholen van het kapittel, naderhand het kapittelhuis.

Men vindt dus in A ongeveer dezelfde elementen terug als in het Brugse *castrum*, evenals daar gegroepeerd in een « grafelijk deel » en in een « clericaal deel »¹⁹¹, en alleen deze elementen, maar geen nederzetting van stedelijke aard¹⁹².

[= het hoekhuis van Veerleplein en Kraanlei] *achter met eenen ganghe ter poorten uitcommende up sente Veerbilden plaese tusschen den zelven huuse ende ihuus ghenaeemt tKeercxkin, dezelve poorte ghemeene metten huuse van den Dry Coppem... »*

(190) DE WAELE, *Etude sur l'âge*, blz. 8 : « De nombreux fragments de bois et de froment calciné ont été retrouvés tant dans le remblai que dans les trous de poutres, et paraissent témoigner d'un incendie qui aurait sévi à l'intérieur de l'édifice. »

(191) DHONDT, *Vroege topografie*, blz. 3-4, alsook plattegrond op blz. 7.

(192) Het loont de moeite hier aandacht te schenken aan een negatief gegeven, dat misschien nog ter aanvulling van onze bewijsvoering kan worden medegedeeld. Filips Uten Dale (*Philippus de Valle*), die in 1245 beheerder was van de *brevia* van de graaf te Gent (LUYKX, *Jobanna van Constantinopel*, blz. 613 : « *ad spicarium*

Anders uitgedrukt: onze navorsingen brachten de bevestiging van het eerste deel van de arbeidshypothese die wij bij de aanvang van deze studie formuleerden: gebied A alleen, wat de inhoud betreft, stemde overeen met het Brugse *castrum*.

V. GEBIED B (OUDBURG)

A. BETEKENIS VAN DE VESTIGING VAN EEN GROEP CORIARII IN GEBIED B.

Nadat wij hebben aangetoond dat A oorspronkelijk alleen zuiver castrale elementen bevatte, moeten wij thans duidelijk maken dat er in B, de Oudburg, reeds zeer vroeg een bevolkingsagglomeratie voorhanden was, die aan dat gebied een stedelijk karakter gaf.

Deze bewijsvoering zal twee verschillende wegen volgen: enerzijds zal de draagwijdte van de vermelding van *coriarii* in de *Miracula sancti Bavonis* in het licht worden gesteld, anderzijds zullen de benamingen van B zo nauwkeurig mogelijk worden geïnterpreteerd.

Hierboven is reeds aangetoond dat de plaats van vestiging van de dank zij de *Miracula* voor de 10e eeuw geattesteerde lederbereiders moet worden gezocht in de Oudburg, en hoogstwaarschijnlijk langs de latere Leertouwersgracht. Van de draagwijdte van hun aanwezigheid kan men zich evenwel pas goed rekenschap geven in een meer algemeen geschiedkundig kader.

In de Karolingische en post-Karolingische maatschappij had de lederproductie en -bewerking een zeer grote betekenis, niet het minst in verband met de bewapening. In de 8e en 9e eeuw reeds droegen de vorstelijke vazallen een *brunia*, d.w.z. een tuniek uit leder of huiden vervaardigd, die ook de armen en de dijen bedekte. De schede van hun zwaarden was uit dezelfde stof vervaardigd¹⁹³.

nostrum Gandensem sive ad breviam Philippi de Valle»), woonde niet in A, hoewel hij door zijn ambt met de voorraadkamers van dat gebied had te maken, maar zo dicht mogelijk aan de buitenzijde ervan. Evenals 's Gravensteen stond zijn huis aan de westzijde van de huidige Geldmunt, maar het stond tevens aan de overzijde van de Leertouwersgracht (Zie plattegrond II, perceel 325). Dit blijkt uit de hiernavolgende teksten. DIERICX, *Ville*, I, blz. 446, voetnoot: «...le pont ki siet entre nostre chastel et le maison Phellippon de le Val» (1274). — Rek. 1328-1329, blz. 668, r. 18: «Somme van den werke an 1 brugge bi ser Ph. uten Dale was, 4 lb. 16 s.» — S.A.G., Staten van Goed, 1351-1352, f° 27 v°: «een alf huus dwelke men beet de love ten Dale, staende up Philips erve uten Cadale» [sic]. — DIERICX, *Ville*, I, blz. 457, n. 2: «...een huus dat eene bruwerie es... ende de herve gheel ... met 1 ydelie plecken erven der neffens, also verre alst voren ter straten bemuurt es, ende also breed achter als voren, staende up de gracht naest sgravensteen, van voren ter straten achterwaert streckende toten watre dat men eedt de Lieven, gbebeeten dit huus ende erve ten Dale» (1376) (gecoll. en aangevuld op S.A.G., Jaarregister 1375-1376, f° 26 r°).

(193) Voor deze gegevens verwijzen wij naar een werk van J.F. VERBRUGGEN, *Het leger en de vloot van de graven van Vlaanderen vanaf het ontstaan tot in 1305*, dat binnenkort zal verschijnen in de Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Wij hadden het voorrecht het in handschrift te mogen inzien.

Maar ook voor de vervaardiging van voorwerpen van dagelijks gebruik was het leder onontbeerlijk. Een Oudengelse dialoog, de *Colloquy* van abt Aelfric, die evenals onze *Miracula* uit de 10e eeuw dagtekent, laat een lederbewerker vertellen hoe hij « huiden koopt en ze toebereidt, en er mede maakt verschillende soorten van sandalen, pantoffels, schoenen, laarzen, benevens teugels, garelen en ander paardetuig, halsters en sporen, en ook lederen flessen, veldflessen, beurzen en zakken »¹⁹⁴.

Reeds het *Capitulare de Villis* trouwens getuigde van het veelvuldig gebruik van leder. Deze beroemde tekst uit de jaren 770-800 somt ook de huiden op onder de producten waarvan de domaniale ambtenaren het aantal moesten bekend maken¹⁹⁵.

Is het in die voorwaarden verwonderlijk dat men aan de *camera* van de Longobardische koning te Pavia, in de 10e of begin 11e eeuw, twaalf *coriarii* met evenveel helpers (*juniores*) verbonden vindt, die haar elk jaar twaalf *coria* verschuldigd waren¹⁹⁶? In dezelfde gedachtengang moet men de « *corriarius* » zien, die in de Grote Brief van 1255 voorkomt, en blijkbaar in dienst stond van de grafelijke *camera* te Brugge, op de inkomsten waarvan hij uit dien hoofde een vaste jaarlijkse vergoeding genoot¹⁹⁷.

- Er zijn geen gegevens beschikbaar om uit te maken of de Gentse *coriarii* in dezelfde verhouding stonden tot de grafelijke domaniale organisatie. Alleen kan hun vestiging in de Oudburg, en in de onmiddellijke nabijheid van gebied A, een aanwijzing in die zin inhouden. Het is in elk geval opvallend, dat de witte leertouwers, de opvolgers van de *coriarii* van de 10e eeuw, de enige handwerkers waren wier ambachtshuis zich in latere eeuwen in het vroegere versterkte grafelijke eiland bevond.

Voor de vestiging van andere personen in gebied B in een zo vroege tijd als de 10e en de 11e eeuw hebben wij geen directe bewijzen. Hun aanwezigheid zal op indirecte wijze door de interpretatie van de benamingen van dit gebied moeten aangetoond worden.

B. DE BENAMINGEN VAN GEBIED B EN HUN INTERPRETATIE

Ter verduidelijking van het hiernavolgend betoog achten wij het gewenst in chronologische volgorde de excerpten uit de bronnen van vóór 1300 over te schrijven waarin een benaming voor de Oudburg voorkomt.

(194) E. LIPSON, *The Economic History of England*, I, uitg. 1937, blz. 196-197. — Zie ook R. KÖTZSCHKE, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters*, Jena, 1924, blz. 281.

(195) *Capitularia regum Francorum*, uitg. A. BORETIUS, I, blz. 89, r. 8, 21 e.v., 36 e.v. — Voor de datum, zie F.L. GANSHOF, *Wat waren de Capitularia?*, Brussel 1955, blz. 107.

(196) *Instituta regalia et ministeria regum Longobardorum et Honorantiae civitatis Paviae*, MGH, SS, XXX, II, blz. 1456, r. 9-14.

(197) Rijksarchief Gent, fonds Gaillard, nr 72 bis, 1e rubriek « Brugis », « *Ratio Gerardi de Runescure* »: « *Corriario X s.* » De vergelijking met andere Grote Brieven laat toe te besluiten dat deze *ratio* de rekening is van de *brevia camere* te Brugge. Zie A. VERHULST - M. GYSSELING, *Le compte général dit « Gros Brief » de 1187 et les institutions financières du comté de Flandre au XIIe siècle* (Kon. Comm. voor Geschiedenis, 8°-reeks, ter perse).

Zij zijn ten getale van elf:

1. 1187. Grote Brief :
« *ex VETERI CASTELLO in Gant cum augmento Ingelberti, 13 lb. 16 s.* »¹⁹⁸.
2. 1191. Keure van Mathildis van Portugal, weduwe van Filips van de Elzas :
« *...tunc enim scabini ad eum debent accedere, et inter capellam Sancte Pharaïldis et URBEM COMITIS de causa proposita tractare* »¹⁹⁹.
3. 1199 (juli 15). Toltarieven uitgevaardigd door Boudewijn IX :
« *... omnes burgenses infra quatuor portas Gandavi manentes, et qui manent in VETERI CASTRO, et illi qui manent in bonis appenditiis castello Gandensi* »²⁰⁰.
4. 1239 (oktober). Oorkonde van de abdis van Oosteeklo : « *...Folcoudus, filius Balduini, filii Abrabe, oppidanus Gandensis... et Aelidis uxor eius... dederunt... Quos redditus assignaverunt partim in VETERI URBE Gandensi...* »²⁰¹.
5. 1244 (oktober). Keure van Hugo, burggraaf van Gent, en zijn echtgenote Maria voor
« *...dilectos scabinos et burgenses nostros de Brelo, de Borchstrate, et ante URBEM...* »²⁰².
6. 1254 (maart 12). Akkoord tussen de Gentse schepenen en de Sint-Pietersabdij, betreffende de versterkingen van de stad :
« *Si vero abbas sancti Bavonis vel castellanus Gandensis pro se et subditis suis, vel homines in suburbio Gandensi ultra pontem Brabantiae commorantes, vel illi de VETERI BURGO...* »²⁰³.
7. 1274 (maart 31). Oorkonde van Margareta, gravin van Vlaanderen :
« *... ke nous avons mys et mectons en notre liu notre cbier fil Guion, conte de Flandres et marchis de Namur, de mectre et de aioendre le VIESBORCH daleis Gant al eschevinage de Gant* »²⁰⁴.
8. 1274 (april 8). Oorkonde van gravin Margareta en van Gwijde van Dampierre, waardoor zij aanhechten bij het schependom van Gent :

(198) VERHULST-GYSSELING, *Gros brief*.

(199) GHELDOLF, *Coutumes Gand*, I, (Brussel 1868, blz. 394, § 21). Het stuk werd in september of oktober 1191 uitgevaardigd (VAN WERVEKE, *Kritische Studiën*, blz. 78). De bewuste bepaling werd overgenomen in de keure van Boudewijn VIII, die hoogstwaarschijnlijk van einde 1191 dagtekent.

(200) Aldus in het tarief van de tol *ad pontem Brabant* (WARNK.-GHELD., III, blz. 235). Dezelfde tekst, met lichte varianten zonder betekenis, vindt men in de tarieven van andere tollens te Gent en omgeving (WARNK.-GHELD., III, blz. 238, 239, 240, 243). Het tarief van de *elemosina, quae datur ex gratia apud pontem lapideum sancti Jacobi* (blz. 244), heeft ook nog de toevoeging « *et illi qui manent in anticastello* ». Het toltarief van Dendermonde, eveneens uitgevaardigd door Boudewijn IX, en dat een zelfde strekking vertoont, stamt vermoedelijk uit dezelfde tijd. Het bevat de zinsnede : « *hii qui continentur et manent infra quatuor portas de Gandavo, et illi qui pertinent ad castrum comitis* » (blz. 246). Zij komt nog eens voor, met wijzigingen zonder betekenis, op blz. 248.

(201) Onuitgegeven. RAG., fonds abdij van Oosteeklo. Chirograaf.

(202) WARNK.-GHELD., III, blz. 273. Zie ook blz. 274 : « *... jurisdictionem nostram de Brelo, de Borchstrate et ante urbem...* »

(203) WARNK.-GHELD., III, blz. 286-287.

(204) DIERICK, *Ville*, I, blz. 444-445 n. *.

« le VIESBOURCH, seant en nostre vile de Gant, et le place seant devant nostre chastel de Gant, ki gist entre les trois pons... »²⁰⁵.

9. 1281.

« OUDENBORCH »²⁰⁶.

10. 1283 (jan. 1).

« comme le chartre dou VIESBORCH parole »²⁰⁷.

11. 1295.

« AUDEBORCH »²⁰⁸.

Het blijkt uit bovenstaand overzicht dat tussen 1187 en 1295 drie groepen van woorden voor gebied B in gebruik waren, namelijk: a) *castrum* en *castellum*; b) *urbs*; en c) *burgus* (fr. *bourg*, ned. *borch*). Bijna steeds maken zij deel uit van een samenstelling, waarvan het eerste lid het begrip « oud » (lat. *vetus*) uitdrukt.

Het komt er nu op aan zo nauwkeurig mogelijk de betekenis van die drie groepen van woorden te bepalen, en na te gaan of er ook betekenissen voorkomen die gemeenschappelijk zijn voor de drie. Blijkt dit slechts voor één enkele het geval te zijn, dan verstrekt zij vanzelfsprekend de gezochte interpretatie.

a. *Castrum* en *castellum*.

Het grondwoord *castrum* en het diminutief *castellum* werden in de 10e tot de 13e eeuw vaak als eenvoudige wisselvormen gebruikt om dezelfde begrippen uit te drukken, al kon het voorkomen dat, waar zij tegenover elkaar werden geplaatst, het eerste eerder de betekenis kreeg van « stedelijke nederzetting », het tweede die van « burcht ». Afzonderlijk gebruikt konden zij in elk geval, elk voor zich, of het ene of het andere betekenen²⁰⁹.

(205) Aldaar, I, blz. 446, voetnoot.

(206) GYSSELING, *Gent*, blz. 66.

(207) DIERICX, *Ville*, I, blz. 453, n. 1. - DE POTTER, *Pet. Cart.* nr. VIII, blz.

19.

(208) R.A.G., Kerkelijk Archief, S 146. Renteboek H. Geest St.-Niklaas, f° 5 v°.

(209) VAN WERVEKE, *Kritische studiën*, blz. 19-20, 54-57, en vooral VERBRUGEN, *Note sur le sens des mots castrum...*, blz. 147-152. Het tweede geschrift is bedoeld als een weerlegging van sommige stellingen vervat in de aangehaalde bladzijden van het eerste. De kritiek is gerechtvaardigd wat betreft sommige te absolute uitspraken over mogelijke verschillen in de betekenis van *castrum* en *castellum*. Het artikel van Verbruggen is ook bijzonder waardevol waar het tal van voorbeelden aanhaalt van het door elkaar gebruiken bij een zelfde auteur van de twee termen om hetzelfde begrip uit te drukken. Anders is het gesteld met de voornaamste stelling van Van Werveke, die luidt: « dat, overal waar « *castrum* » en « *castellum* » tegenover elkaar geplaatst worden, het eerste woord niet « schans, burcht », maar « (in beginsel versterkt) bevolkingscentrum » betekent » (*Kritische studiën*, blz. 20). Voorbeelden daarvan voor Gent vindt men in de *Miracula sancti Bavonis* (zie hierboven, blz. 8), waar « *castrum Gandavum* » (Sint-Baafsabdij) tegenover « *novum castellum* » staat, en in het hierboven in de tekst opgenomen citaat nr. 3, waar « *castellum Gandense* » (Gravenkasteel) tegenover « *veteri castro* » (Oudburg) staat. V. slaagt er o.i. niet in deze stelling te weerleggen. Alleen moet worden toegegeven dat in de stelling van V.W. het woord « overal » beter was weggefallen.

Bijgevolg kunnen « *vetus castellum* » (nr 1) of « *vetus castrum* » (nr 3) ons niet helpen bij het bepalen van het wezen van de Oudburg.

b. *Urbs*.

Daarentegen kan er bezwaarlijk twijfel bestaan omtrent de betekenis van « *urbs* ». Het woord wordt steeds in de zin van « stad » gebruikt ²¹⁰. Met betrekking tot de Oudburg komt het driemaal voor. Het meest door-slaggevende geval (nr 4; 1239) is ontleend aan een tot dusver onuitgegeven en slechts éénmaal geciteerde bron. « *In veteri urbe* » aldaar is vanzelf-sprekend een variante op « *in veteri castro* » of « *in veteri burgo* » en sluit elke twijfel omtrent de betekenis van deze twee uitdrukkingen uit.

De andere twee passussen vereisen een uitgebreider commentaar. In de keure van Mathildis van Portugal (1191; hierboven nr 2) luidt het dat zaken van gewicht het Gentse schependom betreffend, die de graaf of de burggraaf zelf willen ter hand nemen, behandeld dienen te worden, niet vóór de Sint-Janskerk, zoals gebruikelijk, maar in de ruimte tussen de Sinte-Veerlekapel en *urbem comitis*. Uit jongere teksten is ons bekend, dat andere rechtshandelingen nog op diezelfde plaats werden verricht, die aldaar nog nauwkeuriger wordt omschreven als liggende « *in de baelge van sgravensteen te Ghent* », « *devant le pierre ou le casteel du conte de Flandre* » ²¹¹, d.w.z. vóór de ingang van 's Gravensteen ²¹². Terecht merkte

(210) Ten onrechte zegt PIRENNE, in *Les villes flamandes avant le XIIe siècle*, blz. 132: « Les sources latines appellent la forteresse comtale *castrum* ou *castellum*, parfois aussi *urbs comitis* ». Zie ook, in voetnoot: « Pour l'*urbs comitis*, voy. la charte de Gand de 1191 (WARNKOENIG-GHELDOLF, *op. cit.*, t. III, p. 239): « *Inter capellam Sanctae Pharaïldis et urbem comitis* ». M.J. VUYLSTEKE, *Het Gravenkasteel, Annales du Cercle historique et archéologique de Gand*, t. II, p. 109, a montré que l'*urbs comitis* devait s'entendre du vieux-bourg de Gand, donc du *castrum* primitif. Le texte montre qu'à l'époque de sa rédaction, l'église Sainte-Pharaïlde qui avait été primitivement comprise dans le *castrum* (*Miracula sancti Ursuari, Mon. Germ. Hist. Script.*, t. XV, p. 841), n'en faisait plus partie ». Hoewel Pirenne zegt: « parfois aussi *urbs comitis* », is het duidelijk dat hij over geen andere bron beschikte die de term *urbs* gebruikt dan de keure van 1191. Inzonderheid was de onuitgegeven oorkonde van 1239 (hierboven in de tekst nr 4: « *in veteri urbe Gandensi* ») hem onbekend. Terecht nam hij aan, met Vuylsteke, dat met *urbs comitis* de Oudburg bedoeld is. Hij vergiste zich echter waar hij meende dat « Oudburg » dient verklaard als « oude burcht », en dit gebied beschouwde als het castrale deel bij uitstrek van het grafelijke gebied. Om de tegenspraak tussen de keure van Mathildis en de *Miracula sancti Ursuari* op te heffen, zag hij zich verplicht aan te nemen dat tussen 1080 en 1191 Sinte-Veerle opgehouden had in het *castrum* te liggen, terwijl het juist duidelijk uit onze uiteenzetting blijkt dat deze kerk van de castrale kern van het grafelijk gebied bleef deel uitmaken.

Alle moeilijkheden vervallen, zodra men aan *urbs* de betekenis van « stad », « stedelijke nederzetting » geeft, en de Oudburg slechts als een deel van het oorspronkelijke *castellum* beschouwt, waarin het een bevolkingsnederzetting vormde, maar er niet het bij uitstrek castrale deel van was.

(211) VUYLSTEKE, *Het Gravenkasteel*, blz. 109 n. 1. Behalve op de door Vuylsteke aangehaalde teksten, die uit de 14e eeuw dagtekenen, kan men hier wijzen op de keure van Bornem (1258, febr. 6): « *quod ante castrum Gandense jussionem seu instructionem super iudicii suis petant* » (WARNK.-GHELD., II², Urk., blz. 239.)

(212) *Baelge* betekent volgens VERWIJS en VERDAM zowel « palissade » als « plaats waar recht wordt gesproken ». Er bevonden zich vóór de ingang van

Vuylsteke op, dat zo deze plaats weliswaar zich bevindt tussen Sinte-Veerle en 's Gravensteen, zij evengoed is gelegen tussen die kerk en de Oudburg (= gebied B), zodat men zonder bezwaar « *urbs comitis* » als equivalent van « Oudburg » kan beschouwen.

De derde tekst die bij dit betoog kan worden betrokken is nr 5 (1244), die de uitdrukking « *ante urbem* » bevat²¹³. Er is hier sprake van een deel van 's Borchgraven gerechte, het gebied dat de burggraaf van de graaf in leen hield, en waartoe ook de Briel en de Burgstraat behoorden. Het ligt namelijk voor de hand, onder « *ante urbem* » de omgeving van de Lange Steenstraat te verstaan, die, zoals een blik op de plattegrond ontleent, slechts door de Leertouwersgracht van de Oudburg is gescheiden. De mogelijkheid is evenwel niet uitgesloten, dat, in dat geval, als « *urbs* » wordt beschouwd, niet de Oudburg alleen, maar de Oudburg én het *portus*, de stedelijke agglomeratie dus als één geheel genomen.

c. *Burgus*, ned. *burg*, fr. *bourg*.

Nu « *in vetere urbe* » de interpretatie « stad » zich opdringt, blijft ons nog aan te tonen dat de uitdrukkingen « *vetus burgus* », « *Viesbourg* », « *Oudenborch* », daarmee niet in strijd zijn, ja zelfs deze opvatting steun verlenen.

Het geval met deze termen is veel gecompliceerder dan met de vorige, en vereist eigenlijk een zeer omstandig onderzoek, dat in het kader van

's Gravensteen twee eenvoudige afsluitingen, die ongeveer 5 m. in de straat vooruitkwamen, en bestemd waren om het publiek op afstand te houden van de rechtshandelingen die tussen die *baelgen* geschieden. Zie hierover de uiteenzetting van A. Van Werveke in DE WAELE en VAN WERVEKE, 's Gravensteen, blz. 12-13. De oudste tekst die ervan gewaagt is van 1 januari 1283: « *le petit mur ki fais est de quareaus dehors le muer de nostre castel à Gant, ki sistent des bailles dou chastel vers le pont con claime hovebbrigge* » (DE POTTER, *Pet. Cart.*, blz. 19).

(213) Wij kunnen hier niet instemmen met de zienswijze van GYSSELING, *Gent*, blz. 32, als zou met « *ante urbem* » de Oudburg zelf bedoeld zijn, waarvan dus, zo wij goed begrijpen, zou worden gezegd dat hij ligt vóór de eigenlijke stad, vóór het *portus*. De auteur staat dan voor de moeilijkheid dat de Oudburg in 1244 met Briel en Burgstraat aan de burggraaf zou hebben toebehoord, en in 1270 aan de graaf. Dit verplicht hem er toe een weinig aannemelijke uitweg te zoeken: « Door een transactie, die niet tot ons gekomen is, zal tussen 1244 en 1270 Oudburg en Torfbriel aan de graven overgegaan zijn ».

Wat noopt de auteur ertoe een stelling te verdedigen die aanleiding geeft tot een zo willekeurige constructie? 's Burggraven gerechte, zegt hij, wordt in de oorkonde van 1244 als drieledig omschreven (Briel, Burgstraat en *ante urbem*), terwijl jongere omschrijvingen tweeledig zijn (Briel en Burgstraat). Daartegen kan men het volgende aanvoeren: het is verkeerd van een middeleeuwse bron een al te grote accuraatheid te eisen (Aldus de twee stukken van 1274 die betrekking hebben op het door ons behandelde gebied: door het eerste, van 31 maart — hiervóór, nr 7 — machtigt Margareta haar zoon Gwijde ertoe haar te vervangen inzake het aanhechten van de Oudburg bij het Gentse schependom; uit het tweede, van 8 april — hiervoor, nr 8 — vernemen wij dat de aanhechting niet alleen de Oudburg betreft, maar ook « *le place seant devant nostre chastel de Gant* »). Ten overvloede kan men er nog aan toevoegen dat een tekst van 1293 's Burggraven gerechte nog steeds als méérdelig beschrijft: « *no vile dou Briel et de le Borgbestrate et des apendans* » (DIERICX, *Ville*, I, blz. 222, n. 1). Evenmin zijn de andere beschouwingen die G. in het geding brengt overtuigend.

dit artikel geen plaats kan vinden²¹⁴. Wij moeten hier met de hoofdlijnen volstaan.

De stam van «burg» is Germaans, en betekende oorspronkelijk «versterking», zonder dat daarbij aan een nederzetting werd gedacht²¹⁵. In die zin nam het Latijn het woord, in de Oudheid nog, aan de grenzen van het Romeinse Rijk van het Germaans over²¹⁶.

Toen het evenwel, ten tijde van de invallen, tot diep in het Rijk was binnengedrongen en er een zeer ruime verspreiding vond, deed het dit in een gewijzigde betekenis, namelijk die van «niet noodzakelijk», of zelfs van «niet²¹⁷ versterkte nederzetting»²¹⁸. Het woord werd in de verschillende Romaanse talen van West-Europa opgenomen. Men ontmoet het in die zin tijdens de 9e eeuw courant in de bekkens van Loire en Rhône, vanwaar het zich in de 10e en de 11e in de overige delen van Gallië, in Italië en in Spanje verspreidde.

In Duitsland, zijn land van herkomst, leefde het echter hoofdzakelijk voort in zijn oorspronkelijke betekenis van zuiver militaire versterking, zonder stedelijk karakter. Samenstellingen met «-burg» als tweede lid werden aldaar evenwel gevormd als eigennamen van plaatsen, waaronder er zijn die naderhand tot steden uitgroeiden. In de 11e eeuw werd het woord, eveneens in Duitsland, tevens als synoniem van «*civitas*» gebruikt. Uiteindelijk ging in het begin van de 12e eeuw de in de Romaanse landen geldende betekenis ook naar Duitsland over.

Het is die betekenis die in verband met ons onderzoek speciaal onze aandacht opeist. Hier zij er vooraf nog attent op gemaakt, dat zij in Romaans gebied verschillende schakeringen vertoonde, als daar zijn: «nieuwe nederzetting buiten de muren van een *civitas*», «voorstad in het algemeen», «agglomeratie van stedelijke aard», «agglomeratie groter

(214) Het is onze bedoeling aan de betekenis van «burg» en van zijn derivaten in andere talen een afzonderlijke studie te wijden. Wij danken te dezer plaatse Prof. Dr. F.L. Ganshof, die ons daartoe bereidwillig en spontaan zijn documentatie ter beschikking stelde (H.V.W.)

(215) Zie, voor de etymologie van «burg»: A. ERNOUT en A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 4e uitg., Parijs 1959, I, blz. 78 e.v., en J. POKORNY, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern 1959, blz. 141.

(216) «*Castellum parvum, quem burgum vocant*» (VEGETIUS, *De arte militari*, 4, 10).

Romeinse *castella* met namen op «burg» reeds vermeld in Gallo-Romeinse tijd: *Asciburgium*, bij Tacitus (98), nu Asberg (Dtsl., Kr. Geldern); *Quadriburgium*, bij Ammianus Marcellinus (± 390), nu Qualburg (Dtsl., Kr. Kleve). GYSSELING, *Toponymisch woordenboek*, blz. 72 en 814.

(217) Treffend geïllustreerd door dit excerpt uit LIUDPRAND, *Antapodosis*, hfst. XLV, uitg. BEKKER MGH, Scr. rer. germ.), blz. 98: «... et quoniam ipsi domorum congregationem, quae muro non clauditur, burgum vocant...» (10e eeuw).

(218) Belangrijke aanwijzingen over de verspreiding van het woord in die betekenis vindt men in vier van de opstellen die gebundeld zijn in *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*, Lindau-Konstanz 1958, nl. op blz. 109, 112 e.v., 125-141, 145 (AMMANN), 164-168, 177 (BÜTTNER), 260 (PETRI) en 361 (SCHLESINGER).

Over de semantische ontwikkeling van Eng. «burg» (parallel met de continentale evolutie): A.H. SMITH, *English Place-Name Elements*, Cambridge 1956, I, blz. 58-61.

dan een gewoon dorp»²¹⁹. Ook is het belangrijk er aan te herinneren dat «*burgensis*», derivaat van «*burgus*», in betrekking steeds tot de bewoners van een *burgus* (in de zoëven omschreven betekenis) werd gebruikt, nooit tot die van een burcht (in de betekenis van «zuiver militaire sterkte»).

Wij zullen in het verband van ons onderzoek niet nagaan of in de Romeanse landen de derivaten van het woord «*burgus*» in de aldaar gesproken volkstalen eveneens alleen in die betekenis werden gebezigd. Wij moeten er daarentegen op letten of in het Germaanse taalgebied van Vlaanderen ook niet de andere, in Duitsland overheersende betekenissen, in de volkstaal overgingen.

Dat blijkt inderdaad het geval te zijn geweest: behalve de betekenis van zijn Latijns derivaat «*burgus*»²²⁰ had het middelnederlandse woord ook die van het moderne «burcht»²²¹.

Doordat aldus het woord «*burg*» in de volkstaal de twee betekenissen kan vertonen, geeft het middelnederlandse «Oudburg» ons geen uitsluitel wat betreft het wezen van het bewuste gebied, evenmin, en om dezelfde reden, als «*Vetus Castrum*» en «*Vetus Castellum*» dat deden.

Met «*Vetus Burgus*» daarentegen staan wij op vastere grond. Het Latijnse woord heeft inderdaad, evenals «*urbs*», alleen de betekenis van «stedelijke bevolkingsnederzetting»²²².

(219) Deze laatste schakering stemt overeen met de betekenis die Fr. *bourg* nog steeds bezit: «*gros village où se tient d'ordinaire le marché des villages environnants*» (A. HATZFELD et A. DARMESTETER, *Dictionnaire général de la langue française*, sub verbo).

GANSHOF, *Stadsontwikkeling*, blz. 31-37, behandelt een aantal gevallen van *burgi* in de zin van «nieuwe nederzetting buiten de muren van een civitas». De auteur tekent terecht aan (blz. 31, n. 31), dat het Franse woord «bourg» gebruiken om het middellatijnse *castrum* te vertalen, zoals Pirenne doet in *Les villes du moyen âge*, (Brussel 1927, en in *Les Villes et les Institutions urbaines*, I, Parijs-Brussel 1939), hfst. III: «Les cités et les bourgs», misleidend is.

(220) Dat is b.v. het geval met de Oudburg te Brugge, klaarblijkelijk de oudste wijk aldaar, die in de omgeving van het *castrum*, het versterkte grafelijk gebied, ontstond. Belangrijk is ook dat de Brugse Oudburg een enkele maal in het Latijn «*Vetus Urbs*» heet (1299). In 1302 wordt de middelnederlandse naam voor het eerst vermeld («*Oudebourgh*»). Zie GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inv., Intr.*, blz. 371, 383. Ook in samengestelde plaatsnamen moet aan *-burg* in veel gevallen de betekenis «stad» worden toegekend, bijvoorbeeld in *Therenburg* (mnd. voor Terwaan; oudste vermelding: «*Therenbuerch*», 1279, in DE SAGHER, *Notice arch. Ypres*, blz. 97), waarbij men evenwel ook aan de in Duitsland voorkomende schakering «*burg = civitas*» kan denken.

(221) Talloze voorbeelden, o.a. in verband met de Burg te Brugge, nog steeds de benaming van het plein dat het centrum vormde van het grafelijke *castrum*. Oudste vermelding in het mnd.: «*te Brugge in de borch*» (1294). (GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inv. arch. Bruges*, I, blz. 38). Men denke ook aan de samenstellingen met *burg* in de volkstaal, zoals burggraaf, burgwerk, burgstorm, waarbij telkens de grafelijke versterking bedoeld is.

Men zie bv.. wat laatstgenoemde term betreft: WARNK., I, Urk., blz. III (1269 juli 22). Men lette er in dit verband op, dat ook in de Romeanse teksten betreffende Brugge het woord (*bourg*) in de betekenis van grafelijk *castrum* werd gebruikt.

(222) Nog in volle 14e eeuw gebruikt Johannes Longus (Iperius) het woord «*burgus*», voor de Brugse Burg alleen maar om zo te zeggen tussen aanhalingstekens: «... *municione burgum, id est castellum, cinxit...*» (MGH, SS, XXV,

Ons betoog, wat de Gentse Oudburg betreft, vindt steun in de vergelijking met andere steden, waar eveneens een *burgus* als « oud » of als « nieuw » wordt gequalificeerd.

Te Brugge was de Oudburg (naam thans nog door een straat gedragen) klaarblijkelijk het oudste deel van de eigenlijke stad ²²³.

Te Atrecht had men zowel een « *novus* » als een « *vetus burgus* ». Naast het *castrum* van de Sint-Vaastabdij ontstond in het begin van de 11e eeuw een *suburbium*. Het oudste deel ervan, rondom de kerk van Sainte-Croix, is de *Vetus*, een jonger deel, nog in de loop van de 11e eeuw bevolkt, rondom Saint-Géry en Saint-Sauveur, de *Novus burgus*. Beide worden in het begin van de 12e eeuw reeds vermeld. Kort vóór 1115 greep er een *divisio veteris et novi burgi* plaats, waarbij de monniken van Sint-Vaast en het O.L. Vrouwekapittel betrokken waren ²²⁴. Het gaat hem dus wel om twee delen van de eigenlijke stad.

In Valencijs kennen we een *novus burgus*; we weten evenwel niet of deze uitdrukking in tegenstelling tot een *vetus burgus* wordt gebruikt ²²⁵.

Te Oudenaarde is er eveneens slechts van een *novus burgus* sprake. Hier is het duidelijk dat de wijk Pamele, op de rechteroever van de Schelde, is bedoeld, in tegenstelling met het oudere deel van de stad, op de linker-oever ^{226 227}.

blz. 768, r. 40). Dat bewijst dat het woord in het Latijn in die betekenis niet gebruikelijk was.

(223) Zie hierboven noot 220. — Dat is ook de mening van GANSHOF, *Iets over Brugge*, blz. 286. — DHONDT, *Vroege topografie*, blz. 24-25, is weliswaar van oordeel dat de Brugse Oudburg niet de *oudste* stadskern was, maar neemt toch aan dat hij *een* stadskern was, hecht dus aan « -burg » in de samenstelling dezelfde betekenis als wij.

(224) Zie voor Atrecht: GUESNON, *Origines d'Arras*, blz. 207-222, goed samengevat door VERCAUTEREN, *Civitates*, blz. 197-198.

(225) DUVIVIER, *Actes*, blz. 107: « ...*Terciam partem reddituum omnium cambarum in novo burgo ad comitem pertinentem...* » (1086). Dit ten behoeve van de Sinte-Mariakerk, die enerzijds heet te liggen « *juxta oppidum Valentianarum* » (blz. 108), anderzijds « *Valencianis in novo burgo site* » (blz. 112), (1119).

(226) PIOT, *Cart. d'Eename*, nr 13 (1110), blz. 15: « ...*licentiam nove capelle construende in Novoburgo apud Aldenardam...* ». Dat er sprake is van de rechteroever blijkt uit het feit dat de plaats in het bisdom Kamerijk ligt.

Zie ook DHONDT, *Ontstaan van Oudenaarde*, blz. 72.

(227) Volledigheidshalve zij hier nog aangestipt dat Grevelingen, dat als « *Novus portus* » werd gequalificeerd om dezelfde reden als Sandeshove, het latere Nieuwpoort (zie VAN WERVEKE, *Economische politiek*, blz. 5) ook éénmaal « *Novus Burgus* » heet (1164-1165). De bedoeling zal hier wel zijn: « nieuw gestichte stad » (GIRY, *Saint-Omer*, blz. 383).

Evenzo is het waarschijnlijk gesteld met de « *antiquus burgus* » te Sint-Winoksbergen (1067). Hier zal wel bedoeld zijn: « de door haar ouderdom eerbiedwaardige stad ». (PRUVOST, *Cart. de Bergues-Saint-Winnoc*, I, blz. 57. Cf. VERCAUTEREN, *Actes*, blz. 227 en 237). Sint-Winoksbergen heeft een cirkelvormig grondplan, wellicht afkomstig van een vroegere vluchtburg (zie HUIZINGA, *Burg en kerspel*, blz. 12-13). De latijnse term « *burgus* » wordt echter gebruikt voor de gezamenlijke agglomeratie, abdijs inbegrepen.

PETRI, *Anfänge*, blz. 260, gewaagt ook nog van een « *antiquus burgus* » te Synthe, eveneens in 1607. Dit berust evenwel op een verkeerde interpretatie van de hier-

Samenvattend kunnen wij de aanwezigheid constateren van een « Oudburg » te Brugge en Atrecht, een « *novus burgus* » te Atrecht, Valenciën en Oudenaarde. Die constatacie geeft aanleiding tot de vraag of Gent, behalve zijn Oudburg, nog een ander gebied kende dat « *burgus* » werd geheten en als jonger mag worden beschouwd. De uitdrukking « *Novus Burgus* » komt in verband met Gent niet voor. Wel is er sprake van « *burgus* » zonder meer, waarmede dan het *portus*, de eigenlijke stad, werd bedoeld. De uitdrukking was, schijnt het wel, niet zeer gebruikelijk. Zij komt alleen voor in enkele stukken van de Sint-Pietersabdij, te weten in één oorkonde van een bisschop van Doornik en in drie pauselijke bullen, uit jaren gaande van 1145 tot 1166-1179²²⁸. Blijkbaar stamt zij dus telkens uit één zelfde inspiratiebron. Toch draagt zij er het hare toe bij om, ten overvloede, de betekenis van Oudburg te bepalen, en haar zelfs te preciseren.

Die benaming « *burgus* » voor de bevolkingsagglomeratie van het *portus* — die, terloops opgemerkt, een veertigtal jaren ouder is dan de vroegste vermelding van een benaming voor de Oudburg — beklemtoont, hoe weinig gebruikelijk zij ook moge zijn geweest, dat in het eerste lid van « Oudburg » een chronologische tegenstelling ligt besloten.

De Oudburg moet dus als nog ouder dan het *portus* worden gedacht. En dit laatste is ouder dan het midden van de 10e eeuw. In 941 was het immers al zo belangrijk geworden dat de oprichting aldaar van een kapel ter ere van Johannes de Doper (op de plaats van de later tot Sint-Baafs omgedoopte kerk) nodig werd geacht.

Omtrent de ouderdom van de nederzetting in de Oudburg hebben wij geen andere rechtstreekse inlichting dan het mirakelverhaal in verband met de *coriarii*. De handeling greep plaats in de tijd toen de relikwieën van de hl. Bavo in de burchtkapel gedeponneerd waren, d.w.z. tussen enerzijds 911-918 tot 937, anderzijds 939-940²²⁹.

Dat sluit natuurlijk een nog oudere bewoning niet uit. Doch hier wordt alles hypothese. De mogelijkheid dat het *portus Ganda* uit het derde kwart van de 9e eeuw, waarvan sprake is in het *Martyrologium Usuardi*, in de

boven benutte teksten betreffende Sint-Winoksbergen, gevolg van een verkeerde interpunctie bij VERCAUTEREN, *Actes*, blz. 227, r. 9-11. Men plaatse o.m. aldaar een komma na « *burgum* », en leze: « *...totam illam terram in cuius australi et occidentali parte monasterium Sancti Winnoci situm est, et antiquum burgum, et salinas in Sintonis quas grvas dicunt...* ». Cf. VERCAUTEREN, blz. 237, r. 18 en 23, en PRUVOST, blz. 57, waar de toedracht klaarlijk is.

(228) Bul van Eugenius III (1145, dec. 15): « *...Capella sancti Iohannis Baptistae in burgo...* » (VAN LOKEREN, I, blz. 141, nr 235, JAFFÉ 8801). — Oorkonde van bisschop Gerard van Doornik (1150): « *...capella sancti Iohannis Baptiste in burgo Gandensi...* » (VAN LOKEREN, I, blz. 144, nr 241). — Bul van Alexander III (1174, okt. 8): « *...capellam sancti Iohannis Baptiste in burgo...* » (VAN LOKEREN, I, blz. 168, nr 295; JAFFÉ 12.393). — Bul van Alexander III (1166-1179, maart 3): « *...quod in burgo Gandensi nullus sine eorum assensu scolas regere presumeret...* » (VAN LOKEREN, I, blz. 153, nr 259; JAFFÉ, 13.175).

(229) VERHULST, *Sint-Baafsabdij*, blz. 58.

Oudburg zou te zoeken zijn, verdient overweging²³⁰. Meer dan een mogelijkheid is het vooralsnog niet.

VI. BESLUIT

Uit ons onderzoek is, menen wij, gebleken, dat het versterkte grafelijke eiland te Gent, het *castellum* dat in de tweede helft van de 10e eeuw *novum* heette, niet zo maar als de tegenhanger van de Brugse burg, de klassieke vertegenwoordiger van het Vlaamse grafelijke *castrum*, mag worden beschouwd.

Eenzijds was het méér dan dat. Het bestond niet alléén uit een gebied, waarin de « essentiële organen van het economische en staatkundige leven » waren samengebracht. Een dergelijk gebied was er wel degelijk voorhanden, dat is onbetwistbaar; het vormde in casu het zuidwestelijke deel van het eiland. Maar dit eiland omvatte *bovendien* een bevolkingsnederzetting, een « *burgus* », in de betekenis die dit woord, in zijn verlatijnste vorm, bij uitsluiting, met name in de Romaanse landen van West-Europa, had verkregen. Deze *Vetus burgus*, *Vetus castrum*, *Vetus urbs* was klaarblijkelijk te Gent ook de oudste soortgelijke nederzetting, een « grafelijke stad », ouder dan de kern van de latere eigenlijke stad, dan het *portus*. In dat opzicht voegt het Gentse geval een interessante nuance toe aan het traditionele beeld van de Vlaamse stad in haar aanvangsperiode.

Anderzijds was het zo dat te Gent, anders dan te Brugge, die « essentiële organen », waarvan zoëven sprake, niet tegen de van buiten komende aanvallen waren beschermd door als het ware een « stevige schaal » (« *une puissante carapace* »). De waterlopen die het eiland omringden vormden er slechts een eerste verdedigingslinie. De kern van de versterking lag naast en tussen die organen van het grafelijke bestuur in.

Deze concrete resultaten geven aanleiding tot het stellen van nieuwe vragen, zowel op een lokaal als op een algemeen plan.

Op het lokale plan mag men aannemen dat de geschreven bronnen het belangrijkste hebben gegeven van wat zij geven kunnen. Het bodemonderzoek alleen kan nog verrassingen opleveren. Behalve wat er reeds binnen de omheining van 's Gravensteen aan het licht kwam, heeft het ons tot dusver nagenoeg niets onthuld.

Het past dan ook, in verband met gelegenheden die zich misschien in de toekomst zullen voordoen, op enige punten de aandacht te vestigen.

Uit het stilzwijgen van de teksten en uit de afwezigheid van enig zichtbaar spoor hebben wij gemeend te mogen afleiden dat het eiland over geen andere verdedigingslinie beschikte dan de waterlopen. Een onderzoek met de spade alleen kan nog het tegendeel bewijzen. Eventueel zou het moeten

(230) Hoe vernuftig ook, de constructie van BLOCKMANS, in *Twee opvolgende Genische Portus*, heeft geen dwingende bewijskracht. Het is trots alles niet uitgesloten dat het *portu Ganda*, uit het *Martyrologium* van Usuardus (derde kwart van de 9e eeuw — AA. SS. Boll., Juni VI, blz. 513) elders lag dan in de *onmiddellijke* omgeving van de Sint-Baafsabdij.

uitgevoerd worden, niet slechts langs de omtrek van het eiland, maar ook op de grenslijn van de Sinte-Veerleparochie (tussen Leertouwersgracht en Leie). Ook tussen de Grauwpoort en de Schipgracht, aan beide zijden van het Sluizeken, zou met succes kunnen worden gegraven, met het vermoedelijk resultaat dat ditmaal wel degelijk sporen van versterkingen zouden te voorschijn komen.

Bodemonderzoek aan de Hoofdbrug en de Nieuwe Schaapbrug, benevens aan de Grauwpoort, zou hoofdzakelijk van zuiver archeologisch belang zijn; in historisch opzicht zou het slechts een bevestiging brengen van wat reeds door de geschreven bronnen bekend is; zelfs wat betreft de datering van de aldaar opgerichte poorten zou vermoedelijk weinig nieuws aan de dag komen. Daarentegen zou het in historisch opzicht wel van belang zijn door de archeologie bevestigd te zien dat de andere bruggen van het eiland, zoals wij meenden hiervóór te mogen aannemen, niet van poorten waren voorzien.

De aanwezigheid, aan de west- en de zuidzijde van het Veerleplein, van huizen, op het behoud waarvan om esthetische redenen prijs wordt gesteld, is oorzaak dat de gelegenheid tot bodemonderzoek aldaar niet zo gauw zal geboden worden. Alleen in de open ruimten tussen of achter die huizen, in het bijzonder in de huidige Vismarkt, lijkt dit mogelijk. Het ware nochtans zeer belangrijk opgravingen te kunnen verrichten die enig licht werpen op de bouwgeschiedenis van de Veerlekerk, en van de kerk(en) die de in 1581 grotendeels gesloopte is (zijn) voorafgegaan. Eveneens ware het gewenst de juiste ligging en de bouwwijze te leren kennen van de verschillende andere gebouwen die zich in de 12e en 13e eeuw in de omgeving van het plein bevonden, met name de *lignea domus* van de graaf. Ten slotte ware het uiterst gewenst archeologisch bevestigd te zien (wij denken hier aan een tegenhanger van de houten-huizenrij in de burcht te Antwerpen) dat de Oudburg een zeer oude bevolkingsagglomeratie was.

Hoe oud het *novum castellum* van de *Miracula Sancti Bavonis* eigenlijk was, door wie het werd opgericht, zijn vragen die wij op het lokale plan niet kunnen beantwoorden. Wij weten alleen dat de stichting ervan de terugkeer van de Sint-Baafsgemeenschap uit Laon (tussen 911-918 en 937) voorafging. Met hoeveel jaren echter of tientallen jaren?

Wij weten dat er zich toen in gebied A een burchtkapel bevond, en dat er in gebied B een bevolkingsnederzetting gevestigd was die inzonderheid uit lederbereiders bestond. We mogen gerust aannemen dat het *castellum* op dat moment in grafelijke handen was. Maar het is ons onbekend of dit een grafelijke stichting was geweest, en, indien niet, op welk moment de graaf er bezit van had genomen, er eventueel de burchtkapel had opgericht, en naderhand de andere organen van zijn bestuur in gebied A had ingevoegd.

Alleen op een algemeen plan kan het antwoord op bovenstaande vragen worden benaderd. Aldus wordt het ganse probleem van de 9e- en 10e-eeuwse *castra*, in Vlaanderen zowel als in de aangrenzende gebieden, opnieuw aan de orde gesteld.

In zijn reeds aangehaald artikel *Les villes flamandes avant le XIIe siècle* wees Pirenne er op dat de invallen van de Noormannen voor het eerst sedert eeuwen de oprichting van verdedigingswerken noodzakelijk maakten. Abdijen werden omwald, terwijl ook leken, inzonderheid graven, voor de oprichting van versterkingen zorg droegen. « On ne peut guère douter, zegt Pirenne, que les *castella recens facta*, dont nous parlent les *Miracula S. Bertini*, n'aient été, du moins en grande partie, des forteresses comtales »²³¹.

Een overzichtelijke studie van de in de 9e en 10e eeuw opgerichte *castra* of *castella* werd nog niet ondernomen. Het staat wel vast, dat *niet alle* aanleiding gaven tot het ontstaan van steden. Men zal het ook wel met Pirenne eens moeten zijn dat *niet al* die *castra* grafelijke stichtingen waren. Vervolgens zal men moeten aannemen dat *niet alle* door graven gestichte *castra* tot centra van kasselrijen of zelfs eenvoudig tot centra van grafelijk domaniaal beheer zijn geworden en dientengevolge de zetel van de organen wier aanwezigheid men in de Brugse en Gentse *castra* constateert; in dit laatste verband schijnt, zoals Dhondt heeft aangetoond, de regering van Boudewijn V wel van grote betekenis te zijn geweest²³².

De studie waarop wij zinspelen zou alle bekende gevallen van Vlaamse *castra* in de hierboven opgesomde categorieën moeten inschakelen. Wellicht zou een dergelijk perspectief op het ontstaan en het wezen ook van het Gentse versterkte grafelijke gebied nog enig nieuw licht kunnen werpen.

(231) Blz. 127.

(232) DHONDT, *Note sur les châtelains*, blz. 47-51.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE UITGEGEVEN BRONNEN EN WERKEN

- Annales Elmarenses*, uitg. PH. GRIERSON, in *Les Annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand* (zie hierna).
- Annales Sancti Bavonis*, uitg. MGH, SS, II, en J. DE SMET, *Corpus Chronicorum Flandriae* (= CCF), I.
- BLOCKMANS (Fr.), *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen-'s Gravenhage 1938.
- BLOCKMANS (Fr.), *De twee opvolgende Gentsche « portus »* (Handelingen ... Emulation ... Brugge, LXXXII, 1939).
- BLOMMAERT (W.), *Les châtelains de Flandre*, Gent 1915.
- BOES, (J.), *De Lieve* (Bull. Maatsch. Gesch. Oudh. Gent, 37e jr., 1929).
- Chronicon sancti Bavonis*, uitg. CCF, I.
- COLINEZ (L.A.), *Collégiale de Sainte-Pharaïlde à Gand* (Ann. Soc. Roy. Beaux-Arts et Litt. Gand, IV, 1851-1852).
- DE CLERCQ (G.), *De kerkelijke instellingen te Gent in verband met de oudste stedelijke geschiedenis* (Nederlandsche Historiebladen, 2e jrg., 1939).
- DE JONGHE (P. Bernardus), *Ghendtsche geschiedenissen*, 2 dln., Gent 1752.
- DE MARNEFFE (E.), *Cartulaire de l'abbaye d'Affligem*, 1894-1896.
- DE PAUW (N.), *Dit es besouch*, Gent 1890.
- DE PAUW (N.) — VUYLSTEKE (J.), *De rekeningen der stad Gent*, [1336-1349], 3 dln, Gent 1874-1885.
- DE POTTER (Fr.), *Petit cartulaire de Gand*, Gent 1885.
- DE POTTER (Fr.), *Second cartulaire de Gand*, Gent 1886.
- DE SAGHER (E.), *Notice sur les archives communales d'Ypres*, Ieper 1898.
- DES MAREZ (G.), *Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen âge*, Gent-Parijs 1898.
- DE VLAMINCK (A.), *Les origines de la ville de Gand*, Brussel 1891.
- DE VLAMINCK (A.), *Le château des comtes à Gand* (Ann. Soc. Arch. Brux. XV, 1901).
- DE WAELE (J.), *Etude sur l'âge des différentes parties du château des Comtes au point de vue architectonique*, Gent 1897.
- DE WAELE (J.) — VAN WERVEKE (A.), *'s Gravensteen te Gent, Gids voor de bezoeker*, 3e druk, Gent 1914.
- DHONDT (J.), *Het ontstaan van Oudenaarde* (Hand. Gesch. Oudh. Kring. Oudenaarde, X, 1952).
- DHONDT (J.) — DE KEYSER (P.), *Gent*, Antwerpen 1947.
- DHONDT (J.), *Notes sur les châtelains de Flandre* (Etudes historiques dédiées à la mémoire de M. Roger Rodière, s.d.)
- DHONDT (J.), *De vroege topografie van Brugge* (Hand. Maatsch. Gesch. Oud. Gent, n. r., XI, 1957).
- DIERICX (Ch.L.), *Mémoires sur la ville de Gand*, 2 dln, Gent 1814-1815.
- DIERICX (Ch.L.), *Appendice aux Mémoires sur la ville de Gand* [Gent 1816].
- DUMONT (M.E.), *Gent. Een stedenaardrijkskundige studie*, 2 dln, Brugge 1951.
- DUVIVIER (Ch.), *Actes et documents anciens intéressant la Belgique*, Brussel 1898.
- FAYEN (A.), *Liber traditionum Sancti Petri Blandiniensis*, Gent 1906.
- FEYS (E.) en VAN DE CASTEELE (D.), *Histoire d'Oudenbourg*, Brugge 1873.
- FRIS (V.), *Bibliographie de l'histoire de Gand depuis les origines jusqu'à la fin du XVe siècle*, Gent 1907.
- FRIS (V.), *Histoire de Gand*, Brussel 1913.
- GALBERT DE BRUGES, *Histoire du meurtre de Charles le Bon*, uitg. Pirenne, Parijs 1891.
- GANSHOF (F.L.), *Iets over Brugge gedurende de pre-constitutionele periode van haar geschiedenis* (Nederlandsche Historiebladen, I, 1938).
- GANSHOF (F.L.), *Over stadsontwikkeling tusschen Loire en Rijn gedurende de middeleeuwen*, 2e uitg., Antwerpen-Brussel, 1944.
- GANSHOF (F.L.), *Les origines de la Flandre Impériale* (Ann. Soc. Roy. Arch. Brux., XLVI, 1942-43).

- Gesta episcoporum Cameracensium*, uitg. MGH, SS, VII.
- GHELDOLF (A.E.), *Coutume de la ville de Gand*, I, Brussel, 1868.
- GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, 7 dln., 1871-78.
- GIRY (A.), *Histoire de la ville de Saint-Omer*, Parijs 1877.
- Gislebert de Mons (La chronique de...)*, uitg. L. VANDERKINDERE, Brussel 1904.
- GOETHALS (G.), *Plan van Gend gemeeten en gegraveerd in 't iaer 1796*.
- GRIERSON (Ph.), *The early abbots of St. Bavo's of Ghent* (Revue bénédictine, 1937).
- GRIERSON (Ph.), *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand*, Brussel 1937.
- GUESNON (A.), *Origines d'Arras et de ses institutions* (Mém. Acad. Sciences ... Arras, LXIV, 1895).
- GYSSSELING (M.), *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven 1954.
- GYSSSELING (M.), *Toponymie van Oudenburg*, Tongeren 1950.
- GYSSSELING (M.), *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland*, Brussel 1960.
- HUIZINGA (J.), *Burg en kerspel in Walcheren* (Med. Kon. Akad. Wet., afd. Lett., dl. 80, serie B., nr 2, Amsterdam 1935).
- HUYGHEBAERT (N.N.), *Le comte Baudouin II de Flandre et le « custos » de Steneland* (Revue bénédictine, LXIX, 1959).
- IORIS (A.), *La ville de Huy au moyen âge*, Parijs 1959.
- KOETZSCHKE (R.), *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters*, Jena 1924.
- LIPSON (E.), *The Economic History of England*, I, uitg. 1937.
- LUYKX (Th.), *Johanna van Constantinopel*, Antwerpen-Utrecht 1946.
- Memorieboek der stad Ghent*, 3 dln., Gent 1852-1854.
- MIRAEUS-FOPPENS, *Opera diplomatica*, 4 dln, 1723-1748.
- PETRI (Fr.), *Die Anfänge des mittelalterlichen Städtewesens in den Niederlanden und dem angrenzenden Frankreich* (Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens, Lindau-Konstanz, 1958).
- PIRENNE (H.), *Les villes flamandes avant le XIIe siècle* (Annales de l'Est et du Nord, I, 1905. Nieuwe druk, waarnaar geciteerd, in: Les villes et les institutions urbaines, I, 1939).
- PIRENNE (H.), *Les « overdraghes » et les « portes d'eau » en Flandre au XIIIe siècle* (Essays ... Thomas Frederick Tout, Manchester 1925. Nieuwe druk, waarnaar geciteerd, in: Histoire économique de l'Occident médiéval, Desclée De Brouwer 1951).
- PIRENNE (H.), *Coup d'œil sur l'histoire de Gand* (Gand, Guide illustré, Gent 1905. Nieuwe druk, waarnaar geciteerd, in Les villes et les institutions urbaines, II, 1939).
- PRUVOST (A.), *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Bergues-Saint-Winnoc*, 2 dln, Brugge 1875-1876.
- [Rekeningen van de stad Gent: er wordt in de noten naar het jaar verwezen, voor de uitgegeven rekeningen met vermelding van blz. (zie onder DE PAUW of VUYLSTEKE), voor de onuitgegeven met vermelding van fo].
- SANDERUS (A.), *Flandria Illustrata*, Keulen 1641.
- [SERRURE (C.P.)], *Cartulaire de Saint-Bavon à Gand*, s.l.s.d.
- SERRURE (C.P.), *Oorkonden in het Nederlandsch in 1288, 1292, 1295, 1296 en 1298* (Vaderlandsch Museum, V, 1863).
- SIGEBERTI GEMBLACENSIS *Chronografia*, MGH, SS, VI.
- SIGEBERTI *Continuatio Aquicinctina*, MGH, SS, VI.
- VAN DER HAEGHEN (V.) *La grande vue panoramique de la ville de Gand en 1534. Texte explicatif*, Brussel 1896.
- VAN LOKEREN (A.), *Chartes et documents de l'abbaye de St-Pierre à Gand*, 2 dln, Gent 1868-1871.

VAN WERVEKE (A.), *De Hoofdbrug: oorsprong van de naam; de brug vóór en na 1371; de strafuitvoeringen; de beelden op de brug* (Bull. der Maatsch. van Geschied- en Oudheidkunde te Gent, 7e jaar, 1899).

VAN WERVEKE (H.), *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent*, Antwerpen-Parijs-Amsterdam, 1933.

VAN WERVEKE (H.), *Gent. Schets van een sociale geschiedenis*, Gent 1947.

VAN WERVEKE (H.), *De economische politiek van Filips van de Elzas* (Med. Kon. Vl. Acad. Wet., kl. der lett., jg. XIV, nr. 3, 1952).

VERBRUGGEN (J.F.), *Note sur le sens des mots castrum, castellum et quelques autres expressions qui désignent des fortifications* (Rev. belge de philol. et d'hist., XXVIII, 1950).

VERCAUTEREN (F.), *Actes des comtes de Flandre 1071-1128*, Brussel 1938.

VERHULST (A.), *Over de stichting en de vroegste geschiedenis van de Sint-Pieters- en de Sint-Baafsabdijen te Gent* (Hand. Maatsch. Gesch. Oudh. Gent, n. r., VII, 1953).

VERHULST (A.), *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe-XIVe eeuw)*, Brussel 1958.

VERHULST (A.), *Twee oorkonden van Filips van de Elzas voor het Leprozenhuis, bevattende nieuwe gegevens betreffende de geschiedenis van Gent in de 12e eeuw* (Hand. Maatsch. Gesch. Oudh. Gent, n. r., XIII, 1959).

VOET (L.), *De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva, over de relikwieën en het domein van de Sint-Baafsabdij te Gent (1019-1030)*, Brussel 1949.

VUYLSTEKE (J.), *Het Gravenkasteel* (Hand. Gesch. Oudh. Kring Gent, I, 1895).

VUYLSTEKE (J.), *Het opschrift van het Gravenkasteel* (Hand. Maatsch. Gesch. Oudh. Gent, V, 1902-1903).

VUYLSTEKE (J.), *De rekeningen der stad Gent 1376-1389*, Gent 1893.

VUYLSTEKE (J.), *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen 1280-1336*, Gent 1900.

WARNKOENIG (L.A.), *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305*, 3 dln, Tübingen 1835-42.

WARNKOENIG (L.A.), *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques jusqu'à l'année 1305*, vert. A.E. GHELDOLF, 5 dln, Brussel 1835-64.

De Handschriften der vroegere St.-Baafslibrije

THANS NOG BEWAARD IN DE BIBLIOTHEEK VAN HET
KAPITTEL VAN DE ST.-BAAFSKATHEDRAAL TE GENT

DOOR

K. G. VAN ACKER

In korte trekken weze hier herinnerd aan enkele punten uit de geschiedenis van de aloude Sint-Baafslibrije¹.

Men weet dat de vorming van de Sint-Baafslibrije opklimt tot lang voor 1540². Reeds in de oudst bekende inventarissen van de kerkschat der Sint-Baafsabdij, daterend uit de 9e en de 10e eeuw, werden enkele codices vermeld. Dit waren uitteraard boeken bestemd voor kerkelijk gebruik.

In een fragmentarisch bewaard gebleven inventaris uit de 9e eeuw vindt men vermeld: antiphonaria, een regel van de H. Benedictus, een Bibliotheca (= Bijbel), een plenarium, een homiliarium, misschien ook nog een liber canonicus.

Toen de monniken van hun vlucht voor de Noormannen uit Laon terugkeerden maakten zij een nieuw inventaris op. Hierin is alleen nog sprake van twee evangeliaria met goud en zilver versierd.

Deze librije groeide tijdens de Middeleeuwen steeds verder aan³, zodat

(1) Dit beknopt overzicht steunt op de uitvoerige geschiedenis der Sint-Baafslibrije welke ik in grote lijnen reeds heb uitgewerkt met het oog op de uitgave der handschriftelijke catalogi der Sint-Baafsbibliotheek.

(2) In *Bibliotheekgids*, Antwerpen 1959, XXXV, p. 75-86 verscheen het eerste gedeelte van de geschiedenis der Sint-Baafslibrije: *Bijdrage tot de geschiedenis der librije van de Sint-Baafsabdij te Gent*. (Vorming, uitrusting, culturele waarde). Men raadplege dit artikel dus voor de hier summier aangehaalde gegevens over de middeleeuwse abdijsbibliotheek.

(3) In een catalogus van 1572, waarover wij het verder zullen hebben, wordt verwezen naar een: «*Repertorium librorum sancti Bavonis. Vide Hieronymi Hebraicas questiones inter theologos scriptos*», en verder naar: «*Tria distincta repertoria librorum sancti Bavonis*». — Aangezien de laatste verwijzing opgenomen werd als één enkele titel, is het klaarblijkend dat hiermede de catalogus van 1455 van Olivier De Langhe bedoeld werd. Deze vormde weliswaar één codex, doch hierin zitten, zoals wij straks zullen zien drie afzonderlijke repertoria.

De eerste verwijzing heeft duidelijk betrekking op een boekenlijst voorkomend in een codex welke de *Hebraicas questiones* van de H. Hieronymus bevatte. Dit boek is tot nog toe onvindbaar gebleven. Wij weten echter dat dgl. boekenlijsten, voorkomend op de blanke bladen van een of andere codex, veelal stammen uit de XIe à XIVe eeuwen, en dat zij buitengewoon leerzaam zijn over de groei der middeleeuwse librijen. Spijtig is het wel dat wij de hand niet konden leggen op deze belangrijke en ongetwijfeld oudere bron.

Korte tijd geleden vestigde de Heer M. Gysseling, archivaris bij het Rijksarchief te Gent, onze aandacht op een nog onbekend gebleven catalogus welke hij bij zijn klasseerwerk van het Sint-Baafsarchief gevonden heeft. Deze boekenlijst werd opgesteld door de monnik Michael de Stockt in het begin der 15e eeuw, toen

de monniken rond 1455, beschikten over een rijke bibliotheek waarin meer dan 600, vermoedelijk zelfs meer dan 1.000 codices ondergebracht waren.

Een catalogus er van, rond 1455 door prior Olivier de Langhe gemaakt, leert ons bovendien dat de boekenschat der abdij drie afzonderlijke librijen omvatte: Er was vooreerst de bibliotheek van Olivier de Langhe zelf; deze bevatte voornamelijk theologische schriften en was blijkbaar bestemd voor gebruik bij onderricht van jongeren: een school-bibliotheek dus. Dan was er de kloosterbibliotheek met de teksten uit Oud- en Nieuw Testament, de brieven en schriften der kerkvaders, de Middeleeuwse theologen-compendia, sermonaria, vitae van H.H., klassieke schrijvers, juridische, medische en dgl. profane literatuur. Ten slotte was er nog een bibliotheek gevormd door de koorboeken, welke zonder enige plaatsnumering in een afzonderlijk lokaal (of kist) bewaard werden.

Voegen wij hieraan toe dat een klein aantal boeken tenslotte bestendig in de kerk voor dagelijks gebruik, of bij de kerkschatten onder kosters hoede berustte.

In de latere uitbreiding van deze bibliotheek speelde abt Raphael de Marcatellis, bisschop van Rhodus (1478-1507) een belangrijke rol. Als natuurlijke zoon van Filips de Goede had hij diens zin voor het schone en het luxieuze overge-erfd. Dit uitte zich o.m. in de aankoop of bestelling van een groot aantal handschriften.

Volgens de catalogus der Bibliotheek van abt Raphael, omvatte deze niet minder dan 232 werken.

In vele gevallen aarzelde deze abt niet toen reeds in druk verschenen werken, wiegedrukken, te laten afschrijven. Dit bewijst dat hij de voorkeur gaf aan geschreven codices boven gedrukte werken. Aldus is hij te beschouwen als een laat voortzetter van de Middeleeuwse traditie, en in het bijzonder van de zo bekende 15e eeuwse, Bourgondische, Mecenassen welke erop aanstuurden librijen van rijk-verluchte handschriften te vormen. In de codices welke hij liet vervaardigen vindt men herhaaldelijk zijn abtswapen, later zijn bisschopswapen terug, alsook het nog onopgeloste monogram L.Y.S. dat echter blijkbaar op hem zelf betrekking heeft.

Beide, wapen en monogram vindt men inderdaad ook terug op de sluitstenen van de gothische gewelven van de pand die hij in 1495 in de Sint-Baafsabdij liet bouwen⁴.

De volgende moment-opname van de toestand der Sint-Baafsbibliotheek wordt ons geleverd door de catalogus welke Viglius-à-Zuichem in 1572 liet opstellen⁵.

hij te Keulen vertoefde. Het betreft hier een catalogus van diens eigen bibliotheek welke hij gedeeltelijk zelf had gekocht, waarvan hij verscheidene zelf geschreven had, of welke hij deels reeds bezat voor dat hij monnik werd, doch waarvan ook een deel eigendom was van Sint-Baafs.

Michael de Stockt had de gewoonte van de vermelde werken het incipit van het 2e blad en het explicit van het voorlaatste blad aan te duiden. Vermoedelijk zal dit toelaten sommige werken met zekerheid te identificeren.

(4) Een biografische notitie over abt Raphael de Marcatellis is thans in druk in de Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis en de Oudheidkunde, XVIII, 1959.

(5) De juiste datering: 1572, van Vigilius' catalogus steunt op een onlangs

Deze nauwkeurige catalogus is de beste weerlegging van de beschuldigingen waarvan Viglius reeds tijdens zijn leven maar ook vanwege latere historieschrijvers het slachtoffer was, als zou hij zich aan talrijke vreemdingen van goederen van Sint-Baafs hebben schuldig gemaakt.

Hij is ook waardevol hierom, dat hij opgesteld werd juist voor het optreden der beeldenstormers waarvan bekend is dat zij de rijke bibliotheken der Dominicanen en der Franciscanen door de vensters hunner kloosters in de Leie hebben geworpen. Er zijn gegevens bewaard waaruit blijkt dat ook de Sint-Baafsbibliotheek toen schade heeft opgelopen. En aldus verstaat men dat Sanderus, die in 1640 onze gewesten doorkruiste om een algemeen relevé der bestaande bibliotheken op te maken, van het Sint-Baafskapittel een uiterst korte boekenlijst ontving met als aanhef : « Spicae post messem magis uberem relictæ ».

Ten tijde van Viglius bevatte de Sint-Baafsbibliotheek niet min dan 1.041 handschriften en 477 drukken. Deze liet Viglius optekenen te Gent, in het refugium van Sint-Baafs te Brussel, en in het hof Rooselaar te Lokristie waar de laatste abt van de Sint-Baafsabdij Lucas Munich, in 1562 overleden was.

In de Acta capitularia van het kapittel der Sint-Baafskathedraal, thans bewaard in het Rijksarchief te Gent, vindt men verdere gegevens over de geschiedenis van de Sint-Baafsbibliotheek⁶. Hieruit is vnl. te releveren een verkoop van handschriften in 1680. Met het geld er door verkregen wenste men de bibliotheek-kamer tot een behoorlijke wachtplaats in te richten voor personen die op de besluiten van het kapittel moesten wachten. Vermoedelijk zijn toen de 15 Marcatellis-codices verkocht geworden die thans in Engeland in het kasteel van de Earl of Leicester in Holkham Hall berusten.

De laatste catalogus der Sint-Baafsbibliotheek vóór 1789, werd gemaakt door bisschop Ferdinand de Brunswijck Lunenburg in 1745. De verkoop van 1680, en de verwerving van gedrukte werken voor én na deze datum hadden het karakter der bibliotheek grondig gewijzigd. Op een totaal van 453 werken waren er nog slechts 55 handschriften in 1795 !

Door de confiscatie der bibliotheken van de afgeschafte instellingen o.m. van de Sint-Baafskathedraal, werd aan de geschiedenis dezer rijke bibliotheek een bruusk einde gesteld (25 okt. 1795).

Zij werd overgebracht naar de Bibliothèque de l'Ecole centrale du département de l'Escaut, gevestigd in de gebouwen der vroegere Baudelooabdij.

In 1804 werd deze schoolbibliotheek gewijzigd in stadsbibliotheek, en in 1817 werd het vruchtgebruik er van afgestaan aan de toen pas opgerichte Universiteit.

door Mr. Gysseling gevonden gedeelte ervan, dat behalve het handteken van Viglius ook deze datum draagt. Het betreft hier de lijst der boeken toen te Brussel bewaard in het Refugium van Sint-Baafs aldaar. Deze catalogus was ons door een afschrift ervan, dat evenwel ongedateerd is, reeds bekend.

(6) Vermelden wij hier ook nog een catalogus door Mr. Gysseling gevonden, n.l. van de boeken door het Seminarie te Leuven verworven uit de nalatenschap van bisschop Lindanus. Deze catalogus dateert van 15 april 1600. Vermoedelijk zijn ook langs deze weg enkele Sint-Baafshandschriften uit Gent weg gegaan.

In de Gentse Universiteitsbibliotheek bevinden zich thans ongeveer 48 handschriften afkomstig van de Sint-Baafsbibliotheek. Hieronder zijn 19 Mercatel-codices.

Een zeer klein getal handschriften ontsnapte aan de confiscatie van 1795.

Met toelating van Z.E.H. De Kesel, President van het Groot Seminarie, heb ik dit resterende deel van de bibliotheek van Sint-Baafs mogen inzien en beschrijven.

Om in de toekomst het terugvinden gemakkelijker te maken heb ik aan elk van deze banden, waarvan sommige als convoluten meerdere handschriften bevatten, een nummering gegeven. Deze werd in elke band met potlood aangebracht, alsook bij de hieronder volgende beschrijving gevolgd.

KATHEDRAAL, Hs 1

Nomina abbatum monasterii sancti Bavonis juxta Schaldim. — Nomina episcoporum cathedralis ecclesiae sancti Bavonis. — Nomina et cognomina venerabilium D. Canonicorum ecclesiae sancti Bavonis Gandensis.

XVIIe eeuw (1611-1626).

Pap., 1 + 81 bln, 285 x 210 mm., talrijke bln. ter verdere aanvulling. Twee handen, waarvan de tweede aanvullingen bracht na 1611. Gekleurde wapens. Kalfsledeband met op rugtitel: Statut St. Bavon. (op binnenkant van voorste bord: nota betreffende de onvervreemdbaarheid van dit boek, door E.F. de Castro, can. cantor, op 23 juni 1761 geschreven. — Daaronder: « Mihi traditus anno 1890, J. Lavaut can ». — Gegraveerd ex-libris (P. Wauters fecit) van E.F. De Castro. — Op bl. 1 r°: Handteken van E.F. de Castro, can. grad. sancti Bavonis. — Daaronder het handteken van Julien de Lerti, en de woorden « Divine liberté. La seule liberté, la liberté ruine, heureux celui qui vit en liberté divine. 1580. 5e d'Avril ». De naam Julien de Lerti werd achteraf gewijzigd in deze van Franciscus de Gistelles. Op bl. 2 r°: de datum van het oorspronkelijke werk: anno 1611, onder het insigne van het kapittel van S. Baafs: de arend + bisschopsstaf, met de spreuken: « Sorte vel invida » & « God doet meer ».

KATHEDRAAL, Hs 1 (1)

Compendium libri qui dicitur chronicon / 608 - 1537 / et statuta sancti Bavonis.

XVIIIe eeuw.

Pap., 4 bln., 315 x 200 mm., één hand. Ingeplakt vooraan in hs 1.

KATHEDRAAL, Hs 1 (2)

De Ghelase veinsteren van de cathedrale kercke van Sinte Baefs in Ghendt... / Beschrijving der glasramen van de Sint Baafskerk /

XVIIe eeuw.

Pap., 2 + 24 bln., 280 x 190 mm., oorspr. fol. 1 - 24, bln. 23 en 24 : blank. Bl. 1 geschonden. Twee handen. Figuren en gekleurde wapens. Ingebonden met hs 1.

KATHEDRAAL, Hs 1 (3)

Series et ordo omnium abbatum seu prelatorum monasterii beati Petri, apostolorum primi, in Gandavi juxta Schaldim. / Bevat uittreksels uit de geschiedenis en de namen der prelaten van S. Baafsabdij en van de Kapittelkerk /

XVIIe eeuw.

Pap., 12 bln., 280 x 185 mm., oorspr. fol. 25 - 36, de bln. 9, 10, 12 blank. Eén hand. - Op bl. 9 r° door een andere 17e eeuwse hand : Hic sequuntur patroni hujus Cathedralis quorum sancta corpora requiescunt. — Gekleurde wapens. — Ingebonden met hs 1.

KATHEDRAAL, Hs 1 (4)

Nomina et cognomina venerabilium D. Canonicorum ecclesie Cathedralis sancti Bavonis Gandensis...

XVIIe eeuw.

Pap., 35 bln., 280 x 185 mm., oorspr. fol. 1 - 29 welke later vervangen werd door de voortzetting van de fol. van hsn 1 (2) en 1 (3) : (37 - 67). — Verscheidene bln. : blank. — Eén hand. — Gekleurde wapens. — Ingebonden met hs 1.

KATHEDRAAL, Hs 2 (olim : F. Arm. 3.7.2, Case 2, 2bis)

/ Eedformules, statuten, en naamlijsten der prelaten van Sint-Baafs /

1. — (Blz. 1 - 29). Evangelium secundum Joannem. — Juramenta dominorum prepositi, decani, cantoris, thesaurarii, scholastici, canonicorum, capellanorum et aliarum personarum ecclesie sancti Bavonis juxta Gandavum in Tornacensi diocese contitute, Romane ecclesie immediate subjecte.
2. — (Blz. 30 - 76). Statuta ecclesie sancti Bavonis juxta Gandavum in primeva illius in ecclesiam collegiatam erectionem condita et edita.
3. — (Blz. 77 - 135). Nomina abbatum sive prepositorum dignitatum et canonicorum a tempo (!) quo monasterium sancti Bavonis ordinis sancti Benedicti Tornacensis diocesis per Paulum Papam tercium erectum est in ecclesiam collegiatam, anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo Septimo, ultima die Julii.
4. — (Blz. 136 - 149). / Eedformules, gewijzigd na het Concilie van Trente /

5. — (Blz. 150 - 156). Series prepositorum, archidiaconorum, archipresbyterorum, paenitentiariorum.
 6. — (Blz. 157 - 159). Index generalis rerum, quae in hoc volumine continentur. / Slechts voor nrs. 1 - 3 /.

XVIe eeuw (met aanvullingen tot XIXe eeuw).

Perk. + pap., 1 + 80 bln, bln 79 en 80 : papier, 280 x 200 mm. Mod. pag. met inkt 1 - 159 beginnend op bl. 1 v° - Verscheidene handen. — Op bl 3 v° (= blz. 5) : volbladminiatur voorstellend Kristus aan 't kruis tussen Maria en Joannes, met in de beneden rand de wapens van Sint-Baafs en van abt Lucas Munich. Kalfsled. band met koperen sloten. — Op de rug een etiket met het bovenvermeld olim-nummer.

KATHEDRAAL : Hs 3.

Chronicon coenobii beati Petri apostoli postmodum sancti Bavonis quod 1537 in collegiatam, ac 1568 in exemptam ecclesiam cathedralem fuit a Paulo III° erectum; cujus capituli non pauca statuta nec non illustria reverendorum atque amplissimorum nomina ab erectione habentur. 1752. / Kronijk, statuten, gegevens betreffende de wijziging tot collegiale kerk, lijst der bisschoppen en prelaten tot aan de Franse Revolutie /.

XVIIIe eeuw (1752) met latere aanvullingen.

Pap., 2 + 239 bln., 205 x 160 mm., oorspr. pag. in inkt 1 - 499, doch tussen blzn. 36/37 werden 6 bln. gepag. met Rom. cijfers I - XII. Ver scheidene bln. blank. — Bladwachers. — Eén hand, doch met latere aanvullingen en randnoten. — Gekleurde wapens. — Op schutblad 2 r° bovenstaande titel en datum gevat in cartouche Louis XV waarin verwerkt zijn de wapens van Sint Baafs en van E.A. Hellin. - Inhoudstafel. - Kalfslederen band met rugtitel : « Capitulum S. Bavonis spectant ». (Op schutblad 1 r° : testamentaire schenking van het boek door E.A. Hellin, kanunnik en scholasticus van Sint-Baafs, aan het kapittel, getekend en gedateerd 17 dec. 1784. — Op schutblad 1 v° : gegraveerd ex-libris van E.A. Hellin met diens wapen (F. Heylbrouck f.).

KATHEDRAAL : Hs 4

Verklaeringe op den drie en vijftigsten psalm volgens den letter-zin ende ook volgens den geestelicken inhoet ofte mistyken zin getrocken uyt de H.H. Vaders, & Verklaringe op den hondert en achtienden psalm volgens den Hebreeuwsccken alphabeth ofte A B C.

XVIIIe eeuw.

Pap., 1 + 199 + 1 bln., 200 x 157 mm., oorspr. pag. met inkt 1 - 371 beginnend op bl. 3 r° met weglating van blz. 277. Bln. 1, 2, 196 v°, 197, 198 en 199 : blank. — Eén hand. — Op bl. 2 v° een opgeplakt gegraveerd (Joh. Martin Will. excud. Aug. Vind.) beeld van de H. Hieronymus in medaillon met versiering in Louis XV. — Kalfslederen band met rugtitel : « Op den 118 Psalm. I ».

KATHEDRAAL, Hs 5

/ Statuten en andere van het bisdom Antwerpen /.

1. — (Fol 1 r° - 27 r°) Statuta curiae episcopalis Antverpiensis per reverendissimum Loevinum Torrentium edita, et de eiusdem mandata publicata 26 Augusti 1594. (16e/17e eeuw).
2. — (Fol 28 r° - 32 r°) Juramenta practicatorum sive officiatorum curie. (16e/17e eeuw).
3. — (Fol 33 r° - 39 v°) Commissio decanorum christianitatis. (17e eeuw) XVIe / XVIIe eeuw.

Pap., 1 + 40 + 1 bln., 215 x 175 mm., oorspr. fol. 1 - 27, voortgezet door mod hand 28 - 32, dan weer oorspr. fol. I - VIII van af fol. 33. — Verscheidene bladen blank. — Twee handen (1. en 2. van dezelfde hand). Perk. band met onleesbaar geworden rugtitel. Op voorste schutblad r° : titel (van 1), inhoudstafel, door 18e eeuwse hand, alsook herhaling van de titel (van 1) op binnenkant van voorste plat. Op binnenkant van voorste plat : gegraveerd ex-libris met dubbel wapen waaronder : « Le Candeale ». — Op voorste schutblad v° : « Ex-libris J.D. Speckenbergh, 1742 ».

KATHEDRAAL : Hs 6.

Van der Meulen, Augustinus. APOTELEEMA XPONIKON... Temporum opus perfectum... quod adunavit, digessit, demonstravit D. Augustinus Van der Meulen prior sancti Petri postea ejusdem monasterii factus prepositus. / Beredeneerde chronologie met concordantie van de tijdrekening van af de Schepping met deze volgens de grote Paascyclus. (Van het jaar 1 - tot 5323 der schepping) /.

XVIIe eeuw.

Pap., 2 + 491 + 1 bln., 315 x 205 mm. Van af fol. 380 grotendeels blank. Eén hand. — Halfled. band met perk. borden. Rugtitel : « Van der Meulen. Ms ».

KATHEDRAAL : Hs 7.

Den spiegel van de eerwaardigste Heeren Prelaeten van de wijdt vermaerde ende exempte abdije van Sinte Pieters neffens Ghendt. Anno MDCLXXXI, 4 majj. (Collationé).

XVIIIe eeuw.

Pap., 1 + 81 + 1 bln., 370 x 230 mm. Bln. 73 v° - 81 : blank. De tekstspiegel omlijst met dubbele lijn. Eén hand. — Kalfslederen band met verguld borduurwerk en vergulde vignetten in de geledingen van de rug. Rugtitel : « Spiegel der Prelaten van Sinte Pieters ».

KATHEDRAAL : Hs 8.

Liber privilegiorum monasterii sancti Petri.

XVIIIe eeuw.

Pap., zes banden, 370 x 230 mm. Oorspr. pag. 457, 264, 625, 504 & 507 pag. — De tekstspiegel omlijst met dubbele lijn. — Eén hand. — Kalfsleideren band met verguld borduurwerk en vergulde vignetten in de geledingen van de rug. — Rugtitel: « Liber... privilegiorum s. Petri Bland ».

KATHEDRAAL : Hs 9.

P. Virgilius Maro. Opera una cum Servii Honorati Gramatici commentariis ac eiusdem poete vita mira quadam arte ac diligentia ⁷.

(Fol. 13 v° : « Scripta Brugis anno Domini 1488 »).

1. — (Fol. 1 r° - 14 v°), / Preliminaria /. — P. Virgilius Maronis copā. — P.V. Maronis est, et non. — P. Virg. Maronis vir bonus. — P. Virigilii Maronis rose. — P.V. Maronis ad Octavium Culex. — P.V. Maronis dire 1 carmen execratorium ad Battarem. — P. Virg. Maronis Ethna que a quibusdam Cornelio tribuitur. — P.V. Maronis Ciris ad Messalam. — P. Virgilii Maronis Catalecton, Priapus loquitur. — P.V. Maronis Moretum. — (Bovenstaande titel). — Tabula librorum qui in hoc volumine continentur.
2. — (Fol. 18 r° - 21 r°). Maronis vita.
3. — (Fol. 21 r° - 39 r°). P.V. Maronis Bucolicorum liber cum Servii Gramatici commentariis.
4. — (Fol. 40 r° - 76 r°). P. Virgilius Maronis Georgicon libri IIII cum Servio eius interprete.
5. — (Fol. 76 v° - 258 r°). P. Virgilii Maronis Eneidos libri duodecim cum Servii Gramatici interpretatione.
6. — (Fol. 259 r° - 268 r°). [Maffeo Vegio. Eneidae. 13e boek, zonder commentaar].

Inc. : Turnus ut extremo vitam sub marte profudit...

Expl. : ...Indigentem appellat templisque imponit honores.

7. — (Fol. 268 v° - 275 v°). Alanii versus. — Cornelli Galli versus. — P. Virgilii Maronis Hortulus. — De vino et venere — De livore. — Eiusdem. — De fortuna. — De Orpheo. — De seipso. — De etatibus animalium. — De ludo. — Argumenta XII librorum Eneidos. — De musarum juvenis. — Elegia in Mecenatis obitu que dicitur Virgilii cum non sit. — Epitaphia virorum illustrium. — De speculo. — Mira Virgilii versus experientia. — Mira Virgilii experientia. — De quattuor /! / temporibus anni.

XVe eeuw (1488).

Perk., 1 + 276 + 1 bln., 410 x 335 mm. Tekst en commentaar vormen een dubbele tekstspiegel, doch van af fol. 258 r° : geen commentaar meer. Oorspr. fol. door rubricator aangebracht 1 - 207

(7) Kopij van de druk : Virgilius Maro. Opera cum commentario Servii Maurii Honorati. Venetię, Petrus Piasi, Bartholomeus de Blavis en Andreas Torresani d'Asola, 1480, 1 aug.

beginnend op fol. 1 r°, van daar af voortgezet door mod. hand. — Bln. 14 - 17, 144 r°, 229 r°, 257 v°, 267 r°, 276 v° : blank. — Op fol. 76 v° werd een rand (met commentaar ?) blank geschaafd. — Geprikt, gelinieerd. — Reclamanten. — Lopende titels tot fol. 207 r°. — Eén hand. — Randnoten. — Rubrieken, initialen, gehistorieerde lettriënen, randversieringen, kleine en volbladminiaturen. — De kleine miniaturen op fol. 1 - 12 v° en 268 v° - 275 v° staan in de randen. — Op fol. 18 r° en 78 r° in lettriën : het abtswapen van Raphael de Marcatellis. Het typerend meubel van diens wapen : de boven en benedenwaarts getinneeerde en verheven dwarsbalk van zilver, is eveneens aangebracht op de volbladminiatuur op fol. 258 v°, op een tegel midden op de voorgrond, waarop met dit doel de normale tegelversiering uitgespaard was. De lettriënen op fol. 22 r° en 217 r°, en de randversiering op fol. 177 r° dragen het monogram L Y S, met strik (noeud d'amour) verbonden. — Mod. kalfslederen band met sluitriemen waarop met blinde fileten een dubbel omlijste rechthoek waarin de diagonalen getrokken zijn; oorspr. koperen beslag. — Verguld op snee. Op het achterste plat het oorspr. hoorn venstertje met koperen omlijsting, met de titel : « Virgilius Maro in omnibus operibus suis ». — Op de rug een mod. etiket waarop in Gothische letter deze titel gekopieerd werd. — (Op fol. 276 r° : « Hoc volumen comparavit Raphael de Marcatel Dei gratia episcopus Rosensis, abbas sancti Bavonis juxta Gandavum anno Domini 1494 »).

KATHEDRAAL : Hs 10

Historie Bible figurate a creatione mundi usque introitum terre promissionis.

1. — (Fol. 1 v° - 174 v°) / De gefigureerde Bijbel /.
2. — (Fol. 175 r° - 180 v°) [Bernardus Guidonis]. Hec igitur sunt nomina discipulorum domini nostri Jhesu Christi que potui reperire et colligere sub compendio ex pluribus libris et scripturis usque in presentum annum domini millesimum CCC et XIII quo hec scripsi Tholose.
3. — (Fol. 181 r° - 181 v°) Sequuntur quatuor synodus universales cum quinta approbans prefatas quinque tempore Gregorii Pape.

XVe eeuw.

Perk., 3 + 181 + 2 bln., 400 x 290 mm., Oorspr. rode fol. door de rubricator aangebracht 1 - 166 beginnend op fol. 1 r°, voortgezet in potlood tot 181. Talrijke blanke bladzijden. — Geprikt en gelinieerd. — Lopende titels, kustoden. — Eén hand. — Randteksten van dezelfde hand. Rubrieken, initialen, lettriënen, randversieringen, talrijke miniaturen. — In de lettriënen op fol. 2 r° : abtswapen van Raphael de Marcatellis. — Band met houten borden

van nieuw overtrokken met stof met blauw ruitvormig motief op beige fond, met oorspr. koperbeslag. — Vernieuwde sluitriemen. — Verguld op snee. — Op achterste plat het oorspr. hoorn venstertje met koperomlijsting waaronder bovenstaande titel. — Op de rug een modern etiket met in Gothische letter kopij van deze titel. — (Op binnenkant van het voorste plat van 19e eeuwse hand: «Liber iste ad ecclesiam cathedralem Gandavensem pertinet / onleesbaar handteken : G.J..... Gand /. — Tussen fol. 181 en het volgend schutblad werd mede ingebonden het nummer van zondag 31 maart 1833 van de Gazette van Gend waarin te lezen staat dat op een veiling te London bij Soteyby een gefigureerde Bijbel van de 13e eeuw /!/ van 86 bln. voor 255 guinea's verkocht werd aan de boekverkopers Pay and Foss).

KATHEDRAAL : Hs 11.

Alfraganus. Capitula 30 differentiarum⁸.

Inc. : Differentia prima in annis Arabum & Latinorum...

Rubr. : In Dei nomine & eius auxilio incipit liber Alfragani in quibusdam collectis scientiis astrorum & radicum planetarum motus & Ca. 30 differentiarum interpretatum a Johanne Hispaniense.

Explic. : ...quod sufficiat, si Deus voluerit. Explicit.

XVe/XVIe eeuw.

Perk., 1 + 26 bln, 400 x 295 mm. Twee kol. - Mod. potloodfol. 1 - 26. Bln. 25 r° 2e kol., 25 v° en 26 : blank. Geprikt, gelinieerd en de kol. omlijst. Bladwachers, en kustoden grotendeels weggesneden. Eén hand⁹. Rubrieken, initialen, lettrinen, randversiering op fol. 1 r°. In deze randversiering onderaan : bisschoppelijk wapen van Raphael de Marcatellis, abt van Sint-Baafs, en bisschop « in partibus » van Rhodus. Herstelde band met houten borden van nieuw overtrokken met stof, versierd met blauw ruitmotief op beige grond. Oorspr. en vernieuwd koperbeslag. Herstelde sluitriemen met oorspr. koperbeslag. Verguld op snee. Op achterste plat een hoorn venstertje met koperen lijst volgende titels bedekkend : Alfraganus. De spera mundi & Arismetria Algorismi. Op de rug een modern etiket waarop deze titels in Gothische letter gekopieerd werden. Op schutblad achteraan : Is. Demeyer boekb. 1933.

KATHEDRAAL : Hs 11 (1)

/ Johannes de Sacrobosco (Holywood). De sphaera mundi. — Johannes Regiomontanus. Disputationum contra Cremonensia in planetarum theoricis

(8) Alfraganus. *Compilatio astronomica*. Lat. vert. door Johannes Hispalensis. Ferrara, Andreas Belfortis, 3 sept. 1493. — Bovenstaand handschrift is hoogstwaarschijnlijk een kopij van dit incunabel.

(9) Dezelfde hand als de mede-ingebonden handschriften 11 (1) en 11 (2).

deliramenta. — Georgius Puerbachius. Theorice nove planetarum. /¹⁰.

1. — (Fol. 2 r° - 23 r°). Johannes de Sacro Busco. Opusculum sphericum.
Inc. : Spere mundi compendium feliciter inchoat. Noviciis adolescentibus...
Expl. : ...dissolvitur. Opusculum sphericum Johannis de Sacro Busco explicitum est.
2. — (Fol. 23 r° - 32 v°). Johannes de Monte Regio. Disputationum contra Cremonensia in planetarum theoricas deliramenta.
Inc. : Universis bonarum artium...
Expl. : ...igitur sis amicorum dulcissime .C. Et tu recte valero.
3. — (Fol. 32 v° - 47 r°). Georgius Purbachius. Theorice nove planetarum.

Inc. : De sole. Sol habet tres orbes...

Expl. : ...semper invariables. Deo gratias.

XVe/XVIe eeuw.

Perk., 48 bln, 400 x 295 mm. Twee kol. - Mod. potloodfol. 27 - 75, echter zonder fol. 38, en aansluitend op deze van Hs 11. - Bln 1, 47 v° en 48 : blank. Geprikt, gelinieerd en de kol. omlijst. Reclamanten en kustoden, deels weggesneden, de laatste beginnend met A 1. Eén hand¹¹. Rubrieken, lettriën, randversieringen, pentekeningen, soms gekleurd. Ingebonden met Hs 11.

KATHEDRAAL : Hs 11 (2)

Johannes Regiomontanus. / Calendarium /¹²

Inc. : In laudem operis huius preclari a Johanne de Monte Regio editi Germanorum decore et nostre etatis astronomorum principe Jacobi Sentini Ricinensis carmina. Hesperides ortum...

Fol. 1 v° : C. Johannes Lucilius Santritter Helbronensis lectori salutem... Hoc Augustensis Ratdolt Germanus Erhardus dispositis signis undique pressit opus...

Inhoud : Tabula regionum. — / Kalender der zon- en maaneclipsen van 1483 tot 1530 /. — De aureo numero. — De intervallo et festis mobilibus. — Tabula festorum mobilium. — De coniunctionibus ac oppositionibus lunarium. — De eclipsibus luminarum. — De loco solis vero. — De loco lune vero. — Tabula

(10) Kopij van het incunabel met zelfde titel als hier gegeven, gedrukt te Venetië, z.n. (Bonetus Locatellus) voor O. Scotus, 1490.

(11) Dezelfde hand als van Hs 11 (2) en Hs 11.

(12) Kopij van het incunabel : Johannes Regiomontanus (Müller). Calendarium. Venetië, Erhard Ratholt, 1485, 15 oct.

radicum lune. — De magnitudine diei. — Tabula quantitatis dierum. — De horologio horizontali. — De notitia horarum equinoctialium. — De horis temporalibus. — Dies paschalis (1477-1531). — Instrumentum horarum inequalium. — Instrumentum veri motus lune. — Quadrans horologii horizontis. — Quadratum horarium generale.

Expl. : ... tabulari numero comonstrare.

XVe/XVIe eeuw.

Perk., 28 bln, 400 x 295 mm. Mod. potloodfol. 76 - 103, aansluitend op deze van Hs 11 (1). Geprikt, gelinieerd en tekstspiegel omlijst. Kustoden beginnend met N. Reclamanten. Eén hand¹³. Initialen, letriennen, één randversiering, pentekeningen waarvan sommige gekleurd, en andere voorzien van te gebruiken aanwijzers zoals koordjes en een koperen plaatje, soms ook door meerdere concentrische losse stukken bedekt. Tabellen. Ingebonden met Hs 11.

KATHEDRAAL : Hs 11 (3)

Algorismi arithmetica.

1. — (Fol. 1 r° - 24 v°) Johannes de Sacro Busco. Tractatus arithmetice practice qui dicitur Algorismus.

Inc. : Omnia que a primeva rerum...

Rubriek : Ista pars est plana de se / = Algus / nisi quod dicitur quod Johannes de Sacro Busco composuit istum tractatum qui etiam composuit tractatum de sphaera sed ipsum extrahit ex maiore libro quem de numeris composuerat ille Algus qui erat de Arabia...

Expl. : ...de huius tractatus expositione. Explicit.

2. — (Fol. 25 r° - 29 v°) Johannes de Cusa. Algorismus proiectilium de integris novus, cum commendatio Hermanni Buschii.

Inc. : Omnes se transferentes...

Expl. : ... dimietatum florenorum habebit. /Onvoll. ?/

3. — (Fol. 30 r° - 41 v°) / Petrus Sanchez Cirvellus /. Tractatus arithmetice practice qui dicitur Algorismus¹⁴.

Inc. : Quia universis bonarum artium...

Expl. : ...de fractionibus phisicis. Laus Deo omnipotenti.

XVe/XVIe eeuw.

Perk., 42 bln, 400 x 295 mm. — Mod. potloodfol. 104 - 142, waardoor drie bln overgeslagen werden, en aansluitend op deze van Hs 11 (2).

(13) Dezelfde hand als van Hs 11 (1) en Hs 11.

(14) Petrus Sanchez Cirvellus. Tractatus arithmetice practice qui dicitur Algorismus. Parijs, Guy Marchant, 1495/1496, 22 mei. Waarschijnlijk een kopij van dit incunabel.

Twee kol. Bln 24 v°, 29 v° 2e kol., 41 v° 2e kol. en 42 : blank. Geprikt, gelinieerd en de kol. omlijst. - Kustoden, grotendeels weggesneden, en beginnend met A 1. Reclamanten. Eén hand. Rubrieken, initialen, lettrien, randversieringen. Ingebonden met Hs 11.

KATHEDRAAL : Hs 11 (4)

/ *Varia astronomica* /.

1. — (Fol. 1 r° - 12 v°) / *Perscrutator* /. *Tractatus de dispositione aeris*.
Inc. : *Dixit Perscrutator in anno Christi 1324*.
Expl. : ...*in secula seculorum. Amen. Explicit.*
2. — (Fol. 12 v° - 24 r°) *Bartholomeus Marien Slesita. Tractatulus in ephemerides, almanach sive tacuinum*.
Inc. : *Magnifico & generoso domno Ladislao de Tschirvahoï de Boskennitz... Bartholomeus Mariensuesque Slesita de Pascua artium et medicine doctor salutem plurimas dicit. Rogatus magnifice...*
Fol. 23 r° : *Hec supra almanach congesta ut modo magnifice domine benigne suscipe, quo ad tractatulum de revolutionibus orbium & sectarum & alia plura commoda astronomie in maiorem speculationem & practicam complemento enarrem compendiose. Laus Deo... / dan volgt : / Tabula mansionum lune... anno salutis 1466...*

XVe/XVIe eeuw.

Perk., 24 bln, 400 x 295 mm. Mod. potloodfol. 143 - 166, aansluitend op deze van Hs 11 (3). Bln 24 r° 2e kol. en 24 v° : blank. Twee kol. Geprikt, gelinieerd en de kol. omlijst. Eén hand. Initialen, tinternellen vanaf fol. 17 r°. Ingebonden met Hs 11.

KATHEDRAAL : Hs 11 (5)

Tripartitus de celestibus corporibus.

Inc. : *Licet inscrutabilis astrorum sublimitas...*

Expl. : ...*lacius declarabitur Deo dante et de prima parte huius tripartiti.*

XVe/XVIe eeuw.

Perk., 12 bln, 400 x 295 mm. Mod. potloodfol. 167 - 178, aansluitend op deze van Hs 11 (4). Gelinieerd. Eén hand. Rubrieken, één lettrien en één randversiering vooraan. Ingebonden met Hs 11.

KATHEDRAAL : Hs 12

I. *Liber ymaginum deorum gentilium cum interpretationibus earundem*.
— / II. *Rhythmus de iuditio Paradis* /.

I. Inc. (fol. 1 r°) : *Sapiens animadvertet parabolam...*

Expl. (fol. 13 r°) : ...quod bene describunt Ovidius et Valerius Maximus.

II. Inc. (fol. 13 v°) : Rhythmus de iudicio Paradis. // . Constans erat Thetidem parituram natum

Expl. (fol. 15 r°) : ...que invenit veniam in non veniali.

XVe/XVle eeuw.

Perk., 1 + 15 bln, 415 x 300 mm. Bln 13 v°, 14 v°-15 v° : in twee kol. Mod. Potloodfol. Geprikt en gelinieerd. Lopende titel. Eén hand. Randnoten, rubrieken, initialen, lettriemen randversiering, miniaturen. Op sommige miniaturen (fol. 1 v°, 4 v° en 14 r°) werden vrouwenaakten onhandig met rode verf bedekt. Mod. kalfled. band, op de platten versierd met blinde losse stempeltjes aangebracht in ruitvormige verdelingen door blinde fileten, dit alles gevat in een dubbele omlijsting eveneens met blinde reliefvignetten versierd. Oorspr. en vernieuwd koperbeslag en sluitriemen. Verguld op snee, en sommige bln. voorzien van leestekens waarvan de uitstekende gedeelten verdwenen zijn. Deze leestekens bevinden zich aan het begin van elk mede-ingebonden handschrift alsook van elk der zes boeken van de *Fasti* van Ovidius. Op het achterste plat een hoorn venstertje met koperen lijst met de titels : *De imaginibus deorum — P. Ovidii Fastorum libri VI et heroidae — Hygini Astronomica*. Op de rug een mod. etiket waarop in Gothische letter deze titels gekopieerd werden. (Ex libris Raphael de Marcatellis : zie Hs 12 (4). — Op schutblad achteraan : Is. Demeyer boekb. 1933.)

KATHEDRAAL. Hs 12 (1)

P. Ovidius Naso. *Fastorum libri VI* / Met commentaar van Paulus Marsus /.¹⁵

1. — (Fol. 1 r° - 1 v°) Paulus Marsus Picinas. *Prefatio in Fastos*.
Inc.: *Postaïn/ sic/ michi ex longa peregrinatione...*
Expl. : ...*ipsum tandem veniamus.*
2. — (Fol. 2 r° - 2 v°) Ovidii vita per Paulum Marsum Piscinatem.
Inc. : *Publius Ovidius Nasope lignus / sic /.....*
Expl.: ...*ad prefacionis interpretationem veniendum.*
3. — (Fol. 3 r° - 189 v°) P. Ovidius Naso. *Fastorum libri VI* [met commentaar]
Inc. : *Ac cum proprium sit poetarum proponere...*
Expl. : ... & *omnium musarum effigies.*
4. — (Fol. 189 v° - 192 r°) *Sequitur emendatio quorundam locorum et astrorum ratio.*
Inc. : *Paulus Marsus Piscinas Po. CL Georgio Cornelio M. Equ. feliciter salutem...*

(15) Kopij van het incunabel : P. Ovidius Naso. *Fasti cum commento Pauli Marsi*. Milaan, Ant. Zarot voor Joh. de Legnano, 1483, 5 juni.

Fol. 191 r° : Anni MCCCCLXXXII annotamus quidem
anno hec excrripsimus / sic /, et imprimendi dedimus...

Expl. : ... ut relegant in orbe. Finis

XVe/XVIe eeuw.

Perk., 197 bln, 415 x 300 mm. Tekst en commentaar vormen een dubbele tekstspiegel. Oorspr. rode fol. door de rubricator aangebracht : 1 - 192, welke echter geen rekening houdt met de bln der vijf volbladminiaturen. Deze foliering door de rubricator was voöraf reeds door de kopist rechts van de laatste regel van de tekstspiegel aangeduid geworden. De keerzijden der vijf volbladminiaturen zijn blank. Geprikt, gelinieerd en de tekstspiegel omlijst, met lijn eveneens voor de randnoten. Eén hand, welke ook de randnoten aanbracht¹⁶. Rubrieken, initialen, lettrien, randversieringen, miniaturen. Op fol. 2 r° onderaan in de randversiering, en op fol. 143 v° in een lettrien : het bisschoppelijk wapen van Raphael de Marcatellis, abt van Sint-Baafs. Op fol. 72 v°, in initiaal, op fol. 73 r° in een lettrien, en op fol. 190 v° in een initiaal: het monogram L Y S¹⁷, verbonden met strik (noeud d'amour). Ingebonden met Hs 12.

KATHEDRAAL : Hs 12 (2)

Hyginus. Poeticon astronomicon opus¹⁸.

Inc. : De mundi et sphere ac utriusque partium declaratione...

Fol. 19 v° : Jacobus Sentinus Ricinensis lectoribus salutem. / =
gedicht in twee kol. waaruit blijkt dat het werk gedrukt is geworden / ... bene pressit opus.

XVe/XVIe eeuw.

Perk., 19 bln, 415 x 300 mm. Mod. potloodfol. 193 - 211, aansluitend op deze van Hs 12 (1). Van af fol. 9 r° tot fol. 15 r°, alsook op fol. 19 r° en v° : twee kol. Geprikt, gelinieerd en de tekstspiegel omlijst. Eén hand. Rubrieken, initialen, lettrien, miniaturen (sterrebeelden) waarop bij sommige onhandig de naakten met rode verf bedekt werden. In de randen naast de miniaturen : aanduidingen voor de miniator door de kopist, in het Latijn gesteld. In de lettrien op fol. 1 r° : het bisschoppelijk wapen van Raphael de Marcatellis, abt van Sint-Baafs. Ingebonden met Hs 12.

(16) Dezelfde of zeer gelijkende hand als van Hsn 12 (3) en 12 (4).

(17) De grote afstand tussen de letters L en Y laat over de lezing van dit monogram geen twijfel meer mogelijk.

(18) Hyginus. Poeticon astronomicon opus. Venetië, Erhard Ratholt, 1485, 22 januari. — & Venetië. Thomas de Blavis, 1488, 7 juni. — Vermoedelijk is het handschrift een kopij van een van deze incunabels.

KATHEDRAAL : Hs 12 (3)

P. Ovidius Naso. *Heroidae*. / Met commentaar door Antonius Volscius /¹⁹

1. — (Fol. 1 r°) Anthonii Volsci Privernatis ad Ludovicum Diaedum Francisci A patritium Venetium in *Heroidas P. Ovidii Nasonis Peligni*.
Inc. : Cum multos sepe viros...
Expl. : ... probabis industriam.
2. — (Fol. 1 v°) Ovidii vita per Antonium Volscum.
Inc. : Publii Ovidii Nasonis poete vetusta...
Expl. : ...digni videantur.
3. — (Fol. 3 r° - 69 v°) Publii Ovidii Nasonis epistolarum *Heroidum*.
Inc. : Post eversam Troiam...
Expl. : ...judicium adhibuisse cognorint. Vale. Finis.

XVe/XVIe eeuw.

Perk., 69 bln, 415 x 300 mm. Mod. potloodfol. 213-277, aansluitend op deze van Hs 12 (2). Bln 2 r° en 44 v° : blank. Voor- en achteraan werd een vermoedelijk blank schutblad weggesneden. Tekst en commentaar vormen een dubbele tekstspiegel. Geprikt, gelinieerd, en tekstspiegel omlijst. Eén hand²⁰. Rubrieken, initialen, lettrienen, randversieringen, miniaturen. De miniatuur op fol. 2 v° en op fol. 44 r° zijn op achteraf bijgevoegde bln aangebracht zoals in Hs 12 (1). Onder deze op fol. 44 r° leest men onduidelijk de aanwijzing voor de miniator : « mittit Hypermetra ». Ingebonden met Hs 12.

KATHEDRAAL : Hs 12 (4)

Sappho Phaonis. / *Epistola*. Met commentaar /²¹.

1. — (Fol. 1 r°) Georgius Alexandrinus preclaro patricio Marco Antonio Mauroceno salutem.
Inc. : Commentarium in Sapphus epistolam...
Expl. : ...spectari velim.
2. — (Fol. 1 r° - 1 v°) Georgii Alexandrini in Sapphus epistolam interpretatio incipit.
Inc. : Sappho que inter...
Expl. : ...solum sit remedium.

(19) Vermoedelijk een (gedeeltelijke) kopij van het incunabel : P. Ovidius Naso. *Epistolae Heroidum cum commentario Antonii Volsci*. — Sappho cum interpretatione Georgii Alexandrini et alia Ovidii opere absque commentariis. Milaan, per Leon. Pachel et Udalicum Scincenzeller socios Alamannos, 1483, 26 mei.

(20) Dezelfde of een zeer gelijkende hand als van Hsn 12 (1) en 12 (4).

(21) Zelfde bemerking als voor Hs 12 (3) wat betreft de druk waarvan dit handschrift vermoedelijk een kopij is.

3. — (Fol. 3 r° - 9 r°) Sappho Phaoni / Epistola. Met commentaar /.
Inc. : Nunquid ubi aspecta est...
Expl. : ... quod tandem fecit ut supra docuimus.
XVe/XVIe eeuw.

Perk., 9 + 1 bln, 415 x 300 mm. Mod. potloodfol. 275 - 283, aansluitend op deze van Hs 12 (3). Bln 9 v° : blank. Gelinieerd, en tekstspiegel omlijst. Eén hand²². Randnoten, rubrieken, initialen, lettriene, één miniatuur. Ingebonden met Hs 12. (Op fol. 9 r° onderaan : Hoc volumen comparavit Raphael episcopus Rosensis, abbas sancti Bavonis monasterii juxta Gandavum).

KATHEDRAAL : Hs 13

Evangeliarium / gezegd van Sint Livinus /.

1. — (Fol. 1 r° - 3 v°) S. Hieronymus. Commentaria in S. Mattheum. Praefatio.
Inc. : Testius Luce...
Expl. : ... scribenda concludat. Explicit.
2. — (Fol. 3 v° - 5 v°) Praefatio S. Hieronymi beatissimo Papae Damaso.
Inc. : Novum opus facere me cogi...
Expl. : ...papa beatissime. Explicit praefatio.
3. — (Fol. 6 r° - 6 v°) Eusebius / Cesariensis /. Carpiano fratri in Domino salutem.
Inc. : Ammonius quidem Alexandrinus...
Expl. : ... dixisse repperies.
4. — (Fol. 7 r° - 7 v°) S. Hieronymus. Argumentum in S. Mattheum.
Inc. : Mattheus in ex Judea...
Expl. : ... quaerentibus non tacere. Explicit argumentum.
5. — (Fol. 8 r° - 26 v°) Incipiunt capituli lectionis evangeliae anni circulo ad missas.
Inc. : In vigiliam natalii Domini...
Expl. : ... in novissimo diae. Amen.
6. — (Fol. 27 r° - 35 v°) / Canones Eusebii Cesariensis /.
Inc. : Mattheus Marcus Lucas sanctusque Johannis.
Incipit canon primum...
Expl. : ... Explicantur canones evangeliorum Matthei Marci Lucae Johannis.
7. — (Fol. 36 r° - 179 v° // 182 r° - 223 r°) / Quatuor evangelia /
Inc. : Incipiunt capituli sancti evangelii secundum Mattheum. Generationem omnia ...
Fol. 36 r° - 92 v° : Evangelium S. Matthei.
Fol. 93 r° - 118 v° : Evangelium S. Marci.
Fol. 119 r° - 176 v° : Evangelium S. Lucae.

(22) Dezelfde of een zeer gelijkende hand als van handschrift 12 (1) en 12 (3)

Fol. 177 r° - 179 v° // 182 r° - 223 r° : Evangelium S. Johannis.

Expl. : ... scribendi sunt libros. Amen. Explicit evangelium secundum Johannem. Amen.

Xe/XIe eeuw ²³.

Perk., 3 + 223 + 4 bln, de drie voorste en de drie laatste schutbln van papier, 330 x 215 mm. Twee kol. van 30 lijnen en van 45 à 62 mm breedte. Mod. potloodfol. 1 - 223, van fol. 43 tot 90 gedubbeld door een andere (= Kan. Vanden Gheyn) beginnend met 1 en bestemd om de vergissingen van de binder ²⁴ en de juiste volgorde van de bln aan te duiden. Bln 39 v°, 40 r°, 41 r°, 42 v°, 90 v°, 90 v°, 93 r°, 182 r°, 183 r°, 184 v° en 223 v° : blank. Gelinieerd en de kol. omlijst met blinde lijnen.

Kustoden onderaan het laatste blad van meerdere kwaternen, in deze volgorde: B (Quat. - 1), L (Quat.), (Binio. - 1), (Quat.), (1 fol.), (Binio), (Dipl.), (1 fol.), II (Quin. - 2), III (Quat.), (Tern.), IIII (Quat. - 1), V (Quat.), VI (Quat. - 1), VII (Binio), (Dipl.), (Binio - 3), VIII (Quat.), (Quat. - 2), XI (Quat. - 1), XII (Binio), (Binio - 1), XIII Binio), XIII (Quat.), XV (Quat.), XVI (Quat.), XVII (Quat.), XVIII (Quat.), XVIII (Quat.), (Quat. - 2), (Dipl.), (Dipl.), (1 fol.), XXI (Quat. - 1), XXII (Quat.), XXIII (Quat.), XXIV (Quat. - 1), (Quat. - 1), (Binio - 2). Eén hand, met toevoegingen van ongeveer gelijktijdige andere hand. Sommige teksten werden gekrabbt en al of niet door de tweede hand overschreven. Randnoten, rubrieken, initialen, lettriemen, miniaturen (= 17 canonbogen en 7 miniaturen). Band met houten borden overtrokken met rood fluweel met zilveren hoekbeschermers en sloten, en

(23) Volgens L. Bethmann (Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 1843, p. 553) te dateren: XIe eeuw. — Volgens Kervijn de Volkaersbeke (Les églises de Gand, I, p. 170-171) te dateren: ongev. 1125. — Volgens wijlen Kan. Vanden Gheyn (Inventaire archéologique de Gand, nr. 561-563) te dateren: Xe eeuw. — W. Köhler: Die Denkmäler der Karolingischer Kunst in Belgien. München, 1923, Tafeln 2-3, Abb. 10-15: situeert het Evangelarium rond 800! Dit werd in 1937 overgenomen door C. Nordenfalk: Vier Kanonestafeln eines spätantiken Evangeliënbuches (Göteborgs Kungl. Vetenskaps och Vitterhets-Sämhalles handlingar, femte foljden, A VI, 1937).

(24) Reeds wijlen Kan. Vanden Gheyn, loc. cit., constateerde dus de vergissingen van de binder. Uit de hieronder volgende opgave van de kwaternen blijkt wat aan dit evangelarium ontbreekt. — De aan de aanwezige kwaternen ontbrekende bln zijn de volgende: 1 bl. vóór fol. 1; 1 bl. tussen fol. 26 en 27, tussen fol. 44-45, tussen fol. 47-48, tussen fol. 70-71; een half blad van fol. 71; 1 bl. tussen fol. 85-86, tussen fol. 92-93; 2 bln tussen fol. 93-94; 1 bl. tussen fol. 102-103, tussen fol. 106-107, tussen fol. 113-114; een half blad van fol. 114; 1 bl. tussen fol. 121-122; 2 bln tussen fol. 179-180; 1 bl. tussen fol. 210-211, tussen fol. 221-22; 2 bln achteraan, na fol. 233, vermoedelijk blank. De hieltsjes tussen fol. 50-51, en fol. 190-191 zijn de hieltsjes van de fol. 42 en 184 die als losse tussengevoegde bladen te beschouwen zijn. Zij betekenen dus geen resten van vroegere nu uitgesneden bladen. — Een eigenaardigheid is te releveren wat betreft de kustoden: voor de preliminaria zijn dit letters (B.L.I.), verder in het boek gebruikte men Romeinse cijfers. Men kan de vraag stellen of de kustoden B.L.I. oorspronkelijk niet gecompoteerd waren tot bijvoorbeeld: [B.I.] B.L.I. [A]. Een vergelijkende studie met andere evangeliaria uit dezelfde tijd kan hier mogelijks bescheid brengen.

midden op beide platten een ovaal medaillon waarin de beeltenis van de H. Livinus gegraveerd staat. Verguld op snee. Van de oorspr. band bleef slechts een er van losgemaakt perkamentblad bewaard waarop een fragment van een 14e eeuwse stadsrekening te lezen is ²⁵.

KATHEDRAAL : Hs 13 (1)

/ Cartularium van de Sint-Baafs abdij. Fragm. /.

1. — Epistola domni Othelboldi abbatis ad Ogivam comitissam ²⁶.
2. — Breviarium de thesauro sancti Bavonis quod invenerunt fratres remansisse post Nordmannicam infestationem ²⁷.

XIIe eeuw ²⁸.

Perk., 2 bln, 330 x 215 mm. Mod. potloodfol. 180 - 181, aansluitend op deze van Hs 13. Twee kol. van 70 à 80 mm breedte, en van 37 regels elk. Eén hand. Rubrieken. Ingebonden met Hs 13, n.l. tussen fol. 179-182.

KATHEDRAAL : Hs 14

Liber episcopalis.

Inc. : Incipit tabula omnium ordinationum...

Fol. 6 r° : Incipit liber episcopalis officii omnium ordinationum clericorum consecrationum et benedictionum secundum ordinationem reverendi in Christo fratris Danielis Motensis episcopi, cum certis additionibus quo ad decorem eorumdem officiorum per reverendum fratrem Egidium episcopum Rosensem ordinis Carmelitarum.

Expl. : ...et maneat semper. Amen.

XVe/XVIe eeuw.

(25) In het inventaris van 6 mei 1482 staat volgende beschrijving van de oorspr. band van het evangeliarium: «Ghebonden met berderen, overtrocken ende verciert over deen zijde met zwarten fluweele ende daer boven met V selverin vergulde cnoppen ende met twee selverin vergulden sloten, ende over dander zijde met Ste Lieveins legende in 11 tabernaculen staende, al selveren vergult ende ronsomme met veertine steenen ende veertine roeskins, elc roeskinne hebbende VII peerlen, met eenen selverin deesele boven, daerup staende IIII Evangelisten vergult. Ende in de midden een wijt cristael besloten met eender zwarter leren busse met drie yserin banden, met eenen slote slutende met twee sluetels den welcken bouc de de vermaecken en verciereen heer Jacob van Brussele, quondam abbas sancti Bavonis». (RAG, Fonds S. Baafs, série monumentale, cart. f°. 54. — Uitg. Van Lokeren, Histoire de Saint Bavon, P.J., p. 237).

(26) Niet gebruikt door L. Voet: De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva over de relikwieën en het domein van de Sint-Baafsabdij te Gent (1019-1030). (Kon. Comm. voor Geschiedenis, in 8°, 1949).

(27) Niet gekend door W. Wattenback. Reliquien in Gent. (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, VIII, 1883, p. 370-376). Deze volgde de 14e eeuwse kopij in BVG hs 439 (Cat. 82) «Chronicon S. Bavonis van Jan van Thielrode».

Perk., 2 + 212 + 2 bln, de schutbln van papier, 345 x 250 mm. Twee kol. van 12 regels. Oorspr. fol. 1 - 207 beginnend op fol. 6 r°. De binder heeft de blanke bln met oorspronkelijke fol. 202 - 207 ingebonden tussen de oorspr. fol. 145 - 146. Bln 1, 3 v°, 4, 5, 151-156 (oorspr. 202-207) en 198 v° - 200 (oorspr. 187 v° - 189) : blank. Gelinieerd en de kol. omlijst. Eén hand. Rubrieken afwisselend rood en blauw, initialen, lettriënen, randversieringen. In de randversiering op fol. 6 r° onderaan : het bisschoppelijk wapen van Raphael de Marcatellis, abt van Sint-Baafs en bisschop van Rhosus. Kalfsled. band versierd met blinde rolstempels. Het achterste plat is half weggebroken. Op voorste plat een vergulde stempel voorstellend Christus aan het kruis en de letters I H S met stralenkrans. Daarboven en onder : anno 1624. Resten van koperen sloten. Op de rug : PONTIFICA Ms., en in elke geleiding een verguld stempeltje. (Op fol. 1 r° en op fol. 6 r° door 16e eeuwse hand²⁹ : Ex veteri bibliotheca divi Bavonis. Op het voorste schutblad : Hunc librum vetustate detritum in novam hanc formam compingi curavit D. Justus Rycquius canonicus et bibliothecarius huius ecclesie. Anno Dominico MDCXXIV.)

KATHEDRAAL : Hs 15

Liber de naturis rerum creatarum³⁰.

(Fol. 1 r° - 3 r°) Incipit liber de hominibus monstruosis. Quoniam de monstruosis hominibus orientis liber sequitur...

Explicit liber de monstruosis hominibus orientis.

(Fol. 3 r° - 31 v°) Incipiunt capitula de animalibus quadrupedibus... Incipit liber quartus de animalibus quadrupedibus. Primo generaliter dicendum est de quadrupedibus, illa animalia que habent duos pedes...

Explicit liber de quadrupedibus animalibus.

(Fol. 31 v° - 55 v°) Incipiunt capitula de avibus... Incipit liber de natura avium. Omnis avis que est bone ale, id est velox ut volando ...

Explicit liber de avibus.

(28) Volgens wijlen Kan. Vanden Gheyn (Inventaire archéologique de Gand, nr 561-563) te dateren : 14e eeuw. — Volgens L. Bethmann (Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 1843, p. 553) te dateren : 12e eeuw.

(29) Dezelfde hand welke ook op andere handschriften van Sint-Baafs deze notitie schreef, vermoedelijk rond 1540, n.l. bij de overbrenging der Sint-Baafs librerie naar de kapittelkerk. Eigenaardig is het dat deze notitie nooit voorkomt op de handschriften van abt Raphael de Marcatellis, doch slechts op deze welke reeds vóór hem van de Sint-Baafs librerie deel uit maakten. Wat het wapen van Raphael de Marcatellis betreft : A. Van Lokeren. Histoire de l'abbaye de Saint Bavon et de la Crypte de Saint Jean. Gand, 1855, p. XV, meende dat dit het wapen was van abt Egidius Boele, evenals zijn voorganger, abt Raphael, bisschop van Rhosus. Dit is onmogelijk, aangezien dit wapen samengesteld is uit dit van Sint-Baafs, het bisdom Rhosus en het wapen der familie Marcadel waarvan abt Raphael afstamde. (Zie hierover G. Van Acker : Nieuwe biografische gegevens over Raphael de Marcatellis... in Gentse bijdragen tot de Kunstgeschiedenis en de Oudheidkunde, 1959).

(30) Literatuur. J. Versyp. Twee Gentse Bestiaria uit de XVe eeuw. (In : Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe reeks, dl. IV, afl 2). Gent, 1950.

(Fol. 55 v° - 64 r°) Incipiunt capitula de monstris beluis marinis... Incipit liber de monstris marinis primogenitis. Monstra marina sunt ab omnipotente deo... ,

Explicit liber de monstris ac beluis marinis.

(Fol. 64 r° - 74 r°) Incipiunt capitula de piscibus marinis sive fluvialibus... Incipit liber quintus de piscibus marinis sive fluvialibus. Nullus piscis ut dicit Aristoteles habet...

Explicit liber de piscibus marinis atque fluvialibus.

(Fol. 74 v° - 80 v°) Incipiunt capitula de serpentibus... Incipit liber sextus de serpentibus. Generaliter primo dicendum est de serpentibus Aristotelis...

Explicit liber de serpentibus.

(Fol. 81 r° - 89 r°) Incipiunt capitula de vermibus... Incipit liber de vermibus. Primo generaliter. Primo generaliter de vermibus dicendum est...

Explicit liber de vermibus.

XVe eeuw (1e helft).

Perk., 3 + 90 bln, 410 x 300 mm, twee kol. van 350 x 100 mm. Mod. potloodfol., bln 89 v° en 90 : blank. Geprikt en gelinieerd en de kol. omlijst. Kustoden en reclamanten. Eén hand. Rubrieken, initialen zeer onregelmatig bijgewerkt en aangeduid door gidsen, lettrienen, tinternellen, randversieringen, kleine miniaturen ter illustratie van de tekst, echter niet meer aangebracht van fol. 87 r° tot het einde. Op sommige miniaturen bedekte een onbehendige hand de naakten met rode verf. Op fol. 1 r° : in de lettrien het bisschoppelijk wapen van Raphael de Marcatellis, abt van S. Baafs. Op fol. 3 v° en 74 v° : in lettrien het monogram LYS. Op fol. 2 v° en 3 r° : in de randen licht geschreven aanduidingen, in het Nederlands gesteld, ten behoeve van de miniator. Kalfsled. vernieuwde band met sluitriemen en met oorspronkelijk koperbeslag. Op het achterste plat onder een hoorn venstertje de titels : « Liber de naturis rerum creatarum. Jordanis de origine Gothorum cum gestis Boehemorum et Ungarorum ». Op de rug een mod. etiket waarop in Gothisch schrift deze titels herhaald worden. (Voor herkomst : zie Hs 15 (3)).

KATHEDRAAL : Hs 15 (1)

Jordanis. De origine Gothorum.

(Fol. 1 r°) : Volente me parvo subuectum navigio oram tranquillimaris stringere : et minutos ut quidam ait de stagnis priscorum pisciculorum legere, in altum frater castale laxare vela compellis, relictoque opusculo quod intra manus habeo : hoc est de abbreviatione cronicorum suades ut nostris verbis XII senatoris volumina de origine actibusque Gothorum, ab olim et usque nunc per

generationes regesque descendentem in uno et hoc parvo libello coartem... orans pro me frater carissime.

Inc. : Maiores nostri ut refert Mosius totius terre circum...

Expl. : ...nec tantum ad eorum laudem quatum ad laudem eius qui vicit exponens. Explicit de antiquitate Getarum actibusque eorum quos devicit Justinianus imperator per fidelem reipublice Belesarium consulem. Nomina gentium huius historie in insula olim Scandra. Adogit... ...Ribari.

XVe/XVIe eeuw.

Perk., 24 bln. 410 x 300 mm. Mod. potloodfol. Bln 23 v° en 24 : blank. Geprikt, gelinieerd en tekstspiegel omlijst. Kustoden en reclamanten. Eén hand. Initialen, een lettrien, een randversiering. Ingebonden met Hs 15.

KATHEDRAAL : Hs 15 (2)

Johannes de Thubrocx. Chronicon Hungarorum. — Rogerius. Epistola in miserabile carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros³¹.

1. — (Fol. 1 r° - 108 v°) Johannes de Thubrocx. Chronicon Hungarorum (Fol. 1) [Opdracht door Theobaldus Feger] : Serenissimo ac invictissimo principi ac domino domini Mathie Hungarie Bohemieque regi Theobaldus Fegher salutem et gloriam exoptat Quod... ut regum Hungarie facta... dilligentissime... imprime-retur...

/ Opdracht door Joh. de Thubrocx / : Ad egregium dominum Thomam de Drag... Mathei... regis cancellarium. Prefacio magistri Johannis de Thubrocx in primum librum chronice Hungarorum feleciter incipit. Iugi otio hiis annis nobis eque simul torpentibus ... tue offerentem dominationi. Vale.

(Fol. 2 r°) Soliloquium. Olim antiqua auctorum vetustas...

(Fol. 2 v°) Exordium narrationis in primam partem chronice Hungarorum...

(Fol. 3 r°) De generationis Hunorum sive Hungarorum origine...

(Fol. 108 v°) / Explicit / :... omnia particulatim prout acta fuere. Finis.

2. — (Fol. 108 v° - 121 r°) Epistola magistri Rogerii in miserabile carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta.

(31) Kopij van het incunabel : Johannes de Thworcx. Chronica Hungarorum. Augsburg, Erhard Ratholt voor Theobald Feger, boekhandelaar te Buda, 1488, 3 juni. (Hierin bevindt zich eveneens de brief van magister Rogerius).

Incipit : Licet ut liqueat dominationi...

Expl. : ... et adversitatis ac periculi quidditatem. Valeat.

p.v.

/ Disticon / : Quanta sit invicti...

tristia mixta iocis.

Expl. : Serenissimorum Hungarie regum bene revia ac
fidei studio emendata. Finit feliciter.

XVe eeuw.

Perk., 121 bln; 410 x 300 mm. Mod. potloodfol. Blad 121 v° : blank.
Kustoden. Geprikt, gelinieerd en tekstspiegel omlijst. Eén hand. Rubrieken,
initialen, één lettrien, één randversiering. Ingebonden met Hs 15.

KATHEDRAAL : Hs 15 (3)

Aeneas Sylvius. Historia Bohemica ³².

(Fol. 1 r° - 2 r°) Tabula sequentis operis.

(Fol. 2 r° - 3 r°) Enee Silvii Senensis cardinalis sancte Sabine
historia Bohemica, notabilis et iocunda a principio gentis
usque ad Georgium Poggiebratum, Ladislai regis successo-
rem, porrecta ad illustrissimum dominum Alfonsum regem
Aragonum conscripta.

Prefatio... Interitura esse... consule. Explicit prefatio.

(Fol. 3 r° - 42 v°) Historia Bohemica.

Inc.: Incipit historia Bohemica. Et primo de situ regionis Bo-
hemice, de fluminibus eiusdem... Bohemia in solo
barbarico...

Expl.: ...paterna solitudine decreverat. Presentem historiam
lecturi noverunt... non communis stili sunt. Explicit.

XVe eeuw.

Perk., 45 bln, 410 x 300 mm, mod. potloodfol. Bln 43, 44, 45 : blank.
Geprikt, gelinieerd en tekstspiegel omlijst. Kustoden. Eén hand. Rubrieken,
initialen, één lettrien. Ingebonden met Hs 15. (Op fol. 42 v° : Hoc
volumen comparavit Raphael de Marcatellis dei gratia episcopus Rosensis
abbas sancti Bavonis juxta Gandavum anno domini 1492).

KATHEDRAAL : Hs 16

Philosophia super naturalis. — Philosophia (rationalis) et moralis se-
cundum vulgar(es) philosop(hos) ³³.

(Fol. 1 v° - 7 v°) Philosophia super naturalis.

Inc. : Est via qua videtur homini recta...

Expl. : ... dogmata vulgus iners.

(Fol. 8 r° - 16 r°) Inicium philosophie (rationalis) et moralis
secundum vulgar(es) philosop(hos)

(32) Kopij van het incunabel : Pius II (Aeneas Sylvius) Historia Bohemica.
Venetië, Christophorus de Pensis dictum Mandello, 1488.

(33) De tekst tussen () werd uitgekrabt en overschreven.

- Ortus poetrie secundum omnes species suas.
— Septem artes liberales.
- (Fol. 17 r° - 27 r°) / De muzen/.
Inc. : Musa que et nympha dicitur...
Expl. : ... comica lascivo gaudet sermone
thalia.
- (Fol. 27 r° - 30 r°) De fortuna.
Inc. : De fortune mutabilitate, et de secularis potentie exitu. Quem rota fortune...
Expl. : ... parvi putata iacent.
- (Fol. 30 v° - 45 r°) / De menselijke hoedanigheden /.
Inc. : Descriptio constantis et boni viri. Vir bonus...
Expl. : ... ne te cunctacio vana.
- (Fol. 46 r° - 50 r°) / Kleedij en gewoonten der vreemde volkeren : Grieken, Surianen, te Jeruzalem, Indiërs, Saracenen, Turken /.
Inc. : Paupertas fugitur totaque arcessitur...
Expl. : ... Euximium pelagus : bistoniosque lares.
- (Fol. 51 r° - 63 v°) / Standen en beroepen /.
Inc. : Paupertas fugitur totaque arcessitur...
Expl. : ... Euximium pelagus : bistoniosque lares.

XV/XVIe eeuw.

Perk., 2 + 63 bln, 395 x 280 mm, & 395 x 350 mm, deze laatste bln in de breedte ingeplooid. Mod. potloodfol. Talrijke bln : blank (n.l. de keerzijden der volbladminiaturen). Eén hand. Talrijke volbladminiaturen. Op fol. 3 v°, in tegel op miniatuur : het monogram LYS. Kalfsled. band van 18e eeuw met vergulde omlijsting en op de rug vergulde vignetten. Op bijna onleesbaar etiket : Antiquités des pintures /?/.

KATHEDRAAL : Hs 16 (1)

/ Gehistorieerde Bijbel. Fragm. /.

(Fol. 1 v° - 8 r°) Daniel.

(Fol. 9 v° - 26 v°) Tobias.

(Fol. 27 v° - 34 r°) Saul.

(Fol. 35 v° - 49 r°) David.

(Fol. 50 v° - 60 r°) Salomon.

XVe/XVIe eeuw.

Perk., 60 + 2 bln. 395 x 280 mm. De bln, op één zijde verlucht, zijn met de blanke zijden naar elkander gekeerd. Kustoden in onregelmatige volgorde. Tot fol. 26 v° : grote rechthoekige volbladminiaturen; van daar af tot einde : miniaturen in medaillons welke tot fol. 51 r° in metselwerk gevat zitten, en van af fol. 51 r° slechts met een zwarte dikke cirkellijn omlijnd zijn. Onder de miniaturen telkens twee à drie regels uitleg als onderschrift. Eén hand. Op fol. 11 v°, op zwaardschede van knielend krijger (Tobias) : de spreuk « Amor vincit omnia ». Ingebonden met Hs 16.

Aan de rand van het konflikt tussen de historische en de zedenroman

DOOR

P. DE KEYSER

I

DE PRIJSVRAGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ: DE TAAL IS GANS HET VOLK

Eén der stichters van de maatschappij van Nederlandse letterkunde in 1836, Edward Degerickx, jarenlang haar secretaris en zelf schrijver van 'n paar toneelstukken, heeft ons bij de 25e verjaring van de stichting van de maatschappij in 1861 een « Schets eener geschiedenis der maatschappij : de Taal is gansch het Volk » nagelaten.

Edward Degerickx, te Gent geboren in 1805 († op 24 mei 1881) was alsdan 56 jaar oud. Zijn schets werd voorgedragen in openbare algemene zitting van 15 september 1861 en werd integraal opgenomen in het toenmalig over gans Vlaanderen gelezen veertiendaags tijdschrift voor Letteren, Kunsten en Wetenschappen De Eendragt (nrs 7 en 8 van de jaargang 1861), waarvan Frans Rens, voorzitter van De Taal is gans het Volk, de ziel was.

Bij ontstentenis van bewaard geschreven documenten van de maatschappij vóór 1861, op enkele tot nog toe zeldzame uitzonderingen na (de eens bestaand hebbende registers der Handelingen van de maatschappij zijn jammer genoeg zoek geraakt), is de Schets van E. Degerickx vrijwel onze voornaamste bron voor de geschiedenis van deze voor het Vlaams cultuurleven na 1830 zo belangrijke vereniging.

Na gewezen te hebben op de noodlottige scheuring van Noord en Zuid tengevolge van de gebeurtenissen van de 16e eeuw en het verval van de « vlaamsche letteren » in de 17e en 18e eeuwen, ziet Degerickx een heropflakking van de « vlaamsche nationale geest » bij het gloren van de 19e eeuw. Als voorbeelden van die herleving haalt hij als lid van de koninklijke rederijderskamer : de Fonteine aan dat de Catharinisten van Aalst in 1809 een prijsvraag : « de Lof der Belgen » uitschreven, de Fonteinisten van Gent in 1812 een dichtwedstrijd belegden, met als onderwerp : de Veldslag van Friedland met de daarop volgende Vrede van Tilsit. Hij herinnert er aan dat niet minder dan 26 nederduitse dichtstukken werden ingestuurd, o.a. door de later beroemd geworden vader der Vlaamse beweging, Jan Frans Willems.

Met de vereniging van de noordelijke en zuidelijke gewesten tot het Koninkrijk der Nederlanden mocht men op een nieuwe bloei van de « vaderlandsche letteren » hopen. Als belangrijke gebeurtenis in die vurig verhoopde bloei stipt hij in 1819 de verheffing aan van de Kamer van Rhetorica de Fonteine tot Koninklijke maatschappij en de toevoeging

bij haar bestaande afdeling voor declamatie en toneelkunst van een afdeling voor Nederduitse taal- en letterkunde. Onder haar leden telde men figuren als Ridder Vervier, D'Hulster, Schrant, L. De Potter.

Deze afdeling vormde in 1821 een afzonderlijke letterkundige maatschappij onder de kenspreuk : *Regat prudentia vires*. Het aantal werkende leden van dit letterkundig genootschap beliep bij de zestig beoefenaars van de Nederduitse letterkunde. De Omwenteling van 1830 was voor het gebruik der moedertaal en de beoefening van haar letterkunde een ramp: de maatschappij *Regat prudentia vires* ging te niet ¹.

Evenmin als Jr. Ph. Blommaert in zijn « Geschiedenis van de Fontaine », die in de « Staetsomwenteling van 1830 » weliswaar een gevaar zag voor de « zedelijke onafhankelijkheid en de geestesontwikkeling des Vlaamschen volks », maar dit gevaar zag te keer gegaan door « het sterk getemperd nederduitse volk van België », gaf Edward Degerickx de moed niet op : « De liefde voor de moedertaal kan niet gedooft worden » schrijft hij, en als bewijs hiervan haalt hij de in 1834 verschenen « Nederduitse Letteroefeningen » aan. Wat echter ontbrak was een « vereenigingspunt », waar « de hoogschatters en beminnaars der vaderlandsche letterkunde » konden samenkomen en van gedachten wisselen.

« Een der stichters onzer vereeniging, uit Noord-Nederland teruggekeerd, kwam zich te Gent vestigen en onderhield vriendschappelijke betrekkingen met eenen anderen beoefenaar der vlaamsche letteren » zo bericht hij ons zonder namen te noemen. We veronderstellen dat de uit Nederland teruggekeerde F.A. Snellaert ² moet zijn geweest en de andere beoefenaar der vlaamse letteren wellicht Frans Rens, die immers de levenslange voorzitter van de Taal is gans het Volk is geweest.

Beide lettervrienden zonnen op middelen om een maatschappij te stichten : « Daar beide echter hier met weinige persoonen bekend waren, was de groote moeilijkheid voor hen vijf beminnaars hunner moedertaal aan te treffen, om deze inrigting tot stand te brengen ». Dit onontbeerlijk getal werd eindelijk gevonden en de maatschappij : « De Taal is gansch het Volk » werd gesticht.

We kunnen door de samenstelling van de redactie van de « Bijdragen voor letteren, kunsten en wetenschappen van de Gazette van Gend », uitgave van de Taal is gans het Volk, ongeveer raden wie die vijf waren : F. Rens, F.A. Snellaert, J. Fr. Willems, H. Ph. Blommaert en E. Dege-

(1) Het genootschap *Regat prudentia vires* hield zijn vergaderingen in de Universiteitsbibliotheek (tegenwoordige Stadsboekerij aan de Ottogracht). Behalve hogervermelde vooraanstaande persoonlijkheden waren J.L. Kesteloot, W.L. Mahne, P. Jonglas, Haefkens van de partij. Het genootschap schreef in 1824 prijsvragen uit : één voor stijl en welsprekendheid (Lofrede op Godfried van Bouillon) en één voor de dichtkunst (De Koophandel). In 1826 verscheen bij de Gentse uitgever A.B. Steven een bundel : « Verhandelingen en Prijsverzen uitgegeven door de Gendsche Maatschappij van Nederlandsche Taei- en Letterkunde. » Ter gelegenheid van het Eerste Nederlands Letterkundig Congres in 1849 schonk de in Nederland wonende ex-professor J.L. Kesteloot het archief van het genootschap aan het Stadsarchief van Gent.

(2) En niet Prudens van Duyse, die op 14 augustus 1832 te Gent promoveerde tot *doctor utriusque juris* na een kortstondig verblijf in Nederland in 1830.

rickx. Prudens van Duyse, ofschoon men de kenspreuk van de maatschappij aan zijn beroemd vers uit « Aen België » (1834) ontleende, zal er wel niet toe behoord hebben, daar hij toenmaals nog te Dendermonde verbleef.

In elk geval hielden de stichters hun eerste vergadering op 10 februari 1836³.

Op 5 mei 1836 mocht de jonge maatschappij zich verheugen in de aanwezigheid van 14 werkende, 11 ere-leden en 27 corresponderende ledenleden. J. J. Micheels, die behalve over de stichtingsdatum, goed ingelicht is over de aanvankelijke werkzaamheden weet ons mede te delen dat op de eerste vergadering J. F. Willems tot ere-voorzitter werd uitgeroepen en dat er besloten werd dat « de werkende leden, bij wekelijksche beurt, zijn gehouden in iedere vergadering een letterkundig voortbrengsel, liefst van eigen vinding, maar hetwelk ook uit de werken van andere schrijvers mag worden overgenomen, voor te leggen, onverhinderd de willekeurige spreekbeurten, welke men verlangt te vervullen ». Op dat gebied was Prudens Van Duyse, volgens de getuigenis van zijn biograaf de ijverigste: in de periode van 1839-1847 droeg hij 300 stukken van eigen vinding voor, in de periode van 1850-1851 toch nog 83 stukken⁴.

E. Degerickx licht ons nog uitvoeriger in over de werkzaamheden van de nog jonge maatschappij: niet alleen worden de lezingen gepubliceerd, en dit op voorstel van de drukker-uitgever Vander Haeghen zelf, in hogervermelde « Bijdragen voor letteren, kunsten en wetenschappen » bij wijze van feuilleton, maar ook afzonderlijk, van de Gazette van Gent (4 jaargangen, van 1836 tot 1839), maar wordt er gedacht aan de inrichting van een boekerij met uitleendienst voor de leden, door aankopen, inschrijvingen en schenkingen bestendig verrijkt. Dit lokaal is geen openbaar gebouw van de stad, ofschoon een aanvraag hieromtrent aan het Stadsbestuur werd gedaan. Sedert 29 juli 1837 wordt wel een toelage verleend. De werkende leden vergaderen wekelijks in een gehoord lokaal: « de wekelijksche zittingen van dit Genootschap, te rekenen van Vrijdag 7 oktober 1836 zullen worden gehouden in deszelfs Vergaderzaal, ten huize van den heer Amand Fostier, in de Bennesteeg, n° 2, te Gent »⁵.

Hun belangrijkste werkzaamheid naar buiten, die de werkende leden naam en faam bezorgden doorheen gans het Vlaamse land, bestond in het regelmatig uitschrijven van wedstrijden of prijsvragen ter aanmoediging van « jonge letterminnaren ».

(3) J.J. Michiels, die een uitvoerige monografie schreef over Prudens Van Duyse, en ten tijde van het voorzitterschap van J.J. Heremans (na de dood van Fr. Rens in 1874) secretaris was van de Taal is gans het volk, haalt als stichtingsdatum 10 februari 1835 aan. Dit kan niet juist zijn daar de 25^e verjaring van de stichting in 1861 wordt herdacht.

(4) Zie hierover Dr. C. De Baere, Bijdrage tot de geschiedenis van de Maatschappij van Nederlandse Letterkunde en Geschiedenis onder kenspreuk: « De Taal is gansch het Volk » (Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie, 1958 (bl. 653-665).

(5) Gelegen in het centrum der stad, tussen Veldstraat, Voldersstraat en Mageleinstraat. Bijdragen der Gazette van Gend, 1^e jg. (1836), bl. 64. Later bevond zich het lokaal in andere koffiehuzen en in stadsgebouwen, o.a. samen met het Van Crombrughe-Genootschap.

Overlopen we deze prijsvragen in de loop van het bestaan van de Taal is gans het Volk dan stellen we vast dat ze de weerspiegeling zijn van de bekommelingen en de noden van het Vlaamsche cultuurleven op verscheiden gebied : letterkunde, taalkunde, muziek, geschiedenis. Men oordele : op 10 juli 1839 werd een dubbele prijskamp voor poëzie en proza kond gemaakt. Het onderwerp van de prijskamp is een historisch onderwerp zowel voor de poëzie als voor het proza. De historische roman is immers aan de orde van de dag : De Leeuw van Vlaanderen, van Hendrik Conscience verscheen, na het Wonderjaar, in 1838. Men vroeg een stuk in proza over de regering van Maria van Bourgonje (sic) en een ontboezeming in verzen over Jacob van Artevelde.

In 1841, de tijd van het Vlaams-Duits zangverbond, waarvoor Prudens Van Duyse met hart en ziel ijverde, werd een gouden eerpenning, ter waarde van 300 F, uitgelooft voor het leveren van een « nederduitschen tekst » op 18 der meest beroemde Duitse Choorzangen of Liederen van vier of meer mansstemmen. Het was een Nederlander, de Heer Wap, die vóór 1830 als student te Gent verbleef en alstoen doctor in de wijsbegeerte en letteren te 's Hertogenbos gevestigd was, die de medaille verwierf.

In 1847 luidde de prijsvraag : « Een nederlandschen zedenroman uit den tegenwoordigen tijd. » Over de in de Vlaamse letterkundige geschiedenis beroemd geworden zedenroman met sociale inslag : Mijnheer Luchtervelde, door Eugene Zetternam, die in deze prijskamp de overwinning behaalde, handelen we later om de opsomming der ons bekende prijsvragen van de Taal is gans het Volk niet te onderbreken. Er waren namelijk vier uitgebreide romans ter beantwoording van deze prijsvraag ingediend en door een gelukkig toeval is ons de inhoud ervan bekend geworden.

In 1851 nieuwe prijsvraag, dit maal op het gebied van de zuivering der moedertaal : « aan te geven en te bewijzen de Barbarismen, inzonderheid Gallicismen en Germanismen, welke sedert een 20-tal jaren in de gedrukte vlaamsche schriften en vooral in dag- en weekbladen voorkomen. » De prijsvraag moest in 1852 vernieuwd worden, daar er geen antwoord was binnengekomen. Op deze tweede oproep kwam er een zeer uitgebreid antwoord. De maatschappij erkende op verslag van de aangestelde beoordelaars, de geijkte term van de tijd luidde rechters, de bijzondere verdienste van de bijdrage, maar kon er evenwel niet toe besluiten ze te bekronen. Er werd besloten een schadeloosstelling aan de auteur uit te betalen ten bedrage van 300 F. Ze stond gelijk met het bedrag van de uitgelooftde prijs. De auteur was niemand minder dan de dichter Prudens Van Duyse.

In 1853 bedacht De Taal is gans het Volk de Universiteit. Ze schreef een prijsvraag uit voor de studenten : het opstellen van een oorspronkelijk letterkundig of wetenschappelijk geschrift in proza. Het volgende jaar moest de prijsvraag bij gebrek aan belangrijke inzendingen — er waren er twee — vernieuwd worden. Dit maal werd een verhaal : « Lange Jan » door Karel Versnaeyen waardig bevonden voor een vererende vermelding en een aanmoedigende beloning van 50 F.

In 1859 werd een prijsvraag van een geheel andere aard — teken des tijds — uitgeschreven : « Eene beknopte uitspraakleer der nederduitsche taal ». Vier antwoorden kwamen binnen, die alle, zo schrijft Degerickx « door de daartoe aangestelde regters voor verdienstelijk erkend zijn. » De palm ging echter naar de verhandeling van de hr. Karel Lodewijk Ternest, gemeenteonderwijzer te Wetteren. Zijn uitspraakleer werd « den uitgelooften prijs waardig gekeurd ».

In 1860 ten slotte werd er gelegenheid van de aanstaande vijf-en-twintigste verjaring van de Maatschappij een dubbele prijsvraag uitgeschreven, één voor poëzij en één voor proza. Het onderwerp voor het gedicht was, opnieuw teken des tijds : « De Verbroedering van Zuid-en Noord-Nederland », voor het proza : « De Geschiedenis der Omwenteling van 1830. Hare oorzaken, hare gevolgen. » Het antwoord op deze laatste vraag werd verwacht tegen het einde van 1862. Op de prijsvraag voor de poëzij werden 10 gedichten ingestuurd, 2 ervan kwamen een eervolle vermelding met een erepenning voor de auteur.

Na 1860 werden voor zover we konden nagaan nog slechts één prijsvraag uitgeschreven. Het schijnt wel dat 1860 een keerpunt is geweest in de letterkundige belangstelling van de bestuursleden van De Taal is gans het Volk. Taal- en letterkunde krijgen mededingers in de geschiedenis, de oudheidkunde en de sociale problematiek. Nieuwe figuren treden op de voorgrond : Julius Vuylsteke, Napoleon de Pauw, E. en J. Devigne⁶.

II

DE PRIJSVRAAG VAN 1848

Een hoogtepunt in de prijsvragen-bedrijvigheid van De Taal is gans het Volk is zonder twijfel de in 1847 uitgeschreven prijsvraag : « Een nederlandschen Zedenroman uit den tegenwoordigen tijd ».

Twee punten, te verklaren uit de tijdsgeest, moeten ons hierbij bezig houden : 1° het begrip zedenroman, 2° het begrip tegenwoordige tijd. We moeten hier herinneren aan de belangwekkende bijdrage van Dr. M. De Vroede over « de Finaliteit van de Vlaamse zedenroman in het midden van de jaren 1850 »⁷, waarin eveneens over de opvattingen van de zedenroman tussen 1840-1850 worden gehandeld. Terecht verwijst Dr. De Vroede naar het ophefmakend artikel van P. J. Van Kerckhoven : « Het historische en het hedendaegsche roman », opgenomen in twee afleveringen van het Kunst- en Letterblad. 6e jaargang, 1845 (25e en 26e aflevering).

(6) Nieuwe archiefstukken, naast diegene door Dr. De Baere in de Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie in 1958 gepubliceerd, stellen ons in staat de geschiedenis van de taal is gans het Volk na de Schets van de geschiedenis der eerste vijf-en-twintig jaren door E. Degerickx, die zijn schets in 1861 eindigde, voort te zetten, maar dit zal het voorwerp uitmaken van een andere studie, bestemd voor de « Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie ».

(7) Verschenen in « Spiegel der Letteren » III (1959), blz. 17-32.

De romanschrijver Van Kerckhoven verwerpt de historische roman wegens zijn onwaarachtigheid en breekt een lans voor de hedendaagse roman, d.i. de zedenroman. De schepper of vader van de historische roman is Walter Scott, die het genre « tot den hoogsten graed van verdiensten gebragt heeft, welke hetzelfde kan bereiken » maar Scott heeft weinig goede navolgers gekweekt. Volgens hem is de historische roman à la Scott een niet-navolgingswaardig voorbeeld voor de Vlaamse letterkundigen. De historische roman is een tussenvorm tussen echte geschiedenis en het epos. Aan de geschiedenis « steelt » het feiten, aan het epos « vormen » en « verminkt die beide ». Hij acht het onmogelijk het ver verleden te doen herleven. Zelfs Scott heeft gezondigd tegen de historische feiten in zijn romans, bv. in Quinten Durward. De schrijvers van historische romans maken misbruik van bepaalde tijdperken der nationale geschiedenis, inzonderheid van de Middeleeuwen met hun ridders en van de 16e eeuw met hun geuzen. De historische roman is een gevaar voor de jeugd, die liever naar een roman grijpt dan naar een geschiedenisboek. In zijn kritiek is Van Kerckhoven niet mals. Zonder hem te noemen voelt men dat hij het tegen de opvatting van een historische roman door zijn tijdgenoot Hendrik Conscience heeft : « Men neemt eenige historische daedzaken welke uit haren aerd schoon en belangwekkend zijn; men wringt en kneedt dezelve door elkaar en wat er tot eene schokkende ontkenning aen ontbreekt voegt men er stoutelijk bij... en het weefsel van een roman bestaet. » Wat de historische romanschrijver bereikt is geen nauwkeurige afbeelding van de zeden der vorige eeuwen, hij schoeit eenvoudig het karakter der personages op de leest der hedendaagse zeden. Deze aanval tegen de beoefening van de historische roman te onzent heeft zeker bij de Vlaamse letterkundigen stof opgejaagd. Heremans zal in *Het Taelverbond* (1845, bl. 224) de handschoen oprapen en de historische roman *cum gusto* verdedigen⁸. Wat niet zal beletten dat de redenering van Van Kerckhoven bij sommige letterkundigen zal inslaan en de keus van hun onderwerpen zal beïnvloeden, zelf bij Conscience. Men denke aan « De plaag der dorpen » (1855) en « De Geldduivel » (1856). Vergeten we niet dat Van Kerckhoven de Vlaamse schrijvers van zedenromans is vóór geweest met zijn « Jaak of een arm huisgezin » van 1841.

Wat is zijn opvatting van de zedenroman, die de historische roman moet vervangen ? De zedenroman moet hedendaags zijn. « Door hedendaegsch roman verstaen wij een verhael waervan de gebeurtenissen en de zeden der persoonadjen welken er in voorkomen, aen onze tijden ontleend zijn. Het is eene afbeelding van den tijd welke wij beleven, van de zeden onzer eeuwgenoten, welke het doel en de samenstelling van een dusdanig gewrocht moeten zijn ». Het is duidelijk dat Van Kerckhoven een zedenroman met morele en sociale inslag bedoelt, wat overigens blijkt uit de volgende passus : « Wanneer men gevoelens afmaelt welke in de harten van ieder liggen, wanneer men zedelessen geeft welke in het dagelijksche

(8) Zie hierover Hanot, *Antwerpse tijdschriften*, bl. 119-127, die uitvoerig het artikel van Heremans : « Over den roman » heeft ontleed.

leven op alle oogenblikken kunnen toegepast worden, *wanneer men de ondeugden en gebreken, welke men in de maatschappij ziet heerschen, bekelt en kastijdt*, dan verstaet het volk waer men naer toe wil, het gevoelt het doel van den schrijver, maekt de toepassing welke uit de schriften vloeit en trekt er nut uit en voordeel uit». Hij gaat dus in zijn theorie van de zedenroman veel verder dan de later (omstreeks 1855) schrijvende Jozef Van de Velde, Servaas Dirks, de Antwerpenaar Mathot en de Gentenaar Van Driessche, die in de zedenroman enkel de « idealisering », de verifiënde afspiegeling zien van de « zeden des volks »⁹.

In de toepassing van de moreel-sociale functie van de hedendaagse roman zal, na Van Kerckhoven, Zetternam de voorloper zijn met zijn « Mijnheer Luchtervelde ». Om die reden mag men ze als de letterkundige exponenten beschouwen van de toestanden in de industriële maatschappij in de Europese landen tussen 1830-50, die in Engeland een Dickens hebben voortgebracht.

De prijsvraag van 1847 van De Taal is gans het Volk kwam dus op de juiste tijd. De « tegenwoordige tijd », waarin de gevraagde zedenroman moest spelen, betekende voor de tijdgenoten een tijd van latente economische en sociale crisis. In Vlaanderen heerste hongersnood, niet alleen in een nijverheidsstad als Gent, maar vooral op het platteland. In 1845 en 1846 teisterde een plaag de teelt van de aardappel, het toenmalig volksvoedsel bij uitnemendheid. Het gevolg hiervan was de ondervoeding van een groot deel van de bevolking: de arbeiders en de boeren. De voornaamste oorzaak van de crisis zal wel de voortdurende achteruitgang zijn geweest van de huisnijverheid op de buiten ten voordele van de fabrieksarbeid in de steden, in 't bijzonder in het textielcentrum Gent. Daardoor moest van lieverlede een algemene « *màlaise* » ontstaan, een toestand van ontevredenheid, die alle klassen van de maatschappij aantastte, behalve misschien de klasse van de nieuwe rijken, de « *beati possidentes* », de fabrikanten, de vlas- en katoenbarons.

1847-48 zijn de jaren van de hongeroproeren, van de sociale revoluties, van de onstandvastigheid van de tronen der vorsten, waarvan we een weerklank vinden in één van de strofen van « De Vlaamse Leeuw ». Het is het jaar van de Februari-revoluties in het buitenland en sociale woelingen in België. Ze vormen trouwens een keerpunt in de politieke geschiedenis van ons land: vorming van politieke partijen en versteviging van de troon van het Belgisch Vorstenhuis dank zij de voorzichtige en tevens vooruitziende politiek van Leopold I, die door het tijdig ingrijpen van het Belgisch leger in de overval van het « Frans-Belgisch legioen » te « *Risquons-tout* » de revolutie van de republikeinen en de politieke ontevreden in de kiem smoorde.

Het uitschrijven van een prijsvraag over een nederlandse, men versta in het Nederlands, gestelde zedenroman uit de tegenwoordige tijd was

(9) Hierover wordt door Dr. De Vroede in zijn hogervermelde studie: « De Finaliteit van de Vlaamse zedenroman in het midden van de jaren 1850 » voldoende uitgeweid. Hij geeft hiervan treffende voorbeelden, waarbij de Vlaamse literatuur aan een bepaalde morele functie moet beantwoorden, niet aan een esthetische: zedelijke, i.c. godsdienstige loutering van het Vlaamse Volk.

dus dubbel verantwoord : literair (de zedenroman was in de kritiek aan de orde van de dag), politiek (de smeulende revolutie en de sociale betrachtingen). De uitschrijvers, 'n Frans Rens en 'n Dr. F. A. Snellaert, zullen bij zich zelf gedacht hebben : Hoe zullen de Vlaamse prozaschrijvers van het ogenblik reageren op de droevige economische toestanden van de laatste jaren ?

Zoals bekend werd de roman : Mijnheer Luchtervelde, van de toen nog nauwelijks bekende schrijver Eugenius Zetternam, deknaam van Jozef Diricksens, bekroond. Wat minder bekend is geworden is dat vier antwoorden op de prijsvraag werden ingediend, wat helemaal niet bekend was tot nog toe was de inhoud van de drie niet bekroonde werken. Door een gelukkig toeval kwamen de nota's van één der beoordelaars met de samenvatting van de ingediende romans onder mijn ogen¹⁰. We delen hieronder deze beoordelingen mee (in een gebeurlijke bijlage de samenvattingen). Op het omslag van het bundeltje, bestaande uit velletjes postpapier van klein formaat, staat enkel : De Tael is gansch het Volk : Concours 1848, en een plaatsaanduiding : Langerbrugge. Dit laatste, kon leiden tot de identificering van de beoordelaar.

Langerbrugge gelegen aan het Kanaal van Terneuzen is een gehucht van Evergem, waar Jhr. Ph. Blommaert destijds zijn kasteel of zomerverblijf had. Een handschriftenonderzoek heeft mijn vermoeden volkomen bevestigd.

Vooraleer over te gaan tot deze beoordelingen van Jhr. Ph. Blommaert dit uittreksel uit de Eendragt (2e jg.) van Zondag 12 maart 1848, waarschijnlijk van de hand van F. Rens :

« Letterkundige Wedstrijden

De Maetschappij van vlaemsche letteroefening met kenspreuk : de tael is gansch het volk, te dezer stede, stelde, bij prijsvraag van den 12 mei 1847, ter behandeling tegen den 1n dezer, voor : Een nederlandschen zedenroman uit den tegenwoordigen tijd (Eendragt, 1e jg. n° 26). Vier uitgebreide werken, die elke ten minste 150 blz. druks in 8°, zouden beslaen, zijn ingekomen, namelijk :

- n° 1 Arm en Rijk, of de geschiedenis van twee huisgezinnen. Kenspreuk : Geluk, wie durft op U nog hopen ?
- n° 2 Mijnheer Luchtervelde, waerheden uit onze tijd. Kenspreuk : Salus populi suprema lex.
- n° 3 Vlaenderen gedurende 1845-46, 1846-47. Kenspreuk : Uit liefde tot de moedertael.
- n° 4 De Vlaemsche Burgervrouw.
Kenspreuk : La bourgeoisie est la conservatrice des mœurs.

De Commissie van beoordeling bestond uit de hh. F. Rens, voorzitter, F.A. Snellaert, bestuerlid, Jonkheer Ph. Blommaert, baron Julius de Saint-Genois en J.F.J. Heremans, werkende leden ». Hieronder volgen de beoordelingen van Jhr. Philip Blommaert :

(10) Thans gecatalogeerd onder nr. 3306 (handschriften) van de U.B.G.

- « n° 1 ARM EN RIJK, of de geschiedenis van twee huisgezinnen (Geluk : Wie durft op u nog hopen ?)
- Deze roman is eene tegenoverstelling van het arm zedig huisgezin van Pieter, met het ontuchtig gedrag des rijken koopmanszoon Alfried. Het is niet zeer dramatisch voorgesteld en het plan mogelijk was te eenvoudig, niet genoeg samenhangend, noch ineenengesmolten. De zeden, gebruiken zijn daerin niet beschreven, te zeer gelaekt of bespot. De tael is goed, de stijl vloeiend.
- n° 2 MIJNHEER LUCHTERVELDE, waerheden uit onze tijd (Salus populi suprema lex)
- Goed roman, goede tael en stijl, dichterlijke voordragt, soms verheven, soms tedere gedachten. Het karakter van Luchtervelde en zijn afschuwelijk gedrag mogelijk op eene al te ruwe wijze voorgesteld. Overigens afwisselend van onverwagte toevallen en in 't algemeen aendagtboeiend.
- Hier en daer goede gedachten over den tegenwoordigen socialen toestand, de concurrentie en ondernemingen, mecaniquen, enz. des-organisatie van het werk. Diepe blik in het hart des menschen.
- n° 3 VLAENDEREN, GEDURENDE 1845-46 en 1847. (Uit liefde tot de Moedertael)
- Droom : het lachend landschap Vlaenderen, door den hongersnood vervolgd.
- Aentrekkelijke lectuer door afwisselende en steeds belangwekkende voorvallen. De voordragt zou dichterlijker kunnen zijn, de tael zuiverder.
- Is dit meer op Vlaenderen dan op andere streken toe te passen; want de hongersnood bij 't gemis der aardappelen woedde schier door geheel Europa.
- Het vooroordeel op geboorte en rang is in dit tijdvak zeer verminderd zoo niet gansch verdwenen : de rijkdom en staet der familie worden thans meestal alleen in acht genomen.
- n° 4 DE VLAEMSCHE BURGERSVROUW. Zedenroman.
- (Kenspreuk : La bourgeoisie est la conservatrice des mœurs).
- Deze roman is eene langdradige, vervelende, alledaegsche geschiedenis. Het huwelijk van Felicita en Felix, hunnen wederwaerdigheden zoo lang hij commies was, hoe hij controleur werd, enz. als doormengd met kleinigheden van het huiselijk leven, dagelijksche samenspraken, postwagen, enz. Nazarius van Poelgeest en dezee vrouw komen slechts tweemaal voor. Eindelijk zonder actie, zonder belang. Tael en stijl zijn goed ».

We wenschen aan deze beoordelingen van één der rechters, Jhr. Ph. Blommaert, niets toe te voegen. Men zal de overeenkomst van het thema van n° 1 Arm en Rijk en van n° 2 Mijnheer Luchtervelde, waarin het eveneens over de arme Gentse werkliedenfamilie en de rijke fabrikantenfamilie gaat, opmerken. Het is alleen maar jammer dat we slechts de samenvattingen en niet de teksten van n° 1, maar vooral van n° 3 Vlaenderen gedurende 1845-1846 en 1847, bezitten. Dit n° 3 zou zeker

een tijdsdocument van de allergrootste betekenis voor de geestesgesteldheid tijdens de hongerjaeren in Vlaanderen zijn geweest.

Hoe liep de prijsvraag van 1848 verder af? Het is opnieuw De Eendragt, 3e jg. n° 3, van zondag, 2 juli 1848, die ons de mededeling brengt dat, samen met de feestvergadering van de Fonteinisten (de Kamer van Rhetorica had eveneens een toneelprijskamp uitgeschreven ter gelegenheid van de 400ste verjaring van haar stichting) de maatschappij de Taal is gans het Volk op maandag, 26 juni 1848 de gelegenheid heeft te baat genomen haar prijswinnaar « den kaporaal Diricksens » in de « Promotiezaal der Universiteit » in 't openbaar te huldigen. Inderdaad was op dat ogenblik Jozef Diricksens (alias Eug. Zetternam) korporaal bij het 1e Linieregiment, 2e bataljon, 4e compagnie, in garnizoen te Dendermonde. De voldoening, ook de geldelijke, moet bij de jonge auteur groot zijn geweest: de uitgeloopte prijs bedroeg drie honderd (goud)frank. Zoals men weet werd het bekroonde werk: Mijnheer Luchtervelde, dat immers over « waarheden uit onze tijd » ging, al zeer spoedig ter perse gelegd door de firma J.E. Buschman, Ossenmarkt te Antwerpen, verscheen al in 1849, en is thans naar het bevoegd oordeel van Ger. Schmook ¹¹ een bibliografische zeldzaamheid.

(11) Zie o.a. « Bibliofilistisch » detail in verband met Zetternams Mijnheer Luchtervelde, 1848 » door Ger. Schmook in « Spiegel der Letteren » (4^e jg., 1950, nr 2).

BIJLAGEN

In de Bijlagen geven we slechts de samenvattingen van n° 1 ARM EN RIJK en van n° 3 VLAENDEREN, GEDURENDE 1845, 1846 en 1847. De tekst van n° 2 MIJNHEER LUCHTERVELDE is ons door de druk bekend. De samenvatting van n° 4 DE VLAEMSCHE BURGERVROUW laen we weg wegens de onbenulligheid van het thema en van de uitwerking. Twee huisgezinnen van klerken, Felix Rustand en Nazarius van Poelgeest, worden vergeleken. Felix is gehuwd met Felicita, die een goede huisvrouw is, spaarzaam en geordend. Ze sterft evenwel in het laatste hoofdstuk. Nazarius begint als klerk zoals Felix, maar is gehuwd met Catharina, een coquette vrouw. Nazarius maakt carrière, wordt controleur en inspecteur en geeft soirées, waarin zijn vrouw uitblinkt. Nazarius is niet gelukkig, Felix is het, dank zij zijn Vlaamse burgervrouw wel. De auteur legt met voorliefde de nadruk op het voorbeeldig, eenvoudig, gelukkig huisgezin van Felix. Wie de auteur is van deze roman, evenmin als van n° 1 en n° 3 kunnen we niet gissen. Isidoor Van Doosselaere schreef een verhaal : *Adelheide van Poelgeest*, proza, waarvoor hij een eervolle vermelding kreeg in de wedstrijd van 1848, uitgeschreven door het « Vlaemsch gezelschap » te Gent.

Hier volgen dan de samenvattingen van Jhr. Blommaert :

n° 1 ARM EN RIJK, of de geschiedenis van twee huisgezinnen

(Geluk ! Wie durft op u nog hopen ?)

- I. Het huisgezin van Bert den werkmán; hem wordt een zoon geboren, Pieter in het doopsel genaemd. Beschrijving van de plegtigheden bij het doopsel en kraembed in deze volksklas gevolgd : pakjes zuiker, p. broodjes met geroosten paling, feestmael : 10 dagen na het kinderbed kerkgang der vrouw. Opvoeding van Pieter; tot 7 jaren bij de moeder; tot 15 ter school; dan op eenen werkwinkel om het timmeren te leeren. — Bert de vader (1802) wrocht bij eenen koopman in koloniale waren, won eene goede daghuer, — Pieter is 25 jaren; hij werkt bij den rentier Kastki : de ton bier is uitgelopen; gramschap des rentiers op zijne meid Lisa... Wie zal ze dan betalen ? Ik antwoordt Pieter, door medelijden bewogen. Hij neemt de meid onder zijne bescherming en ten zijnen huize... Declamatie over den rijkdom : gelijkheid en vrijheid. Bert's vrouw, Pieter's moeder sterft... Pieter treedt in echť met Lisa, de meid des rentiers. Beschrijving van het huwelijksfeest in deze klasse. Een jaar later bracht Lisa een dochterken ter wereld, die den naam van Angelica ontving.
- II. De heer van Bronheim een opgekomen koopman en uitreeder behandelde zijn werklíeden zacht en welwillend; bij hem wrocht Bert, Pieters vader. Klacht over het verminderen van het werk, van den dagloon, het verdieren der eetwaren, enz; concurrentie onder de werklíeden; (minder loon) concurrentie onder de verschillende landen. Concurrentie onder de bazen, door de entreprisen.

De heer van Bronheim gaat een tweede huwelijk aengaen, met de wed. van een notaris. Beschrijving van een trouwfeest in deze volksklas; op een ander dag dan Woensdag: de costumen, rijtuigen: stadhuis: kerk; dejeuner de noce, reis. — Mevr. van Bronheim in een gezegende staet... (overdreven beschrijving van zwangerschap). De geboorte van het kind: doop ten stadhuize; het kind wordt niet medegevoerd. Het kind aen eene voedster toevertrouwd (blaem hier over; thans zeer ongegrond; want slechts wordt eene voedster aengenomen wanneer er noodzakelijkheid toe bestaet). Bezoeken na het kraembed. De pastoor komt hem aflezen, niet als bij werklieden die ter kerk gaen. Mevr. van Bronheim sterft: Beschrijving eener begraiving. De zoon van den heer V. Bronheim uit den eersten echt, nu 18 jaren oud, verliet de kostschool om de handelszaken aen te leeren; hij heette Alfreo. Hij was niet als de vader welwillend en zacht jegens het werkvolk, trotsch en hoogmoedig...

Alfred in het salon redekavelt met vriend Arthur over soirée, avondvergadering, bals, Arthur beschrijft de onaangenaamheden hiervan, en hekelt overdreven met deze vermaken.

Men ziet dat de schrijver met dezelve weinig bekend was; verdere levenswijs van Alfred: caféhuis, vittend: theater.

- III. Debut eener forte chanteuse in de Juive; Alfred over dezelve verliefd; Arthur niettegenstaande het verzoek van Alfred zal er tegen stemmen. De forte chanteuse wordt verworpen met eene meerderheid van slechts éene stemme. Hieruit rijst onenigheid tusschen Arthur en Alfred. Alfred des avonds nog geeft Arthur verraderlijk een slag op den hoed. Verdere twist in het caféhuis daerover: Alfred weigert het tweegevecht. Arthur doet zich van de forte chanteuse, waer op Alfred verliefd was, beminnen, gaet met dezelve in en concert, waer Alfred was, enz. Alfred beroep Arthur in een tweegevecht met de pistool. Alfred gekwetst, maer de wonde was niet doodelijk.
- IV. Het huis van Pieter. Lisa met hare dochter Angelica, die in kant werkt, zou geern een paer schoenen hebben... Pieter komt thuis wanhoopig dat hij geen werk vindt; dat men hem een frank voor dagloon aanbiedt, enz. Klagt over den tijd. De vader Bert kout van zijn eer, tracht den zoon te troosten daer hij altijd werk zal hebben bij den heer Van Bronheim. Het land is de macht der rijken; de rijken kiezen de vertegenwoordiging; het senaet kan slechts uit rijken zijn samengesteld... Over de vrijheid en slecht gevolg van de afschaffing der gilden en ambachten. Zou ieder manlijk hoofd slechts een bedrijf laten uitoefenen... Een werkmán mag niet huwen... Den ganschen winter had Pieter geen werk; zij leefden met hetgeen Bert won. De kleederen in de Berg van Bermhertigheid.
- V. Het huis van Van Bronheim. Rekeningbriefjes die het slecht gedrag van zijn zoon Alfred doen kennen worden voorgelegd: droefheid des vaders; de zoon belooft zich te beteren. Hij betert zich een korten

tijd, de vader vereffent alles. Nu wordt Alfried schijnheilig en vervalt in zijn vorige ongebondenheid. De vader van Alfried gaat op reis naar Frankrijk en Italië, en laet zijn handelszaken aen Alfried over, die nu 28 jaren telde. Blijdschap van Alfred, drinkt een flakoen Bourgonjewijn, zingt, enz. als zijn vader in de kamer komt, met Mijnheer Kastki, op wiens zicht hij beefde. Mijnheer Kastki die het schijnheilig en slegt leven van Alfried den vader had doen kennen, wordt om rede (sic) wraak van Alfried bedreigt, die daerop uit de kamer en het huis verdreven.

De heer van Bronheim door eene beroerte geslagen, 4 dagen nadien overleden.

Alfried betaelt de schuld aan Kastki: die men bij eede zweert nooit de oorzaak des vaders dood aan hem alleen bekend te verspreiden.

- VI. Vastenavond te Gent; beschrijving. Het huis van Pieter, Angelica is 18 jaren geworden. De oude Bert in den hoek des haards met een pijpje te rooken. Pieter leest wat eene moeder lijden kan. Lisa wascht de schotels.

Angelica scheen iemand te wachten. Marten, Angelica's vrijer komt binnen. Alfried gaet op de tour rijden... Wij gaen ook naar het tour en tavond naar het bal. — Wandeling op het tour. Caleche met Alfried en drie vrienden; bemerken Angelica. — Alfried tracht Marten te verwijderen, naer Mexico te zenden. Marten neemt den voorstel aen. Morgen vertrekt het schip. — Alfried had gedurende de wandeling ten toure gewed met zijne vrienden van Angelica de zijne te maken voor het wederkeeren des karnavals. Alfried legt het den ouden Bert alles verkeerd uit; en zegt dat Marten van Angelica afziet. — De oude Bert zal het haer niet durven zeggen; Alfried zal des avonds komen en haer alles bekend maken. Alfried stelt Angelica voor van te zijnen te komen om de keukenmeid die nu oud geworden te helpen om grote huer-somme. Angelica zal zich overdenken, over den daghuur van den ouden Bert... van hetzelfde hangt het geluk van u allen af... Angelica besluit eindelijk als meid bij Alfried te gaan wonen.

- VII. Brief van Barten, die alles ontdekt. Bert vliegt er mede naer Alfrieds huis. Hij vindt Alfried voor Angelica geknield... De oude Bert keert met Angelica naer huis. Droefheid der familie ...Alfried woedend daer hij zijne wedding verloren zag... Het schip naar Mexico varen vergaet met man en muis niet ver van de Kaep de Goede Hoop (om naer Mexico te varen vaert men langs daer niet heen). Hij verliest een tweede schip. Kan de 100.000 franken bij Kastki niet betalen, bekomt één dag uitstel.

- VIII. Het huis van Pieter te huren; hij woont in een afgelegen wijk op een zoldertje, de oude Bert ligt te bed, enz. Pieter is zinneloos. In de uiterste ellende: geen eten, geen drinken, Angelica mager en bleek. Angelica bedelt; komt Alfried tegen, die haer goud belooft als zij hem volgt; zij weigert hem te volgen; maekt zich bekend en geeft haer toch eenige goudstukken... Alfried keert tehuis.

Kastki komt om het geld te ontvangen. Alfried steekt het briefje in den loop der pistool en schiet zich door het hoofd.

- IX. Angelica was te laet met hulp gekomen; grootvader en moeder bezweken. Een priester brengt haer troost. — Alleen bij Kastki als deze sterft.

Over rijkdom en armoede. — Angelica door 's priesters toedoen als dochter aengenomen.

n° 3 *VLAENDEREN*, — gedurende 1845-1946 en 1847

Droom. — Het lachend landschap Vlaenderen, door den hongersnood vervolgd.

- I. *Een schets uit het Ambachtsman leven*. — De goede Simoen's dochter sterft; 's winters; werkt des nachts. Morgen en avondgebed. — Maria — De booze huismeester — de Deurwaerder — Zij moeten hun huis verlaten —
(zonder kleur of poëzij beschreven)
- II. *De dienstmeid*. — de dienstmeid dochter van Simoen bekomt 100 F van haren meester heer Bitterman; zoo wordt Simoen gered — Bitterman misleidt naderhand de meid.
- III. *De verloren brieven tasch*. — Bitterman's docher Eugenie is terug uit het klooster gekomen; hare schooljaren zijn voorbij — Clemence komt haer dikwijls bezoeken : geschiedenis van de ongelukken voor de ouders van Clemence, den koopman van D... wedervaren bij de omwenteling van 1830. Na de schuldvereffening had Van D... nog een groot kapitaal in bankbriefjes en wissels in zijne brieftasch waarbij zij stilletjes konden leven : hij verliest deze brieven tasch en dus alles wat hem overbleef.
Twee mannen : een klerk en een werkmán vinden deze tasch, deelen in eenen kroeg de briefjes en wissel, maer de klerk neemt wel een derde meer dan tgeen hem toekwam.
De naam des eigenaars stond op de tasch.
- IV. *Hoe Venus soms door den tolk der liefde hare kinderen lijden doet*. De twee gebroeders Valentin en Rudolf, graven vander C... rijden uit. Valentin is droefgeestig en verhaelt aan Rudolf de rede dezer geestgesteltenis. — Hij mint zonder hoop van wedermin; hij mint Clemence; hij was er eenige keeren bij door tussenkomst des broeders, die een schilder was. Thans is het ganse huisgezin op eens verdwenen, en hij weet niet waer het gevaren is; hij zou ze tot gemalin nemen. Rudolf is voor geene malloote, en zoekt slechts lustige vrouwjes. —
- V. *Het behoefte huisgezin*. — Valentin valt ernstig ziek; zijne moeder en familie vroeger uit al hare kracht tegen de liefde tot Clemence trachten nu dezelve op te spooren, in hoop dat hare tegenwoordigheid Valentins gezondheid zou herstellen. — Hier volgt eene geschiedenis van een behoefte huisgezin; van Bello en hare kinderen; deszelfs echtgenoot zat vast als deel gemaakt hebbende der zamenrottingen te Gent. Mevrouw de gravin V. Der C. helpt deze ongelukkigen. (Waer gaet dit heen ?)

- VI. *Hoe de voorvallen in den tuin van Bitterman zich opvolgen.* — Rosalia Bitterman's meid gelegd van een dood kind; hopende hare eer te bewaren werpt zij het in den waterbak. De opzigster Theresia ontdekt en haelt den politiecommissaris. Rosalia ontsnapt door de vlugt. — De moeder van Clemence sterft; Clemence is ziek, Eugenie bezorgt en waekt haer; Adolf, Clemence's broeder, de jonge schilder wordt op Eugenie verliefd. Hij vraegt hare hand; Bitterman wijst de vraag af; en troost zijne dochter met de hoop dat de heer Grendelslodt hare hand heeft gevraegd. Hierop was Adolf en zijne zuster Clemence vertrokken zonder aen iemand te zeggen waerheen. — De baron de St Julien komt nog 2000 Gulden leenen aan Bitterman; hij bekomt ze niet... Na 15 jaren biedt zich een vreemdeling bij Bitterman aen; het was de werkmán, die de brievenstasch gevonden had; en dreigt hem van alles aen de familie V D... (nu Willem) bekend te maken hoe noodlottig hem dit geld was! — Bitterman belooft aen Adolf zijne dochter te geven en hij zelf met Rosalia te trouwen. De onbekende eist nog 10.000 fr. om alles geheim te houden. — Als Bitterman in de eetplaats trad, vind hij zijne dochter in onmacht, die waerschijnlijk alles had gehoord.
- VII. *De aanhouding van Rosalia.* Vertwijfeling van Rosalia; zij komt bij hare ouders thuis terug; haer vader de goede Simoen. — De commissaris komt er naer haer zoeken; zij wordt vastgenomen en opgeleid. Vader Simoen wordt er zinneloos van. — Edward Rosalia's vrijer slaet door wanhoop gedreven tot alle slach van buitensporigheden over; hij wordt eindelijk aengenomen in een struikrooversbende (de bende van Zoerzel).
- VIII. *Valentin.* — Valentin herstelde zich traegzaam; deszelfs oom, een kanonik, brengt hem troost en hoop: hij zal met Clemence huwen. Maer Valentin heeft zijnen stervenden vader beloofd hun geslacht en naam niet te krenken.
- IX. *De moord van Bitterman.* — Bitterman trok alle avonden uit en kwam slechts na middernacht te huis: een spelhuis dat hij openhield was de oorzaak van deze gewoonte. Nu een winteravond trok hij weder laet in den nacht naer zijn huis als hij door twee manspersoonen werd aengevallen en afgemaekt. Dàer hij stervende lag fluisterde de eene hem in het oor: Dits de straf voor tgeen gij Rosalie misdeed! en den anderen: «Dits de straf des onrechtvaardigen».
- X. *Clemence en Eugenie.* Eugenie als de onbekende haer vader was komen spreken had het woord: brievenstasch vernomen, en de gansche geschiedenis aen haer door Mm V D... verteld was haer te binnen gekomen. Na den dood haers vaders zweefde dit nog immer in hare gedachte.
Brief van Clemence Willem aen Eugenie Bitterman uit Brussel welke haren staet, bezigheid en droevige zieltoestand beschrijft: zij zal het kloosterleven verkiezen, zoodra haer broer Adolf nu een

weinig ziek zal genezen zijn. Brief van Eugenie Bitterman naer Clemence Willem, maekt de dood haers vaders, hare ziekte bekend, verzoekt aen Eugenie terug te keeren.

Eugenie om het onrechtvaardig goed terug te kunnen geven dacht met Adolf in echt te treden. Adolf en Clemence keeren bij Eugenie terug, en daer waren zij reeds als Valentin er in kwam, om over het lot van Clemence aen te spooren. Valentin vraegt aen Adolf de hand zijner zuster. Clemence neemt den voorstel aen.

XI. *De ongelukkige moeder.* —

Vrouw Simoen Moerman met hare kinderen in het bosch, waer hut bij hut en armelieden woonen; haer uitgezonden kind om te bedelen komt niet terug; 3 dagen later wordt het dood in het bosch op het busseltje hout, gevonden, een maend naderhand werd moeder en kinderen door hongersnood en typhus in het graf gerukt.

XII. *Nog eene binderpael.* — De moeder van den graef Valentin tracht nog eene vertraging of beletsel bij te brengen tot het huwelijk met Clemence. Eindelijk staet zij hierin toe. Adolf huwde denzelfden dag met Eugenie, die den helft harer rijkdoms aen Clemence afstond om de misdaed haers vaders te herstellen.

Bijdrage tot de geschiedenis van het Protestantisme in het Oudenaardse gedurende de moderne periode

DOOR

C. DE RAMMELAERE

Ontstaan omstreeks het midden van de XVIe eeuw¹, zijn er in het oude landdekenaat Ronse in de latere XVIIe en XVIIIe eeuw nog enkele vrij belangrijke groepen van hervormden, zij het dan ook min of meer openlijk, blijven voortbestaan. De dekenij Ronse bestond vroeger uit niet minder dan 38 parochies of het gebied gelegen tussen de Zwalm, de Schelde en Henegouwen. De hervormde gemeenschappen van Etikhove, Mater, Nukerke, Oudenaarde, Sint-Maria-Horebeke en Wijlegem² gaf men vroeger de gemeenschappelijke naam van de « Vlaamse Olijfberg ». Ook in verschillende andere dorpen in de omgeving woonden nog talrijke protestanten. Heden vormt de protestantse gemeente van Sint-Maria-Horebeke één van de weinige kernen van hervormden in België die rechtstreeks opklimmen tot vóór de herovering der Zuidelijke Nederlanden door Farnese.

Tot hertoe hebben slechts weinig historici hun aandacht geschonken aan de geschiedenis en de verspreiding van het protestantisme in dit oude landdekenaat. In zijn werk « Notes et documents sur l'histoire religieuse des Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle. Une enquête sur l'état religieux de la partie flamande des Pays-Bas en 1723 », geeft E. Hubert, in een uitvoerig nota, een overzicht van de geschiedenis van het protestantisme in de gemeente Sint-Maria-Horebeke³. Doch bijna steeds blijven de gepubliceerde documenten beperkt tot de politieke geschiedenis van Sint-Maria-Horebeke alleen, zelden belangen ze de omliggende dorpen aan. In een recente studie heeft R. Boumans, bij de ontleding van een paar documenten uit het begin van de XVIIIe eeuw, zeer terecht op deze leemte gewezen⁴.

(1) In 1564 had de hervormde gemeente van Sint-Maria-Horebeke reeds een predikant, nl. Carolus Niellus; zie « Histoire du Synode des églises protestantes évangéliques », Brussel, 1890, blz. 215.

(2) Tegenwoordig maakt de oude parochie Wijlegem deel uit van de gemeente Sint-Blasius-Boekel. Al deze vermelde gemeenten behoren nu tot het arrondissement Oudenaarde.

(3) E. HUBERT, *Notes et documents sur l'histoire religieuse des Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle. Une enquête sur l'état religieux de la partie flamande des Pays-Bas en 1723*. Mémoires publiés par la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques de l'Académie royale de Belgique, in 4°, Tweede Reeks, deel IX, 1923, blz. 28 e.v.

(4) R. BOUMANS, *Aantekeningen over de verspreiding van het Protestantisme in*

Onze bijdrage heeft nu zeker niet de pretentie volledig te zijn, wel hoopt ze een verdere aanvulling te zijn van de vorige studies. Bepaalde problemen in verband met het aantal, de verspreiding en de eventuele concentratie van protestanten in deze verschillende dorpen, hebben speciaal onze aandacht gaande gemaakt. Ook het verband dat er bestond tussen de leden van de « Vlaamse Olijfberg » en hun geloofsgenoten uit Zeeuws Vlaanderen, inzonderheid uit Sas-van-Gent, wordt verder nader omschreven. Immers Ronse alleen, en dan vooral wat betreft de uitwijking in de tachtiger jaren der XVIe eeuw, kan gemakkelijk het voorwerp uitmaken van een afzonderlijke studie.

Ons bronnenmateriaal bestaat hoofdzakelijk uit verslagen van dekanale bezoeken en heeft vooral betrekking op de late XVIe en heel de XVIIe eeuw⁵. Bijna jaarlijks, bij het bezoek van de deken, werd er door de plaatselijke pastoor een verslag opgemaakt (*acta visitationis decanalis*) betreffende de geestelijke en materiële toestand van zijn parochie. Twee rubrieken daarin zijn voor onze studie van zeer groot belang, namelijk de opgave van het aantal kommunikanten of paasplichtigen, waarbij tevens het aantal afwezigen wordt opgegeven, en ten tweede het antwoord op de vraag of er protestanten (heretici) in de parochie zijn. Deze laatste rubriek verstrekt soms vrij belangrijke gegevens; hierin vonden we o.a. naamlijsten van protestanten, vermelding van uitwijking van bepaalde personen en andere bijzonderheden aangaande het leven van de plaatselijke hervormden. Tenslotte willen we er hier nog op wijzen dat onze documenten bijna uitsluitend van Rooms-katholieke oorsprong zijn, een aspekt dat zeker dient onderlijnd te worden.

1. Algemeen overzicht omstreeks 1570.

Met de beeldenstorm kwam de kracht van het sterk opdringend protestantisme duidelijk tot uiting. Door de omstandigheden overrompeld, voelde de landvoogdes Margareta van Parma zich verplicht de vroeger getroffen maatregelen in verband met de inquisitie voorlopig te schorsen. Dit gebeurde op 25 augustus 1566. Eerst einde mei 1568, door een ordonantie van Alva, herbegon de meedogenloze repressie tegen al wat niet-Rooms was⁶. Vooraf hadden reeds velen, die zich door de opstand gecompromitteerd voelden, het land verlaten.

In het Oudenaardse, op de rechteroever van de Schelde, heeft men tussen de beeldenstorm en einde 1568 van betrekkelijk veel mensen (*des fugitifs bannis a cause des troubles passez*) have en goed verbeurd verklaard. Volgens een rekening van Henry de Hoves, « commis

bet Oudenaardse bij het begin van de XVIIIe eeuw. Annalen van de Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgisch Protestantisme. Vierde Reeks, Tweede aflevering. Brussel, 1953, blz. 78-86.

(5) De dekanale verslagen van de dekenij Ronse worden, voor zover ze nog bestaan, bewaard op het Rijksarchief te Gent (R.A.G.), fonds Bisdom, voorlopig geordend onder de nummers M. 14 (1569-1618) M. 15 (1619-1701).

(6) E. HUBERT, *Etude sur la condition des Protestants en Belgique depuis Charles-quin jusqu'à Joseph II*, Brussel, 1882, blz. 39.

et depute a la recepte des biens confisquer au quartier de Grandmont », ontvluchtten gedurende deze periode niet minder dan 44 gezinshoofden, wiens bezit geconfiskeerd was, hun streek ⁷. De verdeling ervan over de verschillende dorpen was de volgende :

Edelare	5	uitgewekenen	Nukerke	2
Etikhove	13		Opbrakel	1
Leupegem	7		Schorisse	1
Mater	2		St.-Korn.-Horebeke	1
Melden	8		St.-Maria-Horebeke	1
Nederename	1		Zegelsem	1
			Zulzeke	1

Slechts vier van deze vluchtelingen waren vergezeld van hun echtgenote; meestal hadden ze hun vrouw en kinderen in een armzalige toestand achtergelaten. Misschien zagen deze mensen hun vlucht slechts als een tijdelijke scheiding van hun naastbestaanden. Of ze later ooit teruggekeerd zijn, dan wel of hun familie zich in den vreemde bij hen heeft gevoegd, hebben we niet kunnen achterhalen. Wel hebben we kunnen constateren dat er, wat het platteland betreft, noch in de rekeningen des confiscaties, noch bij de in 1569 door de geestelijkheid aangewezen protestanten gelijke namen voorkwamen.

Dank zij een vrij volledig dekanaal verslag ⁸, opgesteld in het najaar van 1569, is het ons mogelijk een bepaald overzicht te krijgen van de verspreiding van het protestantisme omtrent die tijd in de verschillende parochies van de dekenij Ronse. In niet minder dan 11 parochies, namelijk in Berchem, Etikhove, Kerkem, Leupegem, Maarke, Mater, Melden, Nukerke, Schorisse, Sint-Maria-Horebeke en Zulzeke brandmerkt de pastoor bepaalde parochianen als « heretici » of protestanten. Meestal worden ze bij name genoemd, soms geeft men alleen een globaal cijfer zoals te Schorisse, waar de pastoor vermeldt dat er twintig hervormde families op zijn parochie wonen (sunt heretici viginti familiae). Terecht dienen we ons hier af te vragen of de plaatselijke geestelijkheid toen wel alle protestanten heeft opgesomd? Wie werd er in feite vermeld? Bijna zeker werden alléén de meest bekende protestanten aangewezen. Verder laten bepaalde nota's, als deze van de pastoor van Etikhove, veronderstellen dat niet alle toenmalige hervormden genoemd werden. Immers, na een opsomming van enkele namen van protestanten besluit voornoemde pastoor met de uitlating dat er sinds enkele dagen nog verschillende voortvluchtig zijn (et plurés alii sunt profugi a paucis diebus). Bijgevolg mogen we besluiten dat in deze verschillende dorpen het aantal protestanten in 1569 zeker hoger lag dan het door ons verzamelde aantal. In bijlage geven we, per parochie, de namen van de vermelde protestanten. Deze

(7) Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer, nr. 18,899.

(8) De verslagen van 33 parochies bleven bewaard; alleen de gegevens betreffende Nederzwalm, Paulatem, Sint-Maria-Latem en Wijlegem ontbreken. Al deze dorpen behoren tegenwoordig tot het arrondissement Oudenaarde.

naamlijsten hebben zeker hun belang daar ze tot op heden, naar ons weten, de vroegste vermelding zijn van bepaalde protestantse families, die er tegenwoordig in de streek nog wonen.

Verder lijkt het ons interessant de aandacht te vestigen op het probleem van de localisering van de eerste hervormden. In welke soort dorpen had de hervorming een zekere invloed? Welke was de sociale stand van deze plattelandse mensen? Vanaf zijn eerste verspreiding en ook later schijnt het protestantisme steeds een bepaalde aanhang te hebben gekend in bijna alle dorpen gelegen tussen Oudenaarde en Ronse. Circa 1570 alsook later overheerste in bijna gans Zuid-Oost-Vlaanderen de kleine landbouwonderneming. In de dorpen Mater, Schorisse, Sint-Kornelius-Horebeke en Sint-Maria-Horebeke lag het percentage van de bedrijven van minder dan 5 ha overal boven de 80 % van het totaal; ongeveer 45% der bedrijven bedroeg minder dan 1 ha. Verder is het opvallend hoe het merendeel van al deze dorpelingen — meer dan 90 percent — een huis of huisje bewoonden dat hun toebehoorde; ook het grootste deel van de grond was eigendom van de plaatselijke bevolking⁹. Voor een vrij groot gedeelte van de landelijke bevolking was de landbouw hier slechts een bijverdienste; de uitbatingen waren veelal zelfs te klein om in eigen behoefte te kunnen voorzien. De tapijt- en linnenweverij heeft in het Oudenaardse gedurende de XVIe eeuw en later steeds een groot aantal gezinnen in beslag genomen. Zuivere landbouwdorpen bestonden hier in feite niet.

In het Land van Herve heeft het protestantisme eveneens in verschillende plaatsen een vrij vlug en tevens blijvend succes gekend. En toch is kenschetsend hoe ook hier het protestantisme alleen in dorpen als Dalhem, Olne, Blegny, Eupen, Limburg en Hodimont, waar de plattelandsnijverheid steeds vrij intensief is geweest, ingang vond. In zuivere landbouwdorpen heeft de hervorming weinig of geen invloed gehad¹⁰.

Uit dit alles menen wij te kunnen afleiden dat, wat het platteland betreft, de hervorming een vrij grote en veelal ook blijvende invloed moet gehad hebben op het bevolkingsdeel dat afhankelijk was van de nijverheid. Elders zijn er in ieder geval weinig sporen achtergebleven.

II. Een periode van deemstering: de late XVIe en de eerste helft der XVIIe eeuw.

Wat gebeurde er met die verschillende protestantse groepen in het Oudenaardse na de herovering der Zuidelijke Nederlanden door Farnese?

(9) Deze gegevens hebben we gehaald uit onze onuitgegeven licentiaatsverhandeling « *Bijdrage tot de geschiedenis der sociaal-economische toestanden in het Land van Schorisse (1569-1796)* ».

(10) J. RUWET, *L'Agriculture et les Classes rurales au Pays de Herve sous l'Ancien Régime*, Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, Luik, 1943, blz. 278-279.

Alhoewel we vanaf 1593 bijna jaarlijks over dekanale verslagen beschikken, is ons bronnenmateriaal voor deze periode, en wel tot het midden van de XVIIe eeuw, toch eerder beperkt. Zelden maakt de plaatselijke geestelijkheid gewag van hervormden; alléén voor het jaar 1595 en verder voor de tijdvakken 1613-1618 en 1637-39 beschikken we over meer concrete gegevens.

Zeker, de zeer bewogen tijden der tachtiger jaren in de XVIe eeuw hebben vele hervormden en ook katholieken tot uitwijken aangezet. Nochtans, een aanmerkelijk aantal protestanten, dat zich weinig of niet gecompromitteerd voelde met de politiek, wachtte thuis rustiger tijden af. Tevens kon men na 1583 ongeveer overal een sterke beweging van bekeringen constateren, terwijl in verschillende plaatsen heimelijke kettters (protestanten) ter kerke gingen en er kwamen biechten¹¹.

Alleen de pastoors van Mater en Schorisse melden in 1595 de aanwezigheid van protestanten binnen hun parochie. In Schorisse wordt een zekere Joos Walraet als hereticus publicus bestempeld. De pastoor van Mater is uitvoeriger in zijn bewoordingen en zegt dat er in zijn parochie nog steeds verschillende protestanten wonen¹².

Einde 1609 verslechterde de toestand aanmerkelijk voor de niet-katholieken in de Zuidelijke Nederlanden. De hervormden zagen zich de toegang tot alle openlijke en burgerlijke ambten geweigerd. Voortaan konden ze volgens de voorschriften van hun godsdienst geen wettig huwelijk meer aangaan; bij testament hadden ze zelfs geen beschikking meer over hun goederen. Gerecht en politie moesten overal, waar het nodig was, het Rooms-Katholieke geloof verdedigen. Leringen verspreiden die tegen het geloof ingaan of soortgelijke vergaderingen bijwonen, zelfs in gesloten kring, was aan iedereen, zowel inwoner van het land als vreemdeling, verboden¹³. Dat er bij momenten werkelijk hardhandig werd opgetreden tegen de protestanten, bewijst een aantekening van de pastoor van Etikhove overduidelijk. Genoemde priester verhaalt hoe er in het jaar 1613 ten huize van Andreas vanden Abeele samenkomsten in beperkte kring (conventicula) plaats hadden. Op Pinksteren van datzelfde jaar werd onder leiding van de deken zo een bijeenkomst opzettelijk gestoord; alle bijbels werden hun toen ontnomen¹⁴.

(11) E. DE MOREAU, *Het Katholiek Herstel in de Zuidelijke Nederlanden*. (Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel VI, 1953, blz. 321).

(12) Deze nota luidt als volgt: «Nescit an omnes confessi sed invenit (sic) plurimos valde heresi infectos et pro talibus semper incolae huius pagi habitus sunt ab hominum memoria» (Dekanaal verslag van 1595, Mater).

(13) *Receuil des ordonnances d'Albrecht et Isabelle*, deel 11, blz. 26-28. A. PASTURE, *Le placard d'hérésie du 31 décembre 1609. Sa portée juridique et son application pendant le règne des Archiducs*. In «*Mélanges d'hist. Ch. Moeller*,» 1919, deel 11, blz. 301-310.

(14) Ziehier de tekst: «Sunt aliae familiae heresi infectae maximae in confiniis iuxta Rothnacum, ubi et conventicula habentes, quod decanus ipso die Pentecostes per loci satellites turbavit, eripiens eos libros hereticos in aedibus Andreas vanden Abeele...» (Dekanaal verslag van 1613, Etikhove).

Gedurende de periode 1613-1618 noteert men opnieuw in verschillende parochies de aanwezigheid van protestanten; andere parochianen worden er van verdacht de hervormde leer aan te hangen. Zelden of nooit duidt men een bepaald aantal aan, soms geeft men wel een paar namen. De parochies Etikhove, Kerkem, Leupegem, Mater, Michelbeke, Nukerke, Schorisse, Sint-Denijs-Boekel, Volkegem en Welden telden toen enkele protestanten. Sommige aantekeningen wijzen op uitwijkig naar Holland, zoals in Kerkem, Nukerke en andere plaatsen¹⁵. Andere nota's tonen aan dat noch de Roomse geestelijkheid, noch de protestanten passief bleven¹⁶.

Eerst in 1638 vinden we dan opnieuw een vermelding in verband met de hervormden en dan nog wel voor Sint-Maria-Horebeke, het huidige protestantse centrum. Toen werden vele inwoners aldaar er van verdacht de protestantse lering aan te hangen¹⁷.

Andere meer precieze gegevens hebben we voor de eerste helft van de XVIIe eeuw niet kunnen vinden.

III. Heropbloei en geleidelijke concentratie : de tweede helft der XVIIe eeuw.

Voor de tweede helft der zeventiende eeuw beschikken we over een uitgebreide en vrij volledige reeks verslagen van dekanale bezoeken. Overigens, gedurende gans deze periode zijn de aantekeningen der plaatselijke geestelijkheid veel uitvoeriger dan vroeger en ze bevatten verder verscheidene zeer interessante nota's.

Wat het aantal nu betreft, welke evolutie tekent er zich dan af gedurende deze tijdspanne? En in welke dorpen constateert men de aanwezigheid van protestanten? Alle kwantitatieve gegevens omstreeks de jaren 1660, 1670, 1680, 1690 en 1700 hebben we voor alle dorpen van de dekenij Ronse verzameld. Meestal duidt men het aantal hervormde families aan; soms geeft men enkele namen. Ook is het woord hereticus (hier : protestant) nu meestal vergezeld van bijvoeglijke naamwoorden als manifestus, occultus, ordinarius, perversus, publicus, pertinax of refractarius. Men mag aannemen dat met de genoteerde getallen telkens een volledig protestants gezin wordt bedoeld; alleen voor de dorpen Etikhove, Mater en Sint-Maria-Horebeke geeft men bijna steeds het aantal paasplichtige protestanten op, dus zowel mannen als vrouwen ouder dan 12 à 14 jaar.

Hier volgt nu een lijst van het aantal protestanse families voor deze verschillende dorpen. Steeds zullen we aanduiden waar men kommunkanten of paasplichtigen bedoelt.

(15) Dekanaal verslag van 1613, Kerkem : « una aut altera familia heretica, abiit quidam in Hollandiam, alii volunt mutare opinionem ».

Nukerke, 1616 : « Jacobus Puerveniet, hereticus cum familia et Petrus Ardenois in Hollandiam secessunt ».

(16) Dekanaal verslag van 1614, Kerkem : « unus hereticus quem pastor aut fugabit aut denuntiabit. »

Kerkem, 1615 : « duae familiae hereticae quae alias student pervertere. »

(17) Dekanaal verslag van 1638, Sint-Maria-Horebeke : « Multi sunt qui rarissime veniunt ad ecclesiam et de heresi suspecti sunt. »

	1660	1670	1680	1690	1700
Borst	—	2	—	—	—
Etikhove	1	aliqui	2 ²¹	80 (kom)	— ²³
Kerkem	2 ¹⁸	3	2	1	1
Kwaremont	2	—	—	—	—
Maarke	2	—	—	—	—
Mater	19 ¹⁹	60 (kom)	49	120 (kom)	— ²⁴
Melden	—	2	—	3	1
Michelbeke	—	3	3 ²²	1	—
Nukerke	—	— ²⁰	1	4	— ²⁵
St.-Blasius-Boekel	—	1	2	1	—
St.-Denijs-Boekel	5	11 (kom)	1	1	2
St.-Korn.-Horebeke	3	5	3	1	—
St.-M.-Horebeke	30 (kom) ¹⁹	32 (kom)	50 (kom)	50 (kom)	29
Volkegem	—	1	—	—	—
Welden	—	6	—	3	—
Zegelsem	—	10 (kom)	1	2	1

Wat stellen we nu vast bij een nader onderzoek van bovenstaande gegevens? Omstreeks 1670 wordt het erg duidelijk dat het protestantisme in de dekenij Ronse opmerkelijk vooruitgegaan is ten opzichte van 1660, en dit zowel wat de verspreiding als het aantal betreft. In 1660 vermeldden acht pastoors de aanwezigheid van hervormden binnen hun parochie. In 1670 stijgt dit cijfer tot 14, om een decenium later terug te zakken tot 10; in 1690 wordt het opnieuw 12 parochies en in 1700 daalt dit cijfer tot op hetzelfde peil als veertig jaar vroeger, namelijk 8.

Kwantitatief gezien neemt het aantal hervormden tussen de jaren 1660 en 1670 vrij snel toe. Vooral omstreeks 1670 moet deze aangroei relatief groot geweest zijn; bepaalde nota's wijzen daarop. Deze toename wordt vooral toegeschreven aan het feit dat de Vlaamse protestanten volledig vrij hun godsdienst konden belijden juist over de Noordergrens in Zeeuws-Vlaanderen, namelijk in Sas-van-Gent²⁶. Na 1670 krijgen we een zekere stagnatie wat het totaal betreft alhoewel de concentratie van hervormden in de dorpen Etikhove, Mater en Sint-Maria-Horebeke steeds

(18) Het betreft hier de families Guilielmus vande Keyle en G. de Temmerman.

(19) Zie bijlage II: naamlijsten.

(20) Men geeft geen bepaald aantal, wel de nota « non pauci occulti heretici ».

(21) Namelijk de families Abraham vande Vyvere en Petrus van Kerckhove.

(22) De families Carolus vanden Bossche, Judocus vander Haegen en Egidius Herregorits.

(23) Alleen de aanmerking: « plurimi heretici... »

(24) De pastoor vermeldt alleen dat het aantal hetzelfde gebleven is en niet toenam (heretici idem, numerus non augmentatur).

(25) Het aantal plaatselijke protestanten is volgens de pastoor verminderd (hereticorum numerus est diminutus).

(26) — Mater, 1670: « Ultra multos tepidos catholicos et vacillantes, sunt 60 percentinaces heretici qui in Sassam excurrunt pro administratione et numero semper accrescentes ».

— Sint-Maria-Horebeke, 1671: « Desunt 32 pertinaces heretici qui numero et audacia crescunt quia libere exercitia heretica exercent in Sasso... »

meer toeneemt. Bij het einde van de XVIIe eeuw mag men aannemen dat bijna alle protestanten in deze streek, op enkele uitzonderingen na, in hoger genoemde drie dorpen verenigd leven. Hun aantal is bij de eeuwwisseling zeker niet toegenomen, integendeel, want zekere aanmerkingen wijzen op een bepaalde uitwijking naar Nederland, andere op de recente bekering van protestanten tot het Rooms-katholicisme ²⁷.

Een probleem waarop tot heden te weinig werd gewezen is het verband dat er steeds bestaan heeft tussen de leden van de « Vlaamse Olijfberg » en hun geloofsgenoten uit Zeeuws-Vlaanderen, inzonderheid met deze van Sas-van-Gent ²⁸. Aan de hand van de door ons verzamelde nota's uit de dekanale verslagen, zullen we nu trachten enkele van deze contacten nader te omlijnen.

Hoger hebben we aangetoond, hoe het de protestanten sinds 1609 onmogelijk was volgens de voorschriften van hun godsdienst een wettig huwelijk te sluiten. Het verdrag van Munster liet de hervormden in het Zuiden nochtans wat vrijer ademen ²⁹. Van omstreeks 1670 af zien we hoe jaarlijks talrijke protestanten uit het Oudenaardse een huwelijksverbintenis aangaan voor een predikant in Sas-van-Gent ³⁰. Ook de Gentse protestanten traden aldaar vanaf 1660 in het huwelijk ³¹. Deze toestand bracht een scherpe reactie teweeg en geraadpleegd door de Raad van Vlaanderen, verklaarde de vorst deze verbintenissen zelfs ongeldig ³². Of dit nu steeds dubbele huwelijken waren, zoals dit veelvuldig voorkwam bij de katholieken van bepaalde dorpen uit het Land van Herve, die

(27) Nukerke, 1699 : « Hereticorum numerus est diminutus, aliqui conversi, aliqui discesserunt ».

— Sint-Maria-Horebeke, 1701 : « Plures heretici discesserunt in Hollandiam, aliqui conversi ».

— Sint-Kornelis-Horebeke, 1701 : « Una familia heretica cuius pater familias discessit in Hollandiam ».

(28) In de vroegste bronnen wordt Sas-van-Gent steeds vertaald door Sassus Gandenses ; van 1672 af gebruikt men echter de vorm Cataracta Gandensis. Volgens het Latijns-Nederlands woordenboek der XVIIe eeuw van C. Kilian heeft cataracta eveneens de betekenis van « sas ». Zie C. KILIAN, *Synonymia Latino-Teutonica*, Antwerpen, 1889, deel 1 ; blz. 147, kol. 1.

(29) E. HUBERT, *Etude sur la condition des Protestants en Belgique...* blz. 63.

(30) — 1670, Sint-Denijs-Boekel ; « 11 pertinaces heretici quorum aliqui hoc anno in Sasso gandensi contraxerunt matrimonium ».

— 1671, Sint-Denijs-Boekel : « Unus contraxit matrimonium in Sasso gandensi ».

— 1672: Sint-Denijs-Boekel : « Desunt 12 pertinaces heretici quorum maxima pars contraxit matrimonium coram hereticis ».

Sint-Maria-Horebeke : « Circiter 30 heretici, plures ex illis contraxerunt in Cataracta gandensi ».

— 1680, Sint-Denijs-Boekel : « Adrianus van Helleputte et ipsius uxor heretica in Cataracta gandensi iuncti ».

Sint-Maria-Horebeke : « Circiter 50 heretici, octo contraxerunt in Cataracta gandensi ».

Zegelsem : « Jaspas Morre rediit ex Seelandia cum una cui ibidem junctus ».

— 1690, Sint-Maria-Horebeke : « 50 heretici, plures inter illos ibidem a nativitate habitantes et contraxerunt matrimonia in Cataracta gandensi coram hereticis ».

— 1695, Nukerke : « Jacobus van Butsel contraxit matrimonium in Hollandia ».

(31) E. HUBERT, *op. cit.*, blz. 64.

(32) E. HUBERT, *op. cit.* blz. 64-65.

deel uitmaakten van de Verenigde Provinciën, hebben we niet kunnen nagaan³³. Immers voor de dorpen Dalhem, Blégny en Olne heeft J. Ruwet duidelijk kunnen vaststellen hoe vele katholieken aldaar pro forma een wettelijk huwelijk aangingen in de protestantse kerk om daarna bij hun geloofsgenoten over de grens, volgens de voorschriften van hun godsdienst opnieuw te huwen³⁴. In verband met de relatie « Vlaamse Olijfberg »—Sas-van-Gent, staan we waarschijnlijk voor eenzelfde verschijnsel. Verder detailonderzoek in die richting kan dit probleem wel verduidelijken.

Niet alleen voor het sluiten van een huwelijksverbintenis maar ook voor de avondmaalviering trekken de hervormden uit het Oudenaardse over de grens. De pastoor van Sint-Maria-Horebeke maakt in 1670 althans een aanmerking in deze zin³⁵.

In een dokument van 1722, van de hand van de pastoor van Mater en uitgegeven door R. Boumans, wordt de bekering van verschillende katholieken tot het protestantisme meestal toegeschreven aan materiële overwegingen³⁶. Wij hebben eveneens kunnen constateren hoe een bepaalde Zacharias Pede, een protestant van Mater, fondsen ontvangt uit het Noorden. Dit geld moest dienen ter ondersteuning van de plaatselijke behoeftige hervormden³⁷.

Terloops weze hier tevens aangestipt dat de protestanten weigeren hun kinderen te laten dopen bij de katholieken : althans één aanmerking in die richting wijst daarop³⁸. Gedurende de XVIIe eeuw schijnt dit probleem zich nog scherper te stellen.

IV. De verdere evolutie gedurende de achttiende eeuw.

Ons bronnenmateriaal is erg beperkt voor gans deze periode. De verslagen der dekanale bezoeken van de dekenij Ronse zijn hoogstwaarschijnlijk verloren gegaan, zoniet, tot hiertoe blijven ze onvindbaar. Alléén enkele losse stukken, die dan nog bijna uitsluitend betrekking hebben op de hervormde gemeente van Sint-Maria-Horebeke, hebben we kunnen vinden. Maar hoe beperkt deze gegevens ook zijn, toch geven

(33) Gedurende de laatste wereldoorlog zijn, spijtig genoeg, alle oude registers van de burgerstand van Sas-van-Gent verloren gegaan in de brand, die het provinciaal archief van Zeeland te Middelburg heeft geteisterd. Voor wat de protestantse minderheid van Sint-Maria-Horebeke betreft, zijn er afzonderlijke doopregisters bewaard vanaf 1707, en gegevens over huwelijken eerst vanaf 1740 (Zie Rijksarchief te Gent, fonds burgerstand).

(34) J. RUWET, *op. cit.*, blz. 280.

(35) « Aliqui sunt perversi et publici heretici qui ad suam cenam et ad contrahendum matrimonium excurrunt in Sassam gandensem ». (Dekanaal verslag van Sint-Maria-Horebeke van 1670).

(36) R. BOUMANS, *op. cit.*, blz. 80 en 83.

(37) In het dekanaal verslag van Mater, 1680, lezen we hieromtrent : « Sacharias Pede recipit plures collectas ex Hollandia quas hic pauperibus hereticis distribuit ».

(38) Naast de vermelding van « heretici » volgt een nota van de pastoor : « qui cum sua prole non venit ad baptismum ». (Dekanaal verslag van Melden, anno 1697).

ze een bepaald inzicht bij de verdere evolutie van het protestantisme in het Oudenaardse.

Gedurende de eerste twee decaden van de achttiende eeuw maakt het Calvinisme, kwantitatief gezien, hier wel enige vooruitgang. Deze toename was vooral merkbaar in de dorpen Etikhove, Maarke-Kerkem, Mater, Nukerke en Sint-Maria-Horebeke. Althans twee dokumenten wijzen daarop³⁹. Ook in Melden woonden er in 1716 nog enkele protestanten⁴⁰:

Wat Sint-Maria-Horebeke betreft, zagen we hoger hoe de dorps-pastoor bij de aanvang van de XVIIIe eeuw 29 protestanse families in zijn parochie telde. Zes jaar later, in 1706, vormde de protestantse minderheid er ruim 12 % van de plaatselijke bevolking of 120 in totaal, verdeeld over 25 families⁴¹. In een brief van 26 september 1737, gericht aan het aartsbisdom, geeft de toenmalige pastoor, S. de Souter, een vrij nauwkeurige beschrijving van zijn parochie. Hij geeft ondermeer een gedetailleerd bevolkingscijfer. Zo zien we dat 136, waaronder 76 volwassenen, als « haereticus » of protestant worden aangeduid⁴². Eerst in 1777 vernemen we nog iets over hun aantal, dit bij gelegenheid van het benoemen van een onderpastoor in de parochie. Meer dan 30 protestantse families bewoonden toen het grondgebied van Sint-Maria-Horebeke⁴³.

In 1786 werd in de Zuidelijke Nederlanden een volkstelling gehouden. De wethouders van Sint-Maria-Horebeke telden toen 1413 inwoners waaronder 132 protestanten, terwijl de geestelijkheid hetzelfde jaar aldaar 130 protestanten tussen haar parochianen noteerde. Op het grondgebied van Mater werden slechts 14 van de 2.684 inwoners als hervormd aangezien⁴⁴.

In de overige dorpen van het Oudenaardse, noteerde alleen de parochiale geestelijkheid van Etikhove nog protestanten tussen haar parochianen en wél « 44 calvinitae »⁴⁵. Het geeft er de schijn van dat overal elders de hervormden uitgeweken zijn of zich tot het katholicisme bekeerd hebben.

Deze eerder schaarse gegevens tonen duidelijk aan hoe alleen in Sint-Maria-Horebeke de protestanten in de loop van de 18e eeuw verder stand hielden. Hun aantal bedroeg steeds circa 10 percent van de totale bevol-

(39) R. BOUMANS, *op. cit.*, blz. 79-80.

(40) In een « Responsio ad 20 articulos secundum decretum Archiepiscopi » van 23 november 1716, geeft de pastoor van Melden volgende bijzonderheden in verband met de plaatselijke protestanten: « heretici sunt Petrus Verist, Jan Demenon qui cum Amelberga Blommaert iuncit matrimonium coram ministro heretico invitit pastoribus sexta martii 1707 ». En de nota gaat verder als volgt: « Arnolda Verist, Giselinus Van Helleputte, Petrus Sasangier en Judoca van Leyseele scandalum dant non volunt flectere coram venerabili sacramento ». (R.A.G., Bisdom M 82).

(41) Zie ons artikel « De bevolkingsevolutie in het Land van Schorisse » (Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks, dl. XIII; 1959, blz. 1-46) blz. 18 voetnoot 57.

(42) Ibidem, blz. 18, voetnota 58.

(43) In het Aartsbisshoppelijk Archief te Mechelen (A.A.M.) in een register van uitgaande stukken vonden we dit gegeven (Mechliniensia, reg. 53, f° 121 V^o).

(44) C. DE RAMMELAERE, *op. cit.*, blz. 4-5.

(45) A.A.M. bundel Etikhove.

king. Overal elders schijnen de hervormden veld te verliezen; slechts Etikhove en Mater tellen bij het einde van de moderne tijden nog enkele protestanten, zij het dan ook bijna onbeduidende minderheden.

Over verdere contacten met geloofsgenoten uit Zeeuws-Vlaanderen hebben we voor de verdere 18e eeuw niet het minste gegeven kunnen verzamelen. Alléén de aanwezigheid van hervormde predikanten in het Oudenaardse bracht herhaaldelijk moeilijkheden met zich mee⁴⁶. Eerst in 1787 zou een predikant gedurende de helft van het jaar er geduld worden⁴⁷. Een brief van 2 maart 1765 van de hand van pastoor P. de Souter van Sint-Maria-Horebeke, gericht aan de plaatselijke magistraten, leert ons hoe de protestanten aldaar soms maanden wachten op een predikant om hun kinderen te laten dopen⁴⁸.

BESLUIT

Op grond van deze eerder schaarse en eenzijdige documentatie, menen we toch te hebben aangetoond, hoe het protestantisme in het Oudenaardse omstreeks 1570 een vrij grote verspreiding kende. Vooral in dorpen waar de bevolking grotendeels afhankelijk was van de nijverheid, zij het dan ook huisnijverheid, heeft de hervorming een betrekkelijk grote en veelal blijvende invloed gehad. Steeds zijn er bepaalde kernen blijven bestaan. Gedurende de tweede helft der 17^e eeuw is men hier getuige van een ware heropbloei die nochtans leidt tot de concentratie van de hervormden in Sint-Maria-Horebeke, Mater en Etikhove. Op godsdienstig, sociaal en finantieel plan kregen deze mensen veel steun van hun geloofsgenoten uit Zeeuws-Vlaanderen en dan voornamelijk vanuit het Sas-van-Gent. Gedurende de 18e eeuw blijven ruim 10 percent der bevolking van Sint-Maria-Horebeke en een paar minder belangrijke groepen te Etikhove en te Mater de hervorming trouw.

(46) E. HUBERT, *Notes et documents sur l'histoire religieuse des Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle. Une enquête sur l'état religieux de la partie flamande des Pays-Bas en 1723.*

(47) E. HUBERT, *Notes et documents sur l'histoire du Protestantisme à Tournai pendant le XVIIIe s.*, blz. 148.

(48) In deze brief lezen we onder meer: « de gereformeerde laeten hunne kinderen somteyt veele maenden ongedoopt tot de overcomste van hunner minister uyt hollant, ondertusschen stervender sommige sonder doopsel gelyck noch int beginsel van dit jaer... » (R.A.G., Bisdome, M. 135).

BIJLAGEN

1. Naamlijsten van Protestanten in 1569¹.

Berchem	Joannes Buret Joannes Cluterus Petrus van Opzomere Guilielmus Spileer
Etikhove	Adriana vanden Broucke Franciscus vander Donct cum uxore Andrea Lateurs Joannes Haustrate Petrus Haustrate fs. Petri Petrus de Haze Martinus Lammers Judocus van Mallegheem fs. Anthonii Jacobus Mersschart fs. Jacobi Cristina vanden Nieuwenhuysse Jacobus vander Straeten Judocus vande Voorde cum uxore Joanna Schietcate
Kerkem ²	Juliana Baets, uxor Godefridi Ceunebrouck Egidius de Caeye Stephanus Cuenebrouck fs. Joanni cum uxore et familia Petrus van Haesevelt cum Jacobi van Brakele uxore
Leupegem	Adrianus vanden Dale Petrus de Mey Joannes de Schoemaker
Maarke	Judocus Gesels Adrianus de Jonghe cum uxore Judocus Schietcatte cum uxore et familia Barbara Serlippens vidua Petrus Stevins cum familia et cum una filia nomine Amelberga Judocus Stevins cum uxore Laurentius van Tiesenake
Mater	Matthias vander Banck fs. Joannes Egidius Boonaert Joannes Boonaert cum familia Matthias Boonaert cum familia Judocus van Cloosteren Arnoldus de Pape cum uxore
Melden	Egidius Eenemyns

(1) Deze naamlijsten werden samengesteld op basis van de gegevens die bevat liggen in een dekaniaal verslag van 1569.

(2) Tegenwoordig vormen de parochies Kerkem en Maarke eenzelfde gemeente.

Nukerke	Maria vanden Abeele Magdalena Aelvoerts uxor Hermes Heycke Walterius van Baesvanck Guilielmus Curthals alias Damnayns cum uxore Joanna Laurens Hermes Heuvick fs. Nicolai Gillis Maecht Danielus vanden Putte Philippus vande Putte Stephanus vande Putte uxor Arnoldi Scuddenatte
Sint-Maria-Horebeke	Petrus vander Banck Adrianus Blommaert Judocus van Erpe Judocus Keestock Judocus Marroye V. Marroye
Zulzeke	Balduinus Ruselant fs. Arnoldi Balduinus de Vits cum familia uxor Joanni Wesemaels uxor Judoci van Wymersch cum familia

2. Naamlijsten van Protestanten circa 1660.

1. Mater, 1660. Na de vermelding 19 heretici volgt deze nota :

Non communicaverunt Petrus Walraet
Judocus Pedé
Jeronimus Pedé
Catharina van Hecke
Eligius Pedé
Judocus de Vos fs. Jacobi
Petrus de Vos
Engelbertus Walraedt
Joh. Pedé fs. Jeronimi
Jacobus Cuaeve et plures alii de facto heretici

2. Sint-Maria-Horebeke, 1663. Volgende namen van protestanten worden hier vermeld :

Non communicaverunt Petrus de Pottère cum tota sua familia
V. vanden Daele cum tota sua familia
Rogerius Liets
Jacoba van Cauwenberghe
Jacobus Liets
Adrianus van Helleputte
Petrus Verbanck
S. Taelman
Aegidius vander Banck, omnes manifesti heretici

Dertig jaar bevolkingsevolutie te Evergem (1571-1601)

DOOR

A. DE VOS

In één van zijn recente studies¹ betoogde Prof. Van Werveke, dat het binnen afzienbare tijd zal mogelijk zijn de datum der historische demografie en mede hierdoor de grenzen der sociale en economische geschiedenis, van omstreeks 1800 tot omstreeks 1600 te verleggen.

Sindsdien heeft C. De Rammelaere deze grens voor het land van Schorisse nog verschoven tot 1569². De auteur beschikte hier over een uitzonderlijk vroege reeks kommunikantencijfers van vóór en na de crisis der tachtiger jaren. Daargelaten de betrekkelijk grote hiaat tijdens het dieptepunt van de crisis gaande van 1575 tot 1593, moeten wij er nog aan toevoegen dat deze bronnen alleen maar benaderende en niet te controleren cijfers geven, die met de meeste omzichtigheid dienen gebruikt te worden, temeer daar wij in deze periode alle vergelijking en controle met de cijfers der parochieregisters missen. Deze opmerking betreffende de bronnen doet in geen geval afbreuk aan de intrinsieke waarde van deze uitstekende studie.

Staan wij dan wat het platteland betreft, voor een definitief slop op demografisch vlak, daar waar de 16e eeuwse kommunikantencijfers uiterst zeldzaam blijken te zijn, en de gegevens der parochieregisters in de gunstigste gevallen slechts rond 1600 aanvangen om nog maar te zwijgen over eventueel bewaarde 16e eeuwse tellingen?

Bij ontstentenis van deze typisch demografische bronnen zijn wij voor ons gebied Evergem dan maar op zoek gegaan naar andere gegevens.

Wij menen die gevonden te hebben in een groep dokumenten van fiscaal-beschrijvende aard: nl. de penningkohieren, de ommestellingslijsten en de landboeken. Wij verhalen het ons niet dat deze methode ver van nieuw is. Voor de kasselrij Kortrijk werd zij op regionaal vlak reeds toegepast door K. Maddens, aan de hand van de rekeningen van de oude impost van Vlaanderen³.

Onze lokale gegevens, hoewel beperkter, laten ons evenwel toe de evolutie gedifferentieerder en van dichterbij te volgen.

Ontleden wij daarom onze bronnen van demografisch standpunt uit.

(1) Prof. H. VAN WERVEKE, *Demografische problemen in de Zuidelijke Nederlanden*, Brussel 1955, p. 18.

(2) C. DE RAMMELAERE, *De bevolkingsevolutie in het Land van Schorisse (1569-1796)*, Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis. Voorlichtingsreeks nr 25, p. 1-46, Gent 1960.

(3) K. MADDENS, *De crisis op het einde van de 16e eeuw in de Kasselrij Kortrijk*, De Leiegouw, p. 75-94, Kortrijk 1959.

1) *De Penningkohieren*⁴. De kohieren van de 10e en 20e penning bewaard in het Stadsarchief te Gent zijn reeds overvloedig gebruikt en beschreven door diverse vorsers o.a. door Bovyn⁵, de Brouwer⁶, Deprez⁷, Elias⁸, Pauwels⁹ en Maddens¹⁰.

Bovenvermelde auteurs hebben deze kohieren alleen onderzocht op sociaal-ekonomisch vlak, speciaal dan wat betreft het grondbezit en de uitbatingen, iets waarvoor deze dokumenten zich uiteraard bijzonder goed lenen.

Van demografisch standpunt uit gezien, valt er nochtans ook heel wat te halen uit deze bronnen. De Rammelaere had er in zijn hoger geciteerde demografische studie over het Land van Schorisse, reeds het groot belang van ingezien. Hij behandelde evenwel de kohieren niet exhaustief en verwerkte de gegevens ervan slechts in een voetnota.

Zoals men weet bevatten deze kohieren de namen van alle gebruikers, zowel pachters als eigenaars. Wanneer wij hieruit de namen der afzetenen elimineren t.t.z. de namen van al de personen, die wel percelen grond in huur hebben, maar er niet metterwoon gevestigd zijn, dan bekomen wij tenslotte een werkelijke lijst van alle ter plaatse wonende gezinshoofden of families.

Laten wij voorafgaandelijk opmerken dat omwille van de continuïteit der bronnen ons onderzoek in hoofdzaak beperkt blijft tot Evergem-St.-Baafs : dit zijn de vier wijken Elslo, Schoonstraat, Meerbeke en Over-het-Water, die samen 72 % der totale Evergemse bevolking uitmaken. Later stellen wij zelfs vast dat de twee andere wijken Belzele en Doornzele elk voor 1/10 dienen tussen te komen in de gemeenschappelijke lasten.

Dat de kohieren als demografische basislijst kunnen gebruikt worden, moge blijken uit enkele voorbeelden, die melding maken niet alleen van die inwoners, die enig grondbezit verworven of huurden, maar evenzo van de totaal bezitloze klasse der paupers. In 1571 bv. vinden wij vermeld onder de wijk Schoonstraat : Ryckaert Pilaer pacht van Gheerolf Schelstraete « een huusseken staende up sheeren straete »¹¹, Joris de Backere huurt een kamer van Gillis Drieghe,¹² Lieven Alaert pacht « een huussekin met lettelt erve »¹³.

Adriaen de Beer bezit en gebruikt op de wijk Elslo slechts « een stick van eenen huusse met L. r. erfven »¹⁴.

(4) Stadsarchief Gent, Reeks 28, 23/85, kohieren van 1571 en 1574. In het Algemeen Rijksarchief te Brussel bevinden zich in het Fonds Papiers d'Etat et de l'Audience, de kohieren van de 100e penning. Voor Evergem geven zij slechts een samenvattend overzicht zodat zij voor ons onderzoek niet kunnen gebruikt worden.

(5) Bovyn : St-Gillis-Dendermonde.

(6) De Brouwer : Land van Aalst.

(7) Deprez : het grootste deel van de Oudburg.

(8) Elias : 8 dorpen in de Oudburg ten N.O. van Gent.

(9) Pauwels : het ambacht Assenede (onuitgegeven licentiaatsthesis).

(10) Maddens : Geluwe.

(11) SAG - PE 1571 f° 4v°.

(12) SAG - PE 1571 f° 5v°.

(13) SAG - PE 1571 f° 8v°.

(14) SAG - PE 1571 f° 70r°.

Dit zijn slechts enkele voorbeelden uit tientallen om de betrouwbaarheid der kohieren op dat stuk aan te tonen. Wat het aantal gezins-
hoofden of families betreft komen wij in 1571 en 1574 na de hoger
beschreven eliminaties tot volgende cijfers :

	1571	1574
Schoonstraat	127 (135)	118 (130)
Meerbeke	61 (64)	62 (67)
Elslo	96 (105)	100 (111)
Over-het-Water	101 (112)	101 (113)
	385 (416)	381 (421)
Totaal	385 (416)	381 (421)

De cijfers tussen haakjes geven het aantal uitbatingen aan.

2) De ommestellingslijsten van Evergem-St-Baafs ¹⁵.

Het is duidelijk dat de cijfers der penningkohieren betrekking hebben op de periode vóór de grote crisis der tachtiger jaren. De ommestellingen daarentegen, die voor Evergem-St-Baafs bewaard zijn voor de jaren 1587, 1589, 1594 en 1596 beginnen onmiddellijk bij het dieptepunt van de crisis, die te Evergem liep van 1583 tot omstreeks 1590. Voor de dorpen ten N.W. van de Oudburg (Knesselare, Lotenhulle, Aalter en Ursel) en die van het Brugse Vrije mag dit dieptepunt gerust met een decennium verlengd worden ¹⁶.

Het is evident dat indien de bruikbaarheid van deze cijfers kan bewezen worden, zij van ongemeen demografisch belang zijn, gezien de totale afwezigheid voor onze streek van alle parochieregisters en kommunikanten-cijfers.

Vertrekken wij met te zeggen dat de ommestellingen eigenlijk een smaldeling waren van een bepaald bedrag, dat door het ganse dorp diende betaald te worden. De pointers en zettters, te Evergem twee per wijk, zorgden voor de nauwkeurige registratie van elk gezinshoofd met aanduiding van het door hem verschuldigd bedrag op basis van zijn grondgebruik. Deze gelegenheidsambtenaars kenden grondig hun wijk, want het waren mensen van ter plaatse. Zij sloegen dan ook niemand over. Trouwens het kohier van 1589 vermeldt uitdrukkelijk : « Smaldeelinghe (voor *alle man à la hauche*) ».

De aanhef van een dergelijke ommestellingslijst luidt als volgt : « Smaldeelinghe ende tauxatie bij vorme van ommestellinghe poinctinghe ende zettinghe ghedaen ten Laste vanden ghemeene Inzetene pachters ende bedrijvers der parochie van Everghem, tot furnissementen ende betalinghe vander somme van... »

(15) RAG-fonds Evergem nr 81.

(16) Zie onze studie, *De Strijd tegen de Vrijbuiters binnen de kasselrij van de Oudburg*, Handelingen Gent 1957, Deel XI.

Bij nadere ontleding der kohieren vinden wij hierin de namen van verschillende personen vermeld, die niets moesten bijdragen omdat zij te arm waren. Zo bv. zijn er voor 1587 op de wijk Schoonstraat 11 personen, in dat geval, op de wijk Meerbeke 1, op de wijk Elslo 3 en op de wijk Over-het-Water 2.

Wij hebben hier dus wel degelijk te doen met een uiterst sekuur doorgevoerde telling.

Ziehier trouwens de samenvattende tabel van onze resultaten :

	1587	1589	1594	1596
Schoonstraat	62	61	71	78
Meerbeke	50	43	50	51
Elslo	73	73	81	80
Over-het-Water	71	72	79	75
	256	249	281	284
Totaal	256	249	281	284

Een eerste voor de hand liggende vaststelling is dat de crisis of demografisch plan zich in 1589 het diepst manifesteerde en dat er pas na die datum van een geleidelijk en traag herstel kan gesproken worden.

3) *Het landboek van 1601*¹⁷.

Onmiddellijk hierbij sluit het landboek van Evergem-St-Baafs aan. Het is een lijvig dokument van 494 folio's, waarvan de aanhef luidt als volgt : « Gaerynckbouck vande vier wijcken binnen der prochie van Everghem, heerel. van Ste Baafs, ghemeten bij Jan Tack fs Joos, ghezworne Landtmeter, Inhoudende de groote van elcx respectiven grondt binnen der zelve prochie, met verclaers vande pachters, ontblooters Inzetene als afzetene al conforme de noticien Inde marge van elck article ghespecificeert metsg. van den prijs ende weerde van elcx ghetaxeert, ghepresen ende ghestimeert Jan de mangheleere fs christoffels ende Jan van Vooren over den wijck van de schoonstrate, christoffels van ackere ende Joos batselaar over den wijck van Meerebeke, Jaspas van Rootten ende Joos van de Voorde over den wijck van Elseloo, Jan de neetezone ende Joos van ypre, over den wijck van Overtwatere, Daertoe bij mijne heeren Bailliu, Schaut, Burchmeestere ende Scепенen van Everghem ghecoren ende ghecommitteert ».

Hierin worden elk perceel en elk huis afzonderlijk beschreven, met aanduiding van de pachter en de eigenaar. Het is dus gemakkelijk de huizen met hun respectieve bewoners hieruit te sorteren. Daar de belopen van het landboek, 39 in totaal, niet steeds per wijk geordend zijn, moet men echter zeer vertrouwd zijn met de topografie van Evergem om de belopen binnen hun respectieve wijken te kunnen samenordenen.

(17) RAG-fonds Evergem nr 59.

Voor het overige pasten wij hierop dezelfde methode toe als voor de penningkohieren. Na zorgvuldige eliminatie, vooral van de vervallen steden, bekwamen wij het volgend aantal gezinshoofden, die metterwoon in Evergem gevestigd waren :

Schoonstraat	72
Elslo	104
Meerbeke	63
Over-het-Water	86
Totaal	325

Berekening van het bevolkingscijfer op basis van deze gegevens.

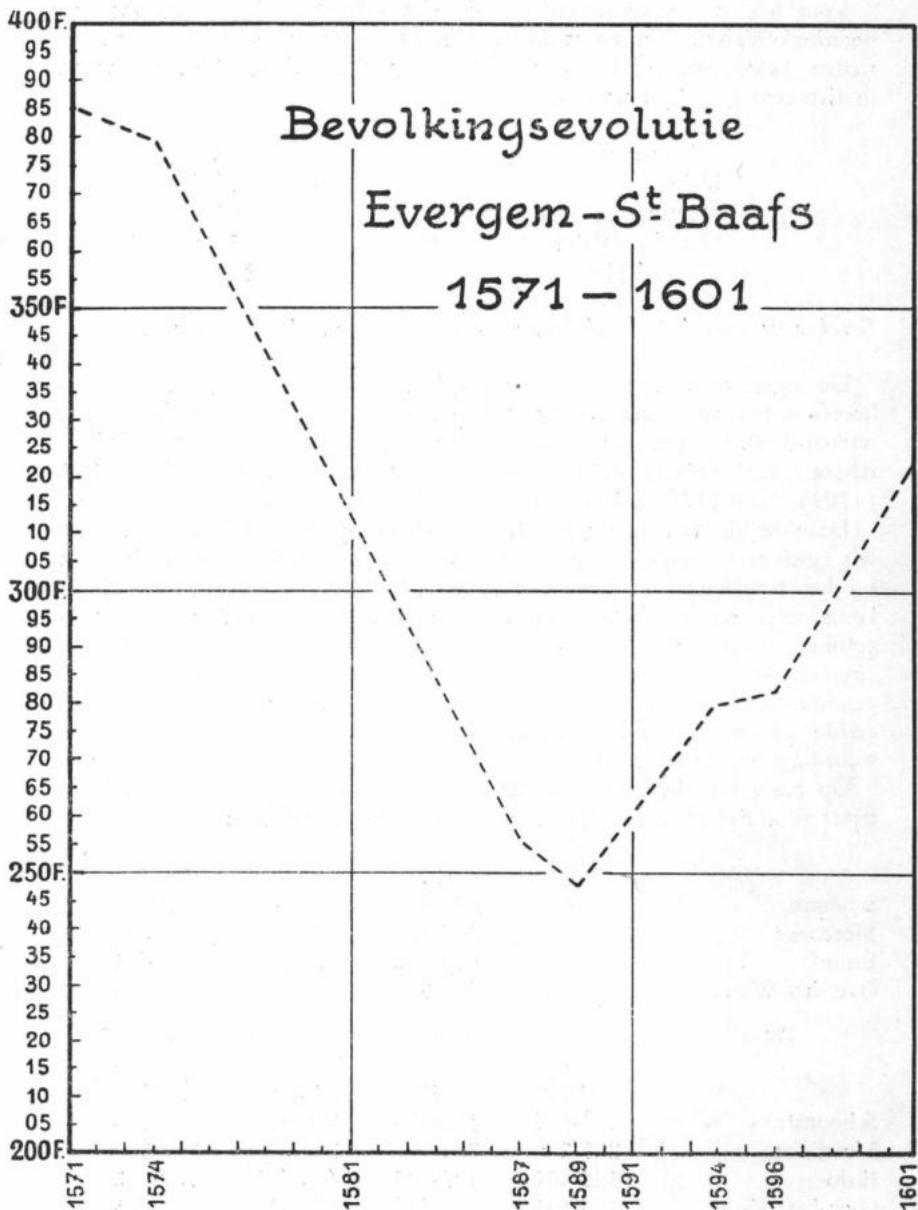
De algemene telling te Evergem gehouden in 1635 geeft als gezinskoëfficiënten voor gans Evergem 5,56 en voor de vier door ons behandelde wijken 5,60. De gezinskoëfficiënten der naburige dorpen zijn voor Waarschoot : 4,91 (1698), 4,58 (1709) en 5,24 (1777), voor Sleidinge 4,81 (1709), 5,17 (1745); Zomergem 4,69 (1709)¹⁸

Daar de lijn van deze gemiddelden zich om en rond 5 beweegt, menen wij geen grote vergissing te begaan, wanneer wij deze middenkoëfficiënt bij het berekenen der bevolking zullen gebruiken. Voor Evergem alleen komt zelfs een koëfficiënt van 5,5 in aanmerking zodat wij ter vergelijking beide zullen aanwenden als respektieve uitersten. C. De Rammlare bekomt in zijn bovenvermelde studie over het Land van Schorisse, een gemiddelde van 3 tot 4 kommunikanten per uitbating, wat ongeveer eenzelfde gezinsgemiddelde vertegenwoordigt (2 kommunikanten vertegenwoordigen ongeveer 3 personen).

Op basis van deze koëfficiënten bekomen wij het volgend bevolkingscijfer voor Evergem-St-Baafs tijdens de periode 1571-1601 :

	1571	1574	1587	
Schoonstr.	635-698	590-649	310-342	
Meerbeke	305-335	310-342	250-275	
Elslo	480-528	500-550	365-401	
Over-het-Water	505-555	505-555	355-390	
Totaal	1925-2116	1905-2096	1280-1408	
	1589	1594	1596	
Schoonstr.	305-335	355-390	390-429	360-396
Meerbeke	225-236	250-275	255-280	325-346
Elslo	365-401	405-445	400-440	520-572
Over-het-Water	360-396	395-434	375-412	430-473
Totaal	1255-1368	1405-1544	1420-1561	1635-1787

(18) A. DE VOS. *De bevolkingsevolutie van Evergem, Lovendegem, Sleidinge, Waarschoot en Zomergem gedurende de XVIIe en XVIIIe eeuwen, Appeltjes van het Meetjesland VIII, 1957.*

Daar wij voor de perioden 1571 en 1574 eveneens over de cijfers van Doornzele en Belzele beschikken, die samen ongeveer 28% der totale bevolking van Evergem uitmaken (in 1571, 145 families op een totaal van 530; in 1574 151 families op een totaal van 532) kunnen wij op dezelfde onrechtstreekse manier de totale Evergemse bevolking berekenen, die volgens onze beide koëfficiënten zou schommelen tussen 2650-2915 in 1571.

2926-2660 in 1574.

1777-1955 in 1587.

1743-1900 in 1589.

1951-2144 in 1594.

1972-2168 in 1596.

2270-2481 in 1601.

BESLUIT : Aan de hand van gegevens der fiskale dokumenten blijkt het mogelijk te zijn voor het laatste kwart der 16e eeuw een gefundeerde berekening van het bevolkingscijfer voor een plattelandsdorp te geven. De akute crisis der tachtiger jaren maakt deze periode ongemeen interessant. Ditmaal is het immers mogelijk de demografische achteruitgang niet meer naar min of meer nauwkeurige schattingen vast te stellen, maar kan hij aan de hand van akurate cijfers tot de juiste proporties herleid worden. Nemen wij bv. voor Evergem de cijfers der gezinshoofden voor 1571, nog uit een volledig normale periode en vergelijken wij die met de cijfers van 1589 — het demografisch dieptepunt — dan stellen wij vast dat de bevolking met 36,4% is afgenomen.

Wij zijn er ons evenwel van bewust dat dit onderzoek op bredere basis moet geschieden om de algemeen-geldigheid ervan te kunnen bewijzen. Het voorwerp van ons onderzoek was dan ook van meer methodologische aard.

Wij vragen ons zelfs af, indien het niet nuttig zou zijn, ook voor de 17e en 18e eeuw bij de berekening van het bevolkingscijfer, rekening te houden met de ommestellingslijsten, die een doorlopende reeks vormen en dus over ganse periodes te hanteren zijn, als korrektief en controle-middel op de traditionele berekeningen naar geboorte- en kommunikanten-cijfers. Dit konden wij in ons eigen geval reeds ervaren. In onze vroegere bevolkingsberekening gaven wij voor Evergem tijdens de periode 1606-15 een gemiddelde bevolking op van 1865 zielen. Met de nieuwe berekeningen komen wij in 1601 reeds aan een cijfer van 2270-2481 inwoners. Van nu af is het duidelijk dat het eerst berekende cijfer zeker te laag ligt. Een ander besluit dat zich opdringt is, dat de meeste plattelanddorpen zich na 1590 reeds begonnen te herstellen van de crisis en dat de geleidelijke aangroei der bevolking van toen af reeds begon.

Zoals bij de aanvang betoogd werd, was het doel van deze studie een eerste poging te ondernemen om de grenzen der historische demografie opnieuw 30 jaar verder te verleggen. Mogen er spoedig een aantal gelijk-aardige studies ondernomen worden om dit probleem op bredere basis te onderzoeken. De bronnen zijn nog lang niet uitgedroogd !

BIJLAGE

Ommestelling 17 augustus 1587.

Totaal bedrag der ommestelling 430 lb. gr. voor gans Evergem.

Hiervan afgetrokken 1/10 voor Belzele en 1/10 voor Doornzele, blijft voor de vier wijken van Evergem-St-Baafs te smaldelen 344 lb gr.

a) *Schoonstraat* : Pointers : Willem van Belle
Gedeon de Nokere.

1. Adriaan van Hautte			niets	
2. Rogier van Hecke	5 lb.	1 s.	8 d.gr.	
3. Simoen Colpaert	2 lb.		3 d.gr.	4 d.par.
4. Gillis van Heede			10 s. 10 d.gr.	
5. Joos Dhooghe			2 s. 2 d.gr.	8 d.par.
6. Lieven van Pachtenbeke	1 lb.	6 s.	1 d.gr.	4 d.par.
7. Christoffel de Wispeleere	1 lb.		10 d.gr.	
8. Willem West			7 s. 2 d.gr.	8 d.par.
9. Willem Moen	2 lb.	6 s.	8 d.gr.	
10. Jan van der Eecken			11 s. 11 d.gr.	4 d.par.
11. Jan Temmerman			1 s. 8 d.gr.	
12. Pieter Viveraert	2 lb.	15 s.	10 d.gr.	
13. Christoffel Lippins			11 s. 8 d.gr.	
14. Rogier de Wevere	2 lb.	13 s.	4 d.gr.	
15. Jan van Hecke	3 lb.			
16. Jan de Mangheleere	1 lb.	6 s.	4 d.gr.	8 d.par.
17. Simoen Platijn			13 s. 4 d.gr.	
18. We Christoffel de Mangheleere			niets	
19. Christoffel Smet			niets	
20. Christoffel Plasschaert			15 s.	
21. Lieven Buuse	1 lb.	7 s.	2 d.gr.	8 d.par.
22. Gijzelbrecht Slock	1 lb.	13 s.	4 d.gr.	
23. Jan Slock	1 lb.	16 s.	8 d.gr.	
24. Gillis Drieghe			3 s. 7 d.gr.	4 d.par.
25. Gedeon de Nokere	2 lb.	4 s.	2 d.gr.	
26. Pauwel Baetseleer	3 lb.	10 s.		
27. We Michiel de Wevere			2 s. 6 d.gr.	
28. Lieven van Eename			2 s. 9 d.gr.	4 d.par.
29. We Jakob Lippins			1 s. 8 d.gr.	
30. Christoffel van Speybrouck			17 s. 2 d.gr.	8 d.par.
31. We Lieven de Meyere			16 s. 8 d.gr.	
32. Jan de Munck	3 lb.	16 s.	8 d.gr.	
33. Roeland de Reytere			niets	
34. Lieven de Pau	1 lb.	15 s.	10 d.gr.	
35. Denijs Criel	3 lb.	3 s.	4 d.gr.	
36. Christoffel de Meyere	2 lb.	16 s.	8 d.gr.	
37. Jan Mattheoux	2 lb.	2 s.	6 d.gr.	
38. Gillis van Waes			2 s. 6 d.gr.	

39. Jan van Sinay	1 lb. 12 s. 6 d.gr.	
40. Joos de Meyere	2 s. 2 d.gr.	8 d.par.
41. Joos de Wispeleere	1 lb. 10 s. 10 d.gr.	
42. Christoffel van Ackere	9 s. 8 d.gr.	8 d.par.
43. Jan van der Meere	4 s. 5 d.gr.	4 d.par.
44. Willem van Belle	1 lb. 10 s. 10 d.gr.	
45. Gillis en Pieter de Vos	1 lb. 17 s. 6 d.gr.	
46. Jan van Vooren	1 lb. 11 s. 4 d.gr.	8 d.par.
47. Pieter de Pau	9 s. 8 d.gr.	8 d.par.
48. Joos Goethals	7 lb. 12 s. 6 d.gr.	
49. Simoen Lippins	16 s. 1 d.gr.	4 d.par.
50. Lieven Aerts	8 s. 4 d.gr.	
51. Jan van de Voorde	niets	
52. Gerolf Ye	niets	
53. Joris Uuterschaut	niets	
54. Antoon Willems	5 s. 6 d.gr.	8 d.par.
55. Bertelmeus Scautheete	niets	
56. Pieter Buusse	niets	
57. Christoffel Slock, de oude,	1 lb. 11 s. 11 d.gr.	4 d.par.
58. Christiaan de Baets	niets	
59. Hans Arends	niets	
60. Joos Baert	2 s. 6 d.gr.	
61. Lieven Rogiers	13 s. 5 d.gr.	4 d.par.
62. Pieter Boone	12 s. 2 d.gr.	8 d.par.
	<hr/>	
Totaal	73 lb. 8 s. 7 d.gr.	4 d.par. (zonder afzetenen)

b) *Meerbeke* : Pointers : Jan Aerts
Arend Beelaert.

1. Pieter Plasschaert fs Willem	4 lb. 6 s. 8 d.gr.	
2. Hans van Hyfte fs Pieter	1 lb. 3 s. 4 d.gr.	
4. Pieter van Hyfte fs Pieter	1 lb. 3 s. 4 d.gr.	
5. Jakob Reyniers	3 s. 4 d.gr.	
6. Joos Lanchof	3 s. 4 d.gr.	
7. Willem Taets	8 lb.	
8. Jan de Witte	2 lb. 1 s. 8 d.gr.	
9. Jan van den Zomple	1 lb. 2 s. 9 d.gr.	4 d.par.
10. Joris Goethals	2 lb. 16 s. 8 d.gr.	
11. Lieven van Vlaenderen	1 lb. 9 s. 2 d.gr.	
12. Pieter van Vlaenderen	1 lb. 9 s. 5 d.gr.	4 d.par.
13. Jan van Kerckvoorde	11 s. 8 d.gr.	
14. Christoffel Rogiers fs Jan	6 s. 1 d.gr.	4 d.par.
15. Gabriel Huughe	18 s. 7 d.gr.	4 d.par.
16. Jan Aerts	2 lb. 10 d.gr.	
17. Joris de Munck	2 lb. 8 s. 6 d.gr.	4 d.par.
18. Joris de Backere	2 lb. 14 s. 5 d.gr.	4 d.par.
19. Christoffel Rogiers fs Zeger	13 s. 4 d.gr.	

20. Christoffel Strijt fs Frans	4 s.	5 d.gr.	4 d.par.
21. Lieven van Vlaenderen fs Frans	12 s.	2 d.gr.	8 d.par.
22. Jan van Veerdeghe	9 s.	8 d.gr.	8 d.par.
23. Jan Wytinck	5 s.		
24. Adriaen de Bree	15 s.	1 d.gr.	4 d.par.
25. Pieter Mussche	2 lb.	15 s.gr.	
26. Willem Roegiers	5 s.	10 d.gr.	
27. Christoffel de Baets		niets	
28. Marten van der Eecken	2 lb.	7 s. 9 d.gr.	4 d.par.
29. Hans Rogiers fs Willem	10 s.gr.		
30. Pieter van der Vaet	3 s.	2 d.gr.	8 d.par.
31. Jan Rogiers fs Christoffel	7 s.	2 d.gr.	8 d.par.
32. Raas Locke	1 s.	8 d.gr.	
33. Christoffel van de Walle		13 d.gr.	4 d.par.
34. Christoffel Rogiers fs Simoen	8 s.	7 d.gr.	4 d.par.
35. Jeronimus van Kerckvoorde	17 s.	2 d.gr.	8 d.par.
36. Arend Beelaert	1 lb.	16 s. 1 d.gr.	4 d.par.
37. Christoffel de Reytere	5 s.	10 d.gr.	
38. Christoffel de Vos	13 s.	4 d.gr.	
39. Joris van Speybrouck	7 s.	6 d.gr.	
40. Lucas Scamp	10 s.	10 d.gr.	
41. Jan de Wevere	2 lb.	9 s. 8 d.gr.	8 d.par.
42. Adriaan Slock	2 lb.	11 s. 8 d.gr.	
43. Lieven Slock fs Adriaan	5 s.gr.		
44. Christoffel de Jaghere	1 lb.	15 s. 3 d.gr.	4 d.par.
45. Jan Modde	12 s.	2 d.gr.	8 d.par.
46. Christoffel van de Voorde	13 s.	10 d.gr.	8 d.par.
47. Cornelis Lippins	8 s.		8 d.par.
48. Pieter de Jaghere	15 s.		
49. Bertelmeus de Jaghere	14 s.	5 d.gr.	4 d.par.
50. Joos Baetsleer	14 s.	5 d.gr.	4 d.par.
Totaal	59 lb.	7 s. 6 d.gr.	(zonder afzetenen).

c) *Elslo* : Pointers : Jan Bobbeleere.
Jan Boelins.

1. Joos Buusse	1 lb.	13 s. 4 d.gr.	
2. Willem de Munck		niets	
3. We Jan van der Craeyen		13 s. 10 d.gr.	8 d.par.
4. Passchier van Hecke	3 lb.	4 s. 2 d.gr.	
5. Lieven Smet		6 s. 4 d.gr.	8 d.par.
6. Jeronimus Hauwe	4 lb.	5 s.gr.	
7. Pieter Bijvoet	5 lb.	15 s.gr.	
8. Jan Dobbeleere	10 lb.	6 s. 8 d.gr.	
9. Jan van Putthem	6 lb.	1 s. 8 d.gr.	
10. Jr Joos van Bracle	1 lb.	11 s. 8 d.gr.	
11. Jan Grijp	1 lb.	10 s. 10 d.gr.	

12. Jakob Eeckeboom		2 s.	6 d.gr.	
13. Karel Willaert	2 lb.	10 s.	6 d.gr.	8 d.par.
14. We Christoffel de Puyt		12 s.	6 d.gr.	
15. Joris de Puyt, de jonge,		11 s.	11 d.gr.	4 d.par.
16. Arend de Wispeleere		13 s.	7 d.gr.	4 d.par.
17. Pauwels van Vooren	6 lb.	16 s.	8 d.gr.	
18. Lieven Neyt	1 lb.	17 s.	6 d.gr.	
19. Jan de Wevere		10 s.	10 d.gr.	
20. Pieter van der Zwalmen		8 s.		8 d.par.
21. Joos van de Voorde		8 s.	7 d.gr.	4 d.par.
22. We Rogier Clemme		16 s.	8 d.gr.	
23. We Pieter de Coorebytere	1 lb.	4 s.	2 d.gr.	
24. Lieven Dhaze		12 s.	2 d.gr.	8 d.par.
25. Lieven van Vroyenhove		1 s.	8 d.gr.	
26. Gillis Teerlinck	1 lb.	3 s.	4 d.gr.	
27. Joris Staes		5 s.	4 d.gr.	4 d.par.
28. Lieven Martins	2 lb.	5 s.	gr.	
29. Jan Gheernaert	3 lb.	17 s.	6 d.gr.	
30. Zeger Annaert	2 lb.	1 s.	8 d.gr.	
31. Jan van Heerzele			niets	
32. Thomas de Cueninck		5 s.	gr.	
33. Gillis de Vijdt		9 s.	8 d.gr.	8 d.par.
34. Jan Stockman	6 lb.	18 s.	4 d.gr.	
35. Jan Boelins	2 lb.	6 s.	4 d.gr.	8 d.par.
36. François van de Velde	1 lb.	10 s.	10 d.gr.	
37. Boudin van Vooren		3 s.	7 d.gr.	4 d.par.
38. Arend Kesele	5 lb.	13 s.	4 d.gr.	
39. Pieter Leenezone		2 s.	6 d.gr.	
40. Mr Joos Borluut, heer van Boekel	1 lb.	16 s.	8 d.gr.	
41. Karel Raes		5 s.	gr.	
42. Lieven Leenezone, de oude,		13 s.	gr.	8 d.par.
43. Jakob Hebbrecht		11 s.	8 d.gr.	
44. Pauwels Valcke		5 s.	3 d.gr.	4 d.par.
46. Jan Raeps	1 lb.	12 s.	6 d.gr.	
47. Jakob Boterman	3 lb.	9 s.	2 d.gr.	
48. Gillis van Hecke		9 s.	10 d.gr.	8 d.par.
49. Boudin Rotman		5 s.	10 d.gr.	
50. Jan de Pau		5 s.	10 d.gr.	
51. Jan van Bambosch		5 s.	10 d.gr.	
52. Jakob Bracke	3 lb.	13 s.	10 d.gr.	8 d.par.
53. Pieter Temmerman	3 lb.	6 s.	8 d.gr.	
54. Pieter Raes	2 lb.	15 s.	10 d.gr.	
55. Lieven de Vos		14 s.	8 d.gr.	8 d.par.
56. We Dominikus Parey		8 s.	7 d.gr.	4 d.par.
57. Simoen Dhoossche	1 lb.	1 s.	8 d.gr.	
58. Lieven van Hecke		12 s.	6 d.gr.	
59. Jaspas van Rooten		5 s.	10 d.gr.	

60. Daniel Pertcheval		6 s. 11 d.gr.	4 d.par.
61. Lieven van Melle	6 lb.	5 s.gr.	
62. Mr Jan van Trier	4 lb.	10 s. 10 d.gr.	
63. Lieven van Vooren		niets	
64. Laureins van der Hostijne		3 s. 4 d.gr.	
65. Jan Weytssins		2 s. 6 d.gr.	
66. Jan van Hecke		11 s. 8 d.gr.	
67. Lievijne van Heerzele		2 s. 6 d.gr.	
68. Lucas Velleman		4 s. 2 d.gr.	
69. Pieter Buusse		14 s. 2 d.gr.	
70. Lieven Heyman		14 s. 5 d.gr.	4 d.par.
71. Pieter Vincent		2 s. 2 d.gr.	8 d.par.
72. Christoffel Slock, de jonge,		11 s. 8 d.gr.	
73. Gerolf Clays		2 s. 6 d.gr.	

Totaal

118 lb.

2 d.gr.

(zonder afzetenen).

d) *Over-het-Water* : Pointers : Christoffel Scautheete.
Jan de Neetezone.

1. Adriaan Ruythoorne		5 s.gr.	
2. Jr Charles van Heylwighen	3 lb.	10 s. 10 d.gr.	
3. Laureins Everaert		8 s. 8 d.gr.	
4. Christoffel Scautheete	1 lb.	13 s. 4 d.gr.	
5. Pieter Roete	1 lb.	15 s. 3 d.gr.	4 d.par.
6. Daniel Dierkens		6 s. 1 d.gr.	4 d.par.
7. We Andries Danens		14 s. 8 d.gr.	8 d.par.
8. Lieven Hebbrecht		13 d.gr.	4 d.par.
9. Jan Plasschaert		16 s. 1 d.gr.	4 d.par.
10. Willem van Reesseghem		4 s. 8 d.gr.	8 d.par.
11. Lieven Curthals		13 s. 7 d.gr.	4 d.par.
12. Jan Neyt		3 s. 7 d.gr.	4 d.par.
13. We Christoffel Matthys		18 s. 4 d.gr.	
14. Pieter Plasschaert		15 s.	
15. Laureins Bale		4 s. 8 d.gr.	8 d.par.
16. Jan Goethals	4 lb.	17 s. 9 d.gr.	4 d.par.
17. Gillis Serraes		3 s. 4 d.gr.	
18. Lieven Clays		3 s. 4 d.gr.	
19. Kinderen Adriaan Colpaert	3 lb.	6 s. 8 d.gr.	
20. We Christoffel van de Voorde		11 s. 8 d.gr.	
21. Christoffel Slock		8 s.	8 d.par.
22. Vincent Baefs		2 s. 6 d.gr.	
23. We Marc Adriaens		6 s. 8 d.gr.	
24. Christoffel Bijlevinck	2 lb.	11 s. 1 d.gr.	4 d.par.
25. Lieven Mijndeken		niets	
26. Jan van Reesseghem		7 s. 9 d.gr.	4 d.par.
27. Lieven van de Velde		6 s. 8 d.gr.	4 d.par.
28. Jan de Neetezone	2 lb.	10 s.gr.	

29. Joos van der Donct		10 s.	3 d.gr.	4 d.par.
30. Pieter Scautheete		12 s.	6 d.gr.	
31. Huisvrouw Roeland de Reytere	1 lb.	19 s.	2 d.gr.	
32. Marc de Brune		6 s.	8 d.gr.	
33. Joris van Vooren		2 s.	6 d.gr.	
34. Huisvrouw Joris de Wispeleere		6 s.	11 d.gr.	4 d.par.
35. Lieven de Cueninck		9 s.	2 d.gr.	
36. Joris de Puyt		18 s.	10 d.gr.	8 d.par.
37. Christoffel Steppe		10 s.	3 d.gr.	4 d.par.
38. Andries de Wispeleere	1 lb.	8 s.	4 d.gr.	
39. Dierik de Smet	1 lb.	14 s.	8 d.gr.	8 d.par.
40. Lieven van Vooren	2 lb.	15 s.	6 d.gr.	8 d.par.
41. Zeger de Deckere		14 s.	5 d.gr.	4 d.par.
42. Jan van Ypre	2 lb.	18 s.	4 d.gr.	
43. Jan Buecle			niets	
44. Passchier de Brune		11 s.	8 d.gr.	
45. Arend Curthals		17 s.	2 d.gr.	8 d.par.
46. Adriaan van Steendamme		10 s.	6 d.gr.	8 d.par.
47. Jacques van Ypre		5 s.	gr.	
48. Willem van Hyfte	2 lb.	1 s.	11 d.gr.	4 d.par.
49. Joris van Hecke	1 lb.	16 s.	1 d.gr.	4 d.par.
50. François Buuse	1 lb.	7 s.	6 d.gr.	
51. We Pieter Aerts		15 s.	10 d.gr.	
52. Michiel van Ypre	1 lb.	16 s.	8 d.gr.	
53. Lieven van de Voorde		10 s.	10 d.gr.	
54. Laureins de Vos	1 lb.	2 s.	9 d.gr.	4 d.par.
55. Joris de Wispeleere	1 lb.		6 d.gr.	8 d.par.
56. Lieven Bijlevinck	3 lb.	16 s.	8 d.gr.	
57. Jacques de Cueninck	4 lb.	6 s.	11 d.gr.	4 d.par.
58. Lieven Meyntkens	4 lb.	17 s.	6 d.gr.	
59. Pieter Scautheete		9 s.	5 d.gr.	4 d.par.
60. Jan Scautheete		10 s.	10 d.gr.	
61. Joos van Ypre	2 lb.	11 s.	4 d.gr.	8 d.par.
62. Adriaan Martins		6 s.	1 d.gr.	4 d.par.
63. Arend Bruussins		6 s.	11 d.gr.	4 d.par.
64. Joris Matthys		19 s.	5 d.gr.	4 d.par.
65. Pieter Ghendbrugghe	1 lb.	5 s.	gr.	
66. Andries van den Zomple	3 lb.	5 s.	gr.	
67. Pieter Viveraert	2 lb.	16 s.	gr.	4 d.gr.
68. Gillis Everaert	2 lb.	15 s.	gr.	8 d.par.
69. Baven van Vlaenderen		6 s.	11 d.gr.	4 d.par.
70. Joos Roete	2 lb.	3 s.	gr.	8 d.par.
71. Pieter van de Velde	1 lb.	1 s.	1 d.gr.	4 d.par.
Totaal	88 lb.	8 s.	7 d.gr.	4 d.par.
			(zonder afzetenen).	
Algeheel totaal voor de vier wijken :	339 lb.	4 s.	10 d.gr.	8 d.par.

Rijksarchief Gent, fonds Evergem, nr 81.

Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen

DOOR

Dr JAN LAMBERT

1. *Tekoopstelling van de Franse kloostergoederen.*

De wet van 4 Pluviôse jaar IV (14-1-1796) beval de verkoop in de aangehechte departementen van de eigendommen, afkomstig van opgeheven geestelijke gemeenschappen in Frankrijk¹, en het besluit van het Uitvoerend Directoire dd. 11 Pluviôse IV (31-1-1796) regelde er de wijze en voorwaarden van². De verkoop van de in beslag genomen goederen zou voort gaan tot onder het Hollands Bewind. De laatst ons bekende verkoop valt op 13.11.1821.

Het bezit van deze vroegere kloostergemeenschappen in het departement van de Schelde was verre van onbelangrijk. Met ongeveer 1152 hectaren vertegenwoordigen ze het 1/23e of 4,25 % van de totale oppervlakte van de nationale goederen aldaar onder het Frans bewind geveild, aldus over de verschillende kloosters verdeeld :

abdij van het H. Graf van Kamerijk,	2676553 m ²	13 artikelen;
abdij van Anchin,	1752831 »	40 »
kapittel der kathedraal van Kamerijk,	1705190 »	46 »
abdij v. Mont-St Martin (n-o. Longwy),	1587483 »	35 »
abdij van Vicogne-Hannecourt,	1382027 »	54 »
abdij van Loos (z-w. van Rijsel),	692776 »	28 »
abdij van Marquette (n. van Rijsel),	489624 »	11 »
abdij v. Hasnon (z-w. St Am--les-Eaux),	421184 »	1 »
abdij van Flines (n-o. van Douai),	400048 »	3 »
abdij van Liessies (o. van Avesnes)	125685 »	2 »

(1) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register 1189, Arrêtés et Instructions, 2e Bureau, n° 20, du 4 Pluviôse an IV (24-1-1796), « Loi qui autorise la vente des Domaines nationaux dans les neuf Départemens Réunis par la loi du 9 Vendémiaire. Le Conseil des Cinq Cents après avoir déclaré l'urgence a pris la résolution suivante: Article 1. La partie des Domaines nationaux située dans les neuf Départemens réunis... et provenant des ci-devant bénéficiers et corps ecclésiastiques français, seront mis en vente. Pour expédition conforme, signé Reubel, Président. »

(2) Ibidem, Register 1189, Arrêtés et Instructions, 2e Bureau, n° 28 du 11 Pluviôse an IV, Arrêté du Directoire Exécutif qui détermine le mode et les conditions des ventes ordonnées par la loi du 4 Pluviôse an IV: « Article 1er. Les meubles et immeubles nationaux situés dans les neuf Départemens de la Belgique seront vendus dans les mêmes formes que les autres Domaines Nationaux de la République. Article 2. Jusqu'à ce que les administrations des Départemens soient organisées, les ventes seront faites par les administrations d'arrondissement actuellement existantes. »

bénéfice van Ste Marie Mineure, Rijsel,	100864	»	9	»
abdij van Premye,	84612	»	6	»
Brigittienen van Armentiers,	59334	»	7	»
abdij van Villedon,	22280	»	1	»
klooster O.L.Vr. van Duval-Valincourt,	18795	»	1	»

Deze vroegere kloosters bezaten goederen, verspreid over het departement. Tot in Zeeuws-Vlaanderen toe lagen eigendommen van de abdij van Kamerijk; te Stoppeldijk o.m. een hoeve van 785546 m² en een andere van 211046 m²; te Boskapelle 388020 m² land en weide. De overige eigendommen van deze rijke abdij lagen te Assenede, Wichelen, Nieuwenhove, Moerbeke (G.) en Schendelbeke. Met slechts 13 artikelen vertegenwoordigt elk dezer gemiddeld 20,6 hectaren in oppervlakte. Deze abdij had in ons departement stellig grote bezittingen.

Voor de abdij van Anchin stippen wij een hoeve aan te Aaigem van 475881 m² en een tweede te Herdersem van 392068 m², naast meer andere artikelen in deze gemeente, alsmede te Munte, Bambrugge, Dikkelvenne, Mere, Vlierzele en Zingem.

De abdij van Mont-Saint-Martin verdeelde haar bezit aan land, weide en bos in ons gewest over Zottegem, Strijpen, St-Goriks-Oudenhove, Erwetegem en Sint-Maria-Lierde; deze van Vicogne-Hannecourt over Denderwindeke, Outer en Pollare; het kapittel en de kathedraal van Kamerijk over Assenede, Ninove, Erwetegem, Oostakker, Strijpen, enz.

Het doel van Frankrijk was deze goederen in allereerste plaats te veilen, vóór alle andere, vele er van werden zelfs tot tweemaal toe onder aanplakbrief gebracht tot 1 december 1796. De opzet mislukte echter bij ontstentenis van kooplustigen onder het regime van voornoemde wetgeving. Deze wetgeving was ongetwijfeld te veel eisend in de betalingsvoorwaarden om aanlokkelijk te kunnen zijn. Naar luid van artikel 16 van het besluit van 11 Pluviôse jaar IV moest de koper inderdaad in de drie dagen van de toewijzing de 3/12n van de totale prijs reeds uitbetalen; de overige 9/12n in hypothecaire cedels, de eerste op het einde van de 4e maand en de andere van maand tot maand om op deze manier de rekening te vereffenen in de loop van één jaar³. Alles was bovendien in baar geld uit te keren of om te wisselen. Bij gebrek aan betaling van het een of het ander schuldgedeelte zou de koper alle rechten op het eigendom verliezen, zonder andere vorm van proces. Niet vóór de storting van de eerste drie twaalfden trad hij er in het bezit van, en bovendien mocht hij noch hout hakken, noch iets opruimen, noch voortverkopen,

(3) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal n° 1306, blz. 3, art. 3 en 4 der Algemene voorwaarden: « L'adjudicataire payera dans les 3 jours de l'adjudication les trois douzièmes du prix total de l'adjudication en monnaie d'or ou d'argent, et dans le mois suivant les neuf autres douzièmes en neuf cédules hypothécaires sur le bien vendu, payables en même monnaie d'or ou d'argent et exigibles, savoir: la première à la fin du 4me mois et les autres de mois en mois, en sorte que la dernière soit payée dans l'année du jour de l'adjudication. Ces cédules porteront intérêt de cinq pour cent net par an... »

alvorens hij de gehele rekening had afgedaan, tenzij met de bijzondere toelating van het centraal bestuur te Gent (artikel 21 van het besluit).

Onder deze weinig bemoedigende voorwaarden en de aanvankelijke aarzeling bij velen om zich door een koop van « zwart goed » in opspraak te brengen, kon het departement slechts 7 van de 199 te koop geboden artikelen van de hand doen, gedurende de 10 zittingen van 17 augustus tot en met 5 november 1796.

Kochten namelijk :

- Gréban voor Constant Hopsomere, lid van het
het centraal bestuur te Gent, land en weide
van de abdij Vicogne-Hannecourt te
Denderwindeke, ⁴ 47901 m² voor 4311 L.
- Dominique Mys voor Jaak De Coninck,
landbouwer en pachter van het eigendom te
Assenede, afkomstig van het kapittel van
Kamerijk, ⁵ 43074 m² voor 1650 L.
- Dominique Mys voor Pieter Heyndrickx te
Gent, land te Assenede van het kapittel
te Kamerijk, 16740 m² voor 850 L.
- Vander Linden-Cannoodt, handelaar te
Gent, land te Strijpen, van de abdij van
Mont-Saint-Martin, 16972 m² voor 3889 L.
- Frans Coquin voor Constant Hopsomere,
voornoemd, te Gent, een bos van de abdij
van Vicogne-Hannecourt te Denderwindeke, 90391 m² voor 7975 L.
- Dominique Mys, expert en notaris te Assenede,
land aldaar van de abdij van Loos en
Kamerijk, 16593 m² voor 850 L.
- Jaak De Coninck, landbouwer en pachter
van het eigendom, land van het kapittel
van Kamerijk, te Assenede ⁵, 43074 m² voor 1650 L.

Dit alles met een gezamenlijke oppervlakte van 274747 m² voor 21175 Franse pond.

Gewezen bankier Hopsomere kweet zich als lid van het departementsbestuur te Gent behoorlijk van de betalingsplicht, op 23 augustus en 6 december 1796, wat het eerste eigendom betreft; op 21 september 1796 voor het tweede. Vander Linden-Cannoodt, op 19 december. Mys, De Coninck en Heyndrickx vereffenden ongetwijfeld hun schuld op

(4) J.E. NEVE, *Gand sous la domination française 1792-1814*, blz. 38 : « Constant-Louis-Bernard Hopsomere, né à Gand en 1752, représentant provisionnel de Gand en 1792, membre et président du conseil municipal en 1794, plus tard membre et président de l'administration départementale de l'Escaut ; il fut élu aux Anciens en 1798. En 1800 il entra au Corps Législatif et y siégea jusqu'en 1803. Il passait pour modéré et se montra favorable au coup d'état de Brumaire. »

(5) Deze beide artikels, het 1e in Register 1308 en het 2e in Register 1309 vertonen alle overeenkomst. Nochtans werd het 1e gekocht door Mys voor De Coninck op 7-9-1796 en het 2e rechtstreeks door De Coninck op 5-11-1796.

verschillende tijdstippen binnen het jaar. Juiste inlichtingen daaromtrent vielen ons niet onder de hand; maar hun verwervingen werden naderhand toch niet verbeurd verklaard wegens niet volledige betaling.

Bedoelde eigendommen, geschat het eerste op 24 maal, de andere op 15 maal de pacht in 1790 en aan de instelprijs zonder verder opbod geveild, uitgenomen de partij land toegewezen aan Vander Linden-Cannoodt aan ietwat hogere som, kunnen als voordelige verkopen voor de Schatkist worden beschouwd. Waar het departement veilt aan minimum 15 maal de pachtprijs heeft het de koper verplicht zijn geld te plaatsen tegen de hoge intrest van 6,66 %.

Over het algemeen beschouwd moet deze allereerste onderneming van het centraal bestuur toch als een uitgesproken mislukking aangerekend, waarover dit bestuur zich deerlijk beklaagt bij Bochet, in zijn brief van 22 Fructidor jaar IV (8-9-1796)⁶: « nous devons cependant vous dire que malgré nos efforts et par une fatalité inconcevable notre attente ni celle du gouvernement n'a pas été remplie et bien peu de ces propriétés ont été vendues jusqu'à ce jour ».

Na 5 november 1796 werden de goederen van de Franse kloosters nog een korte tijd voort afzonderlijk verkocht, maar van 4 januari 1797 af met de andere domeinen in het departement op de aanplakbrieven ingeschreven en geveild onder het beheer van de volgende wetgevingen.

2. Afschaffing van kloosters en begijnhoven, van abdijen, priorijen en kapittels in het departement.

De Raad van de Vijfhonderd, na het verslag van zijn commissie over de boodschap van het Uitvoerend Directoire gehoord te hebben betreffende de politieke redenen, die de afschaffing van de geestelijke instellingen op Belgische bodem opvorderen, besluit bij hoogdringendheid tot hun opruiming. Artikel 1 van de wet van 15 Fructidor jaar IV (1 september 1796) legt beslag in de aangehechte gebieden op de goederen van de reguliere congregatiën, kloosters, abdijen, kapittels van kanunniken en kanunnikessen, en meer in het algemeen op deze van alle tehuizen en geestelijke instellingen van beider kunne^{7 8}.

(6) R.A.G., Fonds van het Scheldedepartement, Bundel 1214, De Administratie aan Bochet. Rép. n° 910, n° 4594, van 22 fructidor jaar IV.

(7) *Collection Générale des lois et des actes du Corps Législatif et du Directoire exécutif*. Messidor, Thermidor, Fructidor, an IV, Paris, Boek 67, blz. 299, Loi du 15 Fructidor an IV: « Article 1: Les ordres et congrégations réguliers, monastères, abbayes, prieurés, chanoines réguliers, chanoinesses, et généralement toutes les maisons ou établissements religieux de l'un et de l'autre sexe, sont supprimés dans les départemens réunis par la loi du 9 Vendémiaire dernier, ainsi que sur l'ancien territoire de la république. »

(8) *Ibidem*, op. cit., blz. 301: « Article 11: Les membres des maisons ou établissements supprimés par la présente loi recevront chacun, en représentation de leurs pensions de retraite, savoir les abbés, prieurs, religieux et chanoines réguliers, un capital de quinze mille francs; les frères laïcs ou convers qui ont fait des vœux solennels, et les frères qui rapporteront un engagement contracté en bonne forme entre eux et leurs monastères, un capital de cinq mille francs; les religieuses et chanoinesses, un capital de dix mille francs; les sœurs converses qui ont fait

Artikel 11 van deze wet verleende, zagezegd als rustgeld, aan de abten, priors, kanunniken en kloosterlingen een kapitaal toe, in bons, van 15.000 frank en aan de leke broeders van 5.000 frank; aan de kannikessen en de kloosterzusters 10.000 frank en aan de leke zusters 3.334 frank.

De maatregel van inbeslagname treft te Gent alleen reeds :

— drie abdijen voor mannen met 92 geestelijken : St Pieters, Baudeloo en Waarschoot;

— zeven abdijen voor vrouwen met 274 geestelijken : Oosteeklo, Rijk-gasthuis, Benediktijnen, Nieuwenbosch, Terhagen, Doorzele, Groenenbriel en de Bijloke;

— zeven kloosters voor mannen met 283 geestelijken : Dominikanen, Recollecten, Geschoeide karmelieten, Barrevoetkarmelieten, Augustijnen, Kapucijnen en Alexianen;

— tien kloosters voor vrouwen met 228 geestelijken : Sinte Barbara, Zwarte zusters, Theresianen, Annonciaden, Urbanisten, Ursulienen, Kapucinessen, en de kloosters van Deinze, St Joris en St Jan;

— het Groot begijnhof met 655 begijnen en het Klein begijnhof met 249 begijnen⁹.

In het geheel telde Gent dus, bij de inval der Fransen, 375 mannelijke en 502 vrouwelijke kloosterlingen en 904 begijnen, die door de afschaffing werden getroffen, naar luid van de wet van 1 september 1796, in de hoofdplaats afgekondigd op 17 september 1796.

De retraitebons, de voornoemde 877 geestelijken aangeboden, hadden een nominale waarde van 10.645.000 frank¹⁰, waarmede zij, nagerekend in de periode waarin zij de bons konden gebruiken, t.t.z. tot op 12-9-1797, zowat 4000 hectaren goederen aan land, weide en bos hadden kunnen terug inkopen.

Onze natelling in de verkoopprocessen-verbaal wijst op het bestaan in het departement, op 1-1-1796, van nog 13 andere abdijen en kloosters voor mannen en 18 voor vrouwen. Op dezelfde voet uitgecijferd als voor de abdijen en kloosters te Gent, hadden deze hun aankopen met de retraitebons, ter waarde van circa 12.630.000 frank, kunnen brengen tot 4750 hectaren.

Zodat in totaal de 23 abdijen en kloosters voor mannen en de 35 voor vrouwen, indien de betrokkenen de bons hadden aanvaard en verbruikt in de bewuste periode, zowat 8750 hectaren land, weide en bos konden terugwinnen, hetzij ongeveer het 1/3e van wat het departement in veiling bracht.

Doch slechts 33 abdijen en kloosters, of nog geen 57 %, namen de bons in ontvangst. Aldus lieten de onthouders vrijwillig hun part in de

des vœux solennels et les sœurs qui rapporteront un engagement contracté en bonne forme entre elles et leur couvent, un capital de trois mille trois cent trente quatre francs.»

(9) Pr. CLAEYS, *Mémorial de Gand*, blz. 61.

(10) Aldus berekend : 15000 frank x 375 en 10.000 frank x 502.

eigendommen verbeuren, waarmede zij grotendeels in hun verdere behoeften hadden kunnen voorzien ¹¹.

In afwachting van het ontvangen der bons zouden sommige kloosterlingen om de uitbetaling van een uitrustings- en onderhoudsgeld hebben verzocht, hetgeen blijkt uit het navolgend bericht in de Gazette van Gent, op maandag 17 oktober 1796: «Eenen gróoten number van Religieuzen aen het Gouvernement vertoont hebbende, hoe onrechtveirdig het zou zyn hun uyt hunne woonsten te stellen zonder hun het noodige te bezorgen om zig betaemelyk te kleeden en te leven, tot 'er tyd dat zy eygenaers van de met de bons te koopen goederen worden, heeft den Minister van Finacie aen den Commissaris Bouteville eene somme ter hand gesteld om te verdeylen aen de gene die onderstand zullen vraegen ».

Bedoelde geestelijken zouden dus het antwoord van Rome op de toentertijd veel omstreden vraag niet verbeiden of zij de bons wel mochten aanvaarden om door middel van deze een deel van hun goederen terug te kopen ¹².

Het oordeel van Rome komt trouwens heel wat te laat; want reeds vele kloosterlingen hadden vroegtijdig de bons in ontvangst genomen en ze tegen domaniale goederen omgewisseld. Het pauselijk antwoord van 4 februari 1797, dat in het departement niet vóór einde maart gekend was, luidt in die zin: « Il est permis aux ecclésiastiques... de recevoir les bons qui leur étaient présentés et d'acheter avec ceux-ci des biens ecclésiastiques de façon à pourvoir à leur entretien... Ils étaient tenus de les rendre avec les revenus non utilisés lorsque le moment opportun serait venu. Ils devaient en outre, à l'occasion de leurs achats, faire une déclaration par laquelle ils s'engageront à conserver les biens achetés et à les restituer au moment opportun ¹³ ».

Op laatstgenoemde datum was de uitdeling van retraitebons inderdaad lang reeds geëindigd aan wie er om verzocht had. « Verscheyde Religieuzen, die by hunne afschaffinge geweygerd hadden hunne bons te ontvangen, vraegen die nu dagelyks zelfs weder; doch men weet niet of men hunne weygering voor refus zal houden, dan of men die voor

(11) *Collection Générale des lois et des actes du Corps Législatif et du Directoire exécutif*, op. cit., blz. 301: « Article 13: Les divers capitaux mentionnés dans l'article 11 seront respectivement payés en bons qui ne pourront être employés qu'en acquisitions de biens nationaux situés dans la ci-devant Belgique. Article 14: Ces bons ne seront reçus en paiement de biens nationaux qu'autant qu'ils seront présentés par lesdits abbés, prieurs, religieux, religieuses, chanoines réguliers, chanoinesses, frères lais ou convers, frères donnés, sœurs, converses ou données, qui ne peuvent les aliéner ou céder qu'entre eux, et à l'exclusion de toute autre personne. »

(12) I. DELATTE, *La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe*, blz. 12: « La délivrance des bons... allait par contre provoquer des controverses extrêmement âpres dans les rangs du clergé liégeois. Les religieux pouvaient-ils accepter ces bons et s'efforcer par ce moyen de racheter une partie de leur patrimoine? Devaient-ils, au contraire, voir dans cette acceptation une légitimation de l'œuvre réalisée par le Directoire et par conséquent ne s'y prêter en aucune manière? »

(13) R. ULENS, *Le morcellement du patrimoine ecclésiastique sous la domination française et ses conséquences*, blz. 17.

erreur zal aenzien », aldus lezen wij in de Gazette van Gent, van donderdag, 10-11-1796 (20 Brumaire V).

In de tijdsruimte van 20 dagen na het ontvangen der bons dienden de betrokkenen hun kleeft af te leggen en als kloosterlingen hun tehuizen te verlaten¹⁴. Niets belette evenwel dat zij voort als gewone burgers de door hen gekochte gebouwen in gemeenschap bleven betrekken¹⁵.

Of eveneens de begijnhoven in de afschaffing waren begrepen, Bochet beantwoordde deze vraag bevestigend, tenzij bedoelde instellingen zich inlieten met de opvoeding van kinderen of de verpleging van zieken¹⁶, net zoals alle andere kloosters van opheffing verschoond bleven, die school hielden of zieken verzorgden, — welke schikking alleen te voorlopigen titel gold, overeenkomstig artikel 20 van voornoemde wet en het besluit van 25 Floréal jaar V (13-5-1797), waarbij het Directoire de wijze van uitvoering van de uitzonderingsmaatregel verordende¹⁷.

Tot deze uitzonderingen behoorden alle kloosters door Zwarte zusters gehouden¹⁸, het Groot en Klein begijnhof te Gent¹⁹ en het klooster der Alexianen aldaar²⁰. Nog vóór het besluit van 13-5-1797 hadden de Zwarte zusters van Dendermonde en Oudenaarde reeds hun gebouwen ontruimd, op 25-1-1797, en konden zij zich niet meer verenigen om nog onderwijs te verstrekken²¹.

(14) *Collection Générale des lois et des actes du Corps Législatif et du Directoire exécutif*, op. cit., blz. 302: « Article 18. Dans les deux décades qui suivront le jour auquel les membres desdits établissemens auront reçu les bons mentionnés dans l'article 13, ils seront tenus d'évacuer les maisons nationales qu'ils occupent. »

(15) L. DE LANZAC DE LABORIE, *La domination française en Belgique, Directoire-Consulat-Empire, 1795-1814*, deel I, blz. 83. Commissaris Du Bosch te Gent verzette zich bij de hogere instanties tegen het voortbetrekken, nu als gewone burgers van de door hen als kloosterlingen ontruimde gebouwen: « Si cela est permis, la suppression des moines est illusoire », schreef hij op 7-2-1797. Waarop de Minister van de Algemene Politie hem van antwoord diende: dat indien deze ex-kloosterlingen zich stipt hielden aan de bepalingen van de wet van 15 Fructidor jaar V, het de Regering om het even was wie deze gebouwen kocht, en het samenwonen is door geen enkele wet verboden. (4 Ventôse jaar V, 22-2-1797).

(16) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1214, Bochet aan de Administratie, 2e Bur., 2e Sect., n° 5392, 24 Vendémiaire jaar V: « Ces établissemens sont compris dans la loi, qui porte également pour toutes les religieuses, à moins que celles-ci ne soient employées à l'éducation des enfans ou au soulagement des malades... »

(17) *Collection Générale des lois et des actes du Corps Législatif et du Directoire exécutif*, op. cit., blz. 302: « Article 20: Sont exceptées des dispositions de la présente loi, les maisons de religieuses dont l'institut même a pour objet l'éducation publique ou le soulagement des malades, et qui, à cet effet, tiennent réellement en dehors des écoles ou des salles de malades, lesquelles maisons continueront, comme par le passé, d'administrer les biens dont elles jouissent. »

(18) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1214, Bochet aan de Administratie, 2e Bur., 2e Sect., n° 6558, 11 Nivôse jaar V.

(19) Ibidem, Bundel 1214, Bochet aan de Administratie, 2e Bur., 2e Sect., n° 6701.

(20) Ibidem., Bundel 1214, Bochet aan de Administratie, 2e Bur., 2e Sect., n° 6923.

(21) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1215, Bochet aan de Administratie, 2e Bur., 2e Sect., n° 9124, 23 Prairial jaar V.

Zij, die vrijwillig de voorlopig in stand gehouden kloosterwoningen zouden verlaten, werden van retraitebons gespeend²². Hadden zij de bons reeds in hun bezit, dan moesten zij ze teruggeven aan het departement²³.

Als de eerste door de kloosterlingen — als zodanig in gemeenschap levend — ontruimde instellingen tekenen wij aan :²⁴

de abdij van Baudeloo,	Gent	ontruimd 1-11-1796;
de abdij van St Pieters,	»	2-11-1796;
de abdij van Waarschoot,	»	2-11-1796;
het klooster der Augustijnen,	»	2-11-1796;
het klooster der Dominikanen,	»	2-11-1796;
het klooster der Karmelieten,	»	3-11-1796;
het klooster der Karmelieten,	Bottelare,	6-11-1796;
de abdij Rijkegasthuis,	Gent	7-11-1796;
de abdij van Oosteeklo,	»	7-11-1796;
de abdij van Doorzele,	»	8-11-1796;
de abdij der Annonciaden,	»	8-11-1796;
de abdij van Maagdendale,	Oudenaarde	11-11-1796.

Ook de kloosters van de Zwarte zusters, van Ste Barbara, van de Ursulienen en van de Recollecten te Gent, de abdijen van Ninove en van St Adriaan te Geraardsbergen werden vroegtijdig ontruimd : reeds vóór half januari 1797 veilde men ze gedeeltelijk.

Het voorlopig behoud van de gemeenschappen met onderwijs- en ziekenverzorgingsdoeleinden duurde nauwelijks 15 maand, tot op 25 november 1797. Alsdan nationaliseerde de wet van 5 Frimaire jaar VI de seculiere kapittels, de geestelijke prebenden, de seminariën, alsmede de tijdelijke gespaard gebleven kloosters, onder toekenning eveneens van retraitebons aan de leden van de geestelijke instellingen²⁵.

Het seminarie van Gent, door voornoemde wet van 5 Frimaire jaar VI (25-11-1797) verwereldlijkt, kwam bij gedeelten in verkoop op 29 juli en 13 september 1798²⁶, doch zijn verdere bezittingen werden reeds in bod gesteld van 14 maart 1798 af.

(22) R.A.G., Bundel 1214, Bochet aan de Administratie, 2e Bur., 2e Sect., n° 8068, 10 Germinal jaar V.

(23) Ibidem, Bundel 1214, Bochet aan de Administratie, 2e Bur., 2e Sect., n° 6932, 4 Pluvisse jaar V.

(24) Ibidem, Bundel 1215, Zitting van het departementsbestuur van 29 Brumaire jaar V, bijgevoegde staat van afgeschafte en ontruimde kloostergebouwen.

(25) *Pasinomie*, deel VIII, blz. 121, wet van 5 Frimaire jaar VI : « Article 1 : Les chapîtres séculiers, les bénéfices simples, les séminaires et ... sont supprimés dans les départemens réunis par la loi du 9 vendémiaire an IV... Article 7 : Les dispositions de l'article 11 de loi du 15 Fructidor an IV, en ce qui concerne la présentation des pensions de retraite, sont applicables à chacun des membres des établissemens supprimés... Article 13 : Les maisons religieuses dont l'institut a pour objet l'éducation publique ou le soulagement des malades sont supprimées... »

(26) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Registers met de verkoopprocessen-verbaal nrs 1342, 1347, 1331.

3. *Afschaffing en teruggave van de goederen van kerken, pastorijen en kerkfabrieken.*

Het is bij decreet van 5 Brumaire jaar VI (26-10-1797)²⁷, dat het Directoire ten profijte van de Rijkskas er toe overging al de bezittingen van kerken en pastorijen onder sekwester te plaatsen, waarvan de geestelijken weigerden de eed van « haat aan het koninkdom en aan de anarchie, van gehechtheid en van getrouwheid aan de Republiek en aan de Constitutie van het jaar III », gevorderd door de wet van 19 Fructidor jaar V (5-9-1797), te zweren, of die de vlucht hadden genomen. Iedere priester, die zijn gewone verblijfplaats zou verlaten zonder aan de plaatselijke overheid kennis te geven van zijn nieuw verblijf en zulks aan de hand van getuigschriften te rechtvaardigen, wordt op de lijst van de uitgewekenen gebracht en blootgesteld aan de verbeurdverklaring van zijn goederen.

Medebegrepen in deze maatregel waren vanzelfsprekend de eigendommen van de kapelaanschappen, diakenijen, kerkfabrieken en kerkmeesters. Onder regie geplaatst en beheerd zoals alle andere nationale goederen, moest deze beslaglegging uitgevoerd, zelfs indien de betrokkenen de eed aflegden na de tijd door het Directoire vastgesteld, dit is na de registratie door het departementsbestuur van het besluit van 5 Brumaire^{28 29}

De vrijgekomen pastorijen met alles wat er onmiddellijk bijbehoort aan tuinen en boomgaarden werden door het beheer van de domeinen in pacht gegeven.

In het openbaar werden boven omschreven goederen, op 8 januari 1798, ten stadhuize van Gent voor de duur van één jaar verhuurd, doch het departement behield zich het recht voor de verpachting naar willekeur te verzaken, onder meer : de kerken en pastorijen van St Baafs te Gent voor 850 L, van St Michiels voor 1000 L, van St Niklaas voor 850 L, van St Jacobs voor 615 L, van St Salvator voor 300 L, van St Pieters voor 70 L en deze van Akkergem voor 60 L³⁰.

(27) *Pasinomie*, deel VIII, add. blz. 9, Besluit van het Uitvoerend Directoire van 5 Brumaire jaar VI (26-10-1797).

(28) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 361, Financien, 3e Afd., 1e Sect., 1e Onderverdeling, Parijs, 23 Nivôse jaar VI, blz. 198, De Minister van Financien aan de Beheerders van het departement van de Schelde : « L'arrêté du Directoire Exécutif du 5 Brumaire dernier, relatif au séquestre à apposer sur les biens, maisons, presbytérales et églises des cures non desservies et de celles où le culte seroit exercé par les ecclésiastiques qui n'auroient pas prêté le serment requis par la loi du 19 Fructidor dernier... Le Directoire Exécutif qui a délibéré le 15 dernier qu'il n'y avoit lieu à séquestrer les biens, maisons, presbytérales et églises de toutes les cures dont le desservant n'avoit pas prêté le serment à l'époque de l'enregistrement de l'arrêté du 5 Brumaire... et ce séquestre doit avoir lieu, dans le cas même où les ministres auroient prêté leur serment... si ce serment est postérieur à l'époque déterminée par la délibération du Directoire Exécutif. »

(29) S.A.G., Modern Archief, P. Culte, P.I.C.I., Gent, 21 Ventôse jaar X : « Citoyen maire, Invité de votre part, moi, soussigné, curé de St Bavon à Gand, je déclare que tous les biens curiales de St Bavon sont sous la main de la nation ou vendus par elle, quoique j'ai prêté le serment. »

(30) Pr. CLAEYS, op. cit., blz. 83.

Want aanvankelijk wees een aanzienlijk groot aantal priesters en daarmede gelijkgestelden het voor het uitoefenen van het ambt verplichtend afleggen van de eed van de hand. De verkoopprocessen-verbaal gewagen van niet minder dan 221 gemeenten op de 339 in het departement³¹, waarvan de betrokkene geestelijken van afzijdigheid getuigden. Voor Gent alleen bracht men, van 29-6-1798 af, de eigendommen in veiling van de volgende kerken: St Michiels, St Niklaas, St Jacobs, St Pieters, St Salvator, St Baafs, St Maartens en O.L. Vrouw. Te Oudenaarde van de kerk van St Walburgis en te Aalst deze van St Maartens.

Stippen wij de bijzonderheid aan, dat voor Zeeuws-Vlaanderen, slechts drie gemeenten op de 38, hun kerkelijke en geestelijke goederen zagen verbeuren en verkopen: Zaamslag, Zuiddorpe en St Jansteen. Blijkbaar was aldaar de geestelijkheid, in hoofdzaak Protestanten, meer volgzzaam dan zulks in Oost-Vlaanderen het geval was³².

Nauwelijks een 120-tal kerkdienaars legden in het departement, vóór 8-4-1802, datum waarop het Concordaat van 15-7-1801 in wet werd omgezet, zich goedschiks kwaadschiks neer bij de hen opgelegde verplichting de eed van haat af te leggen, — wellicht om voort hun kerk te kunnen bedienen en haar eigendommen voor verbeurdverklaring te behoeden³³.

Commissaris Du Bosch toonde zich verbeterd op de weerspannige priesters. In zijn maandelijks verslag van 18-10-1798 aan de Minister van Binnenlandse Zaken schreef hij: «... ce qui a engagé l'administration centrale à prendre un arrêté qui oblige les réfractaires à abandonner les maisons curiales, s'ils s'obstinent plus longtemps à se conformer aux lois de la République»³⁴. En op 1 maart 1799: «Les prêtres qui avoient fait les actes de soumission, voulus par les lois du 7 Vendémiaire an IV et du 19 Fructidor an V, se sont aussi conformés à l'arrêté des consuls qui exige d'eux une déclaration de soumission à la Constitution; un peu d'autres les ont imités; ce sont de prétendues décisions du soi-disant vicariat de Malines qui mettent à la torture la conscience des prêtres qui se croient soumis à sa juridiction...»³⁵. Vooral deze laatste zinsnede schetst de bijna algemene houding van de priesters tegenover het Republikeins besluit tot de eedaflegging. Weerspannigheid, die aanduren bleef tot aan het Concordaat, en zelfs nog een hele tijd daarna voor degenen onder hen, die slechts naderhand er toe besloten zich te onderwerpen of die met tegenzin de bepalingen van het Concordaat aanvaardden.^{36 37}

(31) FAIPOULT, *Mémoire Statistique du Département de l'Escaut*, blz. 28-31.

(32) S.A.G., Modern archief, Reg. P 10 a 2, Registre des sermens par les ministres de culte, jaren V-VI-VII.

(33) *Wegwyzer der Stad Gent*, 1812, blz. 51 en vv. In 1811 telde het departement 527 priesters en predikanten in functie.

(34) Arch. Nat., Série F.I.C. III, Escaut IV, n° 4356, le Direction, Gand, 21 Vendémiaire an VI.

(35) Arch. Nat., Série F.I.C. III, Escaut IV, n° 936, Gand, 10 Ventôse an VII.

(36) Stadsarchief van Gent, Modern Archief, n° P. 10 A 1.

(37) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 395, Brief van de Bisschop aan de Prefect, n° 120 van 3-11-1811. Deze brief heeft betrekking op priester Jacques, die zogezegd in retraite is in de oud-abdij van Terhagen te Gent, maar die ogenschijnlijk weerspannig blijft.

De afkondiging van de vrijheid van godsdienst en de tact van de prefecten³⁸ bedaalden geleidelijk de gemoederen. Van Kerstmis 1802 af onderwierpen zich in het departement meer en meer geestelijken aan de plechtigheid van de eedaflegging, alleen nu nog van «trouw aan de Regering». Zij geschiedde voor de katholieke priesters in de kathedraal van het bisdom Gent. Gedurende de mis, na het Evangelie, moesten zij op de heilige Evangelien en in de handen van de prefect van het departement de eed zweren in de volgende bewoordingen: « Je jure et promets à Dieu, sur les Saints-Evangiles, de garder obéissance et fidélité au Gouvernement établi par la Constitution de la République Française. Je promets aussi de n'avoir aucune intelligence, de n'assister à aucun conseil, de n'entretenir aucune ligue, soit au dedans, soit au dehors qui soit contraire à la tranquillité publique; et si dans le diocèse ou ailleurs j'apprends qu'il se trame quelque chose au préjudice de l'Etat, je le ferai savoir au Gouvernement ».

De predikanten legden dezelfde eed af, naar luid van de wet van 18 Germinal jaar X, doch in een zaal van de prefectuur en eveneens op de Evangelien³⁹.

Van 29 Prairial jaar XIII af werd in de tekst « au Gouvernement » vervangen door « à l'Empereur » en « diocèse » door « paroisse ou diocèse ».

Tot de eedaflegging besloten: ⁴⁰

a) katholieke priesters :	5 Nivôse jaar XI :	64
	(26-12-1802)	
	8 Nivôse jaar XI :	40
	13 » » :	80
	— — — :	88
	29 Prairial XII :	47
	(18-6-1805)	
	17 februari 1806 :	1
	16 april » :	1
	8 mei » :	27
	29 november 1808 :	4
	1 december » :	7
	— » :	16
	1809-1810 :	30
	1910-1811 :	12
	Samen :	417

b) predikanten :

27 Nivôse jaar XII :	10
(18-1-1804)	
1 Ventôse » :	10

(38) H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, VI, blz. 138.

(39) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 363, Sermens.

(40) Ibidem, Bundel 363, Sermens.

19 Vendémiaire XIII	
tot 20 december	
1810, op 14 zittin-	
gen, telkens 1 :	14
Samen :	34

Op het tijdstip van de afkondiging van de wet van 18 Germinal jaar X (8-4-1802) waren in het departement in functie of waren er in functie geweest : 312 priesters en 188 onderpastoors; in 1810 nog in dienst : 298 priesters en 179 onderpastoors⁴¹. Alle dienaars van het altaar hadden in 1811 de eed van trouw aan de Regering afgelegd.

Artikel 72 van het Concordaat bevatte, wat de herinrichting van de eredienst betreft, deze bepaling : « De niet verkochte pastorijen met de tuinen er bij zullen in het gebruik teruggeven worden van de priesters en van de bedienaars van de hulpkerken ».

Verder stelde artikel 76, bij besluit van de prefect, de kerkgebouwen ter beschikking van de bisschoppen, op voet van één gebouw per priester⁴². Aldus kon de eredienst weerom in het openbaar beoefend worden. De huurders van de teruggeschonken pastorijen kregen pachtopzeg en moesten ze binnen de drie maand ontruimen⁴³.

Meer andere kerken dan deze bij beslissing van de prefect vrijgegeven, mochten evenwel niet geopend. De kerk bvb. van het oud-klooster der ex-Kapucijnen te Dendermonde, als oratorium gebruikt zonder officiële toelating, diende terstond gesloten. Voor alle verdere overtreding van het verbod stelde men de burgemeester verantwoordelijk⁴⁴. Eveneens ontzegde de prefect de praktijk van het celebreren der mis in de voormalige abdij van de Benediktijnen te Geraardsbergen; in deze gingen bovendien, stiekem tot in 1809, vergaderingen door van de Stevenisten onder de leiding van de abten⁴⁵, zoals dat gebeurde in het klooster der Kapucijnen te Dendermonde⁴⁶.

(41) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 359, Aantal priesters en onderpastoors die in het departement in functie waren of in functie waren geweest op het tijdstip van de afkondiging der wet van 18 Germinal jaar X, — opgave gedaan te Gent, op 1-8-1810 door M. De Meulenaere, vicg, voor de afwezige bisschop :

		<i>Aantal priesters :</i>		totaal	in functie (in 1810)
meer dan 70 jaar	van 60 tot 70 jaar	nog geen 60 jaar			
38	79	195	312	289	
		<i>Aantal onderpastoors :</i>		totaal	179
8	20	160	188		

(42) Zie Concordaat van 8-4-1802.

(43) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 356, Brief van de prefect aan de directeur der domeinen, 9 Frimaire jaar XI.

(44) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 361, Police Générale, Cultes, Clergé, 2e division, Antwoord dd. 23-6-1810 van de prefect aan de onderprefect van Dendermonde op dezes brief van 22-3-1810.

(45) Ibidem, Bundel 359, De burgemeester van Geraardsbergen aan de prefect, 19-3-1810.

(46) Ibidem, Bundel 361, Police Générale, Cultes, Clergé, 2e division. Antwoord dd. 23-6-1810 van de prefect aan de onderprefect van Dendermonde op dezes brief van 22-3-1810.

Wij hadden reeds de gelegenheid er op te wijzen, dat in enkele gevallen de geestelijken hun kloostergebouw met de kerk terugkochten in ruil van de retraitebons. Dit deden namelijk de Karmelieten, de Dominicanen en de Augustijnen te Gent, die in 1802 sedert enkele tijd reeds, voorzeker met bevoegde vergunning⁴⁷, hun kerken voor het publiek hadden geopend en er dagelijks hun erediensten hielden⁴⁸. Kochten ook hun kerken terug in van de Republiek: de Recollecten van Eeklo, de abten van St Cornil te Ninove, voor wie de burgemeester naar de bisschop een verzoekbrief richtte om in de kerk een school te openen⁴⁹, en de Kapucijnen van Dendermonde. Voor laatstbedoelde kerk richtte de bevolking een brief tot de prefect, hem verzoekend ze in gebruik te stellen voor het mishouden, o.m. om de handel in deze verlaten buurt te doen herleven, — doch vruchteloos. De begijnen te Gent kochten het Groot-begijnhof met de kerk terug in, doch deze was in 1802 nog niet in gebruik genomen voor de eredienst. Voor de kerk van de abdij van St Pieters vroeg de toenmalige burgemeester haar behoud voor het mishoren van de parochianen, maar de prefect was van zins in dit gebouw een museum in te richten⁵⁰.

Middelerwijl veilde het departement ongestoord verder de bezittingen aan huizen, land en bos en weiden van kerken en pastorijen, tot in 1813 toe, andere dan deze door het Keizerrijk aan de priesters gelaten voor hun levensonderhoud.

De slotsom nu makend van wat aan kerk- en pastorijgoederen in het departement verkocht werd, van 25-5-1798 tot 29-10-1813, stellen wij de volgende cijfers vast: 1579 hectaren, verdeeld over 1523 artikelen en verspreid over 221 gemeenten, hetzij 5,83 % van de 27079 hectaren geveilde domeinen onder het Frans bewind.

Behalve voor het pastorijgoed van St Baafs te Gent in Lebbeke (25844 m²) en de goederen van de hoofdkerk te Middelburg aldaar (101125 m²), in Heile (162880 m² en 128464 m²) en in St Kruis (135718 m²), betreft het hier artikelen, die in het koopbereik liggen van de mindergegoede burgers, zoals het Rijksbestuur het nadrukkelijk had begeerd⁵¹.

(47) Pr. CLABYS, op. cit., blz. 80: « Dans l'église des Augustins le citoyen Volbrecht et ses collègues, anciens augustins, qui ont racheté leur église et leur couvent chantent le 22 (novembre 1797) un Requiem à la mémoire des braves morts pour la Liberté et l'Egalité. L'Eglise est convertie en Rouw-verblijf, au milieu duquel s'élève un catafalque entouré de trophées de guerre. »

(48) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 365, Direction des domaines, Police des Cultes, 2e Bur., 18 Pluviôse an XII. Etat des édifices non aliénés servant à l'exercice des cultes: « ces trois batimens ont été vendus par la nation avec ceux des couvens auxquels ils appartiennent, les acquéreurs qui sont les ex-religieux... ont ouvert depuis longtems les dites églises au public et y exercent journellement le culte. »

(49) Ibidem, Bundel 365, Brief dd. 18 Pluviôse jaar XII van de bevolking, gewettigd door de burgemeester op 11 Nivôse jaar XI. »

(50) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1250, Brief dd. 18 Pluviôse jaar X van de burgemeester aan de prefect, n° 1423.

(51) Ibidem, Verkoopprocessen-verbaal, Registers 1355 n° 16 van 13-3-1799, 1369 n° 14 van 13-1-1800, 1363 n° 5 van 25-8-1799, 1364 n° 10 van 5-10-1799 en 1364 n° 11 van 10-10-1799.

Voortaan moesten de kerken en de pastorijen, bediend door de priesters in uitvoering van het Concordaat, beschouwd worden als gemeentelijk eigendom ⁵².

Tegelijkertijd met de bezittingen van kerken en pastorijen legde de Staat beslag op deze van de kerkfabrieken, beneficiëes en stichtingen. Onbeduidend voor de Schatkist is hier het aantal en de hoeveelheid van de verkochte goederen van die oorsprong. Amper 85 artikelen met samen 164 hectaren, of 0,6 % van de totaliteit der geveilde goederen en 19350 m² gemiddeld per artikel kwamen in het bereik gesteld van de weinig bemiddelde lieden.

Door de heropening van kerken en hulpkerken bleek ook weldra de teruggave van de bezittingen der kerkfabrieken noodzakelijk, om de kosten te dekken van het gewoon onderhoud, van het mobiliair der bidplaatsen en van hun sacristieën.

De wederafstand werd uitgevaardigd door de wet van 7 Thermidor van het jaar XI (26 juli 1803), artikel 1 : « De niet vervreemde goederen van de kerkfabrieken, alsmede hun niet overgedragen renten, waarvan zij genoten, worden aan hun oorspronkelijke bestemming teruggeschonken » ⁵³.

Dit artikel spreekt een duidelijke taal. Niettemin stelde men de vraag of de stichtingen voor verjaringsmissen ter intentie van overledenen en voor andere kerkelijke diensten deel uitmaken van de inkomsten der kerkfabrieken en derhalve begrepen zijn in de beschikking van de wet van 7 Thermidor. Het antwoord luidde natuurlijk bevestigend ⁵⁴.

De drie kerkmeesters, belast met de wederinbezitting van de eigendommen, werden door de prefect benoemd, op voordracht van een dubbele lijst van kandidaten, voor elke kerk door de plaatselijke burgemeester en de pastoor aangeduid. Voorts hield het departement toezicht op de werkzaamheden van de kerkmeesters, en vooral mocht niets van de teruggegeven bezittingen verkocht worden zonder de toelating van het departement ⁵⁵.

Waar ten onrechte kon gemeend dat de goederen met vervallen verklaarde kopers en de door hen geïnde pachtprizen nu naar de kerkfabrieken zouden overgaan, verwijst de prefect naar het ontkenpend antwoord van de Minister van Financiën. Eens geveild bleven de eigendommen voort in het bezit van het Rijk ⁵⁶.

Sommige pastorijen waren door de verkoop van alle of van het merendeel hunner goederen en van deze der kerkfabrieken van voldoende in-

(52) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 218, Ministre des Finances, Extrait des minutes de la secrétairerie d'Etat, Conseil d'Etat, Séance du 2 Pluviôse an XIII, Avis, Approuvé par Napoléon, 6 Pluviôse an XIII.

(53) Ibidem, Bundel 356, Extrait des registres des délibérations, Bruxelles, 7 Thermidor an XI.

(54) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 356, Brief van de prefect aan de burgemeesters, 2 Pluviôse jaar XII.

(55) Ibidem, Bundel 357, Bur. der nationale domeinen, 2 Germinal jaar XII, Instructions pour les Marguilliers...

(56) Ibidem, Bundel 358, Brief van de prefect aan de kerkmeesters, 27-1-1809.

komsten ontbloot. Zij vragen om geldelijke bijstand uit de Schatkist. Doch slechts wanneer per gemeente een nauwkeurige staat van de kerkelijke bezittingen, waarover de priesters blijven beschikken, zal opgemaakt zijn, is de Minister van de Eredienst van oordeel, dat hij op de gepaste manier zal kunnen voorzien in de werkelijke behoeften van de geestelijkheid ⁵⁷.

4. *Afschaffing van de goederen der gilden.*

De afkondiging van de verbeurdverklaring van de eigendommen der vier voornaamste wapengilden greep plaats op 6 juni 1796 ⁵⁸. Deze beslaglegging trof de bezittingen der corporaties van St Joris (kruisboogschutters), van St Sebastiaan (boogschutters), van St Antoon (buksschutters) en van St Michiel (schermers). Op 17-3-1797 werd te Gent in de Plumstraat met de veiling begonnen van een huis, voordien toebehorend aan de broederschap van St Joris; te Aalst op 25-4-1797 van een huis met land oorspronkelijk van het gilde van St Sebastiaan; te Gent op 17-12-1797 van een huis afkomstig van de corporatie van St Antoon (Prinsenhof), enz.

De Regering zou zich evenwel niet beperken tot deze vier groeperingen. Zij sekwestreerde door de wet van 5 Frimaire jaar VI (25-11-1797) alle leke broederschappen: de Vrije Schilders te Dendermonde, St Rochus (plaveiers) te Aalst, de Winkeliers te Sluis, de Bontwerkers, Brouwers, Schippers en Goudsmeden te Gent, de Bier- en Garenhandelaars te Heile, de Pannebakkers te Oudegem, enz.

De buit was hier echter niet groot. Naast de 43 huizen, waarvan de verkoopprocessen-verbaal de oppervlakte niet aanduiden, werden slechts 64 partijen land, weide en bos, met een uitgestrektheid van 37 hectaren in het departement verkocht ⁵⁹.

5. *Verbeurdverklaring van de goederen der uitgewekenen en van de Spaanse onderdanen.*

Meer gedreven door een gevoel van verbittering en een verlangen naar wraak, meer om de natie te vergoeden voor de buitengewone uitgaven, door het vijandig gedrag van de uitgewekenen in het buiten-

(57) R.A.G., Bundel 359, Ministre des Cultes, Conseil d'état, Extrait du Registre des Délibérations. Séance du 26 juillet 1808. Avis.

(58) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde, Registre de Correspondance, n° 1194, Rép. 322, Rapports du 2e Bur., 3 Messidor an IV, Bouteville, commissaire du Gouvernement, annonce que: «... le Directoire exécutif a par un arrêté du 9 Floréal an IV ordonné la promulgation dans les neuf Départemens Réunis de l'article 28 de la Section 2e de la loi du 5 septembre 1791 v.s... Le dit article... porte que les Anciennes Milices Bourgeoises, Compagnies d'arquebusiers, fusiliers, chevaliers de l'arc ou de l'arbalète, Compagnies de volontaires et toutes autres, sous quelque forme et dénonciation que ce soit, sont supprimées.»

(59) *Collection Générale des lois et des actes du Corps Législatif et du Directoire exécutif*, Boek 72, blz. 221: Loi du 5 Frimaire an VI (25-11-1797), Article 1... toutes les corporations laïques des deux sexes sont supprimées dans les départemens réunis.

land veroorzaakt, waardoor zij verplicht was maatregelen te treffen om hen de middelen te ontnemen om schade aan het vaderland te berokkenen, dan om redenen van zuiver winstbejag, vaardigde de Assemblée op 9-2-1792 het bevel uit hun goederen in beslag te leggen en deze als nationale eigendommen onder het beheer te plaatsen van de domeinen. Zij, die zouden terugkeren in de tijdsruimte van een maand na het decreet, konden opnieuw in het bezit komen van hun goederen, mits het bestuur te vergoeden voor het geleverde werk ⁶⁰.

Deze inbeslaglegging was vanzelfsprekend de voorbode van de verkoop, bevolen bij decreet van 25-7-1793 ⁶¹.

Automatisch gingen deze wetsbepalingen in toepassing over naar de uitgewekenen van de aangehechte gebieden. Alle akten van verkoop van hun goederen, overdracht aan anderen, hypothekering door of op last van bloedverwanten werden er ongedaan verklaard, zoals zulks het geval was in Frankrijk ⁶².

In het departement van de Schelde kwam Pignatelli-Egmont, prins van Gavere ⁶³, allereerst voor als « persona suspecta ». Hij was hier ook de meest beproefde in zijn bezittingen. Van hem verbeurde en verkocht men, van 5-2-1797 tot 29-10-1813, niet minder dan 227 artikelen, vooral land, weide, bos en brem, met een gezamenlijke inhoud van 485 hectaren, meestal verspreid over Baaigem, Dikkelvenne, Edelare, Gavere, Schorisse en Zottegem; maar ook, doch in mindere mate over Bavegem, Erembo-degem, Grotenberge, Nederzwalp, Strijpen, Velzeke en Zegelsem. Daarin begrepen 2 hoeven en 2 vijvers te Schorisse, een tabaksmolen en 7 huizen te Gavere, een watermolen te Strijpen en een windmolen te Nederzwalp-Paulatem, te Baaigem en te Dikkelvenne. Te Schorisse kon hij eertijds bogen op het bezit van meer dan 279 hectaren, hetzij de 2/9n van de oppervlakte dezer gemeente (1229 hectaren); te Gavere op meer dan 115 hectaren, of ongeveer het 1/4e van zijn uitgestrektheid (434 hectaren). Een niet te miskennen rijkdom dus, die de Regering zich wist toe te eigenen.

Delatte schrijft in « La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes », op blz. 60, in voetnota: « Le plus important d'entre eux (des émigrés) est Pignatelli, résidant à Madrid. Petit-fils

(60) M. MARION, *La Vente des Biens nationaux pendant la Révolution, avec étude spéciale des ventes dans les départements de la Gironde et du Cher*, blz. 111: « L'Assemblée, considérant qu'il est urgent d'assurer à la nation l'indemnité qui lui est due pour les frais extraordinaires occasionnés par la conduite des émigrés et de prendre les mesures nécessaires pour leur ôter les moyens de nuire à la patrie... décréta le 9-2-1792 que les biens des émigrés seraient mis sous la main de la nation... »

(61) Ibidem, blz. 116: « Le séquestre n'était évidemment que la préface de la vente: celle-ci fut décidée en principe dès le 27 juillet 1792... Le mode de la vente ne devait être définitivement décrété le 25-7-1793. »

(62) Ibidem, blz. 118: « Nullité de tous actes de vente, cession..., transfert, hypothèque, contractés par les parents d'émigrés... »

(63) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal 1332, n° 14 van 17-3-1798: « Gavre, émigré français d'Egmont Pignatelli, représenté à l'estimation par Vaerenberg, receveur dudit Pignatelli. »

du comte d'Egmont⁶⁴ il en avait hérité un domaine très important... Il en racheta la totalité».

Zo het waar is dat Pignatelli in Jemappes al zijn goederen terugkocht, dan past toch dergelijke bewering niet voor het departement van de Schelde. De naam Pignatelli komt hier zelfs geen enkele maal voor als « koper » van nationale goederen, dus ook niet van vroeger de zijne, noch rechtstreeks noch onrechtstreeks, ofschoon de bezittingen van de « prins van Gavere » er zo uitgebreid waren.

In de tweede plaats werden de eigendommen van de familie Pierre de Croy, bij keizerlijk decreet van 27-9-1810, het Rijk bepaald toegevoegd⁶⁵. Van prins de Croy verkocht men in het noord-westen van het departement (te Waterland, St Jan in Eremo, Maldegem, Adegem, Middelburg-in-Vlaanderen) en verder te Kallo, in het geheel 35 artikelen, samen 213 hectaren omvattend⁶⁶. Van deze goederen nam Jacques Pecsteen, gerechtelijk ambtenaar te Brugge en rentmeester van de Croy, 89 hectaren voor zich (een hoeve van 65 hectaren te Waterland en 24 hectaren land en bos te Middelburg, St Jan in Eremo en St Laureins), ongetwijfeld uit naam van de prins.

Als Belgisch uitgeweken edelman kwam baron van Pamele in de derde plaats. Van hem veilde het departement te Leupegem-Edelare slechts een huis met land en weide van 12298 m², op 26-2-1799.

Meer andere edellieden van Belgische nationaliteit, naar het buitenland uitgeweken, komen in de verkoopprocessen-verbaal niet voor. Hun aantal is dus zeer gering; maar de van hen aangeslagen en verkochte goederen bedragen evenwel 700 hectaren, of iets meer dan 2,5 % van de 27.079 hectaren geveilde domeinen.

De Franse prinses Louise de Montmorency⁶⁷ ⁶⁸, die in het buiten-

(64) J.S.E.J.L. DE HERCKENRODE, *Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne, par M. de Vegiano, seigneur d'Hovel...*, deel I, blz. 713-714: Propoçe-François, comte d'Egmont, prince de Gavre. Il mourut en Catalogne, le 15 septembre 1707, à 38 ans, sans postérité. Par son testament il céda à Philippe V, roi d'Espagne, tous ses droits sur le comté d'Egmont... et il institua son héritier dans ses autres biens maternels son neveu Propoçe-Marie-Philippe-Charles-Nicolas-Augustin Pignatelli, fils de sa sœur Marie-Claire-Angélique d'Egmont et de Nicolas Pignatelli, duc de Bisaccia, général de l'artillerie de S.M. aux Pays-Bas en 1704. — De uitgewekene Pignatelli is dus in geen geval de kleinzoon van de graaf van Egmont; maar voorzeker de kleinzoon van Nicolas Pignatelli.

(65) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1268, Ministère des Finances, département des Domaines nationaux, 5e Div., 1r Bur., St Cloud, 27-9-1810, Napoléon: « Vu l'Arrêté du 21 floréal an XII (11 mai 1804) sur le rapport de notre Ministre des Finances, Nous avons décrété et décrétons ce qui suit: Art. 1er, Tous les Biens qui ont appartenu à la famille de Croy et qui sont sous séquestre, sont définitivement réunis au Domaine de l'Etat... ».

(66) Ibidem, Hollands Archief, n° 314, Koninklijk Besluit van 14-8-1818, n° 67. Wat nog restte van de goederen van het huis de Croy wordt aan de familie terugeschonken.

(67) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal 1396, n° 9 van 15-6-1804: « Mme Louise, Auguste, Elisabeth, Marie, Colette de Montmorency, épouse de Joseph Marie De lorraine Devaude-
mont, domiciliée à Paris. »

(68) J.S.F.J.L. DE HERCKENRODE, *Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne par M. de Vegiano, seigneur d'Hovel...*, deel II, blz. 1389: « Louis

land verbleef, had in hoofdzaak bezittingen te Bellem en in de omliggende gemeenten. Te Bellem was zij eigenares van een kasteel, een windmolen, twee hoeven, een huis, land en bos; te Zomergem van twee windmolens en drie hoeven, benevens vier huizen; te Lotenhulle van een hoeve en bos, in het geheel van 20 artikelen, die zich in oppervlakte uitstrekten over 203 hectaren. Het departementsbestuur veilde ze van 27-10-1797 af tot op 15-6-1804.

De Spaanse provinciën, in opstand tegen het gezag van de koning, legden de hand op de bezittingen aldaar van Franse oorsprong. Als vergeldingsmaatregel sekwestreerde Napoleon, bij besluit van 24-9-1808, al de roerende en onroerende goederen van de Spanjaards op zijn grondgebied. Van deze beslissing kreeg de prefect van het Scheldegebied bericht toegezonden op de 28e daaropvolgende⁶⁹. In het keizerlijk besluit van 12 november werd de hertog van Hyar de Medina-Celi, prins van Bournonville (overleden te Madrid 23-2-1808) met naam genoemd als vijand van Spanje en Frankrijk en verrader van beide kronen⁷⁰.

Als dusdanig verbeurde en verkocht men zijn eigendommen, alle in Baasrode gelegen, op 6-7-1810 en 21-9-1810. Niet minder dan 45 artikelen land, weide en bos, alluviale gronden, zeven huizen en een windmolen kwamen aan de beurt, met een inhoudsgrootte van samen 42 hectaren. — Graaf Charles Joseph d'Ursel, burgemeester van Brussel en er wonende in het hotel op de Houtmarkt, hield voor dat deze goederen, nagelaten door « feue Madame Françoise Albertine de Bournonville⁷¹ à feu Monsieur Guillaume Joseph Leonard Vital d'Ursel, jongere, dont il est héritier », hem toekwamen en dat ze wederrechtelijk in de handen waren gekomen van de hertog van Hyar. Titels en bewijsstukken liet hij de prefect voorleggen. Het mocht nochtans niet baten. De eigen-

Ernest-Gabriel, dit le prince de Montmorency, comte de Logny, vicomte de Roulers, baron de Bellem, etc., naquit à Gand, le 22 décembre 1735. — Louise-Auguste-Elisabeth-Marie-Colette de Montmorency, sa fille unique, née le 31 mai 1762, laquelle fut mariée le 30 décembre 1778, à Marie-Joseph-Louis, prince de Lorraine-d'Elbœuf. »

(69) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1265, Metz, 24-9-1808, Décret Impérial: « Le séquestre sera mis sur tous les biens meubles et immeubles des Espagnols qui se trouvent en France. Lesdits biens répondront de ceux des Français domiciliés en Espagne, qui ont été saisis et séquestrés dans les provinces révoltés contre l'autorité du roi..., Napoléon. »

(70) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1265, Burgos, 12 november 1808, Décret impérial: «... Les Ducs de l'infantado, de Hyar de Medina-Celi d'Ossuna,... sont déclarés ennemis de la France et de l'Espagne et traités aux deux Couronnes. Comme tels, ils seront saisis en leurs personnes... leurs biens meubles et immeubles seront confisqués... »

(71) Ibidem, Register met de verkoopprocessen-verbaal 1444, n° 1, notariële akte, Grimbergen, 3-7-1810, geregistreerd te Opdenbeek, 3-7-1810: « Les biens délaissés par feue Madame Françoise Albertine de Bournonville à feu Monsieur Wolfgang Guillaume Joseph Leonard Vital d'Ursel, jongere, dont il est héritier,... dont le Duc d'Hyar... s'était injustement et illégalement mis en possession; lesquels biens se trouvent maintenant affichés... comme domaines confisqués sur ledit Duc d'Hyar... »

dommen werden op de aanplakbrieven ingeschreven en daarna verkocht... aan graaf d'Ursel ⁷².

In samenvatting herleidt zich de verkoop van de bezittingen der uitgeweken edellieden, alsmede van de Spaanse en Belgische onderdanen tot deze cijfers :

a) <i>Uitgeweken Belgische edellieden :</i>			
Prins Pignatelli (van Italiaanse oorsprong),	485 ha,	227 art.	
Prins de Croy,	213 »	35 »	
Baron van Pamele,	1 »	1 »	
b) <i>Uitgeweken Franse edelvrouw :</i>			
Prinses de Montmorency (v. Belgische oorspr.)	203 »	20 »	
c) <i>Spaanse onderdaan :</i>			
Hertog d'Hyar de Medina,	42 »	45 »	
d) <i>Uitgeweken Belgische onderdanen :</i>			
Mottin d'Orney,	2 »	1 »	
Charles Bressous,	hotel ⁷³	1 »	
Samen :	946 ha,	330 art.	

Hetzij 3,50 % van de algeheelheid der geveilde goederen.

In zijn werk « La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes » schrijft Delatte, op bl. 17 : « Ce qu'on vend en Belgique sous le nom de biens d'émigrés, ce sont les propriétés de personnes absentes et qui, déjà avant l'invasion, n'avaient pas leur résidence en Belgique ». Bovenstaande lijst overschouwend twijfelen wij er aan of deze bewering volkomen juist is voor ons departement, inzonderheid wat Baron van Pamele en Charles Bressous betreft.

Krachtens het Verdrag van Campo-Formio moesten alle Belgen, die verklaarden Oostenrijkers te willen blijven, in een tijdsruimte van drie jaar, hun goederen in de aangehechte gebieden verkopen. Doch geen enkele Belg, in Oostenrijk verblijvend, heeft aan de administratie de verkoop van zijn bezittingen gerechtvaardigd, — aldus schrijft de prefect, op 1-4-1811, aan de gemeentebesturen, langs de onderprefecten van de arrondissementen om ⁷⁴.

(72) F.V. GOETHALS, *Dictionnaire Généalogique et Héraldique des familles nobles*, Tome III, Tab. 12, page sans n° : « Angélique-Honorine, comtesse d'Ursel et du Saint-Empire, épouse de Wolfgang de Bournonville, marquis de Sars, général de bataille au service d'Autriche, gouverneur de Termonde, mort en 1754. Sa fille Anne-Albertine de Bournonville, chanoinesse à Mons, morte en 1791, dernière de ce nom. » Françoise Albertine is ongetwijfeld een andere voordien overledene dochter van Wolfgang de Bournonville.

(73) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal 1454, n° 11 van 21-12-1810 : het hotel te Gent van de uitgewekene Charles Bressous werd ingekocht door Weduwe Charles Bressous, voor 16.800 frank.

(74) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1268. De prefect aan de gemeentebesturen, Gent, 1-4-1811 : « Considérant que d'après le Traité conclu à Campo-Formio, tous les Belges qui ont déclaré vouloir rester Autrichien, ont dû vendre dans l'intervalle de trois ans leurs propriétés situées dans

Op 10-4-1811 vraagt de prefect d'Houdetot aan de hertog van Rovigo, Minister van de Algemene Politie, welke houding hij dient aan te nemen tegenover de Belg Ferdinand d'Hoop, die als afdelingshoofd in het Oostenrijks leger onmiddellijk na het verdrag van Lunéville zijn ontslag nam, te Wenen huwde en er thans als eenvoudige burger leeft ⁷⁵. Het verdrag van Campo-Formio, luidt het antwoord, dd. 11-5-1811, maakt geen onderscheid tussen bijzonderen en officieren in dienst van vreemde naties, en dienvolgens is het sekwester op de goederen van de betrokkene op hem toepasselijk ⁷⁶.

In zijn voornoemde brief van 1-4-1811 maakt de prefect melding van twaalf uitgeweken Belgen, op wier goederen en renten de inbeslaglegging zal gegeven worden, daar zij in Oostenrijkse dienst gebleven zijn :

Rindsmaul, Emmanuel,
 Rindsmaul, Maximiliaan,
 de Murray, Albert, Joseph, Guislain,
 Taintenier, Nicolas, J.J.,
 Benoist, Auguste,
 de Baut, Jean, François, Joseph,
 de Lunden, Alexandre, Joseph, Désiré,
 van Hoobrouck, Constant,
 de Bemel, Henri, Charles, Joseph,
 Penning, Denis, Antoine, Joseph,
 de Wautier, François,
 van Goethem, Jean Baptiste,

Van deze personen vermeldt de lijst, dat de eerste vier geboren zijn te Gent. Taintenier was schepen te Gent in 1788. Zij zijn of waren in dienst geweest als officier in het Oostenrijks leger en hebben zich nu bepaald in Oostenrijk gevestigd. Behalve één. Inderdaad laat de Minister van de Algemene Politie, bij zijn antwoord aan de prefect, op 11-5-1811, de naam schrappen van van Goethem, Jean Baptiste, geboren te St Niklaas, luitenant in het Oostenrijks leger, teruggekeerd naar zijn geboortestad, er gehuwd met een Franse vrouw en nu ingeschreven op de bevolkingsregisters aldaar ⁷⁷.

les pays cédés, acquis ou échangés par ledit Traité; Considérant que jusqu'à ce jour aucun Belge, anciennement domicilié dans ce Département, et qui a déclaré vouloir rester Autrichien, n'a justifié à l'Administration de la vente de ses biens; Que par suite de cette non justification on peut présumer avec fondement qu'aucun ne s'est conformé à l'obligation de vendre, qui lui a été imposée par ledit Traité... Le séquestre sera opposé... sur tous les biens et revenus appartenant... aux particuliers désignés ci après... »

(75) Ibidem, Bundel 1268, De prefect aan de Minister van de Algemene Politie, 10-4-1811.

(76) Ibidem, Bundel 1268, Algemene Politie, 2e Bur., De Minister Livin de Rovigo aan de prefect, Parijs, 11-5-1811.

(77) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1268, Police Générale, 2e Bureau, De Minister Livin de Rovigo aan de prefect, Parijs, 11-5-1811: Quant au Sr Jean Baptiste Marie van Goethem, le cas particulier dans lequel il se trouve, le dispense naturellement de la mesure du Séquestre. »

Uit deze teksten blijkt mijns inziens voldoende dat het hier gaat om Belgen van geboorte, die vóór de inval der Fransen op ons grondgebied verbleven en niet terugkeerden uit het buitenland.

De prefect spreekt de verbeurdverklaring uit over hun bezittingen, verzoekt de gemeentebesturen een omstandige staat op te maken van hun goederen en een negatieve staat in te sturen zo er gene zijn.

In de verkoopprocessen-verbaal vinden wij evenwel geen geveilde goederen terug, die eens aan de bedoelde uitgewekenen hebben toebehoord. Zij zullen ze verkocht hebben, ofwel nog vóór het Verdrag van Campo-Formio, ofwel na dit Verdrag in de gestelde tijd van drie jaar, zonder hiervan nochtans kennis te geven aan de prefectuur ⁷⁸.

6. *Tekoopstelling van de versterkingen.*

Het besluit van het Consultaat van 1 Vendémiaire jaar XII (24-9-1803), dat in het departement verschillende versterkingen en militaire gebouwen afschafte, had niet alleen betrekking op deze gelegen in Zeeuws-Vlaanderen, te Hulst, Aksel, Filippine, Yzendijke, en er destijds door de Spanjaards, in de eerste helft van de 17e eeuw aangelegd als verdedigingsmaatregel tegen de Staatse invallen; ook deze te Gent en te Dendermonde waren in het besluit medebetrokken. Voordien waren ze Hollands en Oostenrijks bezit. Gent hield zelfs staande dat vele van deze nu genationaliseerde goederen, op haar grondgebied gelegen en door haar diensten gebruikt voor het innen van de octrooirechten, haar eigendom waren vóór de inlijving van België bij Frankrijk ⁷⁹. Bij keizerlijk decreet gingen ze nu over in de handen van de Minister van Financiën, om als Staatsdomeinen verkocht te worden ⁸⁰. Gevolg gevend aan artikel 3 van het besluit van 24-9-1803 liet het goevernement, door de algemene inspecteur van de genie te Antwerpen en de hoofdingenieur van bruggen en wegen, een commissie aanstellen (waarin meestal Bernier, opperwachmeester van de genie te Sas-van-Gent, en Leroy, opziener van de werken aan de zee, waren opgenomen en bijgestaan werden door de plaatselijke burgemeesters) ⁸¹, die in opdracht kreeg ter plaats de eigendommen op te nemen, ze in loten te verdelen, een lastenkohier op te maken en voorstellen te doen nopens de sléchting der werken, en hun uitbating door beteling. Eens hun verslag ingediend en goedgekeurd door de Minister

(78) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1268, Préfecture du Département, Extrait du Registre aux Arrêts du Préfet, Gand, 1-4-1811 : « Van Hoobrouck, Constant, né à Gand, 59 ans, entré en service 1772, Général major, mort à la bataille de Wagram, ne possédant que peu de biens que l'on croit qu'il a vendus depuis longtems. » — « de Murray, Albert, né à Gand, 1788, lieutenant-colonel, a vendu ses biens. » — « Pennincq, décédé depuis longtems; on ne connait aucun bien à lui appartenu. »

(79) Pr. CLAEYS, op. cit., blz. 163-164.

(80) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal n° 1432 : Hulst, Extrait de la minute de la Secrétairerie d'Etat, 17 Ventôse an XIII (8-3-1805).

(81) Ibidem, Bundel 1423, Hulst, Direction d'Anvers, 24e Division, Génie, Place d'Hulst, Floréal XII.

van Financiën, kon met de verkoop aangevangen. Als veilingsvoorwaarden golden deze, alsdan in zwang voor de andere nationale goederen.

Bij deze gelegenheid verloor de Regering het benutten van de grond en de noodwendigheden van de plaatselijke landbouw nogmaals niet uit het oog. Geldelijke voordelen voor de Schatkist en lokale belangen traden hierbij samen op de voorgrond. Wallen, dwarswallen, halve manen en overdekte wegen zullen, naar luid van artikel 21 en 22 van de verkoopprocessen-verbaal, gelijk gemaakt met de grond, in de tijdruimte van twee maand na het verstrijken van de lopende pacht; bij verzuim zal de gemeente daartoe ambtshalve overgaan op de kosten van de verwerfer⁸². Waar de kammen van de glooiingen aan de buitenkant van de vestingen en de borstweringen van de overdekte wegen als zeedijken dienst deden, zullen ze gehandhaafd blijven in hun huidige toestand. Aksel verkeerde namelijk in dit geval, waar de overdekte weg als tweede beschermingsgordel tegen gevaar voor overstroming ongeschonden moest bewaard worden⁸³.

De betrokkene gemeentebesturen werd de gelegenheid geboden, hierin voorzag artikel 4 van genoemd decreet, de gronden en gebouwen voor zich te vorderen, indien zij ze nuttig of nodig achtten voor de dienst van hun bestuur: in de drie dagen na de toewijzing konden zij zich in de plaats schuiven van de oorspronkelijke kopers, mits betaling in klinkende munt van de toeslagprijs⁸⁴.

In zijn beraadslaging van 21 mei 1805 besloot Aksel zich verschillende vestingsgronden toe te eigenen, alsmede het kwartier van « de Verloren Hoek » voor het bouwen van een lagere school, en voetstappen te doen bij de prefect om meer gunstige voorwaarden van betaling te bekomen. Dit laatste verzoek moest afgewezen worden, omdat Aksel zich op de verkoopdag van 12-7-1805, bij gemis aan voldoende fondsen, alleen in de plaats kon schuiven van Jacques Schits te Gent om het kwartier van « de Verloren Hoek » over te nemen voor 4700 frank. Uitstel van betaling werd niet bekomen⁸⁵.

Filippine, Hulst, Yzendijke en Sas-van-Gent wijzen de geboden inschikkelijkheid van de hand; zij weigeren zich een deel van de versterkingen toe te eigenen tegen de gestelde voorwaarden van schuldvereffening.

Wat nu Gent betreft, daar zou men aanvankelijk de Citadel bij de Antwerpenpoort gelegen (Spanjaardkasteel) niet veilen, maar deze uitzonderingsmaatregel werd daarna teruggeroepen⁸⁶. In zitting van 2-5-1807 beslist de gemeenteraad nagenoeg alle fortdelen op te kopen, die bij de verschillende stadspoorten gelegen zijn. Joseph Roegiers van Gent is er

(82) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal, n° 1399, Aksel, 16-12-1808, art. 21.

(83) Ibidem, n° 1399, Préfecture du département, Extrait, Direction d'Anvers, 24e Division, Axel, Germinal an XII.

(84) Ibidem, n° 1399, Extrait des Minutes de la Secrétairerie d'Etat, 19 Ventôse an XIII, Axel.

(85) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal n° 1399, Aksel, gemeenteraadsbesluit van 1 Prairial jaar XIII.

(86) Pr. CLAEYS, op. cit., blz. 163-164: « Il s'agit ici de la citadelle construite en 1540, près de la porte d'anvers par Charles Quint ».

de koper van, aan wie de burgemeester Dellafaille zich onderschuift in de vastgestelde tijd ⁸⁷.

Te Dendermonde neemt de burgemeester Pieter Verberckmoes voor de stad de twee oude forten, beiderzijds van het groot bruggenhoofd aan de Schelde, over uit de handen van Jan Vanden Berghen te Gent, op 5-7-1805, voor 2000 frank ⁸⁸.

De veiling van deze nationale goederen verliep op verschillende data, van 5-7-1805 tot 12-11-1813. Betaling in klinkend geld was geëist van de registratiekosten in de 20 dagen van de toewijzing ⁸⁹ en van de koopsom per vijfde delen. Het eerste vijfde in de 3 maand, het tweede een jaar later, de drie overige vijfden van jaar tot jaar. Voor de eerste termijn is geen intrest verschuldigd, maar voor de andere stortingen bedraagt hij 5 % per jaar. Een tamelijk hoge belasting dus, die de kopers er toe aanzet zich zodra mogelijk van de schuld te ontmaken ⁹⁰.

Het departement veilde onder het kaarslicht de volgende vestingen :

Gent,	46 artikelen, waaronder 17 woonplaatsen;
Dendermonde,	1 artikel, twee torens;
Filippine,	16 artikelen;
Aksel,	30 »
Yzendijke,	15 »
Sas-van-Gent,	2 »
Hulst,	15 »

Alles samen :

Staten-Generaal :	931007 m ² en 78 artikelen.
Oostenrijks gouvernement :	10444 m ² en 47 artikelen.
In het geheel dus :	941451 m ² en 125 artikelen.

Vergeleken bij de totaliteit der geveilde goederen komt het neer op het geringe procent van 0,35 %.

7. *Tekoopstelling van goederen van de Openbare besturen, gemeenten uitgezonderd, en van de Ridderlijke Orden.*

A. Buitenlandse Besturen

Onder deze hoofding rangschikken wij in allereerste plaats de eigendommen afkomstig van de Staten-Generaal der Verenigde Provinciën en van Oostenrijk, daargelaten hun vestingen en militaire gebouwen, door ons afzonderlijk behandeld.

(87) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal, n° 1410, Gent, gemeenteraadszitting van 5-10-1807.

(88) Ibidem, Register met de verkoopprocessen-verbaal, n° 1398, art. 17, Dendermonde.

(89) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal, n° 1398, zie Algemene voorwaarden van verkoop, XII.

(90) Ibidem, n° 1398, zie Algemene voorwaarden van verkoop, XI.

De Staten-Generaal hadden vooral in de polderstreek van Zeeuws-Vlaanderen uitgestrekte bezittingen, vooral te Aksel, Westdorpe, Stoppeldijk en Groede, doch ook enkele in de grensstreek van onze provincie, te Kieldrecht en te Watervliet. Voor het merendeel beperkten zich hun eigendommen tot landerijen, waarvan de belangrijkste, te Aksel-Westdorpe, met 202 hectaren, op 5-4-1797 onder het kaarslicht werd gebracht. Amper een drietal weiden, één huis en één wind- en paardenmolen, samen nog geen 5 hectaren groot, kregen hun beurt in 1797-98 en in 1805-06. In totaal beschikten de Staten-Generaal in het departement over 452 hectaren geveilde goederen.

De goederen voordien in Oostenrijks bezit waren hier van geringere oppervlakte, maar van meer verscheidene aard. Zij verdeelden zich over land, weide en bos, over huizen, 4 molens (twee te Dendermonde, één te Rupelmonde en één te Oudegem) en ten slotte over twee hoeven, te Moerbeke-Waas en te Melle-Wetteren. Deze laatste hoeve omvatte ongeveer 75 hectaren, hetzij meer dan de helft van de 135 hectaren, die Oostenrijk destijds in het noordelijk deel van onze provincie bezat. Het departement bracht ze in verkoop over de gehele periode van de aanhechting.

In de tweede plaats vermelden wij, wat van de Kommanderie van Hulst (voorkomende van een emolument van de Grootmajoor van Hulst) onder het kaarslicht werd toegewezen: slechts 3 artikelen land te St Jansteen en te Hulst, samen nog geen 5,5 hectaren groot, in 1798 en 1799. Als goederen van buitenlandse oorsprong rekenen wij verder aan, deze van de Paltsgraaf, van de Orde van Pitsenburg en van de Orde van Malta.

Door zijn verwickelingen met Duitsland nam Napoleon, in 1806, de goederen van de Keurvorst van het Paltsgraafschap in beslag. In het departement konden nauwelijks 3 hectaren land en weide te Breskens, verdeeld over 3 artikelen en afkomstig van de Paltsgraaf, in toeslag gegeven worden, op 24-10-1806 en 31-7-1807.

De Orde van Pitsenburg (een kommanderie van de Duitse Ridderorde) was evenals de Orde van Malta een ridderorde. Hun huizen hadden, de eerste meestal in de huidige provincie (Baardegem-Massemen, Wetteren-Westrem), de tweede in Zeeuws-Vlaanderen (Aksel, Boskapelle, Hontenisse, Stoppeldijk), bezittingen aan land, weide en aan een drietal hoeven, die zich resp. uitstrekten over 131 en 240 hectaren. Zij werden door het departement gelijkgeschakeld met alle andere kloostergoederen en verkocht op verschillende tijdstippen tot einde 1809.

B. Binnenlandse Besturen

De eigendommen, voordien toebehorend aan binnenlandse openbare besturen, gemeenten uitgezonderd, zijn in uitgestrektheid van gering belang. Wel hadden de Staten van Vlaanderen 43 partijen land, waarvan er 15 bekleed waren met een woonhuis, doch zij komen slechts in aanmerking voor een oppervlakte van 67598 m². Bedeelde stukken land zijn meestal gelegen langs de oevers van de Coupure te Gent en van de vaart

naar Brugge, te Mariakerke, Lovendegem, Vinderhoute, Bellem en Aalter, en men veilt ze stuksgewijs tot in 1813.

Van de Heerlijkheid van Beveren verkocht men, op 13-9-1798, een huis met twee vijvers, genoemd het « Huis van de Wet », en gelegen in de Nieuwstraat te St Niklaas. Eén artikel dus, zonder aangeduide oppervlakte.

Op 9-12-1808 kwamen drie artikelen aan de beurt, insgelijks te St Niklaas, die de have waren van het Land van Waas : twee huizen met land en één tuin. In een dezer huizen hield voordien het bestuur van het Land van Waas zijn vergaderingen.

Aldus ziet het detail er uit van wat van voornoemde goederen in het departement verkocht werd :

a) Goederen van buitenlandse oorsprong :

Staten-Generaal,	4519339 m ² en 43 artikelen;
Oostenrijks goevernement,	1387294 » » 53 »
Kommanderie van Hulst,	55700 » » 3 »
Paltsgraafschap,	32988 » » 3 »
Orde van Pitsenburg,	1309562 » » 26 »
Orde van Malta,	2405292 » » 16 »

b) Goederen van binnenlandse oorsprong :

Staten van Vlaanderen,	67598 » » 43 »
Heerlijkheid van Beveren,	huis en vijvers, 1 »
Land van Waas,	2539 » » 3 »
Samen :	9780312 m ² en 191 artikelen.

Met 978 hectaren in het geheel geven deze cijfers op de algeheelheid van de geveilde oppervlakte in het departement het klein procent van 3,61.

8. *Tekoopstelling van de kapellen.*

Het centraal bestuur van het departement vatte nog vóór de Boerenkrijg de gedachte op over te gaan tot de beslaglegging op de vele kapellen, nagenoeg voor elk gebruik onnuttig geoordeeld, en die derhalve te mijmeren stonden op de kruiswegen en in de velden, één zelfs middenin de baan op Aalst en die er het verkeer bemoeilijkte. Men zal ze als kerkgoederen of als afhankelijkheden daarvan aangerekend hebben, door de wet van 26-10-1797 verbeurd verklaard. Als kerkgoederen werden ze dan ook verhandeld, alhoewel verscheidene er van tot de gemeenschap behoorden.

Volgens de Lanzac de Laborie hield het departement van de Schelde er een begin van verkoop mede op 26-11-1798⁹¹. In werkelijkheid pakte men uit met de veiling van een verlaten kapel van het Heilig Bloed te

(91) L. DE LANZAC DE LABORIE, op. cit., deel I, blz. 253 : « ... L'administration centrale de l'Escaut était plus heureux en prescrivant la démolition des petites chapelles placées sur les routes..., le 6 Frimaire an VII = 26 novembre 1798. »

« Akkergem-Plaetseken », op 25-9-1798, en op aanplakbrief n° 151 gebracht onder n° 20⁹². Vóór de datum door voornoemde schrijver opgegeven kregen reeds negen kapellen hun toewijzingsbeurt : te Gent, Op-hasselt, St Kruis-Winkel, Mater, Dendermonde en Oostakker⁹³. Het besluit van het Directoire van 17-3-1799 (volgens de Lanzac van 8-4-1799)⁹⁴ veralgemeende deze maatregel, steunend op het feit, dat kapellen als oorden van samenscholing voor de onwelwillenden « les malveillants » benut worden⁹⁵. Van 25 december 1798 af verkocht men ze overeenkomstig artikel 7 van de wet van 27 Brumaire jaar VII (17-11-1798).

Voor het merendeel bedienden van het departement, agenten in openbare dienst, notarissen, geneesheren, bouwmeesters en bijzonderen uit Gent legden er bij de veiling beslag op. Het zal voorzeker niet van waarheid ontbloot zijn, dat velen ze achteraf lieten slechten, waartoe verplichting bestond overeenkomstig de verkoopvoorwaarden : « à charge de l'abattre » luidde het doorgaans in de processen-verbaal. Enkele stonden overigens op onmogelijke plaatsen; deze te Aalst-Schaarbeke « De Meuleschetter » genoemd, verkocht op 14-9-1799, moest men opruimen, omdat ze zich bevond middenin de verkeersweg; deze te Kalken, geveild op 19-10-1810, begrensde een woning met dewelke ze een gemene muur had⁹⁶. Van vernielzucht kan in deze gevallen alleszins geen spraak zijn, waarop Verhaegen zinspeelt⁹⁷.

Hoeveel kapellen werkelijk op de aanplakbrieven gebracht werden, vernemen wij niet uit de processen-verbaal van verkoop, die alleen gewag maken van de geveilde. Van de verkochte komen er al en tal slechts 64 in aanmerking, hoofdzakelijk afkomstig van kerken, pastoors en onderpatoors, abdijen, gilden en van de gemeenschap.

Gene er van lagen, volgens de verkoopprocessen-verbaal, in Zeeuws-Vlaanderen.

Met de verkoop van de kapellen was het afgelopen op 13-1-1800, behalve voor nog drie : de kapel van St Elooi te Gent, de kapel van St Pieters te St Denijs en de kapel van de konfrerie St Sebastiaan (Temse) te Kalken, die hun beurt kregen resp. op 28-12-1804, 14-7-1809 en 26-10-1810.

(92) R.A.G., Fonds van het Departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal n° 1347, art. 20 van 25-9-1798.

(93) Ibidem, n° 1348, art. 4 van 30-9-98; art. 14 van 2-10-98; art. 20 van 2-10-98; n° 1349, art. 17 van 5-10-98; art. 6 van 20-10-98, enz.

(94) L. DE LANZAC DE LABORIE, op.cit., deel I, blz. 253 : « ... le 19 germinal an VII = 8 avril 1799, le Directoire rendit cette mesure obligatoire dans toute l'étendue de la Belgique, et ordonna de procéder par mise en adjudication, pour mieux assurer le succès de l'opération. »

(95) P. VERHAEGEN, *La Belgique sous la domination Française, 1792-1814.*, deel III, blz. 216 : « Les chapelles dont le public n'a pas voulu faire l'acquisition sont condamnées à la démolition immédiate par un arrêté du Directoire du 17-3-1799, intervenant sur la proposition de Cambacérés et motivées sur ce qu'elles servent « de lieu de réunion aux malveillants ».

(96) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Registers met de verkoopprocessen-verbaal Nrs 1363 en 1450, resp. art. 19 van 14-9-1799 en art. 21 van 19-10-1810.

(97) P. VERHAEGEN, op. cit., deel III, blz. 238 : « Quelques chapelles furent ainsi achetées par les démolisseurs ou bien rachetées par les fidèles. »

De staatsgreep van 18 Brumaire jaar VIII (9-11-1799) zou, met het verdwijnen van het Directoire, een groot deel van de kapellen gered hebben ⁹⁸.

Vergeleken met wat, in het departement, aan goederen een nieuwe bestemming kreeg (27079 hectaren), is het deel van de kapellen alleszins onbelangrijk te noemen : met hun aangegeven oppervlakte (soms verzwegen) van 73609 m² vertegenwoordigen zij nog geen 0,03 % van de algeheelheid.

9. Tekoopstelling van de gemeentegoederen.

Met het oog op de behoeften van de keizerlijke Schatkist, alsdan sterk angesproken door de veldtocht van Napoleon in Rusland, en om geen nieuwe belastingen te moeten heffen, beval de wet van 20 maart 1813 de inbezitneming, door de regie van de domeinen en de registratie, van de gemeentelijke bezittingen, om beheerd en verkocht te worden voor rekening van de Delgingskas. Van 1 januari 1813 af zou deze kas er de inkomsten van innen.

Vielen onder de toepassing van voornoemde wet : de landerijen, de huizen en werkplaatsen in gemeentelijk bezit. Uitzondering hierop maakten de kerken, gemeentehuizen, hallen, markten, openbare wandelplaatsen en spektakelzalen, m.a.w. alles wat nodig en nuttig was voor de openbare gezondheid en het vermaak; ten slotte de weiden, turfgronden en dies meer, waarvan de ingezetenen in gemeenschap genoten.

In vergelding van wat vervreemd werd verzekerde de Regering aan de gemeenten een rente toe te kennen, evenredig met het netto inkomen van de aangeslagen goederen ⁹⁹. Eigenlijk vergde dus de wet vanwege de gemeenten geen enkele geldelijke opoffering. Zij werden geenszins beroofd van enig deel van hun inkomsten, zoals de Minister van Financiën liet opmerken in zijn brief aan de prefecturen van 12-4-1813 ¹⁰⁰. De Delgingskas nam de grondbelastingen voor haar rekening, doch artikel XIV van de algemene verkoopvoorwaarden droeg deze verplichting over aan de kopers.

De gemeentelijke goederen dienden door de kopers betaald in baar geld, over zes termijnen. Het eerste zesde terstond na de toeslag; het tweede in de drie maand daaropvolgend; de overblijvende twee derden om het jaar, van de vervaldag af van de eerste termijn ¹⁰¹.

(98) P. VERHAEGEN, op. cit., deel III, blz. 238 : « ... Fort heureusement la mise à exécution de l'ordre de démolition subit des retards. Transmis aux autorités belges en mai 1799, l'arrêté du Directoire fut appliqué par les administrateurs de la Dyle... mais dans l'intervalle le coup d'état du 18 Brumaire an VIII (9-11-1799) vint ralentir le zèle des persécuteurs et sauver le plus grand nombre des chapelles de campagne. »

(99) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1285, Prefectuur, Algemeen Secretariaat, De prefect aan de gemeentebesturen, Gent, 20-4-1813.

(100) Ibidem, Bundel 1285, Ministère des Finances, Division du Secrétariat, Brief van de Minister aan de Prefect, Parijs, 12-4-1813.

(101) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde. Register met de verkoopprocessen-verbaal, n° 1463, Algemene verkoopvoorwaarden, artikels XIV en XV.

De departementsbesturen moesten de verkoop bespoedigen met alle mogelijke middelen. Het ging hier trouwens niet om een gewone verhandeling van nationale domeinen, waarvan het overschillig was of zij in een min of meer snel tempo geschiedde¹⁰². De dienst van Zijn Majesteit vergde deze maal een haastig verloop van zaken. In de onderscheidene onderprefecturen zouden thans de veilingen doorgaan, om de bijval er van te verhogen.

Het bestuur van het departement van de Schelde bleef niet bij de pakken zitten. Nauwelijks twee maand na de afkondiging van de wet stelde men reeds de eerste goederen te koop, op 21-5-1813, afkomstig van de gemeenten Gent, St Denijs en Destelbergen. Volgden deze van Deinze, Nevele en Boekhoute. De gemeenten Serskamp en Zelzate gaven veel huizen met land. Grepen de zittingen in volle bedrijvigheid plaats, toch leverden zij niet op, wat men er kon van verwachten¹⁰³. Tal van gemeentebesturen beijverden zich om sommige huizen en landerijen te mogen behouden, nuttig als ze waren, naar luid van hun betoogbrieven, voor het inrichten van plaatselijke diensten en voor het uitvoeren van verbeteringswerken in het verkeer. Hulst zal zijn vraag in die zin zien inwilligen voor het aanleggen van een nieuw kerkhof¹⁰⁴. Het gouvernement gaf een gunstig gevolg aan het verzoek van Aalst voor het behoud van een weide, om een dok te kunnen verbreden¹⁰⁵. Maar Gent had minder geluk toen zij om het bewaren van de beplante terreinen verzocht, vóór de stadswallen gelegen tussen het Rabot en de Tolhuislaan: de Minister schrapte de goedkeuring door de prefect¹⁰⁶. Integendeel mocht Gent een deel van het klooster der Alexianen, aan de stad voorlopig afgestaan bij keizerlijk decreet van 19-4-1811, voor zich houden, om als opsluitingshuis en militaire gevangenis gebruikt te worden. Aan vreemden verkocht ware alle uitbreiding van de gebouwen alsdan onmogelijk geworden¹⁰⁷.

Per slot van rekening zijn betrekkelijk weinig gemeentelijke bezittingen onder het kaarslicht gebracht. Iets meer dan 155 hectaren over 251 artikelen verdeeld, wat neerkomt op ongeveer 6200 m² gemiddeld per artikel, vormden gepaste verwervingen in oppervlakte voor de minder goeude burgers. Percentsgewijze berekend op de algeheelheid der ver-

(102) R.A.G., Bundel 1285, Ministère des Finances, Division du Secrétariat, Brief van de Minister aan de prefect, Parijs, 12-4-1813: « ... la vente des domaines nationaux, dont la marche plus ou moins rapide était à peu près indifférente; ici la célérité dans la réalisation double l'effet de l'opération pour le service de Sa Majesté ».

(103) Ibidem, Bundel 1283, le Div., 22-6-1813, Brief van de prefect aan de directeur van de domeinen.

(104) Ibidem, Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1283, Brief van de burgemeester van Hulst, dd. 2-7-1813 en antwoord van de prefect op 31-7-1813.

(105) Ibidem, Bundel 1283, Brief van de burgemeester van Aalst, dd. 29-4-1813 en besluit van de prefect, dd. 21-7-1813.

(106) Ibidem, Bundel 1283, Brief van de burgemeester van Gent, dd. 22-4-1813, n° 8168; Brief van de minister, 20-10-1813, n° 467.

(107) Ibidem, Bundel 1283, Brief van de burgemeester van Gent, dd. 19-4-1813, n° 8164, en brief van de prefect dd. 11-9-1813.

kochte goederen in het departement zeggen wij 0,58 %. Ook de prefect beaamde het weinig voordelig gevolg van deze veilingen, want in de maand juni werden op de 98 tekoopgestelde artikelen er pas 32 toegewezen. Dit geringe succes schreef hij toe aan het te hoog bedrag van de instelprijs. Over het algemeen verhuurden de gemeenten hun bezittingen aan de volle huurwaarde en zelfs daarboven, en omdat deze pacht prijs nu als basis moet dienen voor het bepalen van de instel, is deze zo belangrijk dat slechts weinigen er voordeel bij vinden hun geld te beleggen in gemeentelijke goederen. Aan de andere kant kan men vaststellen dat sedert twee tot drie jaar de waarde van de gronden in het departement aan het slinken is. De verhandelingen worden met de dag zeldzamer en zeer dikwijls komt het voor dat gerechtelijke verkopen dienen verdaagd bij afwezigheid van kooplustigen¹⁰⁸. De militaire ondernemingen van Frankrijk waren bovendien niet van aard om de verkoop van nationale domeinen te begunstigen. Hij wordt praktisch stopgezet in december 1813. Nauwkeurige gegevens betreffende de zittingen na 12 november liggen niet voor de hand. Uit een brief van de prefect aan de Minister van Financiën, op 27 januari 1814, over het verloop van de veiling van gemeentegoederen in december, vernemen wij dat niets meer aan de man werd gebracht in de onderprefecturen van Dendermonde en Oudenaarde; dat nog 99 artikelen een koper vonden in deze van Eeklo en Gent, tegen het bedrag van 120.108 frank¹⁰⁹. Meer bijzonderheden ontbreken.

Slechts 42 gemeentebesturen, met zetel vooral in de omgeving van Gent en in het noorden van de huidige provincie, zagen sommige van hun bezittingen vervreemden. Meer andere moesten volgen. Doch na de slag van Leipzig, op 6-10-1813, was het einde van het Frans bewind nakend. Gent werd door de Fransen ontruimd op 1-2-1814.

Algemeen overzicht van de verkochte goederen.

Oorsprong	m ²	%	op 270790410 m ²
Franse kloosters	11519286	4,26	»
Bisdom Gent	13609515	5,03	»
Bisdommen Antw. en Mechelen	1877018	0,69	»
Seminarie van Gent	1021444	0,38	»
Abdijen	160366830	59,25	»
Kloosters	20686409	7,65	»
Parochiekerken-Pastorijen- Kapelanijen	15791634	5,83	»
Kerkfabrieken-Stichtingen, enz.	1644678	0,60	»
Kanunniken-Kapittels-Proosdijen	25617564	9,47	»
Gilden	370000	0,13	»

(108) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1283, Brief van de prefect met de staten van verkoop over juni 1813, dd. 8-7-1813, 1e Afd., aan de Minister van Financiën.

(109) Ibidem, Bundel 1285: idem over de maand december, 27-1-1814.

Uitgewekenen-Spaanse edellieden	9466532	3,50	»
Versterkingen	941451	0,34	»
Openbare besturen-Ridderorden	6246664	2,30	»
Gemeenten	1557776	0,57	»
Kapellen	73609	0,02	»

Samen : 270790410 100 %

In deze opgave is de oppervlakte niet begrepen van sommige kerken, kloosters, water- en windmolens, alsmede van vele huizen, omdat zij niet vermeld werd in de verkoopprocessen-verbaal.

Verreweg het grootste deel van wat verkocht is geworden behoorde voordien toe aan de abdijen. Op de tweede plaats komen de eigendommen vroeger toebehorend aan de kanunniken, proosdijen en kapittels. Daarna volgen de binnenlandse kloosters, nadien het bisdom van Gent, tenslotte de parochiekerken en de pastorijen. Bovenstaande tabel wijst zulks aan.

DE KOPERS VAN NATIONALE GOEDEREN

De kopers naar hun maatschappelijke stand ingedeeld.

a) **Geestelijken.** Na de veiling van de zeven artikelen, afkomstig van de Franse clerus, maakte het departement van de Schelde, op 26 december 1796, een begin met de verkoop van de goederen van de geestelijkheid uit dit gebied. Het Augustijnerklooster in de Lievestraat te Gent luidde de lange reeks in. Met zijn retraitebons en deze van zijn medebroeders kocht de prior Charles Volbrecht zijn klooster in, naast meer andere vroegere bezittingen : 8 huizen in de Molenaarstraat, 4 in de Madeliefkensstraat, 1 in de Kriekerijstraat en 1 in de Nederpolder, alles samen voor 219.945 Franse pond, hetzij voor iets meer dan 220.000 frank. De retraitebons, waarover Volbrecht beschikte, hadden een waarde van 165.000 frank en waren niet voldoende om deze koopprijs te vereffenen. Hij zal derhalve bijbetaald hebben in Rijkswaarden van de openbare schuld.

In de beste periode van de verkoop, tot einde 1797 toe, schaften de geestelijken zich een aanzienlijke uitgestrektheid aan van de algeheelheid der toegewezen eigendommen, niet minder dan 4220 hectaren, lopend over een 380-tal goederen, waaronder 38 huizen. Dit is 15,38 % van de door het departement geveilde hectaren. Onder de door hen verworven eigendommen tellen wij menige landerijen en hofsteden.

De dominikaan François Hombeek (of Hombeke) te Brugge kocht goederen aan, samen voor ongeveer 612 hectaren in 1796 en 1797, en, wat opmerkenswaard is, van de meest diverse herkomst. Zo kocht hij, onder veel meer, te :

M.-Oudenhove, kartuizers Antwerpen, hoeve,	495404 m ²	voor	71550 L;
Kluizen, abd. Doorzele, Gent, land en weide,	365770 m ²	»	52100 L;
Smeerebbe, abd. St Pieter, Gent, hoeve,	608456 m ²	»	195100 L;
Stoppeldijk, orde van Malta, »	276266 m ²	»	21050 L;
Waasmunster, abd. van Rozenberg, »	368474 m ²	»	78800 L;
» » »	624255 m ²	»	114500 L;
Oosterzele, kartuizers van Gent, »	282398 m ²	»	76500 L;
Grimminge, abd. v. Beaupré, aldaar, »	318278 m ²	»	110100 L;
Gentbrugge, Rijke Klaren, Gent »	482091 m ²	»	83300 L.

Deze dominikaan eigende zich, met zijn retraite- en de gekochte loterijbons, niet alleen domeinen toe van andere kloosters afkomstig, doch ook van Franse gemeenschappen, van broederschappen, de Staten van Holland en van het Oostenrijks goevernement.

Hetzelfde kan gezegd van Joseph Spitaels en zijn medebroeders van de abdij St Adriaan te Geraardsbergen, die iets meer dan 572 hectaren naasten, waaronder :

Kieldrecht, Staten van Holland, land,	219617 m ² voor 75300 L;
» » »	343104 m ² » 55600 L;
Ninove, abdij van Ninove, hoeve,	762492 m ² » 154000 L;
» » »	590316 m ² » 133000 L;
» » »	609163 m ² » 147500 L;
Waasmunster, abd. v. Rozenberg, klooster, land-bos,	948706 m ² » 171400 L;
Onkerzele, abd. St. Adriaan, Geraardsbergen, hoeve,	565596 m ² » 115000 L;
Deinze, klooster St Blazius, Deinze, hoeve,	245466 m ² » 98000 L;

De Barvevoetbroeders Guillaume Delcambe en François-Jean Imselray beten met bons eveneens een ferm stuk af van de koek; aldus te :

Aaigem, abdij van Anchin, hoeve,	475881 m ² voor 201000 L;
Drongen, abdij van Drongen,	217141 m ² » 28000 L;
Afsnee, abd. St Pieters, Gent, weide,	264280 m ² » 40000 L;
Aksel, orde van Malta, land,	471167 m ² » 165000 L;
St Lievens-Esse, abd. St Pieters, Gent, hoeve,	623398 m ² » 83000 L;
Zaamslag, orde van Malta, land-weide,	265097 m ² » 83000 L;
Aksel-Westdorpe, Staten v. Holland, land-weide,	2025743 m ² » 500100 L;
Mater, abdij van Drongen, land-weide,	256726 m ² » 81000 L;
Grimminge, abd. Beaupré Grimminge, land-weide,	556158 m ² » 116500 L.

Alles wat zij kochten bedroeg ongeveer 640 hectaren !

Laten we even stilstaan bij het zeer groot aandeel in de domeinen door kloosterlingen, zowel vrouwelijke als mannelijke, voor zich genomen in de korte tijdspanne van een jaar, waarin retraitsbons daartoe konden aangewend. Zijn deze goederen teruggekeerd naar hun oorspronkelijke bezitters of hielden de geordende kopers ze voor zich om met de pachtprizen geheel of gedeeltelijk in hun onderhoud te kunnen voorzien; of verkochten sommige weinig orthodoxe geestelijken ze, en dan meestal aan speculanten ? Het ene en het andere zal wel waar zijn. Wij herinneren er aan dat de kloosterlingen de bons aan elkander mochten afstaan, echter nooit aan leken. In weerwil van dit verbod zouden de bons wel meer het voorwerp uitmaken van een ware handel; deels om sommige kloosterlingen in staat te stellen zich geld aan te schaffen, deels om hun leke onderhandelaars het middel ter hand te doen om op profijtige wijze in het bezit te komen van een domein. De kloosterlingen kochten en betaalden geheel of gedeeltelijk met bons, stonden naderhand het eigendom af aan de makelaars mits betaling van een kleine vergoeding voor de geleverde bons, die soms tegen 1/5e van de noemwaarde worden afbetaald. Zaak was het de kloosterlingen op te sporen, die zich tot dergelijke praktijken wilden lenen. Deze zochten medebroeders op om

bons in te zamelen bij hun collega's en ze verder te verhandelen ¹¹⁰.

Godfried van Loo en Louis Tolliers, recollecten te St Niklaas verwerven, de eerste een partij land en weide van circa 28 hectaren, voordien van de Franse abdij te Kamerijk; de tweede een windmolen te Oudegem, destijds in Oostenrijks bezit. Het inzicht op teruggave bij tijd en wijle bleef hier bijgevolg zogoed als uitgesloten. Verder is vast te stellen dat onder hun aankopen (59 hectaren alles samen) geen goederen van hun eigen kloostergemeenschap voorkomen. De gebeurlijkheid van de voortverkoop aan derden, bij ons weten nooit aan andere geestelijken, ligt er dus vingerdik op. Eens in het bezit van de gekochte goederen en vrij dan van verplichtingen tegenover de Rijkskas, liet de overdracht langs notariële weg aan kooplustigen, meestal bij afspraak, niet op zich wachten.

Van Guillaume Van Doorne, recollect van de abdij te Oosteklo, Barbe De Brauwere van Groenenbriel, Catharina De Waele van het klooster der Theresianen, Bernard Goethals en Cie van de St Pietersabdij te Gent, Jean Baptiste Van Haelen van St Cypriaan te Ninove kan beter verondersteld. Zij verkrijgen ten minste in gemeenschap of wel eens afzonderlijk met de te hunner beschikking gestelde bons het eigen klooster of een deel van hun vroegere kloosterbezittingen terug, ogenschijnlijk met het voornemen deze te bewaren om ze, wanneer mogelijk, weerom in gebruik te krijgen.

Hetzelfde kan weeral bezwaarlijk verklaard van Joseph Spitaels en zijn medebroeders van de abdij St Adriaan te Geraardsbergen. Zij namen dertig artikelen voor zich, links en rechts verspreid over het departement en van velerlei oorsprong. Ook wel van deze voorheen aan hun gemeenschap toebehorend, veel meer nochtans van andere herkomst: van de Staten van Holland, van Vlaanderen en van de clerus uit Frankrijk, al en tal voor 575 hectaren. Zij werden ongetwijfeld door hun afkopers, naast het tekort aan bons, ook geld en Rijksaandelen voorgeschoten. De assignaten hadden immers reeds afgedaan, want « la planche aux assignats fut brisée le 23-12-1796 ». Spitaels bijvoorbeeld verkocht 92327 m² land, door hem verworven op 17 juli 1798, aan Charles Vandevelde te St Niklaas, de 7 juli 1801 ¹¹¹.

Méér opvallend nog komt het geval ons voor van de dominikaan François Hombeke uit Brugge. Voor de alleen door hem aangeschafte domeinen, tot op 1-12-1797, moet hij 1.780.000 franse pond uitkeren, waartoe in elk geval zijn bons (en mogelijk de bons van zijn medebroeders, maar van deze is geen spraak in de verkoopakten) niet kunnen volstaan. Hij naast goederen van welkdanige ligging, het departement door, en van alle oorsprong. Hombeke verkoopt op 23 februari 1802 een huis met afhankelijkheden door hem verworven op 4-8-1798, afkomstig van het kapittel van O.L. Vr. te Dendermonde, aan Hubert

(110) I. DELATTE, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 57, voetnota 1.

(111) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Verkoopregister 1340, acte n° 15, Uittreksel uit het hoofdregister van de ontvangsten, n° 2075.

J.B. Vandenbroecke, pachter van het goed voor 1060 frank¹¹². Hij koopt op 14 juni 1797 te Waasmunster een hoeve van iets meer dan 62 hectaren, afkomstig van de abdij van Rozenberg aldaar, voor de som van 114.500 L, en hij staat ze reeds af in 1806 aan Schoutet. Daaruit blijkt ten overvloede dat Hombeke vooral eigendommen naast om ze later weerom van de hand te doen.

De abdis Anne Thérèse Delhaye en medezusters van de abdij Rijksgasthuis te Gent zullen op dit gebied wel meer in de puntjes geweest zijn. Zij beperkten zich tot de terugwinning van een deel hunner vroegere bezittingen, hun gebouw in de Holstraat inbegrepen, samen 9 artikelen, 14424 m² groot, voor 304.800 Franse pond. Gerekend tegen 30 overblijvende kloosterzusters¹¹³, van wie het kapitaal aan retraitebons 300.000 fr bedroeg, moest dergelijke som ongeveer in hun bereik liggen. De bezorgdheid om hun gemeenschap in de toekomst misschien opnieuw te kunnen oprichten moet de drijfveer geweest zijn van het aanvaarden der bons.

Als lid van de communitieit der Barvoetbroeders te Gent kocht François Jean Imselray, op 2 mei 1797, te St Gillis-bij-Dendermonde 66644 m² land, eens toebehorend aan de abdij van Zwyyveke te Dendermonde. Hij verkocht er 60280 m² van, op 28 juli 1797, aan Josse De Maesneer in deze stad, voor 5581 Franse pond. Was het om in zijn verder levensonderhoud te kunnen voorzien? In dit geval had hij onzes inziens eerlijker gehandeld met de door hem verworven eigendommen van zijn vroegere gemeenschap er aan te besteden¹¹⁴.

Verlaten wij nu het terrein van de veronderstellingen om te verwijzen naar hetgeen Delatte voorhoudt in zijn werk « La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes », blz. 59 : in sommige streken van het land, zegt hij, zijn sommige groepen van geestelijken er in geslaagd door hun aankopen hun gemeenschap te herstellen. Doch niet in Henegouwen. Slechts drie communitieiten leenden zich tot dergelijke verwervingen.

Op blz. 26 van zijn andere studie « La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe » lezen wij daarentegen : dat in geen enkele andere streek van België zoveel moeite door de geestelijken aan de dag gelegd werd om de bepaalde vernietiging van hun gemeenschap te verhinderen, dan in het departement van de Ourthe. In totaal, schrijft hij, heeft de aankoop van de geestelijke orde gedragen op een dertigtal kloostergebouwen en 1350 hectaren grond.

Laten wij nu zien hoe het in dit opzicht gesteld was in het departement van de Schelde, en de lijst opmaken van wat de kloosterlingen aldaar aan vroegere kloostergebouwen terugwonnen. In tijdsorde van aankoop vinden we :

(112) R.A.G., Registratie Dendermonde, 2e kanton, Lijst van verkopers, 29 Ventôse jaar IV, V.K., 3/1, n° 43, blz. 76.

(113) Pr. CLAEYS, *Mémorial de la ville de Gand*, blz. 61-62.

(114) R.A.G., Registratie Dendermonde, 2e kanton, Lijst van verkopers, 29 Ventôse jaar IV, V.K., 3/1, Nr 44, blz. 172.

Augustijnerklooster te Gent,	26-12-1796,	Charles Volbrecht	en Cie;
Dominikanenklooster »	4- 1-1797,	Pierre Colman	» ;
Abdij van Waarschoot »	9- 1-1797,	Pierre Riemslog	» ;
Abd. v. Maagdendale, Ouden.	13- 1- »	Catherina De Gandt	» ;
Klr. Barveoetbroeders, Gent,	3- 2- »	François Delcambe	» ;
Abd. Rijkogasthuis, »	23- 2- »	Mie Th. V. Audenaerde	» ;
Zwarte Zusters v. Oudenaarde,	1- 3- »	Albertine Degroote	» ;
» » v. Pamel	1- 3- »	Marie Chr. Heuvick	» ;
Abd. St Cypriaan te Ninove,	26- 3- »	Jean Bapt. Van Haelen	— ;
Klr Ste Barbara, te Gent,	5- 4- »	Dominique Bataille	» ;
Klr v.d. Karmelieten te Gent,	15- 5- »	Félix Pieyens	» ;
Klr v.d Karmelieten		P.J. Adam	» ;
te Geraardsbergen,	14- 7- »		
Klr v.d. Minder-		Guillaume Van Doorne	» ;
broeders Eeklo,	13- 8 »		
Klr v.d. Theresianen te Gent,	2- 9- »	Catharina De Waele	» ;
Abd. van Oosteeklo, »	12- 9- »	Marie Vandewiele	» ;
Klr. v.d. Dominikanessen,	»	Serafine Vernieuwen	» .
Temse,			

Meer andere hebben wij voor het departement van de Schelde niet geteld dan deze 16 kloostergebouwen door hun gewezen gemeenschappen teruggekocht. Wij zeggen wel « gewezen gemeenschappen ». De aangegeven kopers zijn leden van de vroegere orden, die destijds de gebouwen betrokken, en zij kopen allen in gemeenschap met hun medebroeders of -zusters, behalve misschien Van Haelen, die naar alle waarschijnlijk toch ook kocht voor hem en zijn confraters.

Met deze 16 teruggekochte kloostergebouwen is slechts iets meer dan de helft bereikt van wat de geestelijken in de Ourthe aan hun gebouwen terugwonnen. Delatte zal dus wel gelijk hebben met zijn bewering. In alle geval, wat het departement van de Schelde betreft, zonnen de kloosterlingen er duidelijk niet zozeer op het mogelijke herstel van hun gemeenschap als in het departement van de Ourthe. Zij gebruikten hun bons hoofdzakelijk voor het verwerven van onroerende goederen, als landerijen en weiden, om deze later in gangbare munt om te zetten, met het oog op hun verder bestaan.

Daarentegen kochten in ons departement de kloosterlingen meer goederen dan deze van de Ourthe. In laatstbedoeld district kwamen zij in toewijzing van 2616 hectaren of van 13 % van de 20.000 aldaar geveilde hectaren¹¹⁵, terwijl in ons departement zij zich 4284 hectaren of 15,82 % van de 27079 verkochte hectaren toeëigenden. Deze cijfers wijzen er nogmaals op, dat in de Schelde de geestelijkheid zonder twijfel in hoofdzaak kocht met de bijbedoeling op verdere verhandeling.

(115) I. DELATTE, *La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe*, blz. 26-27.

Ibidem. *Notions préliminaires*: « Les ventes ont porté sur environ 5335 articles totalisant une superficie de près de 20.000 hectares ».

Voor Jemappes en Namen geeft Delatte geen cijfers op.

Deze vaststelling zou bijgevolg niet in het voordeel getuigen van de geestesgesteldheid der kloosterlingen in het departement van de Schelde.

De lijst van de goederen door de geestelijken alhier verworven ziet er als volgt uit :

Eerste tijdvak, 1796-1797, waarin de betrokkenen, soms in groep per gemeenschap, de goederen aankopen :

I. KLOOSTERS :

1. Augustijnen te Bottelare en Geschoeide karmelieten :
Vanden Driessche en Wyckmans, 1 hoeve, 420038 m²;
2. Augustijnen te Gent :
Volbrecht en 28 medebroeders,) bijna heel het
Blancaert Marcel,) klooster,
Dendermonde) 14 huizen, 99602 m²
3. Dominikanen te Gent :
Pierre Colman en Cie : hun klooster, land-bos-5 huizen, 266086 m²
4. Klooster van Deinze te Gent :
Mia Th. De Roy en Cie : 2 hoev., 3 huiz., 1 molen, 1 w., 748565 m²
5. Dominikanen te Brugge :
Fr. Hombeke : Kloost. Recoll., huiz., hoev., molens, 1 w., 6124605 m²
6. Dominikanessen te Temse :
Vernimmen en Roels : kloost. Dominikanessen Temse, 18923 m²
7. Miniemen te Geraardsbergen :
Pierre Pinxen : 3 partijen land, 309416 m²
8. Kapucijnen te Brugge :
Emmanuel Sutens : 1 stuk land te Lebbeke, 15373 m²
9. Karmelieten te Bottelare :
Jean Segers : 1 hoeve en 1 partij land, 172928 m²
10. Geschoeide karmelieten te Gent :
S. Braeckman, H. Van Geluwe,) Klooster Karmelieten
P. Pieyens,) te Gent en 1 huis 331989 m²
11. Barrevoetkarmelieten te Gent :
G. Delcambe, J. Verleyen,) klooster Barrevoetkarm.
François Imseyray,) klr Beaupré te Grimminge,
) Prinsenhof, huiz., hoeven, 6389786 m²
12. Karmelieten te Geraardsbergen :
P.J. Adam : kloost. Karmelieten Geraardsbergen, 123905 m²
13. Karmelieten van Dendermonde (Zwyveke) :
Liévin Bracke : 4 hoeven en een molen, 925349 m²
14. Klooster van Oosteeklo te Gent :
M. Th. Vandewiele, A. Vandenbossche,) klooster van
) Oosteeklo en
Col. Sierens, Ant. Vanderstichelen,) 3 huizen, 1315386 m²
15. Klr Oosteeklo en abd. Doorzele te Gent :
Roberta Vermeulen (Oosteeklo)) weide,
Caroline Vanden Berghe (Doorzele),) land, bos, 657037 m²

16. Minderbroeders van Oosteeklo te Eeklo :
Guillaume Van Doorne : kloost. Minderbroeders, 15403 m²
17. Minderbroeders van St Niklaas :
Godfried van Loo en Cie : 1 molen en 1 huis, 594107 m²
18. Klooster der Rijke klaren te Gent :
Coleta Pynaert : 1 huis, 17231 m²
19. Klooster Ste Barbara te Gent :
Scholast. Bataille,) kloost. v. St Barbara, 2 hui-
Dominique Bataille) zen, kloost. v.h. bisdom te
) Lokristi, hoeve, 2236863 m²
20. Klooster van St Blasius te Deinze :
Ther. Vannevele, Isab. Ceuterick : 1 hoeve, 772654 m²
21. Klooster van Sint Joris te Gent :
Suz. De Smet, Marie Impens : 5 hoeven, 2 huizen, 2494626 m²
22. Klooster der Zwarte Zusters van Pamel :
Marie Christine Heuwick : kloos. v. Pamel, 3 huizen 14969 m²
23. Klooster der Zwarte Zusters van Oudenaarde (Sion)
M. Van Ghelder, Coleta La Basse,) klooster v. Sion,
Alb. De Groote, Isabelle Schamp,) 1 huis, 4 hoeven, 1491616 m²
24. Klooster der Zwarte Zusters te Gent :
Regina Vergult, Brigitte Vanden Abeele,) 6 huizen,
Dorothee Adriaensens,) 1 hoeve, 697081 m²

II. ABDIJEN :

1. Baudeloo te Gent :
Martin Colier : 4 hoeven, 2 land-bos-weide v.d. abdij, 1755517 m²;
2. Doorzele te Gent :
Caroline V.d. Berghe : 2 hoeven, 2 landen v.d. abdij, 564267 m²;
3. Drongen :
G. Neyt, G. Simoens, J. Delaval : 2 hoef., 2 land-bos, 726051 m²;
4. Groenenbriel te Gent :
Mia Barbe De Brauwere : 1 weide, 204293 m²;
5. Maagdendale te Oudenaarde :
G. en Isab. De Gandt, B. Vergote : 3 huiz., land-weide, 1410502 m²
6. Rijkegasthuis te Gent :
A. Thér. Delhayé,) abdij Rijkegasthuis,
Mia Thér. Van Audenaerde,) 9 huizen, 14424 m²;
7. Terhagen te Gent :
Jacqueline Steyaert : land v.h. klooster te Moerbeke, 557166 m²;
8. Theresianen te Gent :
Catharina De Waele : abdij van de Theresianen, —
9. Sint Pieters te Gent :
B. Goethals, J. Alison,) 1 hoeve met molen, 1 hoeve,
L. Coppeters,) 2 huiz., 4 part. land en weide, 2159118 m²;
10. Waarschoot te Gent :
Fr. Rienslag, B. Lammens,) abdij van Waarschoot,
M. Thienpont,) 5 huizen, 1 hoeve, 1908348 m²;

11. Sint Adriaan te Geraardsbergen :
 Joseph Spitaels en) kloost. Karmelieten, Gent
) kloost. Rozenberg, Geraardsbergen,
 Cie) abdij Groenenbriel, Gent,
) 7 hoeven, 1 molen, 3 huizen, 5728121 m²
12. Norbertijnen te Ninove :
 Jean Bapt. Van Haelen : abdij der Norbertijnen : 119449 m²;
13. Nieuwenbosch te Gent :
 Eleonore Diltoer : 4 hoeven van de abdij, 797836 m².

Tweede tijdvak, 1797 en later, waarin de betrokkenen meestal afzonderlijk van de nationale domeinen afkopen :

1. Jean Franç. en Constant Alison, religieuzen van St Pieters, Gent, 1803-1807, part. land en weide, 55910 m²;
2. Martin De Bast, kanunnik, Gent, 1803, partij land, 38796 m²;
3. Joseph De Buck en Cie, Geraardsbergen, 1798, 1 bos, 86088 m²;
4. Bernard Gruloos, kanunnik, Eine, 1810, 1 partij land, 895 m²;
5. Joachim Mouroit, priester, Ronse, 1798, 1 huis en hof, 13005 m²;
6. Pierre Pinxen, miniem, Geraardsbergen, 1800, 2 land-weide, 23059 m²;
7. Franç. Seregiers, priester, Kluizen, 1807, 1 land-weide, 20913 m²;
8. Pierre Sinaeve, priester, Zele, 1809, 1 huis met land, 5025 m²;
9. Joseph Spitaels en Cie, Geraardsbergen, 1798-1800) 8 partijen land, weide, bos, 390931 m²;
10. Kiekens, Bouchier, Folliers, Montaigne, Groot Begijnhof en Doorzele, Gent, 1804, 1 landhuis, 2822 m².

In totaal kochten de geestelijken in beide tijdvakken respectievelijk 4220 en 64 of 4284 hectaren, hetzij 15,82 % van de 27079 hectaren door het centraal bestuur van het departement in erfhuis gehouden. In het eerste tijdvak, 1796-1797, treden zij op met de retraitebons. De wet van 19-8-1797 schaft de bons voor gebruik af met vervallenverklaring in het departement na de zitting van 12-9-1797. Van dan af ziet men de geestelijken in de verkoop praktisch van het toneel verdwijnen, zoals blijkt uit de opgave hierboven van wat enkelen onder hen in koop namen gedurende het tweede tijdstip, nauwelijks 64 ha.

Tot deze geestelijken behoren leden van 38 gemeenschappen (35 uit het departement, 2 uit Brugge en het Groot-begijnhof te Gent), 2 kanunniken en 3 priesters. Deze 35 communititeiten zijn nog niet de helft van de ongeveer 75 verschillende geestelijke gemeenschappen, die in het departement gevestigd waren.

b) **Buitenlanders.** Een overzicht van de inleidende 905 artikelen, tot op 31 december 1797 in toeslag gegeven, laat vaststellen dat de verkoop in de beginperiode in hoofdzaak herleid wordt tot een verdeling van de goederen tussen geestelijken enerzijds en buitenlanders anderzijds. Deze twee groepen van kopers schrijven inderdaad 590 artikelen op hun reke-

ning, of nagenoeg de $\frac{2}{3}$ n van het aantal artikelen in bedoelde tijdruimte geveild, met een oppervlakte van resp. 4220 en 1944 of samen 6164 hectaren, hetzij 22,76 % van de in totaal 27079 hectaren verkochte eigendommen.

Van al de buitenlanders nam Jean Baptiste Paulée, Boudraustraet te Parijs, de bekende bankier en leverancier van het Franse leger, het leeuwenandeel in de verkoop voor zich en zijn compagnie. Geboren te Douai-Saint-Pierre op 17 december 1754 was hij er handelaar; doch hij maakte fortuin door het kopen van genationaliseerde abdijen en door het leveren van levensmiddelen aan de republikeinse legers¹¹⁶.

Het Uitvoerend Directoire, om de Republiek te ontlasten van de aanzienlijke verplichtingen tegenover Paulée voor leveringen door deze aan het leger gedaan, maar ook om de veiling van nationale goederen een toenemende bijval te verzekeren door een meer gespannen mededinging, besloot reeds op 28 november 1796 deze particulier de toelating te gunnen in de omschrijving van België aan de aanbesteding deel te nemen. Zulks evenwel slechts tot een vastgesteld zeer hoog en niet te overschrijden bedrag. Als verdere voorwaarde werd hem gesteld zijn onderschrijvingen in te dienen in de maand na de afkondiging van de Wet van 16 Brumaire jaar V (6 november 1796). Om de veiling en de toeslag van de door hem ingeschreven goederen te bespoedigen verzocht Bochet het Departementsbestuur onmiddellijk de geschatte eigendommen onder aanplakbrief te brengen en tot de schatting van de andere te besluiten, naar luid van art. 10 van voornoemde Wet¹¹⁷.

Meer andere tegemoetkomingen vanwege de Republiek vielen hem te beurt, onder andere in de wijze van betaling van wat hij kocht en in het vertragen voor hem van de vervallenverklaring, waaraan hij zich wegens laattijdige schuldvereffening zou blootstellen¹¹⁸.

Voor Paulée verwierf Le Roy, zijn zaakgelastigde, in allereerste en allermeeeste plaats goederen van de vroegere Franse clerus in het departement: te Denderwindeke van de abdij van Vicogne-Hannecourt en het kapittel van Kamerijk; van de abdij Mont-Saint-Martin te Erwetegem,

(116) I. DELATTE, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 39, voetnota 1.

(117) R.A.G., Fonds van het Departement van de Schelde, Bundel 1214, Bochet aan de administratie, 25 Frimaire jaar V, geregistreerd Reg. 3, folio 154, verso: Le Directoire Exécutif... dans la vue de libérer la République d'engagemens considérables contractés envers le citoyen Paulée, négociant, et donner un plus grand succès aux ventes... dans la ci-devant Belgique par une plus grande concurrence... a autorisé ce particulier à acquérir aux enchères... »

(118) Ibidem, Bundel 1215, Bochet aan de Administratie, 19 Ventôse jaar V (9-3-1797), 2e Bureau, 2e Sectie, N° 7753: « Le citoyen Paulée... ayant exposé au Ministre des Finances, que quelques Départemens avoient prononcé la déchéance d'adjudications qui lui avoient été faites faute par lui d'avoir justifié dans le mois de versemens à la Trésorerie Nationale tant du premier vingtième que du droit d'enregistrement, qu'on le menaçoit de s'opposer à ce qu'il fit de nouvelles adjudications, qu'enfin il étoit exposé à de pareils inconvéniens dans d'autres Départemens... le Ministre estime que la justification d'un récépissé de la Trésorerie Nationale pour valeur équivalente au 1er 20me et du droit proportionné d'Enregistrement, suffit pour l'admettre à signer ses obligations ou cédules pour un 4e dixième payable de cette manière, et le mettre en possession de ses biens. »

Velzeke en Strijpen; van de abdij van Anchin te Aaigem; te Kluizen van de abdij van Loos, enz. In het geheel 92 artikelen van deze oorsprong.

Hij liet ook kopen te Gent, Waarschoot, Maarke, Volkegem, Erpe, St Niklaas, Aaigem, Dendermonde, — samen 60 eigendommen herkomstig van de abdijen van Waarschoot, Ename, Drogen, Waasmunster en van het Oostenrijks goevernement ¹¹⁹.

Tot deze 151 artikelen met 1103 hectaren behoren de abdij van Ename, alsmede 18 hoeven te :

Deftinge,	326672 m ² ;
»	319755 m ² ;
Erembodegem,	341276 m ² ;
Hillegem,	601200 m ² ;
Lokeren,	116450 m ² ;
»	66929 m ² ;
Meilegem,	416603 m ² ;
Oosteeklo,	383207 m ² ;
Ronse,	454297 m ² ;
St Denijs-Boekel,	426603 m ² ;
Velzeke,	421184 m ² ;
Vosselare,	335699 m ² ;
Waarschoot,	256244 m ² ;
Watervliet,	587081 m ² ;
Zaffelare,	337126 m ² ;
Zevergem,	32112 m ² ;
»	32112 m ² ;
Zwijnaarde,	66840 m ² .

De abdij van Ename en de 18 hoeven namen 570 hectaren in beslag; de overige 131 artikelen (land, weide en enkele huizen) zijn, met een gemiddelde oppervlakte van 4 hectaren, van kleine afmetingen.

En toch maken de door Paulée hier gekochte hectaren slechts een gering deel uit van de 20.000 hectaren, die hij binnen de grenzen van België zou verworven hebben, iets méér dan 1/20e er van ¹²⁰.

In het departement van de Ourthe speelt hij geen rol, terwijl hij zich in dat van Jemappes een zeer groot getal kleine en middelmatige uitbatingen toeëigende ^{121 122}.

(119) P. VERHAEGEN, op. cit., deel II, blz. 311: «... et la compagnie Paulée qui rachetèrent un grand nombre de biens nationaux». In voetnota n° 1: «La compagnie Paulée acquit pour plus de 20 millions en numéraire de biens nationaux, sur lesquels elle réalisa des bénéfices colossaux».

(120) I. DELATTE, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de l'Ourthe*, blz. 24-25: «Paulée de Douai,... connu comme acquéreur de plus de 20.000 hectares situés dans les limites actuelles de notre pays, n'a joué aucun rôle dans le département de l'Ourthe».

(121) Ibidem, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 61: «Les compagnies Paulée et Bodin ont acquis un très grand nombre de petites et moyennes exploitations».

(122) Ibidem, *La Vente des Biens Nationaux dans l'Arrondissement de Namur*, blz. 215: «Dans l'arrondissement de Namur, Paulée a effectué de nombreuses acquisitions».

Zijn koopbedrijvigheid was in het departement van de Schelde slechts van zeer korte duur. Zij ontspon zich over nauwelijks vijf maand, van 30 december 1796 tot 25 mei 1797, helemaal bijgevolg onder het Directoire.

Moeite om te kopen zou hij bij de veilingen bijna niet ontmoeten. Met zijn vele kapitalen en de hem toegewezen voordelen wist men er hem de heer en de meester. De artikelen bvb. te St Niklaas (abdij van Rozenberg) en te Aaigem (abdij van Anchin) zag hij zich toewijzen, op 18 en 21 februari 1797, na slechts één kaarslicht :

St Niklaas :	14214 m ² ,	geschat op	1680 L,	verkocht tegen	1700 L ;
»	56011	»	6850	»	6900 ;
»	31399	»	4140	»	4300 ;
»	8095	»	750	»	800 ;
»	6268	»	975	»	1000 ;
Aaigem :	28224	»	2800	»	2900 ;
»	12298	»	1300	»	1400 ;
»	10207	»	900	»	925 ;

Voor enkele andere artikelen moest hij met tegenopbod kampen; soms na het uitdoven van vele kaarslichten besloot de veiling in zijn voordeel; zo bvb. op 4-13-25 januari en 25 mei 1797 :

Gent (Hooiaard), huis	geschat	13200 L,	verkocht	35500 L,	6 lichten
» (Korte munt),	»	9915	»	20700	4 »
» »	»	13224	»	38100	14 »
Zwijnaarde, hoeve,	66840 m ²	7593	»	24000	11 »
Waarschoot,	»	256244 m ²	18863	»	49600 7 »
Meilegem,	»	416603 m ²	53362	»	125000 8 »
St Den.-Boekel,	»	426603 m ²	52159	»	129500 8 »

Maar voor Paulée zijn zoveel kaarslichten, wijzend op sterke mededinging, slechts uitzonderingen.

In zijn brief van 4 Fructidor jaar V (21-8-1797) berichtte Bochet aan het departement, dat het Wetgevend Lichaam zich beijverde om alle schuldeisers van het Ancien Régime de middelen ter beschikking te stellen om met voordeel hun schuldvorderingen aan te wenden voor verwervingen in de negen departementen. Met deze verleende inschikkelijkheid zou men door nog meer naijver op te wekken, ook grotere opbrengst halen uit de verkoop. Deze tegemoetkoming bracht enkele Franse en andere buitenlandse schuldeisers er toe eigendommen te kopen in België¹²³.

Lecouteulx-Canteleu, voorzitter van de Raad der Ouden en bankier te Parijs, nam deze tegemoetkoming te baat. Waar hij niet als koper optrad

(123) R.A.G., Fonds van het Departement van de Schelde, Bundel 1215 Nr 10522, Bochet aan het departement, 4 Fructidor jaar V, 2e Bureau, 2e Sectie : « ...on s'occupe... de faciliter aux créanciers de l'ancien gouvernement les moyens d'employer avec avantage leurs créances en acquisitions de biens domaniaux de la ci-devant Belgique ».

in het arrondissement Namen, slechts tweemaal verwierf in Luik en een weinig méér in het departement van Jemappes¹²⁴, is zijn tussenkomst in het departement van de Schelde heel wat belangrijker te noemen. Op 27 september, 7 en 27 oktober 1797 naastte hij goederen van de abdijen van Oosteeklo, Rijkegasthuis, Sint-Adriaan, Ten Rozen, voor iets meer dan 220 hectaren.

Namen eveneens een goed deel voor hun rekening : Joseph Lannoy en Nicolas Pertois, te Parijs, 95 hectaren; Gabriël de Berny uit Lion, 64 hectaren; Henri Carié, te Parijs, 97 hectaren; Louis Pommier¹²⁴, bankier aldaar, ruim 54 hectaren; Theod. Forestier-De Walwick, en Cie, te Lausanne, ongeveer 106 hectaren; Franç. Rodolphe De Lerber, te Bern, 52 hectaren; Jan Alexis Bottereau handelaar te Amsterdam, 105 hectaren, enz. Op 31 december 1797 waren Paulée en de overige vreemde kopers eigenaar geworden in het departement van 1944 hectaren en 240 artikelen.

Van 1798 af en niet meer na 1800 genoten enkele schuldeisers van de officiële begunstiging. Onder meer Victor Bodin¹²⁴ te Parijs, die de Franse legers in Noord-Italië bevoorradde, verwierf iets boven de 48 hectaren; Empyataz, aldaar, 37 hectaren; Roulet, 39 hectaren; De Walwich, 105 hectaren, enz.

Hierna volgt de alfabetische lijst van de uitheemse kopers, waarbij de opgave gevoegd is van de hun toegewezen oppervlakte in het departement :

Fransen :

Jean Etienne Backer,	Parijs,	64640 m ²
Beths,	»	203505 »
Victor Bodin, leverancier,	»	480960 »
Henri Liévin Carié,	»	971886 »
Louis Jacq. D'Angirard voor Noblaire Perignon,	»	97004 »
Gabriël Charl. De Berny,	Parijs-Lyon,	643883 »
Etienne Charl. De Berny,	Issy-L'Union,	24508 »
Benoit Delaunoy,	Parijs,	1960 »
Jos. Marie Delorraine,	»	17272 »
P. Fred. Empyataz,	»	370527 »

(124) I. DELATTE, *La Vente des Biens Nationaux dans l'Arrondissement de Namur*, blz. 215 : « Dans l'arrondissement de Namur, la Compagnie Pommier ayant son siège à Paris, fut seule à participer activement aux achats ».

Ibidem, *La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourlbe*, blz. 25 : « Quant à Lecouteux-Canteleu, banquier et Président du Conseil des Anciens, ... il n'apparaît à Liège que deux fois comme acquéreur, lors de l'achat de la Chartreuse et de la ferme qui en dépendait ».

Ibidem, *La Vente des Biens Nationaux dans le département de Jemappes*, blz. 61 : « Un autre acquéreur de marque est Lecouteux-Canteleu, président du Conseil des Anciens et banquier ».

Ibidem, blz. 61 : « Bodin était le fournisseur aux armées de l'Italie du Nord. Ses achats très nombreux en l'an VIII et l'an IX portèrent sur plus de 800 biens ».

Ibidem, blz. 62 : « Si l'on totalise les achats faits par ce groupe, on remarque qu'il a accaparé environ un quart des biens exposés aux enchères ».

N.B. : In het departement van de Schelde kochten de vreemden aan het land nog niet het 1/10e van het aantal gevilde goederen.

Joseph Lannoy, Parijs, en Nicolas Pertois,	Brussel,	954705 m ² ;
Lecouteulx-Canteleu,	Parijs,	2205107 » ;
Jean Baptiste Paulée & Cie,	»	11033702 » ;
Jean Bapt. Milhaud, generaal,	»	945404 » ;
Lambert J. Palatte,	Duinkerke,	585 » ;
Louis Vinc. Pommier,	Parijs,	546505 » ;
Jean & Jean Bapt. Rousilhe,	Walinjole,	251759 » ;
Franç. Jos. Walbreçq en broer,	Parijs,	608154 » ;
Ambroise Troisoeufs, Fransman, lid v.h. algemeen departements- bestuur,	Gent,	313991 » ;

Zwitsers :

Louis René Bazyn,	Geneva	45956 m ² ;
Marie Bazyn, geboren Grenas,	Lausanne,	166795 » ;
Pierre Louis De La Rive,	Geneva,	202734 » ;
Fraç. Rodolphe De Lerber,	Bern,	522057 » ;
Louis Salomon De Watteville.	Bern,	520825 » ;
Theod. Forestier-De Walwick,	Lausanne,	1056347 » ;
Marc Benjamin Carrard en Cie,	Lausanne,	199566 » ;
Franç. Louis Roulet,	Neufchâtel	389015 » ;
Marie Schouf,	Lausanne,	28028 » ;

Nederlanders :

Ant. Hilaire Brochant, handelaar,	Amsterdam,	146996 m ² ;
Jan Alex. Bottereau, handelaar,	Amsterdam,	1055138 » ;
Jan Hermes De Langhe en Jean Jacques Cambier,	Den Haag,	383207 » ;
Corneille Jan De Langhe,	Den Haag,	296131 » ;
	Totalen :	25101482 m ² .

Ongeveer in totaal 25 %, zegge zowat het 1/4e van de geveilde oppervlakte, huizen met onopgegeven uitgestrektheid daargelaten, waren met deze verhandeling aan geestelijken en vreemdelingen, deze laatsten meestal schuldvorderaars van de Schatkist. thans reeds verbeurd. De overige 75 % gingen in toewijzing over naar de andere kooplustigen.

Van de kloosterlingen belandde alleen de opleg om het mogelijke tekort aan bons aan te vullen als winst in de Rijkskas. Geheel of gedeeltelijk vereffenden de schuldvorderaars hun tegoed aan de Republiek door het om te wisselen tegen verwervingen. In die zin alleen verrijkten ze de Openbare Financiën, dat deze minder schulden hadden te dragen dan voorheen.

c) De adel. Het duurde tot op 17 november 1797 alvorens de edellieden in de verkoopzaal van het departement verschenen om er deel te nemen aan de zittingen van bod en opbod van de nationale goederen.

Zij vervolgden hun aankopen tot het einde toe van 1813; doch vooral in de jaren 1798, 1799 en 1800 lieten zij zich in de veilingen gelden.

In de departementen van de Ourthe en van Jemappes daarentegen onthield de adel zich, naar het getuigenis van Delatte, nagenoeg van alle mededingenschap^{125 126}. Zelfs de adellijke familiën, die in 1789 gehechtheid aan de nieuwe denkbeelden hadden betoond, vermeden er nu alle betrekkingen met de verwervers van nationale eigendommen. Na het vredeftichtend Concordaat van 1801-1802 stellen zij nauwelijks enig belang in de goederen van de plaatselijke kerken afkomstig, dikwijls dan nog met het voornemen ze te bekwamen tijde aan de vroegere bezitters terug te schenken.

Deze beweringen van Delatte kunnen alleszins niet weerhouden worden voor het departement van de Schelde, noch wat de begindatum van de aankopen door de adellijke familiën betreft, noch wat de belangrijkheid van hun verwervingen, noch wat de herkomst van de zich toegeëigende goederen aangaat.

Ziehier trouwens de opgave van de edellieden met de aanduiding van wat en waar ze kochten en van de herkomst der goederen: — Pierre-Louis-Joseph d'Haverskerke komt in de verkoopregisters voor als « rentenier » te Gent. Geboren te Brugge op 31 januari 1762 als zoon van baron Louis Joseph d'Haverskerke, burggraaf van Zeeland en heer van Mediepe, was hij schepen te Gent van 26-6-1785 tot 27-3-1788, om daarna uit het politieke leven te verdwijnen¹²⁷. Reeds op 26 augustus 1798 koopt hij, samen met F.H. Hagenbeek te Ninove, een partij land van de abdij der Norbertijnen aldaar afkomstig, groot 52268 m²¹²⁸ en daarna alleen achter-eenvolgens te :

Meerbeke,	20-10-99, kanunniken aldaar, huis,	1687 m ² ;
St Denijs-W.,	16- 1-99, kapittel St Baafs Gent, weide,	27018 m ² ;
Aspelare,	12- 5-99, abd. St Adriaan Ger ⁿ , land,	10115 m ² ;
Ronse,	» kapittel aldaar, weide,	22813 m ² ;
Mere,	27- 5-99, abdij Nieuwenbosch, land,	89486 m ² ;
Drongen,	1- 6-99, abdij v. Baudeloo, land,	11289 m ² ;

(125) I. DELATTE, *La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe*, blz. 25: « L'abstention de la noblesse est extrêmement significative. Toutes les familles de la noblesse liégeoise, même celles qui avaient manifesté en 1789 un attachement aux nouvelles idées, évitent tout contact avec les acquéreurs de biens nationaux. Cette attitude ne se modifie guère au lendemain du Concordat. Même après cet événement pacificateur, on ne voit aucune famille noble se livrer à un achat de quelque importance. Elles s'intéressent uniquement à des biens provenant des églises locales, souvent avec l'intention de les leur restituer. »

(126) *Ibidem*, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 60: « Presque toute la noblesse hennuyère s'abstint. Par contre, les émigrés, nobles de nationalité étrangère, participent activement aux rachats de leurs biens ».

(127) J.E. NÈVE, *Gand sous la domination française*, blz. 14, voetnota 1.

J.S.F.J.L. DE HERCKENRODE, *Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne*, blz. 982.

(128) R.A.G., Fonds van het Departement van de Schelde, Verkoopregister 1344, n° 9 van 26-8-1798.

Petegem (O.)	6- 6-99, klr v. Petegem, weide,	14337 m ² ;
»	» » » »	14337 m ² ;
Zelzate,	11- 6-99, Rijkegasthuis Gent, land,	101625 m ² ;
Zaffelare,	26- 6-99, abd. St Pieters Gent, land,	171864 m ² .

Alles bijeen koopt hij 516839 m² goederen van de vroegere geestelijkheid, over zeven maanden, van 1798 tot 1799. Na 26 juni 1799 zet hij zijn aankopen stop, dus nog vóór het Concordaat !

— Zijn broeder Jean Baptiste d'Haverskerke, gerechtelijk ambtenaar te Brugge, verwerft op 28-8-1798 een hofstede te Kaprijke-Lembeke, 231707 m² groot, afkomstig van Rijkegasthuis te Gent ¹²⁹. Koopt bijgevolg ook vóór het Concordaat !

— Een ander voorbeeld vinden wij in Louis-Bernard van den Hecke, „Wapenplaats” Gent, heer van Lembeke, aldaar geboren, 16 augustus 1747, echtgenoot van Barbe-Jeanne Papejans de Morchoven; behoort tot de oude Gentse adel en is zeer rijk ¹³⁰. In 1795 moet hij tegen wil en dank het ambt van burgemeester te Gent aanvaarden, vooral zijn gezondheidstoestand inroepend : « J'obéirai à la force », schreef hij naar de Vertegenwoordigers van het Volk, een citaat van J.J. Rousseau inroepend, « mais n'oubliez jamais que la force ne fait pas le droit et que le plus fort n'est jamais assez fort pour être toujours le maître » ¹³¹. Hij bleef dit hem opgedrongen ambt slechts enkele maanden waarnemen, tot op 20-12-95.

Van 27 maart 1798 tot 2 mei 1806 laat hij zich de volgende goederen toewijzen, in totaal niet minder dan 162 hectaren :

Schoondijke,	27-3-98, abdij St Pieters Gent, land,	707789 m ² ;
Maldegem,	20-5-98, uitgewekene de Croy, hoeve,	163617 m ² ;
Tielrode,	5-7-98, abd. Rozenberg Waasmunster, land,	4159 m ² ;
Kaprijke,	» klr. Jacobijnen Gent, land,	39034 m ² ;
Aaigem,	12-7-98, abd. Groot-Bijgaarden, land,	58663 m ² ;
Drongen,	15-7-98, Rijkegasthuis Gent, weide,	99915 m ² ;
Sinaai,	18-8-98, abd. v. Baudeloo Gent, land,	360037 m ² ;
Lemberge,	16-3-04, abd. v. Oosteeklo Gent, land,	65840 m ² ;
Lembeke,	2-5-06, » » » »	124768 m ² .

De eigendommen, door hem op twee na nog vóór het Concordaat van het departement afgekocht, behoorden destijds toe aan verschillende kloosterorden en liggen verspreid over het gebied.

— Evenmin blijft burggraaf Philippe-Louis-Marie-Ghuislain Vilain XIII (geboren te Gent, 17-12-1778, gestorven te Brussel, 27-4-1856) achterwege. Achtereenvolgens was hij burgemeester van Gent, in 1808, doch eveneens slechts voor een paar maand, lid van de Provinciale Staten en van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, kamerheer van koning

(129) Ibidem, Verkoopregister 1345, n° 16 van 28-8-1798.

(130) G. VAN HOOREBEKE, *Le Nobiliaire de Gand*, blz. 69 en 70 : « Louis vanden Hecke de Lembeke, épouse sa cousine-germaine, Barbe Papejans de Morchoven, dite van der Strepen ».

(131) J.E. NÈVE, *Gand sous la Domination française, 1792-1814*, blz. 79-80.

Willem en lid van het Nationaal Congres in 1830. Hij ontving de titel van graaf in 1816¹³².

Toen hij in 1798-1799 door Joseph Vander Linden-Cannoodt, te Gent, nationale domeinen voor zijn rekening liet kopen, verbleef hij te Parijs, rue de la Victoire, 16, naar luid van de verkoopprocessen-verbaal.

Zijn verwervingen beperkten zich tot land, weide en dijkgronden, gelegen in de gemeenten Bazel en Rupelmonde. Dat hij te Bazel en omgeving kocht is nogal begrijpelijk; hij bezat in de eerstgenoemde gemeente een buitengoed en bracht er de zomer door.

Hij koopt artikelen van alle oorsprong, zowel vóór als na het Concordaat, meestal met kleine afmetingen, het laatste met meer andere kopers, in totaal 26 hectaren :

Bazel,	19-	2-1798,	bisdom van Gent,	land,	55001 m ² ;
»	26-	2-1799,	bisdom van Antwerpen,	land-weide,	10026 m ² ;
»	»	»	»	land,	8214 m ² ;
»	17-	6-1800,	»	land-bos,	22027 m ² ;
»	22-	6-1800,	»	land,	42049 m ² ;
»	»	»	»	land,	50248 m ² ;
»	1-	8-1800,	kapelaanschap aldaar,	land,	14125 m ² ;
»	19-	7-1805,	Zwarte zusters Rupelmonde,	land	14962 m ² ;
»	»	»	»	land,	6654 m ² ;
»	23-	8-1805,	kapelaanschap aldaar,	land,	9179 m ² ;
»	18-11-	1808,	bisdom van Gent,	land,	11437 m ² ;
Rupelmonde,	6-	8-1813,	gemeente Rupelmonde,	dijken,	3741 m ² ;
»	»	»	»	dijken,	2993 m ² ;
»	»	»	»	»	8959 m ² .

Het kopen van dijken te Rupelmonde laat veronderstellen dat er bij Philippe Vilain XIII hoegenaamd geen voornemen bestond op latere terug-gave. Verkocht was hier voorgoed een afgedane zaak.

— Waarschijnlijk zijn tante, Marie-Sophie Vilain XIII, geboren de 13 november 1757 en te Gent wonende, is naar luid van de verkoopakten de gescheiden echtgenote van Charles-André-Michel de Proli; deze zal voorzeker « le financier Proli » geweest zijn, van Italiaanse afkomst, « que l'on disait fils naturel du prince de Kaunitz » en van wie men verdenkt dat hij « ait été réellement un agent stipendié de l'espionage autrichien en France »¹³³.

Insgelijks langs Joseph Vander Linden-Cannoodt om koopt Marie-Sophie Vilain XIII twee hoeven, één te St Maartens-Lierde en éne te Iddergem, resp. van de abdijen van Groot-Bijgaarden en van Ninove, met een inhoudsgrootte van 34 en 20 hectaren, op 27-12-1797 en 13-1-1798. Dit is dus ook vóór het Concordaat !

— In de Veldstraat te Gent wonen Josse Clemmen en zijn zoon, erfelijke

(132) F.V. GOETHALS, *Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du Royaume de Belgique*, deel 4, blz. 1000-1001.

(133) S. TASSIER, *Les Démocrates Belges de 1789, Etudes sur le Vonckisme et la Révolution Brabançonne*, blz. 363-364.

F.V. GOETHALS, op. cit., blz. 999.

ridders, eigenaars van de heerlijkheid van Petegem¹³⁴. In de verkoopakten komt Josse Clemmen voor als « handelaar » en als « rentenier »; maar in werkelijkheid was hij de bekende stichter van de katoendrukkerijen te Gent.

Zowat links en rechts in het departement naasten deze beiden domein-goederen, alles samen voor 128 hecaren :

Wachtebeke,	9	-2-1798, abd. St Pieters, hoeve	333160 m ² ;
Etikhove,	»	abd. Maagdendale, land,	75419 m ² ;
Gent,	»	kartuizers Gent, weide,	44560 m ² ;
Lokeren,	12-	2-1798, Nieuwenbosch Gent, land,	133903 m ² ;
Leupegem-Melden,	22-	2-1798, Maagdendale Ouden., land,	90546 m ² ;
Wachtebeke,	21-	3-1798, abd. St Pieters Gent, weide,	200520 m ² ;
Zaffelare,	24-	3-1798, abd. St Pieters Gent, hoeve,	107669 m ² ;
»	31-	3-1798, » »	173186 m ² ;
Maarke,	»	Maagdendale Oud., land,	120989 m ² ;
Petegem (Oud.)	16-11-	1810, klr Petegem, land,	6915 m ² .

— Graaf Charles-Joseph d'Ursel, burgemeester van Brussel¹³⁵, verwerft te Baasrode 42 artikelen, 38 hectaren groot, op 6 juli en 21 september 1810, voordien toebehorend aan de Spaanse uitgeweken hertog d'Hyar, doch van wie d'Ursel het eigendomsrecht op deze goederen voor zich had betwist. De hertog d'Hyar, prins van Bournonville, die te Brussel verbleef, was naar Spanje uitgeweken¹³⁶. Het keizerlijk besluit van 11-12-1808 gebod beslag te leggen op zijn goederen¹³⁷ spijs het verzet van d'Ursel tegen de uitvoering van dit besluit. Laatstgenoemde geeft bij notariële akte van 3-7-1810¹³⁸ opdracht aan zijn advocaat vóór de Prefect zijn eigendomsrecht te verdedigen « et auprès de telles autres autorités supérieures qu'il appartiendra » op de goederen nagelaten, door wijlen Mw Françoise Albertine de Bournonville, aan wijlen Mr Wolfgang Guillaume Leonard Vital d'Ursel, van wie hij de erfgenaam is. « Et si », zo de notariële akte, « contre toute attente, Monditsieur Préfect n'avait aucun egard

(134) J.E. NÈVE, op. cit., blz. 382: « Josse-Charles Clemmen, créé chevalier héréditaire, propriétaire de seigneurie de Peteghem ».

H. COPPEJANS-DESMEDT, *Bijdrage tot de Studie van de gegoede burgerij te Gent in de 18e eeuw*, blz. 166: « ...kinderen (van Clemmen) huwen met minder bekende kooplieden zoals Poelman, Speelman, Durot..., Tricot..., onder de regering van Maria-Theresia minder toonaangevend, doch maken naam in latere tijd ».

(135) Ch. POPLIMONT, *La Noblesse Belge*, blz. 72-73. d'Ursel Charles-Joseph wordt onder het Hollands Bestuur « Commissaire général de l'Intérieur, Ministre du Waterstaat, Grand Maître de la Maison de la Reine sous Guillaume I ». Onder het Belgische Bestuur « Sénateur de Belgique ». Hij is geboren te Brussel op 9-8-1777.

(136) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1265-1286. Extrait des Minutes de la Secrétairerie d'Etat, Ministre des Finances, Division du Secrétariat, au Préfet du département 1-12-1808: « Pierre d'Alcantera fabrique fernandez Duc d'Hyar, décédé dans la ville de Madrid le 23-2-1808 ».

(137) Ibidem, Bundel 1265-1266, Extraits des Minutes de la Secrétairerie d'Etat, 12 novembre 1808.

(138) Ibidem, Verkoopregister n° 1444, artikel van verkoop n° 1 en volgende, Notariële akte van 3-7-1810.

a sa reclamation et protestation, le dit sieur constituant autorise son mandataire a faire l'acquisition des dits biens ».

De prefect had deze waarschijnlijke list doorzien, namelijk dat hier door d'Hyar een overdracht van goederen zozegegd langs Mw de Bournonville op Wolfgang d'Ursel had plaats gegrepen, met het oog op het ontkomen van de inbeslagneming. Hij gaf derhalve geen gevolg aan de klacht en hield de goederen in erfhuis. Graaf d'Ursel kocht ze, denkkelijk dan met het oog op latere teruggave .

— Antoine-François d'Hoop-van Alstein neemt samen met Joseph-Henri-Felix van Alstein, burgemeester te Drongen en wonend te Gent ¹³⁹ een partij land te Sint-Gillis-Dendermonde van 94607 m² op 31-12-1797 in eigendom van de Republiek over. Deze partij was weleer in het bezit van de abdij van Zwylveke te Dendermonde. Verder naast hij nog landen en huizen te Heusden, Herdersem, Dendermonde, Melle en Sint-Gillis, in het geheel twaalf artikelen met een uitgestrektheid van 180406 m², meestal na het Concordaat.

— Komt eveneens in het adelboek voor, Jacques-Charles-Ghuislain Limnander, te Gent ¹⁴⁰, die tijdens de Franse bezetting met velerhande opdrachten werd belast. Te persoonlijken titel nam hij van de Nationale domeinen 232939 m² land en weide in bezit, verdeeld over vier artikelen, te Drongen, Haaltert en Ninove, in 1798 en 1799. Samen met Mertens, F.A., koopt hij er vier andere met een oppervlakte van 616727 m², gelegen te Temse, Schoondijke en Dendermonde-Appels, insgelijks in 1798 en 1799, data die het Concordaat voorafgaan !

In de groep van de edellieden rangschikken wij verder nog :

— Graaf Jean Baptiste d'Hane-Steenhuysse ¹⁴¹, heer van Leeuwergem, als « rentenier en eigenaar te Gent », in de boeken met de verkoopprocessen-verbaal aldus vermeld, die op 23-12-1808 te Melle-Wetteren zich een hoeve laat toewijzen van 747440 m², destijds van het Oostenrijks gouvernement.

— Baron de Giey en de Villars ¹⁴², die officier was in een Oostenrijks regiment van de dragonders, en zich vergenoegt met de aankoop in het departement van vier artikelen, groot 29549 m², te Nazaret en Sint-Denijs-Westrem : 3 partijen land en 1 huis, van 27-11-1807 tot 21-5-1813.

— Charles de Bergeyck, eigenaar en burgemeester te Beveren-Waas en wonend te Brussel, behoort tot de familie Brouckhoven de Bergeyck ¹⁴³;

(139) G. VAN HOOREBEKE, op. cit., blz. 44 : « Antoine-François, écuyer, Sgrn de Singhem, Directeur des Domaines en Flandre », gehuwd met Hélène-Thérèse van Alstein.

(140) Ibidem, blz. 105 : « Limnander, J.C.G., né 24 juin 1768, revêtu de diverses charges pendant la Domination Française, décédé en 1823, épouse Françoise Berry, née à Anvers ».

(141) Ibidem, op. cit., blz. 203 : Jean-Baptiste-Marie-Joseph-François Guislain Comte d'Hane, Sgrn de Leeuwergem, Nieulant, Eechove, etc ».

(142) Ibidem, blz. 67 : « Jean-Baptiste-Marie, Baron de Giey et de Villars, né à Gand, le 15 Août 1771, décédé 20 Déc. 1821, fut Officier au Régiment des Dragons de la Tour. Il ép. 11 Prairial an X (30 Mai 1802) ThérèseMarie Soenens ».

(143) F.V. GOETHALS, Miroir des notabilités nobiliaires, deel II, blz. 977.

hij neemt op 21 april 1809 van de Nationale domeinen een planterij, waarvan de oppervlakte in de akte niet wordt aangeduid, in aankoop over te Beveren, voorheen in bezit van de Guilielmieten aldaar.

— In de boeken met de verkoopprocessen-verbaal wordt M. de Varanges, algemeen ontvanger van het departement, te Gent, met de adellijke titel van baron genoemd. Hij eigent zich te Gent op 28 juni 1805 het klooster toe van de Kapucijnen, alsmede op 14 mei 1813 land en weide van de St Pietersabdij, al en tal 13540 m².

De laatste vier edellieden naastten ofwel één artikel ofwel meer artikelen alsdan met geringere oppervlakte, allen na het Concordaat en zichtbaar geenszins met de bedoeling ze later eens terug te kunnen schenken, Pecsteen uitgezonderd.

— Als rentmeester van de uitgewekene Prins de Croy¹⁴⁴ neemt Baron Jacques-Philippe Pecsteen¹⁴⁵, gerechtelijk ambtenaar te Brugge-Maldegem, een deel van diens eigendommen voor zijn ongetwijfeld voorlopige rekening over :

Waterland,	23-1-1798, een hoeve van	652908 m ² ;
St Jan-in-Eremo,	10-4-1798, land,	178422 m ² ;
Middelburg (Vl.)	31-7-1799, »	17695 m ² ;
St Laureins,	11-9-1812, »	4470 m ² ;
»	»	24031 m ² ;
»	»	13320 m ² .

Verder verschaft hij zich een partij land van 19161 m² te Middelburg en twee loten land te Aardenburg en te Middelburg, die eens aan zijn vroegere patroon hadden toebehoord. Hoop op teruggave zal hiervan de drijfveer geweest zijn.

— François-Guillaume de Naeyere, rentenier te Gent, koopt in 1797-1798 twaalf artikelen in het departement :¹⁴⁶

Watervliet,	17-11-97, Staten-Generaal, land,	54898 m ² ;
Nederename,	24-11-97, abdij van Ename, molen,	31422 » ;
Mere,	27-11-97, Rijke klaren, Gent, land,	22624 » ;
Evergem,	15- 2-98, bisdom van Gent, land,	14823 » ;
Gent,	21- 3-98, een deel v.h. seminarie,	—
Lokristi,	13- 4-98, bisdom van Gent, hoeve,	198288 » ;
Evergem,	17- 7-98, Augustijnen v. Gent, land,	38484 » ;
»	22- 7-98, bisdom van Gent, land,	3461 » ;

(144) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 1268, Ministère des Finances, Département des Domaines Nationaux, 5e Division, 1er Bureau, 27 Septembre 1810 : « Tous les biens qui ont appartenu à la famille de Croy... sont définitivement réunis au Domaine de l'Etat ».

(145) Ch. POPLIMONT, *La Belgique Héraldique*, boek 8, blz. 302-303 : Jacques Pecsteen, geboren 1769, gestorven 1849.

(146) G. VAN HOOREBEKE, op. cit., blz. 178 : « Franç.-Guill. De Nayere, décédé à Gand, le 1 juillet 1838, Licencié en Droit, Avocat au Conseil de Flandre, ancien Maire de Gand et conservateur des Hypothèques pensionné ».

Hontenisse,	26- 8-98, abdij van Baudeloo, land,	44708 » ;
»	31- 8-98, abdij van Baudeloo, land,	43950 » ;
Gentbrugge,	5- 9-98, Rijke klaren, Gent, weide,	12114 » ;
Drongen,	7- 9-98, Kartuizers v. Gent, weide,	12595 » .

Met Jean Josse Verherbruggen, vervoerondernemer te Gent, schaft hij zich, op 10-6-1808, nog een weide aan van 2019 m², eertijds van de pastorij van Wondelgem. Zijn aanwinsten bedragen nagenoeg 48 hectaren.

— Charles-Bavon de Vaernewyck, rentenier te Lovendegem ¹⁴⁷ komt op 5-6-1798 in toewijzing van 57514 m² weide te Bellem-Ursel, weleer toebehoorend aan de uitgewekene Montmorency.

— Van 9-8-1808 tot en met 1810 was baron Pierre-Joseph Pycke-de-ten Aerden burgemeester van Gent, benoemd bij keizerlijk decreet van 17-7-1808 ¹⁴⁸. Nog vóór het Concordaat komt hij in toeslag, op 16-5-1798, van een hoeve te Bellem-Aalter, 295902 m² groot, eens eigendom van de uitgewekene prinses Montmorency; nadien, op 22-9-1809, te Bellem, van een kleine partij land van 401 m², herkomstig van de Provincie Vlaanderen ¹⁴⁹.

— Eindelijk Mevrouw Weduwe Pierre-François Pycke, douairière te Gent, die zich vergenoegt met drie kleine artikelen te Zwijnaarde en van deze gemeente afkomstig, op 18-6-1813, jaren dus na het Concordaat, en met een uitgestrektheid van pas 2628 m².

In overzichtelijke tabel samengevat (wij zeggen niet dat ze volledig is) sommen wij hierna de door ons opgediepte edellieden op, met aanduiding van de door elk van hen verworven bezittingen :

a) *Edellieden van het departement :*

Louis-Bernard van den Hecke,	Gent,	1624822 m ² ;
Josse Charles Clemmen en zoon,	Gent,	1286867 m ² ;
Jacques-Charles-Ghuislain Limnander,	Gent,	849666 m ² ;
- Jean Baptiste d'Hane de Steenhuyse,	Gent,	747440 m ² ;
Marie-Sophie Vilain XIII,	Gent,	645750 m ² ;

(147) G. VAN HOOREBEKE, op. cit., blz. 174 : « Charles-Constantin-Marie-Bavon-Ghuislain de Vaernewyck, créé Vicomte de Vaernewyck d'Angest, né 1 Oct. 1767, chambellan de Guillaume I, Membre de l'Ordre Equestre de la Flandre Orientale et de la Chambre des Etats-Généraux, décédé 24-3-1835 ».

(148) Pr. CLAEYS, op. cit., blz. 167-168 en 225-226.

(149) G. VAN HOOREBEKE, op. cit., blz. 159 : « Pierre-Joseph Pycke, né le 1-9-1771, ...créé par Napoléon chev. de la Légion d'Honneur (le 18-8-1810) et Baron de l'Empire (19 Sept. suivant), Membre de l'Ordre Equestre (1816), Préfet de Middelbourg (1811-1817), chev. du Lion Néerlandais, créé Baron (de Keerle) par Guillaume I (27-9-1817). Membre des Etats-Généraux des Pays-Bas, enfin Gouverneur d'Anvers (1817-1820), où il décéda en cette qualité, 2-3-1820 ».

J.E. NÉVE, op. cit., blz. 112, voetnota 1 : « Par une lettre non datée, adressée au Ministre de l'Intérieur, Pycke réclama la croix de la Légion d'Honneur et le titre de baron... »

N.B. : Onder Napoleon en Willem I verwierven baron Pycke en Charles-Bavon de Vaernewyck dus nieuwe adellijke titels.

Pierre-Louis-Joseph d'Haverskerke,	Gent,	516839 m ² ;
François-Guillaume de Naeyere,	Gent,	479386 m ² ;
Pierre-Joseph Pycke,	Gent,	296303 m ² ;
Philippe Vilain XIII,	Gent,	259615 m ² ;
Antoine-François d'Hoop-Van Alstein,	Gent,	180406 m ² ;
Charles-Constantin de Vaernewyck,	Lovendegem,	57514 m ² ;
Jean Baptiste de Giey et de Villers,	Gent,	29549 m ² ;
Muguet de Varanges,	Gent,	13540 m ² ;
Douairière Pierre-François Pycke (wed.)	Gent,	2628 m ² .

b) *Edellieden van buiten het departement :*

Jacques-Philippe Pecsteen,	Brugge,	910007 m ² ;
Charles-Joseph d'Ursel,	Brussel,	379190 m ² ;
Jean Baptiste d'Haverskerke,	Brugge,	231707 m ² ;
Charles de Bergeyck,	Brussel,	planterij.

Als gevolgtrekking van onze bevindingen kunnen wij voorhouden dat in het departement van de Schelde het aandeel van de adel in de verwerving van nationale goederen niet onbelangrijk te noemen is, maar toch verreweg voorbijgestreefd wordt door dat van de geestelijken en van de uitheemse kopers. Insgelijks door dat van het Leiedepartement, alwaar de adellijke familiën van Brugge alleen 1755 hectaren voor zich verwierven¹⁵⁰, terwijl zij zich in het departement van de Schelde beperkten tot 851 hectaren, of tot 3,14 % van de algeheelheid der verkochte goederen. Is hun aantal en hun aandeel dus tamelijk begrensd, niettemin overschaduwden hun aankopen uiterst verre deze door Delatte vastgesteld voor de Ourthe en voor Jemappes, alwaar de onthouding van « bijna » alle edellieden een bewijs is van hun wantrouwen en hun vijandige gezindheid ten opzichte van de republikeinse instellingen. Iets dergelijks kan men niet beweren voor de edellieden van ons gebied. Zij kopen veel méér vóór dan na het Concordaat, waaruit hun geloof in de bestendigheid van wat verworven werd is af te leiden.

Integendeel van wat Delatte beweert voor het departement van Jemappes nam in het Schelddistrict de uitgeweken adel van vreemde nationaliteit geen « actief deel » aan het terugkopen van zijn verbeurdverklaarde eigendommen. Pecsteen, als rentmeester van prins de Croy, en d'Ursel, die zich als erfgenaam liet doorgaan van de goederen officieel aan de hertog d'Hyar toebehorend, kopen misschien enkele eigendommen van deze edellieden voor dezer rekening terug in.

Door hun aankopen en door hun ambtenaarschap in de dienst van Frankrijk konden de betrokkene edellieden alleen gehechtheid aan de Republikeinse ideeën vertolken. Het verhinderde niet dat zij, na het Frans bewind, even belangrijke posten vanwege de Hollandse regering kregen waar te nemen en verder bekleedden in onafhankelijk België.

d'Ursel, de Vaernewyck en Pycke bvb. bevestigden ten volle onze be-

schouwing¹⁵¹. Zij schoten er hun populariteit niet bij in.

Onder de edellieden troffen wij er gene aan, bij onze opzoekingen, die de gekochte goederen hebben verhandeld. Hun bezittingen hielden ze bij en deze gingen door erfenis over naar hun familiën.

d) **De burgerij.** Het is een gemeenplaats in de literatuur over de verkoop van nationale domeinen te herhalen, dat, naast de geestelijken, de leveranciers van de Republiek en de adel, de rijke burgerij¹⁵² zich als de werkelijke voordeelgenietster van deze grootscheepse revolutionaire verhandeling van goederen heeft aangemeld. In het bezit van goed en goud en zinnend op een voordelige belegging van haar kapitalen of op winstbejag door verdere afzetting van de verworven eigendommen, kon haar tussenkomst in de veilingen geen twijfel laten.

Om de gegoede burgers van alle andere kopers te kunnen onderscheiden hebben wij alle leke verwerfers, vreemdelingen en edellieden nu terzijde

(150) Inlichtingen verstrekt door R. MOLLEMAN, in zijn *Bijdrage tot de studie der Brugse kopers van nationale goederen in het Arrondissement Brugge*, hs blz. 91.

(151) Pr. CLAEYS, op. cit., blz. 3 : 23-11-1792 : Conformément au règlement élaboré par les quarante-neuf, la population réunie à dix heures du matin dans la cathédrale de Saint-Bavon, nomme par acclamation les soixante citoyens, représentants ou administrateurs provisionnels de la ville de Gand. Les soixante représentants choisissent pour Président et Secrétaire, les citoyens *Van Haverskerke* et Meyer.

— blz. 44 ; 2-7-1795 : Ils le (conseil communal) remplacent par un conseil composé de dix-huit membres, dont le citoyen *Louis Vanden Hecke* demeurant à la place d'Armes, est nommé président avec titre de maire.

— blz. 110 ; 1-1-1801 : Maire, Liévin Bauwens ; Adjoint, *de Naeyer*,...

— blz. 133 ; 24-9-1801 : Installation du maire *G. de Naeyer*, nommé le 7 août 1801. Il était de très petite taille... il remplaçait par intérim les fonctions de maire depuis le 28 Août, date de la démission de Liévin Bauwens.

— blz. 136 ; 1802 : Maire *G. de Naeyer* ; Adjoint, Clemmen-Triest, Limnander...

— blz. 158-159 ; 14-7-1803 : Désignation des dames chargées de faire les honneurs des fêtes offertes au premier consul et sa femme... Parmi ces dames nous relevons les noms : *de Naeyer*,... *Pycke de ten Aerden*,... *van Vaerneuyck*...

— blz. 220 ; 3-5-1808 : Réception et installation du maire *P.H. Vilain XIII*. Il ne reste que deux mois en fonctions.

— blz. 242 ; 17-10-1809 : Formation de la garde d'honneur à cheval destinée à escorter l'empereur lors de son voyage à Gand en 1810. Voici les noms des officiers : *Philippe Vilain XIII*, colonel ; *Liévin Bauwens*, lieutenant-colonel ; ... François Van Aken, capitaines...

— blz. 225-226 ; 9-8-1808 : Installation par le Préfet, avec le cérémonial habituel, du maire *P. Pycke*, nommé par décret impérial du 17 juillet.

— blz. 261 ; 28-2-1811 : Installation du maire F.J. Vander Haeghen. Il remplace le baron *Pycke*, nommé préfet du département des Bouches de l'Escaut (Zélande).

— blz. 297 ; 19-3-1814 : Le comte *d'Hane de Steenhuse*, nommé intendant du département de l'Escaut par le gouvernement provisoire de la Belgique, est installé dans ses fonctions.

— blz. 305 ; 4-7-1814 : la loge maçonnique la Félicité Bienfaisante fait imprimer la liste de ses membres au nombre duquel nous remarquons : *Anoine d'Hoop van Alstein*, vénérable, Jean de Contreras, Joseph Aelbrouck, Liévin Bauwens...

(152) I. DELATTE, *La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe*, blz. 31 : « A quelques exceptions près, les fermes mises en vente pendant le 1er tiers du XIX siècle furent acquises par de riches bourgeois. »

gelaten, in groepen ingedeeld. Bij deze indeling namen wij uitsluitend de maatschappelijke stand of het uitgeoefend bedrijf van de betrokkenen in aanmerking. De landbouwers alsmede de kopers met onaangegeven beroep hielden wij eveneens afzonderlijk.

Wij zullen niet beweren, dat onze indeling vrij is van kritiek. In de regel lieten wij ons leiden door eigen zienswijze en persoonlijke opvatting. In mindere mate door de geraadpleegde werken : « Lyste der Gequotiseerde in de geforceerde Leeninghe van 600 Millioenen Livres »¹⁵³ en « Liste alphabétique de commerce, professions, industrie et métiers, compris dans la loi sur les patentes du 21 Mai 1819 et indication du droit dû pour chaque profession, etc ». In laatstbedoeld werk zijn de verschillende beroepen aangegeven, voor de betaling van de patentrechten met een waardecijfer aangeslagen, van 1 tot 15, waarbij de beroepen onder 1 vermeld het sterkst getaxeerd en dus het hoogst in aanzien opgetekend staan. Wij hielden er rekening mede, voor zover het ons gepast toescheen.

In de *hogere sociale groep* rangschikken wij : enerzijds de hogere economisch passieve groep, met de eigenaars, renteniers en bijzonderen; anderzijds de hogere economisch actieve groep, waaronder de grootindustriëlen, de groothandelaars en de bankiers; verder de hogere intellectuele groep met de notarissen, rechtsgeleerden en geneesheren; ten slotte het overheids-personeel in openbare dienst, t.t.z. de magistraten, de directeurs van de financiën en van de domeinen, enz.

In de *sociale middengroep* brengen wij de midden-economisch actieve groep onder, waartoe de kleinindustriëlen en -handelaars en de ambachtslieden behoren; de middengroep van de intellectuelen, als deurwaarders en landmeters; de middengroep van het personeel in openbare dienst, met de onderbureauoversten, griffiers en onderwijzers.

Als leden van de *lagere sociale groep* rekenen wij aan : zij, die deel uitmaken van de lagere economisch actieve groep, als dagloners en herders; de lagere groep van de intellectuelen met de „schrijvers” en de klerken; en de bedienden in openbare functie.

De notabelen zal men zoeken onder de leden van de hogere economisch passieve groep, de hogere economisch actieve groep, de hogere intellectuele groep en het hooggeplaatst personeel in openbare dienst. Dat velen van hen over de nodige geldmiddelen beschikken om zich nationale goederen toe te eigenen (wij zullen later zien hoeveel precies de grootste kopers verwerven), bewijst het voortreffelijk aandeel door hen in de veilingen genomen, zoals genoegzaam blijken mag uit de onderstaande opgave :

Hogere economisch passieve groep :	13,55 %)	
» » actieve » :	14,85 %)	Samen 44,79 %
» intellectuele groep :	9,28 %)	van de 27079 ha.
Overheidspersoneel in openb. dienst :	7,11 %)	

Op sociaal gebied kunnen deze groepen op gelijke voet gesteld worden met de geestelijken, de vreemdelingen en de edellieden. Zo wij dan bij dit totaal het aandeel voegen van de

Geestelijken :	15,82 %)	
Vreemdelingen :	9,27 %)	Samen 28,23 %
Edellieden :	3,14 %)	van de 27079 ha,

dan reiken de aanwinsten van deze bevoorrechte standen tot iets meer dan 73 % van de totaliteit der verkochte goederen.

Vanzelfsprekend zijn de gegoede burgers, kopers van nationale domeinen, in de steden gehuisvest, vooral in de hoofdplaats van het departement, zoals de volgende tabellen in het licht stellen.

Om wille van de volledigheid delen wij immers de in elke sociale groep gerangschikte beroepen naar de woonplaats in van hun beoefenaars : a) te Gent; b) in de overige steden van het departement¹⁵⁴; c) op het platteland; en wij duiden meteen de door hen gekochte oppervlakte aan.

I. Hogere sociale groep :

	Gent	Andere steden	Platteland	Totaal
<i>Economisch passieve groep : (de getallen drukken m² uit)</i>				
a) Eigenaars en renteniers :				
	13986814	4137983	1038553	19163350
b) Bijzonderen :				
	13091347	3155272	1293796	17540415
<i>Totaal :</i>	27078161	7293255	2332349	36703765
<i>Economisch actieve groep :</i>				
Bankiers :	7881921	—	—	7881921
Fabrikanten :	3971190	—	—	3971190
Handelaars en kooplieden :	14729237	12408269	978145	28115651
Makelaars :	260371	—	—	260371
<i>Totaal :</i>	26842719	12408269	978145	40229133
<i>Intellectuele beroepen :</i>				
Apothekers :	5593	688089	—	693682
Architecten :	509869	146280	2306	658455
Geneesheren- heelmeesters :	950701	138090	1218796	2307587
Notarissen :	1698539	718354	6621345	9038258
Pleitbezorgers :	771715	451280	—	1222995
Rechtsgeleerden :	8351672	1769546	910007	11031225
Zaakgelastigden :	152587	—	2703	155290
<i>Totaal :</i>	12440676	3911639	8755157	25107472

(154) *Wegwyzer der Stad Gend*, 1819, blz. 75 en vv.: Aalst, Deinze, Dendermonde, Eeklo, Geraardsbergen, Lokeren, Ninove, Oudenaarde, Ronse, St.-Niklaas.

Overheidspersoneel in openbare dienst :

Financiën en domeinen :	6593461	749681	832601	8175743
Gewapende macht :	1816676	134589	42108	1993373
Magistratuur :	2431820	635954	2040015	5107789
Overige diensten :	3174896	781657	29375	3985928
<i>Totaal :</i>	14016853	2301881	2944099	19262833

Hogere sociale groep, algemeen totaal :

	80378409	25915044	15009750	121303203
--	----------	----------	----------	-----------

II. *Sociale middengroep :**Economisch actieve groep :*a) *Kleinindustrie, ambachtswezen :*

Brouwers; drankstokers :	268212	491218	1794323	2553753
Draaiers :	56680	—	—	56680

Intellectuele beroepen :

Schatters :	—	353114	21516	374630
Deurwaarders :	1094532	—	61548	1156080
Gevolmachtigden :	—	47483	—	47483
Landmeters :	90475	—	19187	109662
<i>Totaal :</i>	1185007	400597	102251	1687855

Personeel in openbare dienst :

Onderbureauoversten, enz.	3034441	—	—	3034441
Directeur v.d. polders	—	—	297	297
Gezwoven vertalers :	20656	—	—	20656
Griffiers :	389653	272109	133590	795352
Onderwijzers :	66533	—	106826	173359
<i>Totaal :</i>	3511283	272109	240713	4024105

Sociale middengroep, algemeen totaal :

	8749495	2404744	4212540	15366779
--	---------	---------	---------	----------

III. *Lagere sociale groep :**Economisch actieve groep :*

Dagloners-herders-leurders :	312	1631	31651	33594
------------------------------	-----	------	-------	-------

Intellectuelen :

«Schrijvers»-klerken :	2735	—	891	3626
------------------------	------	---	-----	------

Personeel in openbare dienst :

Bureauboodschappers-sluiswachters :	25012	—	38373	63385
-------------------------------------	-------	---	-------	-------

Bedienden v.h. departement-arrondissement-gemeenten-militair hospitaal :	579452	53145	—	632597
<i>Allerlei beroepen :</i>				
Kunstenaar :	2632	—	—	2632
Ex-legioensoldaat :	—	49717	—	49717
<i>Lagere sociale groep, algemeen totaal :</i>				
	610143	104493	70915	785551
<i>Samenvatting van de drie sociale groepen :</i>				
Hogere soc. groep :	80378409	25915044	15009750	121303203
Soc. middengroep :	8749495	2404744	4212540	15366779
Lagere soc. groep :	610143	104493	70915	785551
Totalen :	89738047	28424281	19293205	137455533

Nemen wij hieronder voor elke van de drie sociale groepen de personen betrokken bij de economisch passieve groep, de economisch actieve groep en de intellectuele groep afzonderlijk in oenschouw :

	Gent	Andere Steden	Platteland	Toaal	Procent op
<i>Hogere sociale groep :</i>					
Econ. passieve gr. :	27078161	7293255	2332349	36703765	27079 ha
Econ. actieve gr. :	26842719	12408269	978145	40229133	
Intellect. groep :	12440676	3911639	8755157	25107472	
Totalen :	66361556	23613163	12065651	102040370	
1°)	65,04%	23,14%	11,82%	100%	155
2°)	24,50%	8,72%	4,45%	—	37,67%
<i>Sociale middengroep :</i>					
Econ. actieve gr. :	4053205	1732038	3869576	9654819	
Intellect. groep :	1185007	400597	102251	1687855	
Totalen :	5238212	2132635	3971827	11342674	
1°)	46,30%	18,87%	35,10%	100%	
2°)	1,93%	0,78%	1,47%	—	4,18%
<i>Lagere sociale groep :</i>					
Econom. actieve gr. :	312	1631	31651	33594	
Intellect. groep :	2735	—	891	3626	
Totalen :	3047	1631	32542	37220	
1°)	8,18%	4,38%	87,43%	100%	
2°)	0,00%	0,00%	0,01%	—	0,01%

(155) 1°) dit % werd berekend op de gedeeltelijke totalen ;

2°) dit % werd berekend op de totaal geveilde oppervlakte of 27079 ha.

Algeheel totaal : 71602815 25747429 16070020 113420264
 26,44% 9,50% 5,93% 41,87%

In het oog springend is het aanzienlijk aandeel in de veiling genomen door de hogere sociale groep, waaruit in allereerste plaats de gegoede burgers moeten gerecruiteerd worden : 37,67 % van de totaliteit der verkochte oppervlakte, tegen nauwelijks 4,18 % voor de sociale middengroep en 0,01 % voor de lagere sociale groep.

Laten zich in deze hogere sociale groep het meest opmerken :

— de handelaars en kooplieden met	2812 ha =	10,38%	op 27079 ha ;
— de eigenaars en renteniers	» 1916 ha =	7,07%	» ;
— de bijzonderen	» 1754 ha =	6,48%	» ;
— de rechtsgeleerden	» 1103 ha =	4,07%	» ;
— de notarissen	» 904 ha =	3,34%	» ;
— de bankiers	» 788 ha =	2,91%	» ;
— de fabrikanten	» 397 ha =	1,46%	» ;
— de geneesheren	» 231 ha =	0,85%	» ;
— de pleitbezorgers	» 122 ha =	0,45%	» .

De overige vier van deze groep, de apothekers, de architecten, de makelaars en de zaakgelastigden, kopen samen 176 hectaren, hetzij 0,66 % van het totaal der verkochte hectaren.

Niet talrijk zijn hier de personen, die aan de veilingen deelnemen; maar zij verwerven grote eigendommen, geenszins in een bepaald tijdstip, doch in de hele verkoopperiode door, in vele gemeenten van het departement. In het bezit van kapitalen, die ze voordelig konden investeren in nationale domeinen, zijn ze met hun 37,67 % van de verkochte oppervlakte de werkelijke baathebbers van de secularisatie geweest.

In de sociale middengroep van personen, die een kleine nijverheid of handelsonderneming uitbaten en dus voor eigen rekening werken, onderscheiden zich de brouwers en de drankstokers, de herbergiers en de deurwaarders, met resp. 255, 148 en 115 hectaren. Hun aankopen schijnen, globaal genomen, tamelijk bescheiden; gelet evenwel op het gering aantal dezer kopende personen, een 52-tal zijn ze maar, verwerven zij toch gemiddeld 10 hectaren.

De opgegeven cijfers volstaan om aan te tonen dat de dagloners, herders, wevers, barbiers, notarisklerken en «schrijvers» zich goed en wel van de veilingen hebben onthouden. Waar deze lagere sociale stand koopt, is het meestal een huisje of een lapje grond; met hun 27 aandeelhebbers in de verkoop verwerven zij een gezamenlijke oppervlakte, die nauwelijks de 4 hectaren benadert, zegge het 0,01 % van de algeheel in erfhuis gehouden oppervlakte.

Wat de personen uit de drie sociale groepen betreft, die een openbare betrekking waarnemen, releveren wij de volgende cijfers :

	Gent	Andere steden	Platte-land	Totaal m ²	Procent op
<i>hogere soc. gr.</i> :	14016853	2301881	2944099	19262833	27079 ha;
	72,30%	12,44%	15,26%	100%	—
	5,17%	0,85%	1,08%	—	7,10%
<i>soc. middengr.</i> :	3511283	272109	240713	4024105	—
	87,31%	6,70%	5,99%	100%	—
	1,29%	0,10%	0,10%	—	1,49%
<i>lagere soc. gr.</i> :	604464	53145	38373	695982	—
	87,30%	7,40%	5,30%	100%	—
	0,22%	0,02%	0,01%	—	0,25%
Totalen :	18132600	2627135	3223185	23982920	—
	6,69%	0,98%	1,18%	—	8,83%

De groepen van ambtenaren en bedienden liggen met hun aankopen zeer ver beneden deze van de privé sector. Hun naasting bedraagt 8,83% van wat geveild werd, tegen 41,87 % voor de hogere, midden en lagere economisch passieve, actieve en intellectuele groepen. Dit verschil in min ligt aan het feit van het gering aantal personen in deze groep van kopers thuishorend, een 96-tal, en tevens, voor het merendeel van hen, aan de beperkte verwervingen. Behalve voor Joseph Sunaert, Charles Manilius en Pierre Vidal, ambtenaren van het departement, die resp. 642, 229 en 167 ha naar zich toehalen; de commandant van de gendarmerie François Target met 111 ha; de ontvangers van de domeinen Alexis Debousois en Guillaume Candé, met 108 en 103 ha, tellen wij slechts 18 anderen, die van 20 tot 100 ha naastten. De 72 overblijvenden stellen of moeten zich met minder tevreden stellen.

Het is makkelijk te begrijpen dat de ambtenaren en bedienden van het centraal bestuur, te Gent, van de financiën en domeinen aan de veilingen deelnemen. Op deze manier verklaren zij zich de aanhangers van de revolutionaire denkbeelden en verstevigen zij hun betrekking in het ambtelijk leven van de Franse regering.

Een andere groep van kopers is deze van de *openbare mandatarissen*, hetzij ze een tijdelijke opdracht vervullen in het departement, hetzij in de gemeenten. In deze groep worden de personen gerangschikt, van wie het beroep in het burgerlijk leven niet was vast te stellen :

Openbare mandatarissen met tijdelijke opdracht :

Aantal	Gent	Steden	Platteland	Totaal met % op 27079 ha
--------	------	--------	------------	--------------------------

Bij het centraal bestuur te Gent :

1) Commissarissen v.h.

Uitvoerend Directoire :	14	6687971	701932	1014177	8404080 m ²
		2,47%	0,26%	0,37%	3,10%

2) Beheerders-raadsheren

v.d. departementale

administratie :

	12	5769378	—	—	5769378 m ²
		2,13%	—	—	2,13%

Bij de gemeentebesturen :

3) Burgemeesters en adjuncten :	51	—	250687	1864675	2115362 m ²
			0,09%	0,68%	0,77%
Totalen :	77	12457349	952619	2878852	16288820 m ²
		4,60%	0,35%	1,05%	6 %

Wat deze mandatarissen met tijdelijke opdracht hebben gekocht is maar een miniem deel van de geveilde oppervlakte, nauwelijks 6 % er van.

Als commissarissen van het Uitvoerend Directoire laten zich gelden : Jean François Denecker met 82 hectaren; Paul De Turck met 59 hectaren en François Coquin met 44 hectaren.

Bij het centraal bestuur te Gent komt Philippe Jacques Van Overloop, administrateur, vooraan te staan met 301 hectaren.

Ignace Crombeen, J.G. Meyer, Jean Jacques Forcade, Jean François Mulle en Emmanuel Piers, raadsheren bij dit bestuur, leggen resp. beslag op 49, 45, 30 en 22 hectaren.

De burgemeesters Joseph van Alstein, B. Neckelput en Henri-Ferdinand Van Raden, met mandaat resp. te Drongen, Grimminge en Hulst, zijn insgelijks voorname verwervers met 59, 25 en 25 hectaren. Jacob Hennequin, Louis Bernard Piens en Pierre Waterschoot, die als voorzitters van een gemeenteraad hebben gefungeerd, kopen samen amper 20 hectaren.

Gemiddeld verwerven :

de 14 commissarissen v.h. Uitvoerend Directoire :	60 ha;
de 12 mandatarissen bij het departementsbestuur :	48 ha;
de 51 burgemeesters en adjuncten :	slechts 4 ha.

Evenals voor de voorgaande groep van ambtenaren en bedienden komt het zeer verstaanbaar voor dat ook de openbare mandatarissen een deel namen van de verkochte goederen; daarmede onderstreepten zij hun verkleefdheid aan het revolutionair regime, dat zij met hun medewerking ondersteunden, en hun vertrouwen in het onaantastbaar bezit van hun verwervingen. Zij kochten zowel vóór als na het Concordaat van 1801. Vooral de commissarissen van het Uitvoerend Directoire speelden met de administrateurs en de raadsleden van het departementaal bestuur te Gent een toonaangevende rol in de verhandeling van de nationale domeinen.

De vraag of namelijk de boeren deelgenomen hebben aan de verkoop, of zij in brede mate kochten en wanneer, vóór of na het Concordaat, zullen wij trachten thans te beantwoorden.

Onder de benaming « boeren » rangschikken wij natuurlijk de landbouwers-eigenaars en de landbouwers-huurders; daarbij de huurders van het platteland met onaangegeven beroep en van wie dus best kan verondersteld worden, dat zij landbouwers of ten minste landgebruikers zijn.

Hoevelen onder hen, wat en wanneer zij kochten, laat de volgende tabel overzien :

Goederen gekocht door

Jaren	Landbouwers-eigenaars		Landbouwers-huurders		Huurders-platteland		Totale oppervlakte m ²	% op 25808947 m ²
	Aantal	Oppervlakte	Aantal	Oppervlakte	Aantal	Oppervlakte		
1796	—	—	—	—	1	86150	86150	0,33
1797	6	611444	5	575160	3	128430	1315034	5,09
1798	83	2775566	61	5242690	77	3474398	11492654	44,53
1799	37	929895	36	745289	29	1348928	2024112	7,84
1800	44	2118188	14	292699	39	566945	2977832	11,54
1801	15	247664	4	55012	11	123203	425879	1,65
1802	7	97431	6	85126	2	17191	199748	0,77
1803	31	595943	26	675628	19	110601	1382172	5,36
1804	9	436105	5	24555	4	31629	492289	1,91
1805	11	465264	8	76073	8	131566	672903	2,61
1806	19	262439	8	38461	13	157781	458681	1,78
1807	19	243740	11	309492	10	93969	647201	2,51
1808	52	455916	27	291242	23	33044	780202	3,02
1809	53	383810	25	408773	25	113841	906424	3,51
1810	51	624355	25	255382	12	62048	941789	3,65
1811	21	278069	21	265980	5	5927	549976	2,13
1812	—	134403	11	92089	—	—	226492	0,88
1813	22	146293	20	35055	21	48065	229413	0,89
Tot.	480	10806525	313	9468706	302	5533716	25808947	100%
		41,8%		36,7%		21,5%		

Aantal boeren : 1095.

Procent van wat de boeren kochten van het totaal der geveilde goederen, hetzij 27079 hectaren = 9,53 %.

Uit deze tabel leiden wij het volgende af :

1° De landbouwers-eigenaars hebben zich de hoofdschotel toegeëigend van hetgeen de « boeren » verwierven, namelijk 41,8 % van de totale aanwinst; de landbouwers-huurders met 36,7 % iets minder bijgevolg; terwijl de plattelandse huurders met onaangegeven beroep zich tevreden stelden met een nog meer beperkte hoeveelheid, of met 21,5 %.

In totaal treft men 58 boeren aan, die meer dan 10 hectaren kopen, in het geheel 1106 hectaren, met een gemiddelde dus van 19 hectaren.

De overblijvende 1474 hectaren, verdeeld over 1037 personen van de hier betrokkene groepering, geven een gemiddelde aanwinst van eigendom van slechts 1,42 hectaren.

Over het algemeen beperken de boeren zich tot een enkele koop, in de gemeente, waar zij wonen. Zij kopen om te bezitten en geenszins met het oog op verdere verhandeling.

Voornaam zijn ze in deze studie, inzonderheid omdat het eigendom hoe klein ook, de voedingsbodem is van de onafhankelijkheid. Waar zij nu eigenaar worden, kunnen zij zich losmaken van velerlei ver-

plichtingen ten overstaan van hun vroegere pachtheren. Zij stijgen hierdoor in aanzien, en hun stand in het maatschappelijk bedrijf is tegelijkertijd opgevoerd. Vrijer en vranker kunnen zij hun wegen bewandelen en gaandeweg deelnemen aan het politiek en sociaal beheer van hun gemeente.

Gemis aan kooplust ontbrak het voorzeker niet bij dit slag van mensen. Hun verlangen om een stukje grond of hun pachtgoed te bezitten is uitdrukkelijk. Maar goede wil alleen is niet voldoende: hun middelen reiken soms niet ver genoeg om te kunnen kopen of om meer nog te verwerven. Om hen in meerdere mate te kunnen bereiken had het departement de goederen, waar het enigszins mogelijk bleek, verder moeten verkavelen. Zeker niet de hofsteden, die niet voor verdeling vatbaar bleken, doch in elk geval de uitgestrekte landerijen en weidegronden.

Nemen wij als voorbeeld het jaar 1798, waarin voor het eerst van mededingenschap van de geestelijken en de uitheemse kopers geen spraak meer was. Alsdan werden 89 partijen land en weide, van meer dan 10 hectaren elk, onder het kaarslicht geveild, met een totale oppervlakte van 1529 hectaren. In hoeveel kleinere stukken ware het mogelijk geweest deze 89 partijen te verdelen? Nemen wij als maatstaf de hierboven vermelde 1095 boeren, die, met een gezamenlijke aankoop van 2581 hectaren, zich een gemiddelde uitgestrektheid van 2,35 hectaren toeëigenen. Er was dus geen hinderpaal voor, deze 89 partijen land en weide te splitsen over circa 600 loten met een doorsnee-oppervlakte van nog 2,5 hectaren. Hier kon men in alle geval aan talrijke boeren de gelegenheid bieden hun streven naar een bezit te bevredigen en meegaande ongetwijfeld de financiële opbrengst van de verkoop voor de Schatkist opdrijven.

Faipoult schreef wel¹⁵⁶ dat het aantal eigenaars van goederen, gezins-hoofden, in het departement buitengewoon groot was; hun aandeel bedroeg reeds een tiende van de gehele bevolking in 1789, of 64920 eenheden op 583000 bewoners. In 1802 was hun aantal gestegen tot 66260 en de verkoop van nationale domeinen, zo lezen wij bij hem, kon er de oorzaak van zijn.

Veel sterker nog ware hun aantal toegenomen, zulks tot bevordering van de algemene welvaart, indien het departement voldoende rekening had gehouden met de officiële aanbeveling de domeingooderen op grote schaal te splitsen, opdat iedereen in staat zou wezen zich een deel aan te schaffen.

2° Reeds vóór het Concordaat verwierven de boeren een aanzienlijk deel van de door hen gekochte oppervlakte: 70,98 % van de 2580 hectaren in de jaren vóór 1802 tegen 29,02 % nadien. Kan uit deze vaststelling afgeleid worden dat het aanvankelijk drukkend verzet van de priesters tegen de aankoop van nationale domeinen op deze stand weinig of geen vat had? Gelet op de voorgaande cijfers, heeft het er, zoals wij zegden, wel de schijn van. Om ons onderzoek dienaangaande

verder door te drijven, zullen wij nagaan welke de verhouding is van de hoeveelheid door de boeren verworven goederen, ten overstaan van wat het departement jaarlijks verkocht :

Jaren	Landbouwers-eigenaars Landbouwers-huurders Huurders platteland	Op een totaal van	Procent v.d. hoeveel- heid per jaar verkoch- te goederen
1796	86150 m ²	1625262 m ²	5,30%
1797	1315034	89627425	1,46
1798	11492654	85671179	13,41
1799	2024112	20991088	9,64
1800	2977832	20337574	11,64
1801	425879	3858585	11,06
1802	199748	810038	24,65
1803	1382172	6317672	21,90
1804	492289	2639757	18,71
1805	672903	3788432	17,80
1806	458681	3069240	15,00
1807	647201	4549842	14,32
1808	780202	3757571	20,80
1809	906424	7660828	11,83
1810	941785	7343674	12,83
1811	549976	2607740	21,15
1812	226492	3747668	6,03
1813	229413	2395835	9,60
Totalen :	25808947 m ²	270790410 m ²	of 9,53%

Nu vallen er heel andere cijfers in het oog. In de jaren vóór het Concordaat, tot vóór 1802, vertegenwoordigen de aankopen van de boeren maar een uiterst gering procent van wat in toewijzing kwam. Van 11,64 % in 1800 en 11,06 % in 1801 springt het procent ineens over naar 24,65 % in 1802 en naar 21,90 % in 1803, om daarna weerom geleidelijk te zakken tot 14,32 % in 1807.

Blijft dit procent in 1796 en in 1797 op zijn kleinste cijfers, dan moet de oorzaak er van gezocht worden in de mededinging van de geestelijken en de uitheemse kopers. De laatste twee jaren, 1812 en 1813, boeken daarentegen een verhoogde deelneming van de stedelingen aan de veilingen, die de kansen op kopen vanwege de plattelandbewoners hindert en vermindert.

Het is dus geenszins aan het toeval te wijten dat de cijfers van de aankopen der door ons beschouwde boeren deze van de jaarlijks op de markt gebrachte en verkochte goederen niet op de voet volgen. Zij luisteren naar een invloed van buitenuit. Voor de jaren 1798 tot en met 1801 zal de strakke houding van de priesters zich bij de meer schuchtere en meer vereenzaamd levende boeren wel enigszins hebben doen gelden. Het Concordaat bracht een gunstige kentering in deze gesteldheid teweeg en meegaande in de aanvankelijke terughouding van sommige plattelandbewoners in de aankoop.

Ten behoeve van de plaatselijke diensten of met het voornemen openbare gebouwen op te richten bevljigden zich enkele *gemeenten* een deel van de domeingooderen voor zich te nemen.

Alzo het gemeentebestuur van Stekene, dat door de bemiddeling van Jacques Bussens, op 7-6-1805, een behuisd land van 13290 m² tegen de prijs van 4500 fr naastte, herkomstig van de tiendeheffers van de St Pietersabdij te Gent. Jacques Bussens was trouwens burgemeester en tevens huurder van dit huis en erf.

Het lokaal bestuur van Aksel kocht een fort, « De verloren Hoek », op 12-7-1805, voor 4700 fr, destijds toebehorend aan de Verenigde Provinciën.

Jan Baptiste De Pauw, te Aalst, bureauchef, verwerft voor zijn gemeentebestuur, op 27-7-1810, een partij land van 2962 m² tegen 2025 fr, genationaliseerd van de Guillielmieten aldaar.

P.F. Verberckmoes, gezondheidsofficier en burgemeester van Dendermonde, kocht voor zijn stad, en dus alleszins niet met het inzicht op latere teruggave, uit de handen van Jan Vanden Berghen te Gent, op 7-6-1805, het Augustijnerklooster in Dendermonde, en op 5-7-1805 de twee torens aan beide zijden van de Scheldebrug aldaar, voor 2000 fr, afkomstig van het Oostenrijks goevernement.

Gent ten laatste nam, op 8-5-1807, 26 artikelen, meestal wachthuizen gelegen bij de verschillende stadspoorten, ten behoeve van de plaatselijke diensten voor zich, tegen de globale som van 18000 frank. De bediende Joseph Roegiers kocht ze voor zijn gemeentebestuur. Deze wachtposten, veelal betrokken door ontvangers van de stedelijke octrooirechten, sluismeesters en portiers, lagen bij de volgende poorten : Brussel, Brugge, Antwerpen, Kortrijk, St Lieven, St Pieters, Rabot, Tolhuis, Sas, Coupure en Akkergem. Tot deze aankopen had de gemeenteraad besloten op 2-5-1807.

Meer andere gemeenten, die zich goederen verschaffen, dan deze vijf hebben wij in de registers met de verkoopprocessen-verbaal niet gevonden. Zij kochten na het Concordaat, dat zijn zegen had gegeven over de duurzaamheid van wat verworven werd. De mededinging van deze plaatselijke besturen in de veilingen, vooral van Aalst en Stekene, die zich gewezen kloostergoederen toeëigenen, getuigt van hun geloof in de bepalingen van het Concordaat.

De overblijvende groepen zijn, evenals de gemeentebesturen, van uiterst gering belang, wat hun aankopen betreft. Behalve de *personen met onaangegeven beroep*, die nog 1300 hectaren naar zich toehalen. Maar van de 346 leden van deze groep kan niet gezegd worden tot welke maatschappelijke stand ze behoren. Uit dien hoofde werden ze afzonderlijk gehouden, en verder buiten beschouwing.

De Belgische kopers, *buiten het departement* gehuisvest, geestelijken, vreemdelingen en edellieden daargelaten, schafften zich nauwelijks 180 hectaren aan. Al en tal zijn er 26 : 1 van Anserœul, 6 van Antwerpen, 6 van Brugge, 7 van Brussel, 1 van Elzele, 1 van Lessen, 1 van Leuven,

2 van Oedelem en 1 van Sijsele. Onder hen bevinden zich 7 eigenaars, 1 rentenier, 2 handelaars, 2 ambtenaren, 1 aannemer, 1 huurkoetsier en 3 landbouwers. Van de overblijvenden kon het beroep niet vereenzelvigd worden.

De verschillende groeperingen, naar hun maatschappelijke stand bekeken, kwamen in het bezit van de volgende oppervlakte :

Geestelijken :	42838868 m ²	15,82%
Vreemdelingen :	25101482	9,27
Edellieden :	8511229	3,14
Belg. kopers buiten het departement :	1801643	0,67
Gemeenten :	24866	0,01
Economisch passieve groep :		
Eigenaars en renteniers :	19163350	7,07
Bijzonderen :	17540415	6,48
Economisch actieven : hogere groep :	40229133	14,85
middengroep :	9592213	3,56
lagere groep :	33594	0,01
Intellectuelen : hogere groep :	25107472	9,28
middengroep :	1687855	0,62
lagere groep :	3626	—
Personeel in openbare dienst :		
hogere groep :	19262833	7,11
middengroep :	4024105	1,48
lagere gr. :	695982	0,26
Openbare mandatarissen :	16288820	6,00
Landbouwers :	25808947	9,53
Onaangegeven beroep :	13021628	4,81
Verscheidene :	52349	0,02
Totaal :	270790410 m ²	100 %;

De kopers naar de hoeveelheid gekochte goederen ingedeeld.

Voorgaande rubriek bevat alreeds hoofdelijk voor de geestelijken, vreemdelingen en edellieden de gekochte oppervlakte. Wij keren er niet op terug.

Onder de andere verwervers noemen wij « grote kopers », zij die meer dan 20 hectaren voor hun rekening nemen. Wij tellen er 205 in het departement. Zij eigenen zich ongeveer 13800 hectaren toe, hetzij iets meer dan de helft van de geveilde domeinen. Het is begrijpelijk dat in deze categorie de inwoners van Gent de hoofdrol hebben gespeeld. Met ongeveer 57.000 zielen bedroeg de bevolking van deze hoofdplaats bijna het één tiende van deze van het departement¹⁵⁷. Gent was immers de zetelplaats van de veilingen, onmiddellijk dus bij de deur van de liefhebbers; zij huisde de diensten van het centraal bestuur, waarvan de ambtenaren en bedienden een goed deel van de oppervlakte in bezit namen; op haar grondgebied woonden rijke handelaars, fabrikanten, gerechtelijke ambtenaren, geneesheren, renteniers en bijzonderen, die de geboden kansen om hun kapitalen in eigendommen voordelig te beleggen niet onverlet lieten.

Gent telde niet minder dan 121 grote kopers van samen nagenoeg 9.910 hectaren, zegge gemiddeld 80 hectaren per hoofd, terwijl de 84 verwervers van buiten de stad zich 3290 hectaren, of 40 hectaren gemiddeld voor elk, in hun bezit namen. Deze cijfers zijn sprekend voor de belangrijkheid van de aankoop van goederen, door dit deel van de gegoede burgerij in het departement aldaar ondernomen.

Onder de Gentse kopers komt Constant Hopsomere¹⁵⁸, voorzitter van het centraal bestuur tot in 1799, in feite bankier, vooraan op de lijst met 687 hectaren en 66 artikelen, — gronden, weiden, bossen, huizen en hoeven, waar ook gelegen in het departement. Meestal kopen andere leden van dit bestuur (om. Gréban, Josserand, Sunaert) voor hem, als « vader en wettelijke voogd van zijn minderjarige dochter Marie, Constance, Françoise Hopsomere ». Koopt hij rechtstreeks op haar naam, dan is het wellicht omdat hij, de zakenman, de rechten van schenking in levende lijve of haar de heffing op de erfenis wil besparen. Zijn naam bekleedt op 21-8-1796 de allereerste plaats van de kopers in de verkoopprocessen-verbaal, met de toeslag van een partij land en weide te Denderwindeke van 47901 m², en hij besluit zijn menigvuldige verwervingen reeds op 26-4-1798 met een stuk land van 10761 m² te Herdersem. Als voorzitter van het centraal bestuur gaf hij bijgevolg voortreffelijk de toon aan. Korte tijd na zijn laatste aanwinst verdween hij uit het openbaar leven.

Philippe-Xavier Vandenhecke, eigenaar te Gent, brengt zijn aankopen

(157) H. VAN WERVEKE, *Gent, Schets van een sociale Geschiedenis*, blz. 107-108. In 1796 had Gent 54.537 en in 1815 60775 inwoners.

(158) *Nieuwen utilen Almanach en Wegwyzer der Stad Gend in 't bezonder, en in het Departement der Schelde in 't Algemeyn*, 1799, blz. 58: « Societeit der assurance in Gend. Onder de Administratie van d'Heeren Constant Hopsomere, Petrus Hamelinck en Joffr. de Wed. Van Aken, waer van het Comptoir gehouden word by de S.Michiels Kerke ».

op 294 artikelen, die 661 hectaren vertegenwoordigen en verspreid liggen over het departement.

Na hem volgt, in belangrijkheid, een andere ambtenaar van het centraal bestuur : Joseph Sunaert, die in den beginne vooral met Grégoire-Henri Du Bosch, commissaris van het Uitvoerend Directoire te Gent, 46 loten naast, met een oppervlakte van 642 hectaren, vooral gelegen in het noorden van het departement : te Zwijndrecht, Zaamslag, Aksel, Hontenisse, Watervliet en Kaprijke.

Philippe-Jacques Van Overloop, beheerder van genoemd bestuur, Charles-Joseph Oudaert, gerechtelijk ambtenaar, en Charles-François Manilius, bureauoverste van het departementsbeheer (deze laatste meestal met andere kopers) verschaffen zich resp. 301, 253 en 229 ha, verdeeld over 14, 40 en 12 artikelen ¹⁵⁹.

Aan drie verwervers van buiten de hoofdplaats werden meer dan 200 hectaren toegewezen : Benoit-Jacques Vermeulen, handelaar te Lokeren, 257 ha en 14 art.; Wauthier Grégoire en Cie, rentenier te Dendermonde, 239 ha en 83 art., François-Bernard Ottevaere, rentenier te Deinze, 226 ha en 35 loten. De 9 voorgaande kopers van meer dan 200 ha naastten 3495 hectaren samen.

In de reeks van degenen, die zich van 150 tot 200 hectaren toeëigenen met een totaal van 1040 ha, rangschikken wij :

— Mw Weduwe van Aken en zonen, handelshuis, Gent,	195 ha - 30 art.
— François-Norbert Speelman, fabrikant, Gent,	184 ha - 31 art.
— J. Vander Linden-Cannoodt, handelaar, Gent,	167 ha - 46 art.
— Pierre-Louis Vidal, en Cie, ambtenaar departement,	167 ha - 42 art.
— Jean Baptiste Beyens, gerecht. ambtenaar, Gent,	164 ha - 14 art.
— Ferdinand Ottevaere, handelaar, Gent,	163 ha - 25 art.

In voorgaande reeks is Gent alleen vertegenwoordigd door handelaars, fabrikanten en ambtenaren.

Het getal der kopers van meer dan 150 ha, wonende *in* het departement, geestelijken uitgezonderd, vergelijkend bij dat in het Ourthe-gebied, geeft deze zeer verschillende totale cijfers :

	Schelde	Ourthe
kopen meer dan 250 ha :	6)	2)
kopen van 200 tot 250 ha :	3)	15 3) 32
kopen van 150 tot 200 ha :	6)	27)

Daar is het aantal kopers van meer dan 200 ha geringer, maar dat van 150 tot 200 ha bijna 4-maal groter dan hier het geval is. In de Ourthe verwerven deze 32 kopers ongeveer de helft van de aldaar geveilde oppervlakte (20.000 ha), terwijl de 15 bij ons nog niet het 1/6e van de hier geveilde oppervlakte (27079 ha) in beslag nemen.

(159) Sommigen kopen in gemeenschap. Ieders deel niet aangeduid zijnde wordt hier de eerstgenoemde in de verkoopprocessen-verbaal als koper opgegeven van de totaliteit der door zijn Cie verworven goederen.

Voor Jemappes vermeldt Delatte alleen 8 verkochte *hoeven* van meer dan 150 hectaren ¹⁶⁰ ¹⁶¹. Te vergelijken is hier dus uitgesloten.

Hij somt voor de Ourthe, onder de verwerfers van enig belang, nog 13 namen op, doch zonder aanduiding van de gekochte oppervlakte. In het Scheldepartement daarentegen noemen wij er alleen onder degenen, die van 100 tot 150 ha voor zich nemen, reeds 18 :

Jacques-François Van Hecke en Cie, handelaar, Gent,	147 ha - 22 art.
Etienne Lehodey, Secretaris-generaal depart., Gent,	141 - 11
Jan-Baptiste De Contreras en Cie, rentenier, Gent,	140 - 52
Alphonse Prudent Huyttens en Cie, handelaar, Gent,	138 - 27
Egide-Robert Podor, Antwerpen,	135 - 17
Guillaume Schamp en Cie, handelaar, Gent,	132 - 22
Pierre-Jean De Gheest, handelaar, Aalst,	126 - 26 -
Laurent Vander Straeten en Cie, rentenier, Gent,	126 - 34
Leonard Vander Straeten en Cie, handelaar, Gent,	118 - 36
Jacques-Liévin Van Caneghem, fabrikant, Gent,	115 - 20
Jean Vandenberghe en Cie, herbergier, Gent,	113 - 48
François Target, commandant v.d. gendarmerie, Gent,	110 - 29
Albert Vermeulen, rentenier, Lokeren,	108 - 57
Charles Carbonnelle en Cie, notaris, Nevele,	108 - 15
Josse Vanderhaeghen en Cie, bijzondere, Gent,	108 - 14
Guillaume Candé en Cie, ontvanger domeinen, Gent,	108 - 24
Pierre Blondel en Cie, vrederechter, Grimminge,	103 - 64 -
Alexis De Boussois, ontvanger domeinen Sas-van-Gent,	103 ha - 22 art.

In totaal kopen zij 2179 hectaren, of 8 % van de 27079 hectaren in erfhuis gehouden oppervlakte. Gent spant hier de kroon met 12 kopers, waaronder 4 handelaars, 2 renteniers, 1 fabrikant, 1 herbergier, 1 hoge ambtenaar van het departement, 1 ontvanger van de domeinen, 1 commandaat van de gendarmerie en 1 bijzondere. De 6 overblijvende zijn vreemd aan Gent, van wie de laatste van de reeks later zijn functie in Gent komt uitoefenen. Naar men bemerken kan, prijken hier hoofdzakelijk steden op de ereplaats, Gent vooraan, vóór Aalst, Lokeren, en Antwerpen. Landbouwers-eigenaars en landbouwers-huurders bleven uit deze reeks uitgesloten, wellicht bij gemis aan kapitaal om grote en veel eigendommen te verwerven, — evenzeer als in de voorgaande reeksen.

De lijst van degenen, die van 50 tot 100 hectaren voor zich nemen, is niet minder belangrijk, gelet op hun aantal, de hoeveelheid van de aangeschafte domaniale goederen en hun standing :

Alexis Van Germeersch, handelaar, Ronse,	98 ha - 32 art.
Nicolas J. Galliot en Cie, handelaar, Ninove,	97 - 34 -
Joachim Gréban, bureauchef domeinen, Gent,	97 - 23

(160) I. DELATTE, *La Vente des Biens du Clergé dans le Département de l'Ourthe*, blz. 28-29.

(161) *Ibidem*, *La Vente des Biens Nationaux dans le Département de Jemappes*, blz. 89 en volgende.

Jan Willems, beroep niet opgegeven,	Gent,	95	- 24
Pierre-Antoine Boeyé, (weduwe),	huurster, Aalst,	94	- 1 -
Mathieu Ketele en Cie,	notaris, Dendermonde,	93	- 36
Joachim Braeckman en Cie,	bleker, Gent,	87	- 5
Jacques De Nayer,	beroep niet opgegeven, Gent,	85	- 7
A.J. Segers,	mechaniker, Lebbeke,	85	- 3
Egide Christiaens,	notaris, Moerbeke-Waas,	83	- 12
François-Judocus Ronse,	metselaarsbaas, Gent	83	- 12
Jean-François Denecker,	commiss. Uit. Dir., Gent,	82	- 19
Auguste Boel,	landbouwer, Aalst (Mijlbeke),	81	- 12 -
Bernard-Jean Isacie,	geneesheer, Gent,	81	- 34
Bernard-Joseph Heyse,	notaris, Gent,	78	- 21
François-Corneille Braeckman,	brouwer, Oostakker,	77	- 28
Engl. Liév. Brauwer en Cie,	pleitbezorger, Gent,	77	- 17
Jean Dierickx,	bijzondere, Aalst,	70	- 5 -
Wauthier Philipkin en Cie,	apotheker, Dendermonde,	69	- 11
Guillaume Hamelinck,	bankier-rentenier, Gent,	69	- 30
Albert-Guill. Beyens,	voorzitter rechth., Gent,	66	- 31
L.A. Van Dinter en Cie,	deurwaarder, Gent,	66	- 31
François Hendrickx,	garenhandel, Gent,	66	- 6
Jacques-Jos. Eeman,	ambtenaar departem., Gent,	65	- 76
Gaspard Buyse en Cie,	gerechtel. ambten., Gent,	61	- 3
Gerard Germanes en Cie,	handelaar, Ninove,	60	- 42 -
Paul De Turck,	commissaris Uitvoer. Direct., Lokristi,	59	- 10
Auguste Massez, en L.J. Massez,	advokaat, Gent,	59	- 12
Joseph Odeyn, en Cie,	bureauchef departement, Gent,	59	- 23
Joseph, H.F. v. Alstein,	burgemeester v. Drongen, Gent,	59	- 15
Nicolas De Cock en broers,	handel, Gent,	58	- 34
A. Vernieuwen, zonder aangegeven beroep,	Gent,	58	- 14
Charles Vande Velde en Cie,	eigenaar-rentenier, Gent,	58	- 53
Jan Bapt. Van Olffen en Cie,	notaris, Hulst,	57	- 13
Henri-Jos. Jouvenel Dubron,	ambtenaar departem., Gent,	56	- 23
Liévin Van Crombrugge,	gerecht. ambtenaar, Gent,	56	- 9
Jean-Baptiste Dommer,	gerechtelijk ambtenaar, Aalst,	55	- 17 -
François De Clippele en Cie,	vrederecht., Geraardsbergen,	54	- 17 -
Bazile De Contreras,	rentenier, Gent,	54	- 35
Constant-Franç. D'haese, en Cie	notaris, Ledeberg,	54	- 21
Emmanuel-Joseph Papeleu,	adjunct, Gent,	54	- 1
Charles Dehert, onaangegeven beroep,	Gent,	53	- 2
Thomas Danneels,	rentenier, Gent,	53	- 7
Pieter Mulle,	gerechtelijk ambtenaar, Gent,	53	- 4
Josse-J. Clemmen-Poelman,	handelaar, Gent,	52	- 1
Guillaume-Pierre Petoret, en Cie,	onaang. ber., Oostak.	52	- 4
Constant Beyens en Cie,	gerechtelijk ambten., Deinze,	51	- 16
Pierre-Antoine De Contreras,	notaris, Oudenaarde,	51	- 32
M. Hennequin en Cie, onaangegeven beroep,	St Anna,	51 ha	- 1 art.

Deze opgave vertoont nagenoeg hetzelfde beeld als de voorafgaande, met 29 verwervers uit Gent, 12 uit andere steden van het departement en 8 van het platteland. Eén bleker, één brouwer en één metselaarsbaas vinden wij er in vertegenwoordigd. Verder gerechtelijke ambtenaren, bedienden en ambtenaren van het departement, geneesheren en bankiers. Ten slotte één landbouwster en één huurster. Zij allen samen, 49 in getal, zagen zich 3331 hectaren toewijzen, of 12,3 % van de oppervlakte der geveilde goederen.

Volgen nu zij, die kopen van 20 tot 50 hectaren. Ze zijn 123 in getal; het betreft door de band welgestelde personen, die zich de weelde van dergelijke aanwinst kunnen getroosten of daartoe genoeg krediet en aanzien bezitten. Wij rangschikken ze hier per sociale groep :

— *onbekend beroep :*

Jean Baptiste Tack,	Gent,	41 ha;	1 art.
Jules-Henri Wieben,	Hulst,	35	5
Faciole,	Gent,	33	1
Martin De Naeyer, (huurder),	Meerbeke,	33	1 -
Frans Van Vreeken, (huurder),	Meerbeke,	32	1 -
L. Tiberghien,	Brussel,	31	5
J.F. Merckaert,	?	28	1
Jean-Louis Bogaert,	Gent,	26	2
Jean en Marie-Thérèse Hendrickx,	Gent,	25	2
Joannes Cappaert,	St Niklaas,	23	2
Bernard Vanden Bossche,	Steenhuize,	22	1 -
Jean Gelderland,	Hulst	21	1
Mathieu Ermens,	St Niklaas,	21	2
Jacques Hermans,	Gent,	20 ha;	11 art.

— *renteniers en eigenaars :*

Pierre-Jacques Van Praet,	Gent,	48 ha;	16 art.
Pierre-Francois Hamelinck,	Gent,	46	1
Eugène Van Hoobrouck,	Gent,	45	3
Jean-Martin De Roose,	Gent,	44	11
François-Théodore Piers,	Gent,	41	26
Rooman De Block,	Gent,	41	16
François Clemmen-Tricot,	Gent,	36	1
Louis-Ferdin.-Ghuisl. Dommer,	Aalst,	31	17
Bernard Hamelinck,	Gent,	27	12
Pierre Lenshoek,	Hontenisse,	21 ha;	3 art.

— *bijzonderen :*

Jean-François Rens,	Gent,	42 ha;	4 art.
Jean-Francois-Joseph Devolder,	Gent,	31	3
Pierre-Jean Barnoce,	Gent,	31	1
Jean-Joseph De Meersman,	Gent,	31	6
Emmanuel Depaege,	Gent,	29	8
Jean-François D'haenens,	Gent,	27	18
Marie-Elisab. Van Wyck en Cie,	Gent,	25	5
Cornil-Joseph Roothaese,	Gent,	25	5

Theodore Coppeters,	Hulst,	24	9
Pierre Bruyneel,	Geraardsbergen,	24	18
Jean-Charles De Brabandere,	Gent,	23	5
Pierre-Franç. Van Haemdonck en Cie,	St Niklaas,	21	10
François-Emmanuel Van Duyse,	De Klinge,	20 ha;	6 art.
— <i>Bankiers :</i>			
Pierre-Joseph Champon,	Gent,	33 ha;	1 art.
— <i>Fabrikanten :</i>			
R. Durot-Clemmen,	Gent,	43 ha;	3 art.
— <i>Groothandelaars :</i>			
Jean-Baptiste Lemmens,	Gent,	46 ha;	2 art.
Jean-Baptiste Vanden Haute,	Gent,	44	17
Daniël De Smet,	Aalst,	43	19
Jean-Christostome Ingels,	Oostakker,	36	21
Guillaume De Clércq,	Aalst,	35	19
Guill.-Henri-Joseph Leunekens,	Aalst,	33	15
Guillaume Vanden Broecke en Cie,	Gent,	32	13
Jean-Egide-Marie Schamp,	Gent,	29	2
François Lammens (weduwe)	Gent,	29	19
Pierre-Jean Vande Velde,	Gent,	29	15
Jean-François Vispoel en Cie,	Gent,	26	19
Benoit-Jacques Vermeulen,	Lokeren,	24	14
Charles Bogaert en Cie,	Gent,	23	21
Joseph Van Doorselaere,	Gent,	23	5
Joseph-François De Bast,	Gent,	22 ha;	10 art.
— <i>Hogere intellectuele groep :</i>			
Jean Libbrecht,	notaris, Gent,	48 ha;	22 art.
Jean-Bapt. Van Aelbroeck,	rechtsgeleerde, Gent,	36	14
Charles Massez,	» Gent,	35	4
Josse-Albert Seriacop,	notaris, Nevele,	35	34
Dominique Raman,	notaris, Oostakker,	35	5
Joseph Van Crombrughe,	rechtsgeleerde, Gent,	33	5
Jacques-Franç. Rottier,	» Gent,	32	10
Jean-Bapt. Van Tieghem,	notaris, Petegem (Oud.)	31	19
Jean-Bapt. Seydlitz,	heelmeeester, De Klinge,	29	7
Dominique-Antoine Mys,	notaris, Assenede,	28	17
Emman.-Judocus Ramondt,	makelaar, Gent,	26	8
Pierre-Ant. V. Waeyenberghe, gezondheidsofficier,	Herzele,	25	5
Cornelis-Martin Spanoghe,	notaris, Bottelare,	25	22 art.
Jean-Bapt. Pisson,	bouwmeester, Gent,	24	9
Pierre-Dominique Speelman,	notaris, Lokeren,	25	16
Joseph-Franç. Goetgebeur,	notaris, Rupelmonde,	20	17
Pierre-Jan De Grave,	notaris, Gent,	20 ha;	9 art.
— <i>Overheidspersoneel- ambtenaren-magistratuur :</i>			
François Versporten,	vrede rechter, Gent,	49 ha;	40 art.
Antoine Rigaux,	voorzitter v.d. krijgsraad, Gent,	49	8
François Vispoel,	voorzitter rechtbank, Gent,	40	6

Jean Ant. Personnez,	algemeen ontvanger, Gent,	38	15
Jean Franç. Jossierand,	bureauchef departem., Gent,	36	11
Isaac.J.J. Tegelberg,	vrederechter, Hulst,	35	10
Louis Dubron,	ontvanger der domeinen, Gent,	32	2
Charles De Vos en Cie,	vrederechter, Gent,	31	23
Henr.-Nicol. Colson,	ontvanger der domeinen, Gent,	31	40
Jacques Schits,	ontvanger nation. loterij, Gent,	30	26
Charles Baerzeele,	bureauchef domeinen, Gent,	28	24
Phil. Moffaert,	controleur financiën, Assenede,	22	6
Emman. Piers,	raadsheer der prefectuur, Gent,	22	5
Nic.-Ant. Lafont,	ontvanger domeinen, St Niklaas,	21	1
Pierre De Hertogh,	magistraat veiligheid, Gent,	21	38
Fid.-Const. De Ghendt,	bewaard. hypth., St Niklaas,	20 ha;	6 art.
— <i>Klein-industrie en ambachtswezen :</i>			
Paul Van Driessche,	herbergier, Gent,	49 ha;	15 art.
Pierre-Ant. Van Kazele,	tabakhandel, Geraardsbergen,	29	8 -
Jean-Amand Perremans,	drankstoker (huurder), St Lievens-Houtem,	32	10 -
André Benoit Stevens,	drukker, Gent,	30	22
Frans De Smet en broers,	hoveniers, Gent,	28	25
Jean-Louis Van Melle,	beenhouwer, Gent,	26	3
Jacques Verlinden,	uurwerkmaker, Gent,	28	20
Franc. Vande Maele en Cie,	wijnhandel, Geraardsbn,	27	7 -
Joseph-Frederik Viaene,	drankstoker, Gent,	24	5
François Delaroyère,	meester-bakker, Gent,	22	25
Emmanuel Vander Straeten,	brouwer, Deinze,	21 ha;	8 art.
— <i>Middel-Intellectuele groep :</i>			
Joseph-Franc. De Clercq,	bediende depart., Gent,	43 ha;	54 art.
Jean-Emmanuel Delaruëlle,	deurwaarder, Gent,	41	5
Guillaume-Denis Cornelis,	expert, Oudenaarde,	34	16
Pierre Ghesquière,	griffier v.d. rechtbank, Gent,	24 ha;	12 art.
— <i>Publieke mandatarissen (onaangegeven beroep) :</i>			
Ignace Crombeen,	beheerraad v.h. departem., Gent,	49 ha;	7 art.
J.G. Meyer,	beheerraad v.h. departement, Gent,	45	6
François Coquin,	commissar. Uitvoer. Dir., Deinze,	44	34
Jean-Jacq. Forcade,	beheerraad departement, Gent,	31	6
Jean-Franc. Mulle,	beheerraad departement, Gent,	30	4
B. Neckerput,	burgemeester, Grimminge,	25	1 -
Henri-Ferdin. Van Raden,	burgemeester, Hulst,	25 ha;	3 art.
— <i>Landbouwers-eigenaars :</i>			
Joseph Eeman,	St Maria-Lierde,	47 ha;	2 art.
Bernard De Vos,	Latem,	39	2
Pierre Vincke,	St Denijs,	33	1
Pierre Schelstraete,	Zelzate,	32	1
P.J. Buyck,	Heile,	30	4
Gillis Prové,	Idegem,	21	1 -
Albertine Degroote,	Oudenaarde,	27	1
Jean Bapt. Van Damme,	St Maartens-Latem,	20 ha;	14 art.

— *Landbouwers-huurders :*

Jacques De Clercq, J. Verstraete,	Vlierzele-Gontrode,	43 ha;	1 art.
Liévin Opsomer,	Ronse,	43	1
Franç. De Brabander,	St Maartens-Latem,	42	1
Jacques Ceuterick,	St Maartens-Lierde,	42	1
Jacques Isebaert,	Koewacht,	29	1
Louis Sonnevillie,	Oostakker,	27 ha;	1 art.

Samenvatting van de reeks kopers van 20 tot 50 hectaren :

Onbekend beroep :	14 pers.	391 ha	36 art.
Renteniers en eigenaars :	10 »	380	106
Bijzonderen :	13 »	353	98
Bankiers :	1 »	33	1
Fabrikanten :	1 »	43	3
Groothandelaars :	15 »	474	211
Hogere intellectuele groep :	17 »	505	223
Overheidspersoneel, ambtenaren en magistraten :	16 »	505	261
Kleinindustrie, ambachtswezen :	11 »	316	148
Middel-intellectuele groep :	4 »	142	87
Publieke mandatarissen (onbekend beroep) :	7 »	249	61
Landbouwers-eigenaars :	8 »	249	26
Landbouwers-huurders :	6 »	226	6
Totalen :	123 »	3866 ha	1267 art.

Aan voorgaande categorie van kopers worden bijgevolg ongeveer 3866 hectaren toegewezen, wat neerkomt op 14,27 % van alles wat in het departement geveild werd. Het gemiddelde voor elk van de 123 betrokken personen bedraagt 31,4 ha. Bankiers en fabrikanten, die gewoonlijk over voldoende fondsen beschikken om grotere eigendommen dan deze van 20 tot 50 ha te naasten, spelen in dit verband slechts een ondergeschikte rol, elk met slechts één vertegenwoordiger. Het zijn vooral de magistraten en de ambtenaren, in de regel van Gent, die op het voorplan treden, samen met de leden van de hogere intellectuele groep, waaronder de meesten notaris zijn van het platteland. Eveneens renteniers, eigenaars en bijzonderen, in overgroten getale van Gent, namen een goed deel van de geveilde goederen voor zich. De 14 landbouwers en landbouwers-huurders daargelaten, tellen wij in deze reeks 68 Gentenaars op 109 kopers. Wij zoeken de reden daarvan in de welstand, waarvan vele stedelingen genieten en in de grotere onbevangenheid om zich nationale goederen toe te eigenen, die ze kenmerkt.

Het ware, naar wij oordelen, onnuttig zelfs maar gedeeltelijk de kopers van minder dan 20 hectaren te willen opsommen. Ze zijn hiervoor te talrijk. Beperken wij ons derhalve bij onderstaande tabel, die er de samenstelling van weergeeft :

143 van hen naasten van 10 tot 20 ha)
 1926 » » » minder dan 10 ha) samen 2069 kopers.

Tot deze categorie van verwervers behoren :

	Van 10 tot 20 ha		Minder dan 10 ha	
	personen	ha	personen	ha
1. Renteniers, eigenaars :	10	140	66	143
Bijzonderen :	18	227	99	222
Hogere economisch actieve groep :	9	139	57	160
Hogere intellectuele groep :	23	286	68	176
Hoger personeel in openbare dienst :	11	154	48	127
Totalen :	71	946	338	828
2. Midden economisch actieve groep :	11	152	148	250
Middengroep v.d. intellectuelen :	6	84	33	97
Totalen :	17	236	181	347
3. Lagere economisch actieve groep :	—	—	25	3
Lagere groep v.d. intellectuelen :	—	—	2	0,4
Lagere groep v. person. openb. dienst :	—	—	14	13
Verscheidene :	—	—	3	7
Totalen :	—	—	44	23,4
4. Landbouwers-eigenaars :	8	115	473	716
Landbouwers-huurders :	18	272	307	448
Huurders v.h. platteland :	10	133	302	422
Totalen :	36	520	1082	1586
5. Burgemeesters-politieke mandatar.	9	124	57	141
6. Onaangegeven beroep :	10	189	224	195
Algeheel totaal :	143	2015	1926	3120

Uit het nazicht van de bovenstaande gegevens wordt het duidelijk dat hier de kopers in overgroten getale werkzaam zijn in de kleinhandel en nijverheid (midden economisch actieve groep) en als landbouwers. Samen met de personen van wie het beroep niet geweten is stellen zij zich tevreden met geringe aankopen, over het algemeen met één artikel, in de gemeente van hun woonplaats. Zij kopen om te bezitten, merendeels na het Concordaat, en hoegenaamd niet met het oog op winstbejag door verdere afzetting. Ongewijfeld zaten zij niet sterk genoeg in de financiën om meer te verwerven dan zij deden.

De kopers naar hun woonplaats :

Welke oppervlakte besloeg nu het aandeel van de verschillende volks-
groepen, gerangschikt naar hun woonplaats? De procenten aangegeven
in de voorgaande tabellen lieten reeds het overgrote aandeel aanvoelen
door de bewoners van Gent voor zich genomen in de geveilde oppervlakte.
Hieronder zijn de gegevens bijeengevoegd, om nog duidelijker de ver-
houding vast te leggen tussen de hoeveelheid gekocht door de Gentse
bevolking, deze van de andere steden van het departement en deze van
het platteland :

	Gent	Steden	Platteland	Totaal en % op 27079 ha
Econ. passieve groep :	3271 12,08%	729 2,70%	239 0,88%	4239 ha 15,66 %
Econ. actieve groep :	3218 11,88%	1414 5,22%	488 1,80%	5120 ha 18,90 %
Intellectuele groep :	1363 5,04%	431 1,59%	886 3,27%	2680 ha 9,90 %
Landbouwers :	—	—	2581 9,53%	2581 ha 9,53 %
Openbare diensten :	1815 6,69%	263 1,77%	322 1,18%	2399 ha 8,86 %
Publieke mandatarissen :	1246 4,60%	95 0,35%	288 1,05%	1629 ha 6,00 %
Verscheidene :	0,2 —	5 0,02%	—	5 ha 0,02 %
Onaangegeven beroepen :	455 1,68%	157 0,58%	690 2,54%	1302 ha 4,80 %
Totalen :	11368 41,97%	3095 12,22%	5493 20,26%	19956 ha 74,45 %

De tussenkomst van de Gentenaars is met 41,97%, hetzij met meer dan
de helft van wat verkocht werd, overheersend. De bewoners van de andere
steden moeten het daartegenover afleggen met 12,22% en deze van het
platteland met 20,26%.

Onder de Gentenaars zijn het de economisch passieve en de economisch
actieve groepen, die het verreweg halen op hun andere stadsgenoten.
Zij schrijven 23,96% op hun rekening, terwijl de intellectuelen, de open-
bare diensten en de politieke mandatarissen slechts voor 16,35 % in aan-
merking komen.

Wat de inwoners van andere steden uit het departement naasten, is veel
minder aanzienlijk; met 12,22 % (waarvan 5,22 % voor de economisch
actieve groep) halen zij nog niet het 1/6e van wat in het geheel aan de
verschillende sociale groepen is toegewezen. De economisch passieve
groep komt in het bezit van 2,70 %, de personen met onaangegeven be-
roep van 2,54 %. De overige groepen laten het bij 3,73 %.

In de afdeling van de plattelandbewoners zijn het vanzelfsprekend de boeren, die zich met het hoogste procent doen opmerken : 9,53 %. Na hen schrijven de intellectuelen (in hoofdzaak notarissen, geneesheren en rechtsgeleerden) en de personen met onaangegeven beroep zich een redelijk procent toe, resp. 3,27 % en 2,54 %. De overblijvende 4,91 % belanden bij de andere groepen van plattelandbewoners.

Het geheel overschouwend stellen wij vast, dat de rijkste verwerkingen gaan naar de economisch passieve groep van land en stad, de economisch actieve groep (onder wie vooral de handelaars en de kooplieden), alsmede de rechtsgeleerden uit de intellectuele groep. Vergeten wij nochtans hierbij de landbouwers-eigenaars en landbouwers-huurders niet, die kost wat kost in het bezit wilden komen van het door hen gebruikte pachtgoed.

Dat Gent het in uitgestrektheid voornaamste deel van de nationale domeinen voor zich nam, ligt onzes inziens aan het betrekkelijk groot aantal kopers binnen haar muren gevestigd; wij tellen er 612 op een totaal van 2396 verwervers, hetzij 1 op 4, terwijl de bevolking van deze hoofdplaats toch maar zowat het 1/10e bedroeg van deze van het departement.

Meer in het bijzonder zijn de fabrikanten en nijveraars, betrokken in de katoenbewerking, te vermelden uit hoofde van de belangrijke plaats door hen ingenomen in de stedelijke bedrijvigheid. In Gent verschaftte het behandelen van katoen, het spinnen, weven, verven en bleken, aan velen werkgelegenheid. Vooral tot in 1808, waarna de ene crisis na de andere de bloeiperiode opvolgden¹⁶². Onderstaande lijst vermeldt de namen van de bedoelde werkverschaffers, die als kopers van nationale goederen zijn opgetreden :

Charles Alexis,	2559 m ² (in 1806);
Frans Antheunis,	94437 m ² (van 1805 tot 1810);
Michel Antheunis,	18264 m ² (van 1811 tot 1813);
Lieven Bauwens,	75896 m ² (van 1798 tot 1803);
Joachim Braeckman,	869898 m ² (van 1798 tot 1813);
Charles Victor Claes,	13368 m ² (op 26-8-1798);
Josse Clemmen en zoon,	1286867 m ² (de vader koopt in 1798, de zoon 6915 m ² in 1810);
J. Clemmen-Poelman,	517453 m ² (op 1-8-1798);
Joseph Fr. De Bast,	221811 m ² (in 1813);
Englebert Dehert,	5840 m ² (in 1813);
Franç. Bern. De Rudder,	560 m ² (in 1813);
Jacques De Stobbelaere,	11884 m ² (in 1797);
R. Durot-Clemmen,	427364 m ² (van 1798 tot 1813);
Pierre Heynderick,	16740 m ² (plus 1 huis-1796/1797);
Joachim Gréban,	968729 m ² (in 1797-98 en in 1805);
François Lousbergs,	30505 m ² (van 1805 tot 1806);

(162) J. DHONDT, *L'Industrie cotonnière gantoise à l'époque française*, blz. 251 : « Au 1er novembre 1808, l'industrie textile gantoise était en pleine crise ».

Guillaume Poelman,	21164 m ² (in 1798);
François Speelman,	1849978 m ² (van 1797 tot 1806);
Benj. Story & Fr. Vaernewyck,	8065 m ² en het klooster der Marol- len te Gent (1798-1807)
L. Van Caneghem,	1151485 m ² (1798-1800).

Hun gezamenlijk aandeel in de verwerving bedraagt nagenoeg 800 hectaren. Zij kochten zowel vóór als na het Concordaat. Sommigen onder hen worden in de verkoopprocessen-verbaal als handelaars en renteniers vermeld ¹⁶³ ¹⁶⁴.

In de tweede plaats kent Gent veel grote kopers, wat vroeger reeds werd aangetoond. Op de 12 edellieden, die meer dan 20 hectaren voor zich namen, zijn er al 9 Gentenaars. Op de 205 door ons genoemde kopers van eveneens meer dan 20 hectaren tellen wij er 121, die Gent bewonen. Deze cijfers schragen voldoende onze vaststelling.

Psychologisch is zulks te verklaren. Op een begrensde ruimte bijeenwonend kon voor de Gentenaars het voorbeeld van kopen aanstekelijker werken dan bij de verspreid over het binnenland levende bevolking; daarbij fortuinlijker en meer ontvoogd keken zij minder angstvallig toe op wat als « zwart goed » uit den boze opgeschreven bleef, zelfs nog een tijdlang na het Concordaat.

(163) Hun bedrijvigheid als textielfabrikanten vonden wij terug bij Prof. J. DHONDT, op. cit.

(164) Onder het Hollands bewind kochten Hubert Lousbergs en Joachim De Beer, eveneens katoenfabrikanten te Gent, resp. 34509 en 19007 m².

De kopers in het politiek leven.

a) Wij wezen er reeds op in welke mate de ambtenaren en de openbare mandatarissen, zij die zich min of meer openlijk aan de zijde van het Frans bestuur hadden geschaard, aan de veiling deelnamen. Het komt ons begrijpelijk voor onder deze kopers een voornaam aantal personen, bedrijvig in het politiek leven van die tijd, aan te treffen. Om dit te illustreren werd de ledenlijst nagegaan van de « *Cercle Constitutionnel de Gand* »¹⁶⁵, een politieke vereniging, met zetelplaats in het oud-gesticht St Laurent op het Veerleplein, waarvan de leden de « Eed van haat aan het koninkdom en aan de anarchie, getrouwheid aan de Republiek en aan de Constitutie van het jaar III » aflegden, en die wegens onbekende redenen reeds op 21-3-1798 door de Regering werd afgeschaft¹⁶⁶. Deze vereniging telde, in 1798, 350 leden, van wie er maar 170 met zekerheid konden vereenzelvigd worden¹⁶⁷. Alleen met de bekenden hielden wij rekening in het volgend overzicht. Het geeft de leden op, verdeeld in beroepsgroepen, met daarnaast het aantal kopers van elke groep :

Hogere sociale groep :

Eigenaars :	5 personen,	5 kopers;
Fabrikanten :	2 » ,	1 » ;
Handelaars :	4 » ,	3 » ;
Architecten :	2 » ,	2 » ;
Geneesheren :	7 » ,	3 » ;
Notarissen :	7 » ,	6 » ;
Rechtsgeleerden :	3 » ,	2 » ;
Ambtenaren :	11 » ,	9 » ;
Gewapende macht :	8 » ,	2 » ;
Magistratuur :	10 » ,	3 » ;
Openbare mandatarissen :	21 » ,	10 » ;
Totaal :	80 » ,	46 » ;

Sociale middengroep :

Ambachtslieden :	43 personen,	6 kopers;
Kleinhandelaars :	13 » ,	1 » ;
Vrachtvoerders :	1 » ,	— » ;
Deurwaarders :	5 » ,	1 » ;
Schatters :	1 » ,	1 » ;
Gewapende macht :	5 » ,	— » ;
Bedienden :	16 » ,	6 » ;
Totaal :	84 » ,	15 » ;

(165) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Reg. 304, Cercle Constitutionnel de Gand, Liste des membres.

(166) P. CLAEYS, *Le Cercle Constitutionnel de Gand*, blz. 232 en vv.

(167) Het vereenzelvigen van de andere 180 leden bleek onmogelijk, én wegens de gebrekkige schrijfwijze van de familienamen, waarbij de voornaam dikwijls nog ontbreekt, én wegens de niet-vermelding van het beroep en de woonplaats. Wij lieten ze dus buiten beschouwing, alhoewel de resultaten van het door ons gegeven overzicht zonder twijfel op hen toepasselijk zijn.

Lagere sociale groep :

Magazijniers :	1 persoon,	— koper ;
Huisbewaarders :	1 » ,	— » ;
Totaal :	2 » ,	0 » ;

Oud-geestelijken :

2 personen, 1 koper ;

Boeren :

1 persoon, — » ;

Verscheidene :

1 persoon, — » ;

Algeheel totaal :

170 personen, 62 kopers.

Uit deze cijfers is het volgende te besluiten. Op de 170 leden van de « Cercle Constitutionnel de Gand » zijn er 50 in openbare dienst betrokken en 21 oefenen een openbaar mandaat uit. Weliswaar behoren de leden van deze uitgesproken republikeinse groepering tot de meest verscheidene beroepen; maar de burgerij, door 80 leden vertegenwoordigd, omvat toch 46 % van het totaal aantal leden.

Wat nu het aandeel van de leden van de « Cercle » in de aankoop van nationale goederen betreft, stelt de statistiek in het licht dat niet minder dan 62 van hen op de 170 aangeslotenen, hetzij 36 %, door deelneming aan de veilingen een bezit hebben verworven. Van deze 62 leden-kopers zijn er 30 ofwel in openbare functie, ofwel als publieke mandataris werkzaam.

Wat opnieuw in het oog valt is, dat het de leden van deze vereniging zijn, deel uitmakend van de hogere sociale groep, waaronder inzonderheid de eigenaars, handelaars, architecten, notarissen, ambtenaren en openbare mandatarissen, die het sterkste aandeel in de verwervingen wegkopen. De leden, die tot de mindere sociale lagen behoren, hebben zich integendeel, heel zeker wegens financiële redenen, in veel ruimere mate moeten onthouden. Om het in cijfers uit te drukken: 46 van de 62 kopers, dat maakt dus 74 %, waren burgers van de hogere sociale groep, waarin zich in verhouding tot hun aantal vertegenwoordigers onderscheiden: de eigenaars, handelaars, architecten, notarissen en ambtenaren, met samen reeds 25 kopers op 29 leden. Nog anders bekeken kan gezegd, dat van de 80 leden, tot deze hoofdgroepering behorend, er 46 nationale domeinen hebben genaast, terwijl van de 84 leden, deel uitmakend van de midden en lagere sociale groepen, er nauwelijks 15 verwervingen hebben gedaan.

Laten wij hier tot besluit de namen opsommen van een aantal leden-kopers van de « Cercle Constitutionnel ». Ze werden uitgekozen ofwel op grond van de belangrijke functie door hen in het departement bekleed, ofwel omdat ze thuishoren in de groep van de « voorname » kopers. Wij noemen: de drie leden van de familie De Contreras; de commissaris van het Directoire Grégoire Du Bosch; de voorzitter van het Centraal Bestuur Constantin Hopsomere; de beheerders van het departement J.J. Forcade en Ambroise Troisoeufs; de secretaris van het departement Joachim Gréban; de bureauchefs Charles Manilius en Alexandre Souhaert; de geneesheer Bernard Isacie en de rechtsgeleerde Mathieu Ketele.

b) Nog meer andere voorbeelden kunnen aangehaald worden om de belangrijke politieke rol, door sommige kopers van nationale domeinen gespeeld, te doen uitkomen. Vergenoegen wij ons er slechts twee te geven, die zich situëren over uiteenlopende data. In 1798, op de 5 personen, aangeduid om het departement te vertegenwoordigen in de *Raad der Vijfhonderd en de Raad der Ouderen*, treffen wij 3 kopers van nationale eigendommen aan, en wel de bekende Constantin Hopsomere, samen met Ambroise Troiseufs en Paul Tack¹⁶⁸. In 1812 noteren wij, op de 24 leden van de *Algemene Raad van het departement*, 13 verwervers van verwereldlijkte goederen¹⁶⁹.

c) Alhoewel reeds veelvuldig gewezen werd op het aanmerkelijk deel door de hogere sociale groep genomen in de aankoop van bedoelde domeinen, kan toch nog de vraag geopperd worden in welke mate eigenlijk de goeude burgerij en de aanzienlijken aan de veilingen deelnamen. Om zulks te kunnen nagaan deden wij beroep op de *lijsten van de meest belaste personen van het departement* en op *deze van de notabelen*.

Alzo raadpleegden wij de lijsten van de meest belaste personen van het departement, opgemaakt ten behoeve van de verkiezingen voor het jaar 1803¹⁷⁰. Bedoelde lijsten bevatten per kanton de namen van plusminus dertig van de sterkst belaste en dus van de meest vooraanstaande personen. Voor het maken van de volgende berekeningen bezigden wij voor Gent zelf een andere lijst, en wel deze van de honderd hoogst belaste personen, opgemaakt op 1 juli 1807¹⁷¹. Dit deden wij, omdat de lijst van 1803 voor Gent niet het beroep van de genoemde personen, voor ons noodzakelijk, opgeeft. In totaal werden voor de vier bestuurlijke arrondissementen samen, 1177 meest belaste personen aangetroffen. Wij geven hier eerst, per arrondissement, en verdeeld in sociale groepen en beroepen, de tabel van deze 1177 personen, met er naast telkens het aantal kopers van nationale domeinen.

(168) Arch. Nat., Série F.III, 995-997, n° 27, Résultat des opérations de l'Assemblée Electorale de l'an VI.

(169) *Wegwyzer der stad Gent*, 1812, blz. 33.

(170) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Bundel 961, Elections de l'An XI.

(171) Liste des cent plus imposés de la ville de Gand, 1er juillet 1807.

Beroepen	1e arrondissement						2e arrondis.		3e arrondis.		4e arrondis.		Meest Kopers belosten totaal	Kopers totaal
	Meest belast			Kopers			Meest belast	Kopers	Meest belast	Kopers				
	Gent	kantons	tot.	Gent	kantons	tot.								
HOGERE SOCIALE GROEP :														
Eigenaars	60	63	123	14	16	30	40	7	92	9	44	7	299	53
Fabrikanten	—	3	3	—	—	—	—	—	2	—	—	—	5	—
Bankiers	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—
Handelaars	16	10	26	8	2	10	10	3	33	10	25	7	94	30
Architecten	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	2	1
Geneesheren	1	7	8	—	1	1	8	1	9	3	10	1	35	6
Notarissen	—	6	6	—	1	1	5	1	14	—	14	3	39	5
Rechtsgeleerden	5	6	11	1	1	2	11	2	25	3	3	1	50	8
Ambtenaren	1	3	4	—	3	3	5	2	5	—	7	2	21	7
Magistraten	1	7	8	1	2	3	11	4	5	1	6	1	30	9
SOCIALE MIDDENGROEP :														
Klein-industrie-ambachten	—	27	27	—	6	6	23	4	46	7	9	2	105	19
Schatters	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	3	1	4	2
Bedienden	—	9	9	—	4	4	4	—	3	1	4	1	20	6
OPENBARE MANDA-														
TARISSEN :	14	19	33	6	9	15	35	10	23	9	33	9	124	43
GEESTELIJKEN :	—	4	4	—	—	—	3	—	—	—	—	—	7	—
LANDBOUWERS	—	88	88	—	13	13	115	21	62	4	63	15	328	53
ONGEKENDE														
BEROEPEN :	—	—	—	—	—	—	—	—	11	—	1	—	12	—
Totalen :	100	253	353	30	59	89	271	55	330	47	223	51	1177	242

Op een totaal van 1177 meest aangeslagen personen van het departement werden bijgevolg 328 landbouwers (27,86 %) aangetroffen. Dat dit tamelijk hoge cijfer in hoofdzaak te danken is aan de invloed van de landelijke kantons hoeft vanzelfsprekend geen betoog. In aantal wordt deze groep van landbouwers gevolgd door 299 handelaars (25,40 %), door 124 openbare mandatarissen (10,53 %) en eindelijk, in orde van belangrĳheid, door 105 klein-industriëlen en ambachtslieden. Deze vier groepen samen omvatten zowat 80 % van het aantal betrokkenen.

De verhouding naziende van het aantal meest belasten tot het aantal kopers van nationale goederen, geeft voor de vier arrondissementen dit algemeen resultaat :

	Aantal meest belasten : Kopers :	
1e arrondissement (Gent),	353	89 (25,21%) ;
2e arrondissement (Oudenaarde),	271	55 (20,33%) ;
3e arrondissement (Dendermonde),	330	47 (14,24%) ;
4e arrondissement (Eeklo),	223	51 (22,87%) .
Totalen :	1177	242 (20,39%) .

Het arrondissement Gent staat aan de spits met het hoogste percentage kopers. Het cijfer van 89 verwervers van nationale eigendommen werd hier echter grotelijks beïnvloed door het ruim aandeel van de Gentenaars, dat 30 kopers op 100 personen aanwijst. Daarentegen is het aandeel in de verwervingen van de vooraanstaanden uit het arrondissement Dendermonde eerder gering : hier zijn trouwens amper 47 kopers op 330 meestgegoeden. De verschillende kantons van één arrondissement vertonen soms zeer uiteenlopende cijfers; terwijl in bepaalde kantons de goeode klasse zich bepaald onthield betrokken te worden in de aankoop van nationale domeinen, was de deelneming van dezelfde groep in andere kantons buitengemeen groot. Als voorbeeld namen wij het arrondissement Eeklo, waar de deelneming in sommige kantons bepaald groot, in andere als onbeduidend voorkomt :

Kanton :	Meest goeoden : Kopers;	
Aksel	30	7
Assenede	29	4
Eeklo	30	15
Hulst	30	12
Kaprijke	30	2
Oostburg	30	2
Sluis	14	1
Yzendijke	30	8
Totalen :	223	51

Waarvan dit soms opvallend verschil van kanton tot kanton toe te schrijven is, valt natuurlijk moeilijk vast te stellen. Heel zeker hebben plaatselijke toestanden hier een rol gespeeld, terwijl duidelijk het voornaamste stedelijk centrum van het arrondissement ook het grootste aantal kopers telde.

In het arrondissement Dendermonde valt het eveneens op, hoe gering in meer dan één kanton het aandeel van de burgerij is geweest : de kantons Hamme, St Gillis en Zele geven, telkens op 30 burgers, slechts 1, 2 en nogmaals 2 kopers. Maar in dat arrondissement waren de stedelijke centra in de aankoop ook minder druk vertegenwoordigd. Terwijl het kanton Aalst en dat van Lokeren op 30 burgers respectievelijk 13 en 9 kopers tellen, geven de kantons St Niklaas en Dendermonde er nauwelijks 5 en 3 aan.

In tegenstelling hiermede vertonen de kantons van de arrondissementen Gent en Oudenaarde, wat het aantal kopers betreft, meer gelijkvormigheid. Voor het eerstgenoemde arrondissement komen bijzonderlijk twee kantons in aanmerking voor hun belangrijk aantal verwerfers van domein-goederen. In het kanton Nevele waren er immers 10 op 29 goeoden en in dat van Oosterzele 11 op 30.

Tellen wij nu op welk aandeel de verschillende beroepsgroepen van goeoden in de aankoop van Rijkseigendommen hadden, dan komen wij, op een totaal van 240 kopers, tot volgende gegevens :

Landbouwers,	53 (22 %);
Eigenaars,	52 (21,66%);
Openbare mandatarissen,	43 (17,90%);
Handelaars,	30 (12,50%);
Ambachtslieden,	19 (7,90%);
Magistraten,	9 (3,73%);
Rechtsgeleerden,	8 (3,33%);
Ambtenaren,	7 (2,91%);
Alle andere beroepen,	19 (7,91%).
Totaal :	240 100%

Alhoewel de landbouwers, in absolute zin, de talrijkste groep van kopers vormden, toch mag hun aanwinst niet overschat worden. Wanneer men inderdaad de verhouding van iedere beroepsgroep tot het aantal kopers van dit beroep nagaat, zal men bemerken dat nauwelijks 16% van de meest belaste landgebruikers zich aan het kopen van nationale goederen hebben gewaagd, ten overstaan van 34,67% voor de openbare mandatarissen, 31,90% voor de handelaars, 17,39% voor de eigenaars en 18% voor de klein-industriëlen en de ambachtslieden. Hier is dus nogmaals vast te stellen dat weliswaar het aantal landbouwers-kopers groot genoemd kan worden, maar dat zij, in verhouding tot de getalsterkte van hun sociale stand, in gebreke gebleven zijn ten opzichte van de andere beroepsgroepen.

In 1812 bedroeg de algehele bevolking van het departement 637.000 inwoners¹⁷². Indien wij nu vooropzetten dat in die tijd ieder gezin uit vijf personen bestond, dan ramen wij het getal der gezinnen op ongeveer 127.400. De 1177 vooraanstaanden van het departement vertegenwoordigen dienvolgens nog geen 1 % van het aantal familiehoofden. Onder hen

(172) *Wegwyzer der Stad Gend*, 1812, blz. 33.

vonden wij echter niet minder dan 20 % kopers terug. Heel zeker mag derhalve aangenomen, en zulks tot bevestiging van de bewering, dat de burgerij ruimschoots aan de veilingen heeft deelgenomen.

Tot een gelijkwaardig besluit kwamen wij eveneens bij het nazien van de lijst der notabelen van het departement, uitgekozen om er op ingeschreven te worden voor de verkiezingen van 1801. Bedoelde lijst bevat 98 namen ¹⁷³, door ons verdeeld in beroepsgroepen, met er naast het aantal kopers van iedere groep :

<i>Aantal notabelen in de lijst opgenomen :</i>		<i>Kopers :</i>
Publieke mandatarissen :	38	24
Magistraten :	20	7
Rechtsgeleerden :	18	7
Renteniers :	9	3
Ambtenaren :	7	2
Notarissen :	3	1
Handelaars :	2	2
Gewapende macht :	1	—
Totalen :	98	46 (47 %)

Opvallend bij deze statistiek is het aanzienlijk getal der notabelen, die zich goederen hebben toegeëigend, niet minder dan 47 %, alsmede het overwegend getal der openbare mandatarissen, die als kopers zijn opgetreden, 24 op 38, hetzij iets meer dan 63 %.

Een andere nominatieve en algemene staat van het jaar XI noemt al de ambtenaren, mandatarissen en leden van de magistratuur, ambtshalve in te schrijven op de lijst van de « verkiesbare notabelen » van het departement. Hij maakt gewag van 75 personen, van wie wij hebben nagegaan of zij ja dan neen deelnamen aan de veiling van nationale domeinen. Onder hen stelden wij het volgend aantal kopers vast : ¹⁷⁴

<i>Aantal personen in de staat opgenomen :</i>		<i>kopers :</i>
Leden van het wetgevend lichaam :	5	4
Prefect van het departement :	1	—
Secretaris van de prefectuur :	1	1
Raadsheren van de prefectuur :	5	3
Leden v.d. algemene raad v.d. prefectuur :	23	14
Commissarissen v.d. regering :	7	2
Rechters en substituten :	29	9
Griffiers van de rechtbanken :	4	1
Totalen :	75	34 (45 %)

(173) Arch. Nat., Série F.CC28, Elections nationales de l'an IX. Liste des notables du Département de l'Escaut.

(174) Elections départementales de l'an XI. Etat nominatif et général des fonctionnaires publics.

Om meer nauwkeurig te zijn sommen wij hierna de namen op van deze 34 kopers, naar hun staat ingedeeld :

Leden v.h. wetgevend lichaam : Hopsomere; Villiot; Meyere; Tack.

Secretaris van de prefectuur : Gréban.

Raadsleden van de prefectuur : Oudaert; Piers; Van Aeken.

Leden v.d. algemene raad v.d. prefectuur : van Caeneghem; Graham; Troisoeufs; Poelman-Clemmen; Carbonnelle; Pycke-de-tenaerden; Papejans; L. Bauwens; J.B. Ottevaere; Charles Bogaert; Leunekens; Hennequin; Tegelberg; Du Bosch.

Rechters : Mulle; Vispoel; Beyens; Chatillon; De Caigny; Fostier; Limpens; De Keyser; E. Lebègue.

Commissarissen : Gruloos en Cornelis.

Griffier van de rechtbank : De Meyere.

Tot ongeveer dezelfde gevolgtrekking leidde eveneens het onderzoek van de « *Liste des personnes les plus marquantes du Département de l'Escaut* »¹⁷⁵, opgesteld door de prefect van het departement in 1812. Als vooraanstaanden zijn er 62 personen in opgegeven, van wie 25 of 40 % kopers van nationale goederen te noteren vallen. Deze lijst wordt hierna in overzichtelijke tabel samengevat, om een kijk te krijgen op het beroep van de betrokkenen en op hun aandeel in de verwerving van nationale goederen.

<i>Aantal vooraanstaanden in de lijst vermeld :</i>	<i>Kopers :</i>	
Eigenaars :	30	10
Openbare mandatarissen :	8	3
Rechtsgeleerden :	8	4
Ambtenaren :	4	2
Handelaars :	3	3
Magistraten :	2	1
Geneesheren :	1	1
Griffiers :	1	1
Ongekend beroep :	5	—
Totaal :	62	25
		(40 %)

Tot slot van dit betoog kunnen wij dus herhalen, dat de personen, die in het tijdperk 1795-1814 tot de toonaangevende en vooraanstaande bevolkingsgroepen behoorden, en zulks evenzeer op politiek, sociaal en financieel gebied, veelvuldig betrokken waren in het naasten van nationale domeinen.

d) Voorts kan nu nog de vraag geopperd of de kopers van dergelijke goederen na 1814, dit is na de val van de Franse overheersing, voort een politieke of sociale rol vervulden. Werden zij integendeel niet, wegens hun deelneming aan de koop van « zwarte goederen », volkomen uit

(175) Arch. Nat., Série FIC III, Deuxième Liste. Liste de personnes les plus marquantes du Département de l'Escaut.

het politiek leven geweerd? Om deze vraag van antwoord te dienen gingen wij de personen na, die niet alleen, gedurende de vereniging van ons land met Frankrijk, een ambt of een openbaar mandaat hadden aanvaard, doch zich daarbij ook nog hadden laten opmerken als kopers van nationale goederen. Waren zij na 1814 ja dan neen van het politiek terrein verdwenen?

Reeds werd er op gewezen, dat 51 burgemeesters, adjuncten, gemeente-officiëren en voorzitters van kantonale gemeentebesturen hun persoonlijke bezittingen door deelneming aan de veilingen hadden vergroot. Dit cijfer was echter, zoals wij deden opmerken, niet volledig, daar slechts degenen in de groep van de openbare mandatarissen werden opgenomen, van wie het eigenlijke beroep niet kon worden nagespoord. Het werkelijk aantal burgemeesters en anderen betrokken in de verwerving van nationale domeinen lag derhalve veel hoger.

In Gent zelf namen alle burgemeesters uit de bewuste periode, op één uitzondering na, aan de verkopeningen deel. Het waren L. Van den Hecke; L. Bauwens; G. de Naeyer; Ph. Vilain XIII, P. Pycke en J.J. Van der Haeghen. Alleen burgemeester J. della Faille onthield zich. Eveneens de burgemeesters van alle grote gemeenten vonden wij als kopers terug: E. Van Boterdael te Aalst; E. Steenhaut te Denderleeuw; F. Verberckmoes te Dendermonde; Jan Bte Ottevaere te Deinze; Chs Bogaert te Geraardsbergen; Chs Bekaert te Eeklo; G. Germanes te Ninove; A. Van Germeersch te Ronse. Buiten Gent en genoemde gemeenten tekenden wij, op nog 334 gemeenten van het departement, er 64 op, waarvan de burgemeesters nationale goederen in eigendom namen. Terwijl in Gent zelf, na 1814, de burgemeesters-kopers uit de politieke bedrijvigheid verdwenen, bleven een betrekkelijk groot aantal anderen, zulks tot in de kleinste landelijke gemeenten, het burgemeesterschap na de Franse overheersing waarnemen en speelden zij een niet te onderschatten rol in de plaatselijke politiek. Wij citeren de burgemeesters van Aspelare (Jan Bpte Berlangée); Bazel (Vilain XIII); Bavegem (Jn-Fr. De Porre); Destel-donk (P. Drubbel); Dendermonde (Verberckmoes); Eine (Jan Bte Bekaert); Geraardsbergen (Chs Bogaert); Grimbergen (Lt Moens); Goeferd-inge (Frs Delannoy); Herzele (F. Van Wayenberghe); Kalken (Deb-baut); Lovendegem (Impens); Melden (J. De Brauwer); Merendree (Clemmen-Tricot); Moorsel (Chs Van Assche); Moerbeke (W. Goelens); Nukerke (P. Van Butsele); St Lievens-Houtem (P. Verbruggen); St Lau-reins (J. Vercraye); Viane (De Blondel); Zele (Roels); Zwijsnaarde (P. Dick)¹⁷⁶. Dit is de toestand voor het jaar 1819: in totaal dus nog 22.

Daarbij zal men niet uit het oog verliezen, dat verscheidene gemeenten, zoals Hengstdijk en Hulst, in de Franse tijd bestuurd door burgemeesters-kopers, in 1819 niet meer tot de provincie Oost-Vlaanderen behoorden. Zij ook behielden misschien hun vroegere burgemeester.

Maar ons beeld is ver van volledig te heten. Meer andere, dikwijls voorname kopers en als dusdanig ongetwijfeld in de openbare opinie aangeschreven, speelden in hun gemeente een politieke rol. De notaris

(176) *Wegwyzer der Stad Gend*, 1819, blz. 73-85.

P. Drubbel, de rechter F. Fostier, de eigenaars d'Hane-Steenhuysse en C. Pecsteen werden na 1815 respectievelijk burgemeester van Desteldonk, Ronse, Drongen en Maldegem. Terwijl P. Blondel, P. Tack, E. Van Boterdael (oud-burgemeester van Aalst) en A. Van Germeersch (oud-burgemeester van Ronse) als raadsleden van hun gemeente fungeerden ^{177 178}.

Maar ook op hoger plan, zowel provinciaal als nationaal, komen wij tot de bevinding, dat niet weinig kopers van nationale domeinen een belangrijke plaats in het politiek leven innamen. Fungeerden als vertegenwoordigers van de steden bij de Staten van de provincie Oost-Vlaanderen: J. Dommer en E. Van Boterdael (Aalst); P. De Contreras (Oudenaarde); P. Tack (Lokeren) en F. Fostier (Ronse). Als vertegenwoordigers van de landelijke stand bij de Staten van de provincie Oost-Vlaanderen: J. Van Langenhove (Aalst); Pecsteen (Eeklo); P.F. Drubbel (Evergem); Ch. De Vos (Herzele); J. Maes en J. Rottier (Ronse) ¹⁷⁹. In 1818 waren bijgevolg niet minder dan 11 op 93 leden van de Staten der provincie, kopers van nationale goederen geweest ^{180 181}.

Ook in het nationaal bestuurslichaam, de Staten-Generaal, waren kopers van domaniale goederen of familieleden opgenomen. In de Eerste Kamer treffen wij, op drie vertegenwoordigers van de provincie Oost-Vlaanderen graaf d'Hane-Steenhuysse, in de Tweede Kamer, op tien vertegenwoordigers, Boeyé en P. Tack, C. Vaernewijck, J. Van Crombrugge en graaf Vilain XIII aan ¹⁸².

Menige jaren later, doch sporadischer natuurlijk, kunnen enkele namen van kopers vooruitgeschoven worden. Aldus de reeds hierboven vermelde J. Van Crombrugge, orangist, in 1830 niet-verkozen kandidaat van de « Vrienden van Orde en Openbare Rust » voor het Nationaal Congres en in 1835 burgemeester van Gent ¹⁸³ en Ph. Vilain XIII, in 1834 als senator aangeduid ¹⁸⁴. Verder nog F. Piers de Raveschoot, die in 1820 het burgemeesterschap te Gent waarneemt en in 1835 de provincie Oost-Vlaanderen in de senaat vertegenwoordigt ¹⁸⁵. Sluiten wij deze beknopte

(177) *Wegwyzer der Stad Gend*, 1819, blz. 83-84-85 en 77.

(178) P. Blondel werd vroeger vermeld als rechter te Oulter; P. Tack als handelaar te Lokeren en A. Van Germeersch als handelaar te Ronse.

(179) De plaats tussen haakjes vermeld, duidt de gemeente of het landelijk district aan door de genoemde personen vertegenwoordigd bij de Staten van de Provincie Oost-Vlaanderen.

(180) *Mémorial Administratif de la Flandre-Orientale*, Tome deuxième, du 1er janvier au 31 mars 1818, blz. 140-143.

(181) Het door ons opgegeven aantal ligt ongetwijfeld ver beneden de werkelijkheid. Een aantal andere leden van de Staten van de provincie Oost-Vlaanderen, maar van wie noch voornaam noch beroep werden vermeld, zijn met kopers van nationale goederen te vereenzelvigen of waren er nabestaanden van. Het zijn: Boeyé (St.-Niklaas), Bogaert (Geraardsbergen), Clemmen-Tricot (Waarschoot), De Vos (Dendermonde), De Vuyst (Wetteren), d'Hoop van Alstein (Gent), Lippens (St.-Niklaas), Speelman (Lokeren) en Uyttenhove (Waarschoot). Samen dus nog 9 personen, waardoor wij, in de Staten, zouden komen tot 21 kopers van nationale goederen.

(182) *Wegwyzer der Stad Gend*, 1819, blz. 65.

(183) *Ibidem*, 1835, blz. 218.

(184) *Mémorial Administratif de la Flandre-Orientale*, T. 35, 1834, blz. 450.

(185) *Ibidem*, 1835, blz. 167.

opsomming af met K. Massez, advocaat en voorzitter van het beroepshof te Gent, klerikaal en oorspronkelijk insgelijks orangist; de liberaal F. Ottevaere en de behoudsgezinde Rooman-De Block, die alle drie een plaats in de Gentse politiek van de jaren 1830-1848 hebben ingenomen.

Daarmede is de bewering verantwoord, dat het kopen van nationale goederen voor tal van personen geen struikelblok is geweest om een rol te spelen in het politiek leven na 1814.

Meer nog: dat zelfs een aantal politici uit de Franse tijd, in veler ogen gecompromitteerd door het verwerven van « zwarte goederen », zich in weerwil daarvan in de politiek hebben weten te handhaven, niet alleen in de grote centra, wat begrijpelijk voorkomt, maar soms tot in de kleinere gemeenten toe van de provincie, waar de kerkelijke invloed zich te allen tijde zeer sterk heeft doen gelden.

Dit alles ondanks de verbitterde klachten door de behoudsgezinde kringen na 1814 geuit tegen de veelvuldige aanwezigheid van kopers van nationale goederen in de verscheidene bestuurslichamen en in de hogere ambten.

Het spreekt vanzelf, dat enkele vooraanstaande politieke figuren uit de periode 1796-1813 volkomen uit het gezichtsveld waren verdwenen. Noemen wij hier bijvoorbeeld de dikwijls reeds geciteerde Constant Hopsonere en R.G. Du Bosch, die in 1814 ofwel overleden, ofwel vroeger bij de Franse autoriteiten in ongenade waren gevallen en zich noodgedwongen uit de politiek moesten terugtrekken om sindsdien niets meer van zich te laten horen.

e) Ons onderzoek wekt thans de vraag op hoelang kopers van nationale domeinen na het afsluiten van de veilingen in 1814 als gegoede burgers worden gesignaleerd of, anders uitgedrukt, hoe zeer zij blijven behoren tot degenen die wij, gedurende de XIXe eeuw, door hun fortuin of hun bezittingen kunnen beschouwen als toonaangevende sociale groep. Om een antwoord op deze vraag te kunnen verstrekken verplaatsten wij ons naar de eerste jaren van de Belgische onafhankelijkheid en namen wij de verkiesbaren tot de senaat in ogenschouw.

Werden als verkiesbaar aangerekend de personen, in 1834 waren het er nauwelijks 124, die onder de bevolking van de provincie de grootste tol betaalden om te komen tot één verkiesbare op 6.000 inwoners. Ter verduidelijking weze hier aan toegevoegd, dat de kiestol op dat ogenblik de aanzienlijke som van 2116,40 frank bedroeg. In deze groep opgenomen te worden betekende tot de meest welstellende en meer bepaald tot de rijkste grondbezitters van de provincie te behoren. Hier ligt dan het tweede belang van de ons medegegeelde lijsten van de verkiesbaren: naast naam en beroep van de betrokkenen vindt men een opgave van de gemeenten, waar de grondbelastingen werden opgevorderd. Zo was het ons gegeven na te gaan of in de lijst opgenomen kopers van nationale domeinen in 1834 en later nog grondeigendommen bezaten in de gemeenten, waar ze voorheen de goederen hadden verworven. Vergeten wij niet er opnieuw rekening mede te houden dat sinds de veilingen reeds enkele tientallen

jaren verlopen, vele kopers overleden en hun fortuinen versnipperd tussen erfgenamen of in vreemde handen overgegaan waren.

En nu is alleszins het resultaat verbazend te noemen. In 1834, op een totaal van 124 verkiesbaren voor de senaat, tellen wij 31, hetzij 24 % kopers van nationale domeinen, van wie er 4 kochten tijdens het Hollands bewind. Van deze 31 verwervers bezaten er nog 20 eigendommen in de gemeenten, waar ze vroeger bezittingen hadden genaast. Hier volgt tot bewijsvoering de lijst van de betrokkenen, met aanduiding van het beroep en van de plaats, waar ze nationale goederen voor zich namen en er in 1834 nog altijd als grondeigenaar opgetekend bleven ¹⁸⁶.

Pierre-Antoine Boëye, handelaar, St Niklaas,	—
Jacques Boone, leerlooier, Aalst,	—
Clemmen-Poelman, rentenier, Gent,	—
Jacques de Bleekere, handelaar, Oudenaarde	—
Joseph de Cock, handelaar, Gent,	Lokristi, Zeveneken, Zonnegem;
Pierre de Contreras, eigenaar, Beveren,	Edelare, Elsegem, Ename, Petegem;
Pierre de Loose, rentenier, Gent,	—
Jacques-François de Nayere, rentenier, Gent,	—
Jean-François de Necker, advokaat, Gent,	Wachtebeke;
Jean-François de Volder, rentenier, Gent,	—
Ferdinand Feyericks, handelaar, Gent,	—
Bernard Hamelinck, rentenier, Gentbrugge,	—
Pierre-Antoine Haesebeyt, rentenier, Gent,	Bottelare;
Philippe Lippens, rentenier,	Moerbeke;
Charles Massez, voorzitter beroepshof, Gent,	Ronse;
Ferdinand Ottevaere, rentenier, Evergem,	Mendonk;
Philippe Pecsteen, rentenier, Maldegem,	Middelburg;
Adrien-François Rollier, advokaat, Opdorp,	Dendermonde;
Jacques Rottier, rentenier, Gent,	Dendermonde, Gent, St Gillis-Waas, Vrasene, Zwijndrecht;
Rooman-De Block, rentenier, Gent,	Kalken;
Guillaume Schamp, rentenier, Gent,	Aalst, Oudenhove, Erwetegem, Waarschoot, St Antelinks, Gent;
Jean Baptiste Schamp, rentenier, Gent,	Bassevelde, Lembeke;
Albert Spitaels, bankier, Geraardsbergen,	Deftinge, Onkerzele;
Joseph Spitaels, rentenier, Geraardsbergen,	Geraardsbergen;
Charles Vaernewijck, rentenier, Gent,	—
J.L. Van Caeneghem, rentenier, Gent,	Drongen, Gent, Melle, Melsen, Oostakker, Zevergem, Zwijnaarde;

(186) *Mémorial Administratif de la Flandre-Orientale*, Premier Semestre 1834, Tome 35, n° 141, Liste des Eligibles au Sénat habitant la Province de la Flandre-Orientale. Liste de 1834, blz. 450 en vv.

Joseph van Crombrughe, burgemeester, Gent,	Drongen, Moerzeke, Vurst;
Luc Van Loo, rentenier, Gent,	—
Philippe Van Overloop, rentenier, Mendonk,	Mendonk;
Jean Baptiste Vermeulen, rentenier, Gent,	Waasmunster;
Philippe Vilain XIII, senator, Bazel,	Bazel, Rupelmonde.

Hoelang bleven deze personen en later hun nabestaanden deel uitmaken van de goeode burgerij? Raadplegen wij verder de lijsten van de voor de senaat verkiesbaren¹⁸⁷. De volgende tabel toont aan, om de 10 jaar, hoeveel van de opgesomde kopers of hun afstammelingen nog als verkiesbaar zijn opgegeven. Duidelijk wijst zij er op, dat, gedurende een groot deel van de XIXe eeuw, niet weinig families van kopers hun vooraanstaande plaats van kapitaalcrachtigen wisten te behouden:

1834	1845	1855	1865	1875	1885	1895
31	24	17	12	8	6	5

Het aantal daalt geleidelijk, wat het gevolg was van het uitsterven van sommige families, de verdeling onder nabestaanden van de fortuinen, het niet meer bereiken van het vereiste quotum en de opkomst van andere bezitters. De tabel is voorzeker niet volledig. Nog tien andere personen, van wie de voorzaten in het verwerven van nationale goederen waren betrokken, treft men aan in de lijsten van de verkiesbaren; maar ze zijn niet bij de vorige tabel gevoegd, omdat ze ofwel na 1834 voor de eerste maal vernoemd werden, ofwel minder regelmatig in de lijsten voorkwamen. Om wille van de volledigheid vernoemen wij ze thans, waarbij de datum tussen haakjes aantoont, wanneer ze voor de laatste maal vermeld worden.

Het zijn: Henri de Giey, eigenaar te Gent (1875); Ch. Hulin, geneesheer te Gent (1895); E. d'Hane-Steenhuysse, eigenaar te Gent (1875); E. Germanes, eigenaar te Grimminge (1865); Ch. Lèbègue, advocaat te Gent (1875); A. Limnander, eigenaar te Gent (1865); F. Lousbergs, fabrikant te Gent (1855); L. Piers de Raveschoot, eigenaar te Gent (1895); J. Talboom, bankier te St Niklaas (1885) en T. Tolliers, brouwer te Lokeren (1885).

Wij hadden reeds de gelegenheid aan te tonen dat in 1834 nog steeds 20 op 31 verwervers van nationale domeinen, in de lijsten van de verkiesbaren tot de senaat opgenomen, een aantal eigendommen in bezit hielden, daar waar ze eertijds goederen hadden verworven. Nog lange tijd nadien bleven een aantal dezer families, voor zover wij ze konden volgen, hun aanwinsten behouden. Aldus Pierre De Contreras. Hij beschikte in 1885, dit is de laatste maal dat hij onder de verkiesbaren voorkomt, nog immer over gronden te Edelare, Elsegem, Ename en Petegem genaast. Hetzelfde kan verklaard van de families De Necker, Lippens, Ottevaere, Pecsteen, Rollier, Spitaels, Van Overloop, Vilain XIII en Van Caeneghem, van wie som-

(187) *Mémorial Administratif de la Flandre-Orientale*, Tome 57, premier semestre 1845, blz. 413 en vv. Ibidem, Tome 77, premier semestre 1855, blz. 531 en vv. Ibidem, Tome 97, premier semestre 1865, blz. 623 en vv. Ibidem, Tome 117, premier semestre 1875, blz. 411 en vv. Ibidem, Tome 137, premier semestre 1885, blz. 618 en vv. Ibidem, Tome 157, premier semestre 1895, blz. 1074 en vv.

migen onder hen nog bezittingen kunnen aanwijzen van domaniale oorsprong, in 1895. Andere families integendeel, 11 in totaal, likwideerden ze in de gemeenten van aankoop, nog vóór 1834. Anderen deden ze na die datum volledig van de hand. Beschikte bvb. De Cock in 1834 steeds over gronden afkomstig, gedeeltelijk toch, van nationale domeinen te Lokristi, Zeveneken en Zonnegem, dan waren deze te Zonnegem in 1865 reeds van eigenaar veranderd. Evenzo de familie Rottier, die in 1834 nog over goederen beschikte te Dendermonde, Gent, St Gillis-Waas, Vracene en Zwijndrecht, doch in 1855 niet meer als grondeigenaar in genoemde localiteiten wordt opgegeven, Gent uitgezonderd.

Zonder het volgend besluit te durven veralgemenen kan toch bevestigd worden dat, wat de kopers van domeingoederen betreft, die voorkomen op de lijsten van de verkiesbaren voor de senaat, een belangrijk aantal onder hen, vele tientallen jaren na de verwerving, een deel van deze goederen als familiebezit wist te bewaren.

f) Wijzen wij er ten laatste op hoe sommige kopers van nationale domeinen aangesloten waren bij de *vrijmetselarij*. Alreeds gedurende de tweede helft van de XVIIIe eeuw gewonnen voor de nieuwe wijsgerige stromingen uit Frankrijk¹⁸⁸, was deze, althans te Gent, een trefpunt van de adel en voornamelijk van de kleine burgerij¹⁸⁹. Onttroond door de maatregelen van keizer Jozef II en kort daarop door de grote politieke verwickelingen, waarin ons land betrokken werd, waren in 1794 geen loges meer te Gent in werking, en zij staakten hun bedrijvigheid tot in het begin van de XIXe eeuw¹⁹⁰.

Tijdens het keizerrijk werden verschillende oude werkplaatsen als daar zijn « La Constante Union » en « La Félicité Bienfaisante » opnieuw geopend en bovendien een nieuwe loge « Le Septentrion » in 1811 opgericht¹⁹¹.

Onder de leden van deze loges, kopers van nationale domeinen, stippen wij aan : de edellieden Ph. Vilain XIII, A. d'Hoop van Alstein, E. de Kerckhove de Dentergem en Ph. Piers de Raveschoot; de ambtenaren L. Dubron en Ch. De Kegel; de fabrikant Lieven Bauwens; de schatter J. Van Aelbroeck en de eigenaars A. Hamelinck, J. De Contreras, J. van Alstein en C. Maelcamp¹⁹².

Moeilijker, bij afwezigheid van volledige gegevens, is na te gaan hoe talrijk de kopers van nationale domeinen in de werkplaatsen van de loges vertegenwoordigd waren. Alleen kan uitgemaakt worden dat in 1809, in de « La Constante Union », nauwelijks 1 op 26 leden, zich Rijks-

(188) P. DUCHAINE, *La Franc-Maçonnerie Belge au XVIIIe Siècle*, blz. 120.121.

(189) *Ibidem*, blz. 396 en 468.

(190) *Ibidem*, blz. 469.

(191) *Notice historique sur la fondation de R.L. de St Jean, sous le titre distinctif du Septentrion à l'Or. de Gand*, blz. 9.

(192) B. VAN DER SCHELDEN, *La Franc-Maçonnerie Belge sous le Régime Autrichien*, blz. 344 en Pr. CLAEYS, op. cit., blz. 286, 305 en 358.

goederen had toegeëigend, namelijk de genaamde L. Dubron, ontvanger der domeinen ¹⁹³.

Ingelijks in 1811, op de 8 ons medegedeelde officieren-dignitarissen van de gestichte « Le Septentrion », vermochten wij pas de vinger te zetten op één enkele koper ¹⁹⁴.

Voortgaande op deze schaarse gegevens kan alleszins hier maar van een uiterst beperkte deelneming van logeleden aan de veilingen gewaagd.

(193) *Notice historique sur la fondation de R.L. de St Jean, sous le titre distinctif du Septentrion à l'Or. de Gand*, blz. 9.

(194) *Ibidem*, blz. 11.

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Publicaties

De volgende uitgaven van de Maatschappij zijn nog voorradig en kunnen besteld worden bij de heer J. Pauwels, Stadsarchief, Abrahamstraat, Gent :

Nieuwe Reeks van de Handelingen Dl. I - 1944	150 F
II, afl. 2 1945	50 F
IV, afl. 2 1949-50	150 F
VI, 1952	»
VIII, 1954	»
X, 1956	»
XI, 1957	»
XII, 1958	»
XIII, 1959	»

OVERDRUKKEN :

- J. Nenquin, *Zoutontginning in de prehistorie*, 1955, 45 F.
Van den Gheyn, *L'Odyssée de l'Agneau Mystique pendant la guerre de 1940* (1945), 45 F.

VERHANDELINGEN :

- H. Pirenne : *Chronique rimée des troubles de Flandre*, 70 F
H. Roosens : *De Merovingische begraafplaatsen in België*, 1949, 200 F.
A. De Vos : *Inventaris der Landbouw-pachten in de Gentse Jaarregisters van de Keure*, 2 delen, samen 200 F.
Handelingen van het 36e Congres van de Federatie der Historische Kringen van België, 1956, 400 F.
Faipoult : *Memoire Statistique du departement de l'Escaut*, 150 F

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Voordrachten 1959-60

1. Prof. Dr. J. Kruithof : *De numerieke omvang van het Belgisch Proletariaat in 1846 en 1896.*
2. Prof. Dr. A. Verhulst : *Gent in de XIIe eeuw.* Enkele nieuwe documenten.
3. De heer W. Theuns : *Het onderwijsprobleem als faktor in het Belgische politieke leven : 1830-1880.*
4. De heer M. Desittere : *Aspecten van de handelsbetrekkingen van de Lage Landen in de bronstijd.*
5. E.H. G. Noterdaeme : *Nieuwe lichtpunten in het Van Maerlant probleem.*
6. Mw. O. Luypaert-Decombele : *Enkele beschouwingen over de historische achtergrond van de wetgeving betreffende de inlanders in Latijns Amerika.*